

HZ. ALÍ'NİN ARAP DİLİ ve BELAGATİNE KATKISI

Seyhan ÖZSOY

Doktora Tezi

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

2020

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Seyhan ÖZSOY

HZ. ALİ'NİN ARAP DİLİ ve BELAGATİNE KATKISI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

ERZURUM - 2020

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " HZ. ALI'NİN ARAP DİLİ ve BELAGATİNE KATKISI" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

15.01.2020

Seyhan ÖZSOY

ASLI ISLAK İMZALIDIR.

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, **gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ danışmanlığında, Seyhan ÖZSOY tarafından hazırlanan bu çalışma 15 / 12 / 2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

İmza: ASLI ISLAK İMZALIDIR.

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa KAYA

İmza: ASLI ISLAK İMZALIDIR.

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Eyüp ŞİMŞEK

İmza: ASLI ISLAK İMZALIDIR.

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ

İmza: ASLI ISLAK İMZALIDIR.

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa AĞAĞI

İmza: ASLI ISLAK İMZALIDIR.

Prof. Dr. Saif UYLAŞ

Enstitü Müdürü

09.28.24/07.11.2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ÖN SÖZ	VIII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	2
II. ARAŞTIRMANIN AMACI	3
III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	3
IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	5
A. Merâtibi'n-Nahviyyîn:	7
B. el-Fihrist 8	
C. el-Hasâis 8	
D. el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf	9
E. Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ	10
F. en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser	11
G. Lisanü'l-Arab	12
H. Târihu'l-Edebi'l-Arabî, (Geschichte der Arabischen Litterature)	12
V. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI	13
IV. HZ. ALİ'NİN ŞİİR ve HUTBELERİ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ ve ARAP DİLİ

1.1. HZ. ALİ	17
1.1.1. Hayatı	17
1.1.2. Hz. Ali'nin Üstlendiği Görevler	19
1.1.3. Hz. Ali'nin Dinî İlimlere Katkıları.....	21

1.2. CAHİLİYE DÖNEMİNDE ARAP DİLİ	29
1.3. SADRULİSLÂM DÖNEMİNDE ARAP DİLİ	36
1.3.1. Lahn Tartışmaları	37
1.3.2. Dil Çalışmalarının Başlaması.....	41
1.3.3. Arap Dilinin Önemi	42
1.3.4. Dilde Şiire Verilen Önem.....	43
1.3.5. Sadrulislâm Döneminde Arap Dili.....	47
1.3.5.1. Kur'ân-ı Kerim'i Öğrenmek ve Öğretmek.....	47
1.3.5.2. Başka Bölgelere Öğretmen Göndermek.....	48
1.3.5.3. Arap Dilinin Yazılması	48
1.3.5.4. Arap Dilinin Öğretilmesi	52
1.4. HZ. ALİ'DEN BAHSEDEN BASRA ve KÛFE DİLCİLERİ.....	54
1.4.1. Halil b. Ahmed (ö. 175/791)	54
1.4.2. Sîbeveyhi (ö. 180/796).....	56
1.4.3. Sa'leb (ö. 291/904).....	60
1.4.4. Kutrub (ö. 210/822).....	62
1.4.5. Ferrâ (ö. 207/822).....	62
1.4.6. İbni Sikkît (ö. 244/858)	66
1.4.7. Ebû Hâtim (ö. 255/869).....	68
1.4.8. Müberred (ö. 286/900)	69
1.4.9. İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908)	72
1.4.10. Hz. Ali'den Gelen Rivayetlerin Senetleri	75

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN ARAP DİLİNE KATKILARI

2.1. ARAP DİLİ GRAMERİNİN TEŞEKKÜLÜ	79
2.1.1. Bu Konudaki Tartışmalar	84
2.2. HZ. ALİ'NİN SARF İLMİNDEKİ YERİ.....	93
2.2.1. Mastar.....	94
2.2.2. İsm-i Fail	98

III

2.2.3. İsmi Mef'ul	100
2.2.4. Mübalağa Sigaları	104
2.2.5. Sıfat-ı Müşebbehe	110
2.2.6. Cem' Teksir Binaları.....	112
2.2.7. Diğer Vezinlerde Olan Bazı Çoğullar	118
2.2.8.Sülasi ve Mezîd Fiiller	119
2.2.8.1. Sülasi mücerret fiiller.....	119
2.2.8.2. Mezid baplar.....	120
2.2.9. Çok Anılamlı Kelimeler	121
2.3. HZ. ALİ'NİN NAHİV İLMİNDEKİ YERİ.....	126
2.3.1. Haberin Hazfî	126
2.3.2. Haberin İsm-i Mevsul Olması.....	128
2.3.3.Taaccüp Fiilinin Mef'ulunun Hazfî	128
2.3.4. Mef'ul-ü Mutlak.....	130
2.3.4. Mef'ulun Leh	131
2.3.5. İstisna 132	
2.3.6. Hâl 132	
2.3.7. Temyiz.....	132
2.3.8. Mastar.....	133
2.3.9. Cümlede İsm-i Tafdilın Kullanımı.....	133
2.3.10. كـ Kelimesi	134
2.3.11. أول Kelimesinin İsmi Tafdil Olması.....	135

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ALİNİN ARAP BELAGATİNE KATKILARI

3.1. HZ. ALİ'NİN EDEBÎ YÖNÜ	138
3.2. HZ. ALİ'NİN BELAGATÇİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	143
3.2.1. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728).....	143
3.2.2. Abdulhamid el-Kâtib (ö. 132/750)	147
3.2.3. İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142/759).....	148

3.2.4. <i>Câhiz</i> (ö. 255/869).....	150
3.2.5. Ebû Zeyd <i>el-Kureşî</i> (ö. X. Yy.)	151
3.2.6. <i>Mâverdî</i> (ö. 450/1058)	152
3.2.7. Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-1079).....	154
3.2.8. <i>Zemahşeri</i> (ö. 538/1144)	156
3.2.9. Mütenebbî (ö. 354/1373).....	157
3.2.10. Ali Cârîm (ö. 1368/1949).....	159
3.3. HZ. ALİ'NİN ÜSLUBUNUN ÖZELLİKLERİ	161
3.3.1. Hz. Ali'nin Kur'ân'la Münasebeti	167
3.3.2. Hz. Ali'nin Sözlerinde <i>İktibas</i>	169
3.3.3. Hz. Ali'nin Sözlerinde <i>Îcaz</i>	175
3.3.4. Hz. Ali'nin Sözlerinde <i>Teşbih</i>	177
3.3.5. Hz. Ali'nin Sözlerinde <i>Mecaz, İstiare</i>	179
3.3.6. Hz. Ali'nin Sözlerinde <i>Mesel</i>	180
3.3.7. Hz. Ali'nin Sözlerinde <i>Tasvir</i>	181
3.3.8. Hz. Ali'nin Sözlerinde <i>İnzıyah</i>	182
3.3.9. Hz. Ali'nin Sözlerinde <i>İnşa Cümleleri</i>	186
3.3.10. Hz. Ali'nin Sözlerinde <i>Tıbak, Mukabele</i>	191
3.3.11. Hz. Ali'nin Sözlerinde <i>Sec'</i>	191
3.3.12. Bir Hutbe Tahlili	192
SONUÇ.....	197
KAYNAKÇA	201
ÖZGEÇMİŞ	222

ÖZET**DOKTORA TEZİ****HZ. ALİ'NİN ARAP DİLİ ve BELAGATİNE KATKISI****Seyhan ÖZSOY****Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ****2020, 240 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Mustafa KAYA****Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ****Prof. Dr. Prof. Dr. Mustafa AGAH****Prof. Dr. Eyup ŞİMŞEK**

Hz. Ali (r.a.), siyasi, bilimsel, sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve ansiklopedik yönleri olan büyük bir şahsiyettir. İslam tarihinde dinin anlaşılması, yayılması ve yaşanmasında büyük görevler üstlendiği gibi, Arap dili ve belagatinde de önemli bir konuma sahiptir. Arap dilinin tedvin edilmeye başlandığı bir dönemde yaşamıştır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yanında yetişmesi, Arap diline ilgisi ve kabiliyeti, onu bu alanda seçkin biri haline getirmiştir. Bilindiği üzere hutbeleri, mektupları, vasiyetleri ve hikmetli sözleri Arapça, Türkçe, Farsça başta olmak üzere çeşitli dillere aktarılmıştır. Hz. Ali'nin söz ve şiirlerindeki üslup dinleyenleri etkilemiş, dil ve belagat eserlerinde yer almıştır. Edebî üslubu herkesçe kabul edilmiş ve sözlerine her çağda itibar edilmiştir.

“*Ali'nin Arap Dili ve Belagati'ne Katkısı*” adlı bu tezde Hz. Ali'nin Arap diline doğrudan ve dolaylı katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Arap dilinin kurallarının ilk defa ortaya konulması ve esaslarının belirlenmesinde onun katkıları ele alınmıştır. Arap dilinin oluşumunda önemli görevler üstlenen Basra ve Kûfe dilcilerinin ondan referansta buldukları örneklerle açıklanmıştır. Kullandığı cümlelerdeki kelimelerden bazıları tahlil edilmiş, çeşitli sözlüklerde şâhid olarak yer alan cümleleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Nahiv ilminin kurallarının teşekkül etmesinde delil sayılan şiir ve sözleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Belagatçılar üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmış, söz ve şiirlerinden bazıları edebi yönden tahlil edilmiştir. Bu alanda şimdiye kadar müstakil Türkçe bir eserin bulunmaması bu gibi çalışmalarını gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, Arap dili ve belagati hakkında yetkin ve seçkin bir şahsiyet olan Hz. Ali'nin bu yönünü büyük oranda ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali, Arap Dili, Basra ve Kûfe Dilcileri, Belagat, Filolojik Çalışmalar, *Nehcü'l-Belâga*, Sadrulislâm.

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

HZ. ALİ'S CONTRIBUTION TO ARABIC LANGUAGE AND RHETORIC

Seyhan ÖZSOY

Advisor: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

2020, 240 pages

Jury: Prof. Dr. Mustafa KAYA

Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ

Prof. Dr. Prof. Dr. Mustafa AGAH

Prof. Dr. Eyup ŞİMŞEK

Ali (r.a.) is a political, scientific, sociological, psychological, economic and encyclopedic personality. He has an important role in the understanding, spreading and living of religion in the history of Islam as well as in the Arabic language and rhetoric. He lived in a period when the Arabic language was being taught. However, our Prophet Hz. Muhammad's (PBUH) upbringing, his interest and ability in the Arabic language made him a distinguished person in this field. As is known, his sermons, letters, testaments and wise words have been transferred to various languages, especially Arabic, Turkish and Persian. The style of Ali's (r.a.) words and poems influenced the audience and took place in his language and rhetoric works. The literary style in Ali's (r.a.) words is accepted by everyone and his words are respected.

In this thesis titled “*Ali's Contribution to Arabic Language and Rhetoric*”, Ali's (r.a.) direct and indirect contributions to the Arabic language were tried to be determined. His contributions in putting forward the rules of the Arabic language for the first time and determining the principles were discussed. Basra and Kufa linguists, who have undertaken important roles in the formation of the Arabic language, were explained with the examples they refer to. Some of the words in the sentences he used were analyzed, and the sentences in various dictionaries were tried to be revealed. The poems and words that are considered as evidence for the formation of the rules of Nahiv science were tried to be determined. It was tried to reveal its effect on the rhetoricians, and some of his words and poems were analyzed in terms of literature. The absence of an independent Turkish work in this field makes these studies necessary. This work is about the Arabic language and rhetoric, Ali's (r.a.) can be regarded as a beginning to reveal this aspect.

Keywords: Ali, Arabic Language, Basra and Kufa Linguists, Philological Studies, Rhetoric, Sadrulislâm, *Nehcü'l-Belâga*.

KISALTMALAR

a.s.	: aleyhisselam
<i>AÜİFD</i>	: <i>Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
b.	: bin
bs.	: baskı
<i>DÜİFD</i>	: <i>Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
h.	: hicri
<i>HÜİFD</i>	: <i>Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
H.z.	: Hazreti
m.	: miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
md.	: maddesi
ö.	: ölümü
r.a.	: radiyallau anh/ anhâ/ anhumâ
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem
Şrh.	: Şerheden
Tah.	: Tahkik eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
<i>TDVİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
ty.	: tarih yok
<i>UÜİFD</i>	: <i>Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
v.b.	: ve benzeri
v.s.	: ve saire
yy.	: yüzyıl
y.y.	: yayın yeri yok

ÖN SÖZ

İnsanlığın var olduğu ilk günden itibaren iletişim hep var olmuştur. Farklı dil, üslup ve şekillerde de olsa insanlar birbirlerine duygu ve düşüncelerini doğal yollarla güzel bir biçimde anlatmaya çalışmıştır. İnsanların bu çabaları sonunda çeşitli diller oluşmuştur. Dillerin en zenginlerinden sayılan Arap dilinin güzelliği, *Kur'ân-ı Kerim*'in nazil olmasıyla da taçlanmış oldu. Ali, Câhiliye ve Sadrulislâm döneminde yaşayan, Peygamber'in (s.a.v.) yanında yetişen, vahye en çok kulak verenlerden olmuştur. İlme ve araştırmaya olan ilgisi ona önemli bir misyon ve vizyon kazandırmıştır.

Arap dilinin teşekkül etmesinde tarihi bir rol aldığı gibi kendisinden sonraki dönemde Basra ve Kûfe dilcilerinden itibaren Arap dili ve belagatı alanındaki birçok dilci tarafından söylemlerine ve şiirlerine başvurulmuş, gramerdeki bazı kurallar için kaynak gösterilmiştir. Onun kullanmış olduğu sözler, meşhur sözlüklerde yapılan açıklamalarda örnek olarak verilmiştir.

Kendisine ait bir üsluba sahip olan Ali'nin söylem ve şiirleri sadece Arap dilinde kalmamış, birçok dil ve kültüre de yansımış, hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Belagat alanında lider kişilerden olan Ali'nin söz ve şiirleri başta *Nehcü'l-Belâga* olmak üzere birçok eserde yer almaktadır. Önemli belagat âlimleri tarafından değer atfedilmiş, onun ismi ile birlikte sözlerine yer verilmiştir.

Arap dili ve belagati kaynaklarında önemli konuma sahip olan Ali, dil ve belagat âlimlerinin referansı olmuştur. Ebü'l-Esved ed-Düelî, İbni Cinnî, Sîbeveyhî Cürçânî, Zemahşeri, Mütenebbî gibi daha birçok dil ve edebiyat bilgininin eserlerinde bu atıflar yer almaktadır. Birçok alanda olduğu gibi dil alanında önemli bir yeri olan Ali hakkında Türkçe yapılan çalışmalarda bu konu, birkaç cümle veya bahis olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada dil alanındaki katkıları birkaç başlık altında ele alınmıştır. Birçok temel eserde onun söz ve görüşlerinin aktarıldığı anlaşılmaktadır. Aidiyeti belirtilmeyen başka görüşleri de elbette vardır. Bu görüşleri ortaya koyabilmek için kapsamlı bir çalışma yapılabilir. Böylece ona nispet edilen söz ve görüşlerinin sıhhati de tespit edilebilir.

Bu çalışmada Ali'nin yaşadığı dönemde Arap dilinin yeri, Ali'nin de içinde bulunduğu dil alanında katkı sağlayan bazı çalışmalar, onun Arap dilinin teşekkülü sürecinde yaptığı katkılar, sarf ilmi ile ilgili sözleri, sözlüklerdeki sözleri, nahiv ilmi

kurallarının tespiti için referans gösterilmesi, örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise Ali'nin edebî yönü, belagatçiler üzerindeki etkisi ve üslubunun özellikleri ele alınmış, söz ve şiirlerindeki söz sanatlarına örnekler vererek kısaca açıklanmıştır.

“Hz. Ali'nin Arap Dili ve Belagatine Katkısı” adlı çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır: *Birinci bölümde* zemini tanımak adına Ali'nin yaşadığı dönemi Arap dili ve belagatı açısından kısaca ele aldık. Çünkü yaşadığı dönemin şartları bilindiği takdirde daha iyi anlaşılır. Bu bağlamda Ali'nin hayatı, İslam dinine katkılarını kısaca inceledik. Yaşadığı dönemde Arap dilinin durumu ve dil çalışmalarını ele aldık. Câhiliye ve Sadrulislâm döneminde Arap dilinin yerini ortaya koyduk. Arap dilinin teşekkülünü gerekli kılan lahn tartışmalarından başlayarak şiir, Kur'ân öğretimi, yazının kullanımı ve Arap dilinin öğretilmesi gibi çalışmaları görebilmek için Sadrulislâm dönemdeki dil çalışmalarına yer verdik.

Bu bölümde Arap dilinin gramerleşmesinde büyük önemi olan Basra ve Kûfe dilcilerine de yer verdik. Çünkü dil alanında günümüze kadar gramer eserleri ulaşan görüşler onlara kadar ulaşmaktadır. Bu temel eserlerde Ali'ye ait bazı söylemler şahit olarak kullanılması tezimiz açısından ehemmiyeti hazidir. Bu şahitlere ulaşarak örnekler vermeye çalıştık.

İkinci bölümde, Arap dilinin kurallarının ortaya çıkmaya başladığı dönemde olan katkısı ele alınmıştır. Ali'nin Arap diline en önemli katkısı Ebü'l-Esved ed-Düeli'ye rehberlik yapmasıyla olmuştur. Bu süreç, çalışmada Arap dili veya nahiv ilminin ortaya konulması olarak tabir edildi. Ebü'l-Esved, Arap dilinin gramerleşme sürecini başlatan kişi olarak kabul edilir. Ali'nin söz ve şiirlerinin Arap dili gramerine şahit olarak gösterilmiştir. Yine başka birçok dil âlimi çeşitli vesilelerle onun söz ve şiirlerinden faydalanmıştır. Yani çok sayıda Arap dilcisinin eserinde Ali'ye ait sözler bulunmaktadır.

Yine bu bölümde gramer kitaplarında Ali'nin söz ve şiirleri, sarf ve nahiv ilmi açısından örneklerle kısaca ortaya konacaktır. Nahiv ilminin olgunluk seviyesine ulaştığı dönemlerde Ali'nin sözleri nahiv ilminde delil olarak gösterilmiştir. Bazı söylemleri sözlüklerde referans olarak kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde Ali'nin hikmetli sözleri, şiirleri ve bu şiirlerindeki edebî üslubu ele alınmış ve bunların genel anlamda Arap dili ve belagatine katkısı üzerinde

durulmuştur. Edebiyatçılar üzerindeki etkisi ve onun kendine has edebiyat alanındaki sözleri üzerinde durulmuştur. Ali'nin sözlerinde kullandığı edebi söz sanatlarına yer verilmiş ve örneklerle açıklanmıştır. Bu bağlamda onun *Kur'ân*'la münasebeti, sözlerindeki iktibas, icaz, teşbih, mecaz, istiare, mesel, tasvir, inziyah, inşa cümleleri, tıbak, mukabele ve sec' vb.. kullandığı sanatlar ele alınmış ve ona ait hutbe tahlili yapılmıştır.

Ali'nin, Türk ve İran edebiyatına etki ettiği görülmelidir. Bu haliyle yaşantısı ve sözleri itibariyle dünya çapında tanınan şahsiyetlerden olmuştur. On dokuzuncu asrın ortalarında vefat eden Hristiyan araştırmacı Roks b. Zâid, Ali hakkında *el-İmâmu'l-Alî Esedü'l-İslâmi ve Kuddîsühü* adında bir eser kaleme almıştır. Bu eserde onun derin duygulara sahip, dürüst, merhametli bir şair olup, şiirlerinin Câhiliye Araplarının tarzından farklı ve orijinal olduğunu dile getirmiştir.¹

Bu çalışmamızda bizden desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İbrahim Yılmaz bey'e, izleme komitesinde bulunan ve tezimin daha iyi bir hale gelmesine katkı sağlayan Prof. Dr. Mustafa Kaya ve Prof. Dr. Eyüp Şimşek hocalarıma şükranlarımı sunarım. Tezimi okuma ve değerlendirme lütfunda bulunan değerli hocalarıma ve dostlarıma, tezimi benimle birlikte baştan sona kadar okuyan Osman Sünbül kardeşime teşekkür ederim. Benim bugünlere kadar yetişmeme katkı sağlayan başta anne, babam, abi ve ablalarıma, üzerimde emeği geçen bütün herkese teşekkür ederim. Bu tezin yazımı sürecinde çeşitli sıkıntılara benimle birlikte katlanan ve her türlü fedakârlıkta bulunan eşim Sümeyye'ye ve çocuklarıma şükranlarımı sunarım.

Bu çalışmanın ilim dünyasına katkı sağlamasını Yüce Rabbimden niyaz ederim.

Gayret bizden, tevfik ise Allah'tandır.

Doetinchem / Hollanda-2020

¹ Roks b. Zâid, *El-İmâmu'l-Alî Esedü'l-İslâmi ve Kuddîsühü* (3. baskı), Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1979, 203, 204.

GİRİŞ

Arap dili, İslam dininin temel kutsal kitabı olan *Kur'ân-ı Kerim*'in dili olması sebebiyle bütün Müslümanların ilgi odağında olmuştur. Bu dil, diğer diller gibi sadece sosyal hayatta bir iletişim vasıtası olarak kalmamış, ilâhî mesajı anlamak için hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Ayrıntılı gramer çalışmaları neredeyse başka dillerde bulunmamaktadır. *Kur'ân-ı Kerim*'in bir kelimesi ve harekesi üzerinde yapılan uzun mülahazalar, ayetler hakkında yapılan çok sayıda tefsir, bu durumu daha iyi göstermektedir.

Ali, Arap diline katkısı olan önemli isimlerden biri olup çocukluğundan itibaren Peygamber'in (s.a.v.) yanında yetişen ve Arap dilini çok iyi konuşan siyasi, sosyolojik ve bilimsel yönü olan bir dilcidir. Dinî konulardaki uzmanlığının yanı sıra hikmetli ve veciz sözlerinin birçok dilciye referans olması, onun Arap dilindeki yetkinliğini göstermektedir.

Allah, insana beyan yani kendini ifade etme kabiliyeti vermiştir.² Klasik tefsirlerde beyan kelimesinin konuşma, yazma, ezberleme, anlama ve anlatma anlamlarını içerdiği, insanların yedi yüz bin farklı dil konuştuğu ve bunların en faziletlisinin Arapça olduğu belirtilmiştir.³ Sözü yerli yerince söyleme gayreti tarih boyunca hep var olmuştur. İnsanlar, kendilerini daha iyi ifade etmek için dilin inceliklerine yönelmişlerdir. Bu durum, Câhiliye Arapları arasında etkili hitap etme ve şiir söyleme yoluyla en güzel örnekleriyle ortaya konmuştur. *Kur'ân-ı Kerim*'in nazil olması ile Arap dili zirveye ulaşmıştır. Ali de bu gelişmelerin yaşandığı ortamda doğdu ve yetişti. İnanç ve düşüncelerini en belîğ bir şekilde ortaya koymaya gayret etti.

Ali, sözlü ve yazılı alanda eserler ortaya koymuştur. Günümüze ulaşan konuşma ve şiirleri büyük oranda edebi değer taşımaktadır. Mektup ve tavsiyeleri belli bir dönem sonra yazıya aktarılmıştır. Nutuk türünde yapılan bir konuşma, yazıya aktarıldığında lafızlar aynen korunamadığı gibi, ses, vurgu, tonlama esnasında verilen manaların yazıyla aktarılması mümkün olmadığı için hatibin aktardığı manaların bir kısmını kaybedilebilmektedir. Bununla beraber yaşadığı şartlar ve tarihî süreç içinde bugüne

² Rahman: 55/4.

³ Taberânî, Süleyman Ahmed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Darul Kütübü's-Sekâfî, t.y. XXV, 326, 327.

kadar olan değişiklikler dikkate alındığında, söylediği sözlerdeki manalara daha diikatli bir şekilde yaklaşılmalıdır.

Edebiyatta söz ve yazıdan hangisinin daha önemli olduğu tartışılmıştır. Yazının daha önemli olduğunu söyleyenler “Söz uçar yazı kalır.” diyerek onun kalıcı olduğunu; sözün daha önemli olduğunu söyleyenler ise duyguları yansıtmaya bakımından sözün daha etkili olduğunu gerekçe göstermişlerdir. Günümüz dünyasında konuşmalar, artık ses ve görüntü birlikte kaydedilerek daha kalıcı hâle getirilebilmektedir. Bugün insanlar, internet ve sosyal medya aracılığıyla, sadece yazıyla değil, hitabetle de başkalarına anında ulaşma imkânına sahip olmuştur. Etkili bir üsluba sahip olanlar, internete yüklenen kayıtları sayesinde yüz binlerce insana ulaşabilmektedirler. Bu kayıtlarla birçok söz sanatı insanlar arasında yayılmakta ve kelimeler yeni anlamlar kazanabilmektedir. Son zamanlarda internet ve sosyal medya yoluyla iletişim zaruret haline gelmiş, güzel ve etkili ifade gücü olan eserler ön plana çıkmaya ve yeni edebî örnekler oluşmaya başlamıştır.

I. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Sadrulislâm dönemi, Peygamber’in Medine’ye hicret ettiği 1/622 yılından başlayıp 40/661 yılına kadar devam eden süreyi kapsar.⁴ Bu dönem, her alanda olduğu gibi dil alanındaki gelişmeye de öncülük etmiştir. Bazı müsteşriklerin ve onların etkisinde kaldığını düşündüğümüz Şevki Dayf gibi kimselerin, Sadrulislâm döneminin dile etkisi olmadığını, İbn Cinnî er-Rûmî’nin gibi batı kökenli araştırmacıların çalışmalarıyla veya tercüme hareketlerinin etkisiyle bu bilimin ortaya çıktığını iddia etmektedirler. Diğer taraftan Ali’nin dini nasıl anladığı, Peygamber’den (s.a.v.) anladığı şeyin ne olduğu, din ve dünya görüşleri, bizim açımızdan büyük önem arz etmektedir. Dil ve ilahiyat alanına katkı yapacağı düşüncesiyle bu meseleyi aşağıdaki sorulara cevap arayarak yapmaya çalıştım.

1. Sadrulislâm döneminde dil ve edebiyat çalışmaları var mıdır?
2. Sadrulislâm dönemindeki Arap dili çalışmalarında Hz. Ali nasıl yer almıştır?
3. Hz. Ali’nin Arap dilinin kurallarının oluşmasına ve belagata katkısı nedir?
4. Hz. Ali’nin Arapça sözlükbilimine katkıları olmuş mudur?

⁴ Kenan Demirayak, Ahmet Savran, *Arap Dili Edebiyat Tarihi Cahiliye Dönemi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1993, 35.

5. Hz. Ali'nin dil ve edebiyatçılar üzerindeki etkileri nelerdir?

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bilindiği gibi Sadrulislâm dönemi İslami ilimler için temel önemi haizdir. Bu dönem tefsir, hadis, fıkıh, kelim ilimleri için önemli olduğu gibi Arap dili için de önemlidir. Çünkü, bu alanda kabul edilen *el-Kitab* gibi temel eserler, Arap dilinin önceki dönemlerde var olan şeklini tespit etme çalışmasıdır. Bu çalışmada Arap dilinin en ihtişamlı döneminde yaşayan Câhiliye şair ve hatiplerini dinleyen aynı zamanda Arapların en fasihi Peygamber'in (s.a.v.) yanında yetişen, mucize kelim olan vahyi ilk ağızdan dinleyen iyi bir hatip ve şair olan Ali'nin Arap dili ve belagatına katkısını araştırmaya karar verdik. Onun hem hayatındayken hem de vefatından sonra şiir ve sözlerinin Arap dilinin oluşmasında katkılarını, dil alanında ortaya çıkan sarf, nahiv, lügat ve belagat çalışmalarında onun yerini ortaya koymak istiyoruz. Böylece Arap dili ve belagatinin kendi orijinal kaynaklarından beslendiğini, göstermek istiyoruz.

III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Güzel konuşma, etkili söz söyleme bakımından diller arasında Arapça büyük bir zenginliğe sahiptir. Câhiliye döneminde büyük şair ve hatipler yetiştiği gibi İslami dönemde de yüksek manaları edebi bir şekilde ifade eden önemli kişiler yetişmiştir. Dilin edebî bir üslupla süslendiği İslami dönemdeki önemli hatip ve şairlerden biri de Hz. Ali'dir. Arap diline katkıları bakımından önemli isimlerden biri olmasından dolayı onun söz ve şiirleri birçok eserde yer almıştır. Hayatının ilk dönemlerinden itibaren okuma yazmayı öğrenmesi, çeşitli ortamlarda söylediği veciz sözleri ve şiirleri hem yazılı hem de sözlü kültüre zenginlik katmıştır.

Ali'nin şiir ve edebi söylevlerinden bahseden çok sayıda eser yazılmıştır. Hutbelerine, mektuplarına ve hikmetli sözlerine Arap dili ve belagati alanındaki eserlerde rastlanılmaktadır. Fakat onun sözlerinin bazılarının edebi yönü tahlil edilmiş, bazıları da aktarılmakla yetinilmiştir. Yaptığımız çalışmada Ali'nin Arap dili ve belagat yönünün önemli eserlerde yer aldığı görülmüştür. Bu çalışmalara tezin içinde yer verilecektir. Burada kısa bazı bilgiler vermekle yetineceğiz.

Ali ile ilgili rivayetlerin büyük çoğunluğu *Nehcü'l-Belâga*'ya dayanmaktadır. Bu eser, onun hutbeleri, şiirleri, mektupları, ahlaki öğüt ve hikmetli söylemlerinin yer aldığı belagat ansiklopedisi niteliğindedir.⁵ *Nehcü'l-Belâga*, sözlü yollarla aktarılmış, Bağdat'ta, 359/969 yılında doğan, 406/1015 yılında vefat eden Şerîf er-Radî⁶ tarafından yazıya geçirilmiştir. Aynı zamanda şair ve müfessir olan Şerîf er-Radî, Arap belagati alanında *Telhi'u'l-Beyân* ve *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* adlı eserleri *Kur'ân-ı Kerim* ve hadislerdeki mecazları inceleyen ilk ve büyük bir dilcidir.⁷

Ali'ye nispet edilen *Nehcü'l-Belâga* ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Şia dünyasında özel bir önemi bulunan başta yirmi ciltlik İbn Ebi'l-Hadîd'in⁸ eseri olmak üzere başka birçok şerhleri de mevcuttur. Ayrıca Ali'nin şiirleri, Şerif Murtaza tarafından derlenmiş, daha sonra "*Hz. Ali Divanı*" ve benzer isimlerle birçok kişi tarafından yayımlanmıştır.⁹

Bu konuda literatürü taradığımda Ali'nin tefsir, fıkıh, hadis, akaid, tasavvuf ve kıraat alanında önemli görüşlerinin olduğunu gördüm. Ali'nin fikhın ilk oluştuğu dönemdeki rolünü anlatan Mehmet Öztürk, 2012 yılında Ankara Üniversitesinde *İslam Hukukunun Teşekkülü Sürecinde Hz. Ali'nin Rolü* adlı bir doktora tezi yapmıştır. Bu eser, fikhın ilk oluşumunda Ali'nin yerini ortaya koymasına bakımından önemlidir. Ancak Arap dili ve belagatine katkılarını anlatan Türkçe müstakil bir çalışmaya rastlanılamamıştır.

Bu konuda Arapça şu çalışmaların yapıldığını gördüm: Irak'ta bulunan Müessesetü Nehci'l-Belâga adlı yayınevi tarafından Ali ve *Nehcü'l-Belâga* hakkında birçok eser yayımlanmıştır. Bunlardan bazıları akademik çalışmalar niteliğindedir. Ancak bazılarında mezhep taassubu görülmektedir. Onlardan biri, Ali'nin sözlerinin tahlil edildiği, Budur İdam el-Gazzî'ye ait, *Akvâlü'l-İmami Ali*, adlı doktora çalışmasıdır. Bu eserde Ali'nin bazı sözleri Arap dili bakımından tahlil edilmiştir.¹⁰

⁵ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belagat İlminin Gelişmesine Müessir olan Kaynaklar", *AÜİFD*, 11, (6, 1993), 268-298.

⁶ Asıl adı ise Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed b. Mûsâ b. İbrahim b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'dir.

⁷ Özel, Mustafa, "Şerîf er-Radî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 4, 5.

⁸ İbni Ebî'l-Hadîd, *Şerhü Nehci'l-Belâga* (I-XX), Tahran 1886.

⁹ Mohammed Ali Shareef, Hazreti Ali Divanı Hakkında Yapılan Arapça Çalışmalar, *Journal Of Research In Turkic Languages*, DOI: 10.34099/jrtl.214, Kirkuk University, Iraq, 2020, 63, 73.

¹⁰ İdam el-Gazzî, *Akvâlü'l-İmami'l-Ali*, Müessesetü Ulûmi Nehci'l-Belâga, Kerbelâ 2016.

Ali Ahmed İmran tarafından *Üslubu İmam Ali fi Hutebi'l-Harbiyye* ismiyle 2011 yılında bir doktora tezi hazırlanmıştır. Onda, Ali'nin sadece savaşla ilgili hutbeleri tahlil edilmiştir. Bu eser, alana katkı sağlaması açısından önemli bir çalışmadır.¹¹

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bizim yaptığımız çalışma nitel bir araştırma olup¹², dilbilim açısından eş zamanlı ve art süremlili yöntemler birlikte kullanılmıştır.¹³ Konular hem yatay düzlemde hem de kronolojik olarak dikey düzlemde işlenmiştir. Çalışmamızda yöntemsel olarak öncelikle Arap dili tarihi, sarf, nahiv, belagat, Ali'nin Arap diliyle ilişkisi gibi unsurlar üzerinde durulmuştur. Ali'nin Arap dili ve belagati hakkında yaşadığı dönemde doğrudan yaptığı çalışmalar, kendisinden sonra dilciler tarafından referans gösterilmesi ve uygulamalarındaki edebi sanatlara örnekler verilmiştir.

Bu çalışmada Ali'nin Arap diline katkısının hangi alanda ve boyutta olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda Hz. Ali'nin katkıları üç ana bölümde ele alınmıştır.

Ali'nin yetiştiği ortam ve şartlar ele alınmış, İslam ve dini ilimlerdeki yerine değinilmiş, kendi yaşadığı dönemdeki Arap dili hakkındaki tartışmalara, Arap dili çalışmalarına değinilmiş, Arap dilinin tedvin edildiği Basra ve Kûfe dilcileri hakkında bazı bilgiler verilerek Ali'den faydalandıkları örneklerle ortaya konulmuştur.

Câhiliye dönemiyle İslami dönem arasında Arap dili ve Arap şiirinde oluşan farklar üzerinde durulmuştur. Ali'nin nahiv ilminin ortaya koyması için Ebü'l-Esved ed-Düeli'yi yönlendirmesi, bu gelişmeleri hazırlayan şartlar ve bu konulardaki tartışmalara yer verilmiştir. Ali'nin kullandığı kelimeler sarf ilmi vezinlerine göre tasnif edilmiş ve lügatlerde geçtiği şekilde onun cümlelerine yer verilmiştir. Gramer kitaplarında Hz. Ali'nin uygulaması olarak belirtilen bazı örneklere yer verilmiştir. Onun belagat alanında öne çıkan yönlerine değinilmiş, Ali'ye isnad edilen şiir ve hutbelerin edebi yönü ele

¹¹ Ali Ahmed İmran, *Üslubu İmam Ali fi Hutebi'l-Harbiyye*, el-Mektebü'l-Mutehassasa biemiri Ali b. Ebî Tâlib, 2011.

¹² Orhan Türkdoğan; Orhan Gökçe, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, (2. baskı), Çizgi Kitabevi, Konya 2015, 323.

¹³ Saussure, Ferdinand de, (1998), *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Prof. Dr. Berke Vardar, İstanbul, Multilingual Yayınları; Türkdoğan, Gökçe, 207.

alınmıştır. Kendisinden sonra Arap dili alanında öne çıkmış on edibin Ali'den yaptığı alıntılar kronolojik olarak ele alınmış, şiir ve hutbelerindeki edebi sanatlardan bazı örnekler verilmiş, bir hutbesi tahlil edilmiştir.

Bu araştırmada Ali'nin yaşadığı ilk dönemden şimdiye kadar yapılan öncelikle orijinal kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Arapça eserler, en çok faydalanılan kaynaklar olmakla birlikte Türkçe ve diğer dillerdeki kaynaklardan faydalanılmaya çalışılmıştır. Ali hakkında konumuzla ilgili rivayetler tasnif edilmiş, bilgileri aktarma, tanımlama ve yorumlama yöntemi kullanılmıştır.

Arapça bazı kelimelerin yazımında Türkiye Diyanet Vakfı'na ait olan "*Diyanet İslâm Ansiklopedisi*"nin transkripsiyon sistemi uygulanmıştır. Ali'nin Arap diline katkısı kendi döneminden itibaren kronolojik olarak ele alınmıştır. Vefatından sonra ona isnad edilen söz ve şiirlerinin dilciler üzerindeki etkisi ve bu söz ve şiirlerindeki edebi üsluba yer verilmiştir.

Hız. Ali'nin sözlerinin ait olduğu "*Nehcü'l-Belâga*" adlı eser Şerîf er-Radî tarafından telif edildiği için Müellif ismi olarak Hız. Ali yerine Şerîf er-Radî ismi yazılmıştır. Bu eserin sıhhatinden dolayı sadece bu kaynakla yetinilmemiş, zaman zaman dışındaki eserler de kaynak olarak gösterilmiştir. Bu esere şerh olarak telif edilen "*Şerhu Nehci'l-Belaga*" adlı eserden birçok konuda faydalanılmıştır.

Ali'nin hayatının son döneminde kurulmaya başlayan Basra ve Kûfe dil okulları, Arap dili grameri için büyük önem taşıdığı için bu dönemdeki eserler taranmıştır. Çünkü bu eserler Ali'nin Arap dilindeki yerini ortaya koyan ilk yazılı temel kaynaklar olma hüviyetine sahip olmuştur. Bu eserlerde Ali hakkında çok ayrıntılı bilgiler bulunmasa da dil kuralları için istişhad edilen onun bazı sözleri tespit edilmiştir. Dönemi daha iyi ortaya koymak için bu dilcilerin hayatları ve dildeki yerleri hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Bu eser ve müellifler hakkında yeterli bilgisi olmayanların konuyu daha iyi anlayabilmesi için tanıtıcı bilgilerin verilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür.

Ali, Arap diline önem veren birisi olduğu için dildeki bazı bozulmalar onu rahatsız etmiş olmalı ki, Arap dilinin kurallarının tespit edilmesi gerektiğini düşünmüş, en uygun kişi olarak Ebü'l-Esved'e bu görevi vermiştir. Bundan hareketle Ali'nin Arap dili kurallarının ortaya çıkmasındaki rolü üzerinde durulmuştur.

Birtakım sözlerinin bazı nahiv ve sarf kitaplarında şahit olarak kullanıldığı görülmüştür. Gramer kuralları işlenirken ondan istişhad edilen sözler ele alınarak, onun Arap diline katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ardından Basra ve Kûfe dilcilerinin Ali'yle olan münasebetleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Arap dilinin teşekkül etmesinde önemli rolü olan bu dilcilerin eserlerinde Ali'ye ait bazı sözler tespit edilmiştir.

İkinci bölümde Ali'nin Arap dilinin temel alanları olan sarf ve nahiv bilgi dallarına katkısını ortaya koymak için temel kaynaklar taranmış, bazı nahiv kaideleri işlenirken sözlerinin yer aldığı tespit edilmiş, bundan dolayı o dilciler ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Sözlerinde geçen kelimelerin bir kısmı sigalarıyla birlikte ele alınmıştır. Netice itibariyle ele alınan bu kelime tahlilleriyle Ali'nin kullandığı kelime ve cümleler hakkında okuyucuya aşinalık kazandırmaya çalışılmıştır. Böylece sarf ve nahiv bilgi dallarına katkısı ortaya konmuştur.

Son bölümde, Ali'nin şiir ve sözlerinin belagat yönü ele alınmıştır. Söz ve şiirlerinin kaynakları üzerinde durulmuştur. Ondan istifade eden önemli belagatçilerin onun sözüne verdikleri değer ortaya konulmuştur. Farklı dönemlerdeki edebiyatçıların eserleri seçilerek bu eserlerde onun edebi yönünü ortaya koyan pasajlar ele alınmıştır. Ali'nin edebî yetkinliği, onun sözlerinde *Kur'ân*'la münasebeti, sözlerinde bulunan edebi sanatlar, daha önceden çok kullanılmayan bazı edebî üslupları incelenmiştir.

Biz çalışmamızda uzaktan yakına doğru bir metod takip ettik. Faydalandığımız temel eserlerden bazıları şunlardır:

A. Merâtibi'n-Nahviyyîn:

Ebu't-Tayyib Abdulvâhid el-Lugavî el-Halebî (ö. 351/962), *Merâtibi'n-Nahviyyîn*: Ali'nin Arap dilindeki yerine dair önemli bigiler verilen *Merâtibi'n-Nahviyyîn* adlı eser, Basra, Kûfe, Mısır, Endülüs gibi dil merkezlerinin önde gelen dilcilerini tanıtmaktadır. Ebü'l-Esved'in döneminden başlayarak önce dilcileri tabakalar halinde ele almakta, daha sonra bu bölgelerde oluşan dil okullarını işlemektedir. Onların ilmî seviyelerini, hoca talebe münasebetlerini, uzmanlık alanlarını ve önemli eserlerini tanıtmaktadır. Kitabın son bölümünde ise Hicaz bölgesinde yetişen altmış dil âliminden bahsetmektedir. Bu

eser, öneminden dolayı sonraki dönemlerde yazılan dil âlimleri hakkındaki eserlere kaynak olmuş, Ebü'l-Fazl İbrahim tarafından neşredilmiştir.¹⁴

B. el-Fihrist¹⁵

İbn Nedîm (ö. 385/995), *el-Fihrist*: Miladi 995 yılında vefat ettiği tahmin edilen Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakûb İshâk b. en-Nedîm'in meşhur eseridir. İbn Nedîm, Musul bölgesinde yaşamıştır. Hocalarından çeşitli bilimsel ve kültürel dersler aldığı söylenmektedir. Eserinde kendi dönemine kadar yaşamış olan dilcileri incelemiş, eserin öneminden dolayı kendisinden sonraki müellifler de esere eklemelerde bulunmuştur.¹⁶

el-Fihrist'te isimleri unutulmuş nice eser ve âlimler hakkında bilgiler bulunmakta olup eser, on bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde farklı ırkların konuştuğu diller, harfler, kültür ve inançlarına değinilmiş, ardından *Kur'ân-ı Kerim*, kıraat ilmi ve kurrallar anlatılmıştır. İkinci bölümde Arapçanın gramerinin oluşumu ve bu süreçte Ali'nin rolü, Basra ve Kûfe dil okulları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde tarih, siyer, ensab âlimleri ve edibleri tanıtılmıştır. Dördüncü bölüm, şair ve şiihlere, beşinci bölüm, İslam akaidine ayrılmıştır. Altıncı bölüm İslam fihkindan ve mezheplerinden bahsetmekte, diğer bölümlerde ise çeşitli konulardan bahsedilmektedir.¹⁷

C. el-Hasâis¹⁸

Ebu'l-Feth İbn Cinnî (ö. 392/1002) *el-Hasâis: Nehcü'l-Belâga* adlı eseri derleyen Şerîf er-Radî'nin hocası olan İbn Cinnî, Musul'da dünyaya geldi. Cinnî kelimesi Yunancada cömert, asil, güzel fikirli, kerem sahibi anlamlarına gelmektedir. On dört, on beş yaşlarında ders vermeye başladığı rivayet edilir. Zamanın dilcilerinden Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî ders verirken onun yanına gelip sarf ilmi hakkında sorular sorar, istediği cevabı alamayınca onun yeterli olmadığını söyler. İbni Cinnî bu kişinin nahiv âlimi

¹⁴ Özbalkıç, "Ebü't-Tayyib el-Lugavî", *DİA*, X, 345.

¹⁵ İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist fî Ahbâri 'Ulemâil-Musannifin Mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîn ve Esmâi Kutubihim* (Tah. İbrahim Ramazan), Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1997.

¹⁶ Nasuhi Ünal Karaaslan, "İbnü'n-Nedîm", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 171-174.

¹⁷ Nasuhi Ünal Karaaslan, "İbnü'n-Nedîm", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 171-174; Bkz. İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*.

¹⁸ İbnü Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, Beyrut ty..

olduğunu öğrenince ders vermeyi bırakıp ona öğrenci olmuş ve kırk yıl onun yanından ayrılmamıştır.¹⁹

İbn Cinnî'nin, Ali'den çok sayıda şiir rivayet ettiği eseri olan *el-Hasâis*, Arap dili hakkında yazılan temel eserlerden biri olup nahiv ilminin metodolojisini oluşturmak amacıyla telif edilmiştir. Kendi zamanında bu alanda yeterli eserin kaleme alınmadığı düşüncesinden hareketle yazılmış ve önemli bir boşluğu doldurmuştur. Nahiv ilmi bu eserin yazıldığı dönemde henüz sistematik hâle gelmediği için İbn Cinnî'nin bu eserinde konular dağınık olarak işlenmiştir. Eserde yüz altmıştan fazla bölüm bulunmakta olup *Kur'ân*, Arap şiiri ve nesriyle istişhad, sema ve kıyas, fıkıh ve kelamın nahivle münasebetleri, sarf, nahiv ve belagat konuları ele alınmaktadır.²⁰

Kemâleddin el-Enbârî (ö. 577/1181) şimdi Irak'ın sınırları içinde bulunan Enbâr'da 1119 yılında doğmuş, babası ve dayısından eğitim almıştır. Daha sonra ailesiyle Bağdat'a yerleşmiş, Nizâmiye medreselerinde eğitim görmüş ve ders vermiştir. Zamanın âlimlerinden olan İbnü's-Şecerî'den nahiv dersi; Ebû Mansûr el-Cevâlîkî'den ise lügat ve edebiyat dersi almıştır. Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'na Ebû Saîd es-Sîrâfî'nin yazdığı şerhi okumuştur. Abdüllatîf el-Bağdâdî, İbnü'd-Dehhân ve İbnü'd-Dübeyşî gibi birçok âlim yetiştirmiştir.

Eserlerinin altmışının gramer, dokuzunun lügât, yedisinin ise edebiyat alanında olduğu anlaşılmaktadır.²¹ Arap dili hakkında birçok çalışması olan dilcinin *Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ, el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* eserlerinde Ali hakkında geniş bilgiler vermiştir:

D. el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf

Basra ve Kûfe dilcileri arasındaki ihtilafli meseleleri ele alan en tafsilatlı eserdir. Bazı şarkiyatçılar bölümler halinde bu eseri yayımlamıştır. W. Weil, eserin tamamını Almanca notlarıyla birlikte Hollanda'nın Leiden şehrinde, 1913'te neşretmiştir. Bu eserin tam adı *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*'dir.

¹⁹ Enbârî, 246; Sami Bakır, *Ebu Ali el-Fârisî'de Dilbilimsel Tenkit*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gaziantep Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2019, 11.

²⁰ Mehmet Yavuz, "el-Hasâis", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 276, 277; İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis* (Tah. Muhammed Alî en-Neccâr), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1952.

²¹ Bkz. Hulusi Kılıç, "Kemâleddin Enbârî", *DİA*, İstanbul 1995, II, 172, 173.

Müellif, Kûfe ve Basra dil mekteblerinin görüşlerini, delillerini zikrederek sıralamış, katılmadığı görüşleri de Kur'ân'dan, Sünnetten ve şiirlerden deliller getirerek reddetmiştir. Burada bahsetmediği bazı konuları da *Esrârü'l-Arabiyye* ile *el-Beyân fi Garîbi İ'râbi'l-Kur'ân* adlı eserlerinde ele almıştır.²²

Enbârî, bu kitabında Ali'ye kadar olan hocalarının silsilesini zikredip nahiv ilminin ortaya çıkmasının sebeplerinden bahseder. Sonra da Ali'nin Ebü'l-Esved'e nahiv ilmiyle ilgili öğrettiklerini anlatır. Eserinin sonunda Hicri 542 yılında vefat eden Ebu's-Saâdât Şerif İbni Şecerî'yi tanıtır. Onun en iyi nahivci olduğunu, kendisinin Arap dilini ondan öğrendiğini söyler. Hocası İbn Şecerî'yi silsile yoluyla Ali'ye kadar dayandırır. Böylece Arap dilinin bu silsileyle kendisine ulaştığını, kendisinin ve hocalarının Ali'den istifade ettiğini söyler. Bu silsile: İbn Şecerî, İbn Tabatabâ, Alî b. Sâ' er-Rebî, Ebu Alî el-Fârisî, Ebu Bekir b. Serrâc, Ebû Abbâs el-Müberred, Osman el-Mâzinî ve Ebû Ömer el-Cürmî, Ebu'l-Hasen el-Ahfeş, Sîbeveyhi ve arkadaşları, Halîl b. Ahmed, İsa b. Ömer, İbn Ebû İshâk, Meymûn el-Akran, Anbesetü'l-Fîl, Ebü'l-Esved ed-Düelî ve Hz. Ali'dir.²³

E. Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ

Enbârî bu eserde, Arap dili hakkında ilk dönemden kendi dönemine kadar yaşayan 180 dilci ve edibin biyografisini ele alır. Eserde, kendisinin mensup olduğu Basra dil okulu âlimlerine duyduğu ilgiden dolayı bu ekole daha fazla yer ayırmıştır. İlk defa taş baskısı Mısır'da 1876 yılında yayımlanmıştır. Eserin ilk bölümünde Arap dilinin doğuşu ve bu dile katkısı olanlar ele alınmış,²⁴ Ali'nin Arap diline katkısı hakkında önemli bilgilere yer verilmiş ve bu bilgiler birçok temel esere kaynaklık etmiştir.

Enbârî'nin Ka'b b. Züheyr'in *Kaside-i Bürde*'sine yapılan bir şerhtir. Bir nüshası Kayseri'de bir kütüphanede bulunmaktadır.²⁵ Bu kaside Peygamber'in (s.a.v.) Arap şiirini takdirine örnek olarak gösterilmektedir.

²² Hulusi Kılıç, "el-İnsâf", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 320.

²³ Kemâleddin El-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn*, I, 302.

²⁴ Sedat Şensoy, "Nüzhetü'l-Elibbâ", *DİA*, İstanbul 2007, XXX, 307-307.

²⁵ Eserin bir nüshası Kayseri 75. yıl İHK, Raşid Ef., no. 568, vr. 1b- 29 b. kaydıyla bulunmaktadır; Bkz. Abdussamed Yeşiladağ, Bânet Su'âd Kasidesi Üzerine yapılan Çalışmalar-I, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2013, 36, 1, 15.

Müellif Kemâleddin el-Enbârî'nin eserlerinin çoğu Arap dili hakkındadır. Bunlardan *Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ* adlı eser tezde sıkça başvurduğumuz bir çalışmadır. Müellif, eserine nahiv ilminin ilk kurucusunun Ali olduğunu, Ebü'l-Esved'in de ondan öğrendiğini naklederek başlar. Onun Ebü'l-Esved ile olan sohbetini anlatan bir şiirine yer verir. Nahiv ilminin oluşmasına sebep olan olayları anlatıp bu ilmi başlatan ilk kişilerden bahseder. *Nüzhetü'l-elibbâ*'nın başında 73 tane eserin ismi zikredilir. Bu eserde hocası İbni Şecerî'den Ebü'l-Esved'e kadar çoğu dilci olan 181 âlimin biyografisine yer verilir.²⁶

Hız. Ali'nin söylemleri, birçok sözlük için önemli kaynaklardan biri olmuştur. Onun söylemleri, *Kitâbu'l-Ayn* adlı sözlükte 8 defa, *Cemheretü'l-Luga* adlı mu'cemde 12 defa, *Tehzîbü'l-Luga* adlı mu'cemde 88 defa, *Sihah* adlı mu'cemde 11 defa, *Mekâyis* adlı sözlükte 10 defa, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam* adlı mu'cemde 44 defa, *el-Muhassıs* adlı mu'cemde 6 defa, *Esâsu'l-Belâga* adlı mu'cemde 10 defa, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser* adlı eserde 600 defa, *Lisânü'l-Arab* adlı mu'cemde 850 defa, *el-Mu'cemu'l-Vasît* adlı mu'cemde 26 defa şahit olarak gösterilmiştir.²⁷

Burada Ali'nin sözlerine en çok yer veren İbn Esîr'in *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser* ve İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab* isimli eserleri tanıtılacaktır.

F. en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser

İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, Ayet ve hadislerden sonra en çok Ali'nin sözlerine yer veren bu eser hadis ilminde önemli kaynaklardan biridir. Daha önceki kitaplardaki bilgileri bir araya getirdiği için son anlamına gelen en-Nihâye adı verilmiştir. İbn Manzûr da *Lisânü'l-Arab* isimli eserinde bu eserden sıkça faydalandığını söylemektedir. İbn Esîr, bu eserinde hadislerde geçen garib kelimeleri açıklamıştır. İbn Kuteybe, Hattâbî ve Zemahşeri'den bol miktarda alıntı yapmıştır. İbn Esîr, sadece sözcükleri açıklamakla kalmamış aynı zamanda ilgili rivayet hakkında bilgilerini aktarmış, fikhi açıklamalar yapmış, gramer tartışmalarına girmiştir. Bu eserde

²⁶ Bkz. Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ* (Tah. İbrahim es-Sâmura), Ürdün, 1975, 9-21.

²⁷ Said Akab Abdulâlî, *Merviyyâtü'l-İmâmi'l-Alî fî Lisâni'l-Arab*, Müessesetü Ulumi Nehcü'l-Belâga, Irak 2017, 22, 23.

kelimeler izah edilirken Ali'nin sözlerine sık sık yer verilmesi tezimiz açısından ehemmiyeti haizdir.²⁸

G. Lisanü'l-Arab

İbn Manzûr'un (ö. 711/ 1311) *Lisanü'l-Arab* isimli eseri ilim dünyasına kazandırdığı önemli eseri olup lügat alanında en büyük hacme sahiptir.²⁹ Müellif, 1232 yılında Kahire'de doğdu. Bu eserini 1290 yılında tamamlamıştır. Eserin mukaddimesinde, yazılan bazı sözlüklerin isimlerini vererek eksiklerinden bahsetmekte ve tespit ettiği eksikleri tamamlamak için bu çalışmaya başladığını belirtmektedir. Kelimeler açıklanırken ayet, hadis ve şiirlerden sıkça şahitler getirilmektedir. Hz. Ali'nin çok sayıda sözü şahit olarak kullanıldığı için bu eserin tezimiz için önemi büyüktür.³⁰ İbn Manzûr'un, sözlüğünde en çok faydalandığı beş kaynak Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin *Tehzîbü'l-Lüga*, İbn Seyyid'in *el-Muhkemü ve'l-Muhîtü'l-A'zam*, Cevherî'nin *Tâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, İbn Berî Cevherî'nin *Sahîh*'i üzerine haşiyesi, İbn Esîr'in *en-Nihâye fî Garîbi'il Hadîs ve'l-Eser* adlı eserleridir.³¹

H. Târihu'l-Edebi'l-Arabî, (Geschichte der Arabischen Litterature)

Carl Brockelmann (1956) *Târihu'l-Edebi'l-Arabî, (Geschichte der Arabischen Litterature)*: Modern dönemde Arap edebiyatı tarihiyle ilgili birçok eser yazılmıştır. Yine bu eserlerden biri olan ve kısaca G.A.L. olarak isimlendirilen *Geschichte der Arabischen litterature*, 1956 yılında vefat eden Alman müsteşrik Brockelmann tarafından yazılmıştır. Arap dilindeki adı *Târihu'l-Edebi'l-Arabî* olan bu eser sadece Arap dili grameri alanındaki eserlerle sınırlı kalmamış, ulaşabildiği Arapça bütün eserler hakkında bilgi vermiştir. Hamburg'da doğan Brockelmann, iyi bir dil eğitimi aldı, Arapçayı ve İslami ilimleri öğrendi, doktora çalışmasını müsteşrik Theodor Nöldeke'nin yanında yaptı. Onun çoğu Arap dili hakkında olan altı yüze yakın eseri bulunmaktadır.³² Onun bu eserinde Arap dili tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

²⁸ İbrahim Hatiboğlu, "en-Nihâye", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 100, 101.

²⁹ Hulusî Kılıç, "İbn Manzûr", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 171-172.

³⁰ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-İfrikî, *Lisânu'l-'Arab* (I-XV) (3.bs.), Dâru's-Sadr, Beyrut 1414; Hulusî Kılıç, "Lisânu'l-'Arab", *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 195-196.

³¹ Hulusî Kılıç, "Lisânu'l-'Arab", *DİA*, XXVII, 195-196.

³² Nuri Yüce, "Brockelmann Carl", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 335, 336.

Bu tarzda yazılan bir diğerk eser ise Corci Zeydan'a ait *Âdâbu'l-Lugatü'l-Arabiyye* adlı eserdir. Bu eser, Arapların edebî hayatını, Arap dilinin gelişimini, birçok filozof, şair ve müellif hakkındaki bilgileri ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bu eserler hakkında matbu veya mahtut baskılarına varıncaya kadar detaylı bilgiler verilmiş ve eserlerdeki bilimsel ayrıntılar tahlil edilmiştir.

İlk dönemden günümüze kadar olan kaynakları Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İSAM Yayınevi tarafından *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde verilen bilgilerle mukayese ederek aldık.

V. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Bu araştırmada Hz. Ali etrafında gelişen Arap diliyle ilgili çalışmaları esas aldık. Ona isnad edilen çok sayıda şiir ve söylem vardır. Ona nispet edilen *Nehcü'l-Belâga* hakkında yazılan çok sayıda eser bulunmaktadır. Yine Ali'nin hayatı, dinî ilimlerdeki yeri konusunda gerek ülkemizde gerekse yurt dışında birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmamızda *Nehcü'l-Belâga* ile yetinmedik, ele aldığımız şiir ve hutbeyi başka kaynaklarda da görmeye, onları birbirleriyle mukayese etmeye çalıştık.

Ali'nin dönemine ait yazılı kaynakların, ona nispet edilen sözlerin çok olması çalışmamızın zorluklarındanndır. Şia dünyasında yapılan birçok çalışmada Ali'nin Arap diline büyük katkıları olduğu belirtilmekte, fakat bunlara eleştirel yaklaşmadığı görülmektedir. Son yıllarda bu alanda hazırlanan bazı akademik çalışmalara da rastlanmaktadır. Biz ise burada bilimsel sayılabilecek verilere ulaşmaya çalıştık.

Ali'nin gençlik ve olgunluk dönemi İslami döneme tekabül ettiği için Arap diline katkıları bu dönemde olmuştur. Peygamber'in (s.a.v.) sürekli yanında bulunduğu için İslami dönemde yapılan çalışmalarda o hep, yer almıştır. Arap dilinin bu dönemdeki gelişimi ve bu dile yapılan katkılar ele alınmış, böylece Ali'nin de katkısı dolaylı olarak değinilmeye çalışılmıştır.

IV. HZ. ALİ'NİN ŞİİR ve HUTBELERİ

Ali b. Ebî Tâlip, ansiklopedik bir âlim, aynı zamanda şair ve hatiptir. Onun bin dört yüze yakın beyti bulunan meşhur bir şiir divanı vardır. Ali'nin divanı tahkik ve şerhleri

yapılarak defalarca basılmıştır. Türkçeye ilk çeviri Osmanlı döneminde Şemsettin Sami'nin *Ali b. Ebî Tâlib Kerremallahu vecheh ve Radiyallahu anh Efendimizin Eş'ar-ı Müntehâbeleri ve Şerh ve Tercümesi* adıyla yaptığı Ali'nin şiirlerinden seçmelerin yer aldığı çalışmadır. Yazar, bu eserin başında onun divanının Arapça, Farsça, Batı dillerinde, Hindistan, İnan ve Avrupa'da defalarca basıldığını belirtmiştir.³³ Ali'nin divanı hakkında en önemli çalışmalardan biri de Kadı Kemaleddin Mîr Hüseyin b. Muiniddîn Meybûdî Yezdî'ye (ö. 909/1504) ait olan “*Şerhu Divan Mensub bi Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib*” adlı eserdir. Beyitlerin Farsçaya çevirisi de yapılmış, şiirleri alfabetik olarak ele alınmış ayet, hadis ve tarihî olaylara telmihlerde bulunulmuştur³⁴.

Ali'nin hutbeleri, emirnameleri, vasiyetleri, hilafet makamındayken gönderdiği mektupları ve şiirleri günümüze birçok yolla aktarılmıştır. Edebî bir üsluba sahip olan kısa sözlerinin olduğu gibi aktarılma ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Emirname ve vasiyetlerinin günümüze kadar büyük oranda korunmuş olmasının nedeni onların yazılı olarak muhafaza edilmiş olmasındandır. Fakat siyasi çekişmelerde onun bazı sözlerinin değiştirilerek kullanılmış olması da muhtemeldir. Ancak bu tür rivayetlerin o dönemin edebiyatına ışık tutmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Nehcü'l-Belâga'da bulunan şiirlerin Ali'ye nispeti konusunda birçok ihtilaf bulunmaktadır. Bu şiirlerin Ali'ye ait olmadığını söyleyenler, kitapta yazan bazı kavramları, sahabeye karşı olan ithamlarını, hutbelerinin bazılarının uzun olduğunu, bazı yerlerde ifadenin çok fazla sanata boğulmasını; yarasa, tavus kuşu ve çekirge gibi hayvanlar hakkında çok ayrıntılı tasvirler yapılmasını, gayba dair ifadelerin bulunmasını buna gerekçe olarak göstermektedir. Bazıları, bu kitabın Şerîf er-Radî tarafından telif edildiğini, bazıları ise Şerîf er-Radî'nin kardeşi Murtaza tarafından derlendiğini söylemektedir. Bize göre *Nehcü'l-Belâga*'nın tümüyle Ali'ye ait olamayacağı gibi, tamamen de başkası tarafından yazıldığını söylemek mümkün görünmemektedir.³⁵

Nehcü'l-Belâga, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Ali'nin hutbe, dua ve nasihatları; ikinci bölümde mektupları, vasiyet ve tavsiyeleri; üçüncü bölümde hikmetli sözleri yer almaktadır. Bu alanda güvenilir bir kaynak olarak kabul edilen Adnan

³³ Nevzat H. Yanık, *Ali b. Ebî Tâlib Divânı*, İstanbul 2014, 1.

³⁴ Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 309.

³⁵ Adnan Demircan, *Hiz. Ali Nehcü'l-Belâga*, Beyan yayınları, İstanbul 2011, 13, 14; Hasan Apaydın, *Nehcü'l-Belâga ve Kaynakları Sorunu*, *Turkish Journal*, 1, 2, Aralık 2019, Ankara Üniversitesi, 266-290.

Demircan'a göre Şerîf er-Radî, Ali'den bütün metinleri aktarmamış, kendisine daha edebî gelenleri kitaba almıştır. Kitapta işlenen konuların çoğu, Allah'ın birliği ve sıfatları, nasihatlar, dünyanın faniliği, günahlardan sakındırma ve salih amellere teşvik hakkındadır. Ayrıca hutbelerinin önemli bir kısmında da insanlar tarafından uğradığı vefasızlıklara yer vermektedir.³⁶

İbn Ebi'l-Hadîd, Şerhü Nehci'l-Belâga adlı eserinde kültür, tarih, akaid ve edebiyat alanında geniş tahliller yapmaktadır. Nehcü'l-Belâga'nın şerhleri içinde en güzeli olarak kabul edilmektedir. Ali'nin edebî yönüne geniş yer ayıran şarih, bazen ona hayranlığından olması muhtemel medhi aşan değerlendirmelerde de bulunmaktadır. Bunlardan biri "Ali'nin sözleri, Yaraticının sözünden aşağı; yaratılmışların sözünden de yukarıdadır."³⁷ sözüdür. Ardından getirdiği tevillerle Peygamber (s.a.v.) hariç gibi açıklamalar yapsa da bu mana zahir bir şekilde anlaşılmaktadır. Bize bir şeyi gereğinden fazla abartmanın o şeyin değerini düşürdüğünden dolayı bu tür abartılar isabetli değildir. Çünkü Peygamber (s.a.v.), "Ben Arapların en fasihiyim..." buyurmaktadır.³⁸ Bu hadis gayet açık olduğu halde buna aykırı ifadeler, onun yanında yetişen biri için söylenemez. Eserde, diğer yandan onun belagatteki yerine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Ali, gerektiğinde kılıcıyla İslam'ı savunduğu gibi yeri geldiğinde de dili, düşüncesi ve yüreğiyle İslam düşmanlarına karşı koymuştur. Ali cihatta mücahitlerin efendisi, nasihatte vaaz edenlerin en yetkilisi, fıkıhçı ve tefsir âlimi, itikadda en sağlam olduğunu söylemektedir.³⁹ İbn Ebi'l-Hadîd'in Nehcü'l-Belâga Şerhi'nin sonunda Elf Kelime başlığı altında Ali'ye ait yüz veciz ifadesi bulunmaktadır.

Ona nispet edilen şiirler, sözlüklerde, siyer, tarih kitaplarında ve çeşitli eserlerde bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Ebü'l-Ferec el-Halebî'nin *es-Sîretü'l-Halebiyye*, İbni İshâk ve İbn Hişâm'ın *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*; Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdâd*, İbn Asâkir'in *Târihu Dimaşk*, Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*'ini; mu'cemlerden İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*'ı, Fîruzâbâdî'nin *el-Kâmusu'l-Muhî'ti*, ez-Zebîdî'nin *Tâcu'l-*

³⁶ Adnan Demircan, *Hiz. Ali Nehcü'l-Belâga*, 14.

³⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, I, 24.

³⁸ Suyûtî, *el-Muzhir*, Şerh: Muhammed Ahmed, Muhammed Ebu'l-fazl İbrahim, Ali Muhamed Becâvî, Dâru't-Turâs, Kahire 2008, I, 7.

³⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, VII, 202.

Arûs'u gösterilebilir. Ayrıca İmam-ı Şâfi'nin yayınlanmış divanında bulunan bazı şiirlerini de Hz. Ali'ye isnad edenler vardır.⁴⁰

Endülüslü Büyük Arap edebiyatçısı İbn Abdîrabbih (ö. 328/940), *el'İkdü'l-Ferîd* adlı eserinde Hz. Ali'nin hutbelerine yirmi sayfaya yakın yer ayırmıştır. O, *Nehcü'l-Belâga* müellifi Şerîf er-Radî'nin vefatından 75 yıl önce vefat etmiştir. Şihâbeddîn En-Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb* adlı eseri, Ebu'l-Abbâs el-Kalkaşandî'nin *Subhu'l-A'sâ*, Ebu'l-Abbâs el-Müberred'in *el-Kâmil*'i, Ebu'l-Ferec el-İsbehânî'nin *el-Ağânî* adlı eserleri de onun şiirlerine yer vermektedir.⁴¹

Ali'ye nispet edilen şiirler, I. Abdulhamit zamanında Müstakimzade Sadettin Süleyman tarafından *Tercümetü'l-Müntehab min dîvânı Seyyidinâ Ali b. Ebî Tâlib* adıyla ilk defa Türkçeye çevrilmiştir. Bu tercüme, önce Kahire'de sonra da Şam'da hicri 1312 yılında basılmıştır. Kadı Abdullah Muhammed b. Selâme el-Kuzâî'nin (ö. 454/1062) *Düstûru'l-Hikem ve Me'sûru Mekârimi's-Siyem* adlı eserinde de Ali'ye ait hikmetli sözler bulunmaktadır. Eser, tahkik edilerek, garip kelimeler dipnotlarda açıklanmış, ayrıca bazı değerlendirmeler yapılmıştır.⁴²

Ayrıca Seyyid Kâşifü'l-Gitâ, *Nehcü'l-Belâga*'nın dışında kalan Hz. Ali'nin hutbe ve risalelerini bir araya getirerek ismine de *Müstedrekü Nehci'l-Belâga* adını verdiği eser, Beyrut'ta basılmış olup şerhleri de bulunmaktadır.⁴³ Suyûtî'nin *Dürerü'l-Kelim ve Gururu'l-Hikem*: Bu eser, Ali'nin hikmetlerini harflere göre tasnif ederek ele almaktadır. Abdulvahid b. Muhammed b. Abdulvahid tarafından hazırlanmış olup 537 hikmetli söz içermektedir. Bu eserlerden başka ona ait çok sayıda hikmet çeşitli müelliflerin eserinde yer almıştır.

⁴⁰ Abdurrahman el-Mustâvî, *Divân-ı Ali b. Ebî Tâlib*, 11.

⁴¹ İbrâhîm Şemseddîn, *Hutabu Emîri'l-Mü'minîn*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, 6, 7.

⁴² el-Kuzâî, Kadı Ebu Abdullah, *Düsturu meâlimi'l-Hikem ve me'sûru mekârimi's-Siyem min kelâmi Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib* (Tah. Berekât Yusuf Hebbud), Beyrut 1997, 2019.

⁴³ Ali Cündî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Muhammed Yusuf Mahcub, *Sec'u'l-Hamâm fî Hikemi'l-İmâm*, Kahire 1967, 5.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ ve ARAP DİLİ

1.1. HZ. ALİ

1.1.1. Hayatı

Asıl ismi Ali b. Ebî Tâlib b. Abdumuttalib'dir. Bazı rivayetlere göre Kâbe'nin içinde dünyaya gelmiştir.⁴⁴ Annesi, "Esed" ismini, babası "Ali" ismini vermiştir. Künyesi Ebû'l-Hasan'dır. Daha sonraları Peygamber, ona "Ebu Turâb" diye hitap etmiş, bunun onun çok hoşuna gittiği rivayet edilmiştir.⁴⁵ Haşimoğullarından olup Hulefa-i Raşidîn'in dördüncüsü ve aşerre-i mübeşşereden biridir. Aynı zamanda Peygamber'in amcasının oğlu ve Fâtıma'nın eşidir. Cesur, kahraman, hatip, âlim ve kadı gibi sıfatlara sahiptir. Hatice'den sonra ilk Müslüman olan kişi olup Peygamber'in yanında yetişmiştir.⁴⁶

Doğum yılı hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.⁴⁷ İbni İshâk onun hicretten on sene önce doğduğunu ileri sürer,⁴⁸ İbni Hacer de bu görüşü tercih eder.⁴⁹ Annesi Fâtıma binti Esed'dir.⁵⁰ Erkek kardeşleri, Tâlib, Akîl ve Ca'fer'dir. Kız kardeşleri Ümmü Hanî ve Cümâne'dir.⁵¹

Peygamber, amcası Abbasla birlikte Mekke'de kıtlık döneminde Ebû Talib'den iki çocuğunu talep ettiler. Ali, Peygamberimiz'in (s.a.v.) yanında; Ca'fer de Abbas'ın

⁴⁴ En-Neysâbü'rî, İmâm Ebu Abdullah, (Zehebî'nin *Telhisî'nin Zeyli*'nde) *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* (I-V), Dâru'l-Fikr, 1980, III, 483.

⁴⁵ eş-Şeybânî, Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (I-L), Müessesetü'r-Risâle 2009, IV, 263; Heysemî, Nureddin Ali b. Ebubekir, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1994, IX, 101; Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-evsat* (I-X), Neşr: Tarık b. Ivedullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415, I, 237.

⁴⁶ Abdurrahman el-Mustâvî, *Divân-ı Ali b. Ebî Tâlib*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut 2005, 8.

⁴⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1995, I, 45.

⁴⁸ İbn İshâk b. Yesâr, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 2004, I, 262.

⁴⁹ el-Askalanî, Ahmed b. Ali b. İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1995, II, 501.

⁵⁰ Ali Muhammed Muhammed es-Sallâbî, *Tarihü Hulefâi'r-Raşidîn (Esmâ Metâlib fî Sireti Ali b. Ebî Tâlib)*, el-İmârât 2003, IV, 36.

⁵¹ Sallâbî, 39.

yanında yetişti.⁵² Dolayısıyla vahiy gelmeye başladığında Ali, Peygamber'in (s.a.v.) evinde yaşıyordu, küçük yaşlarda kendi kararını verip Müslüman olan ilk çocuk oldu.⁵³

Hasan, Hüseyin, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm adında çocukları oldu. Fâtıma Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinden altı ay sonra vefat etmiştir. Ali'nin Muhammed, Abdullah, Ebû Bekir, Abbas, Osman, Ca'fer, Abdullah, Yahya, Avn, Ömer, Ruk'iyeye isimlerinde çocukları olduğu da rivayet edilmektedir.⁵⁴ Peygamber (s.a.v.) ve Fâtıma aynı senede vefat ettiğinde, Ali 25 yaşlarındaydı. Miladi 661, hicri 40 yılında vefat etmiştir.⁵⁵ Ali, Peygamber (s.a.v.) vefat edince, kabrinin başında şöyle söylemiştir:

*Anam babam sana feda olsun ya Resulullah! Başkasının vefatıyla kesilmeyecek olan nübüvvet haberleri ve göklerden gelen hükümler senin vefatınla kesildi. Vefatının bir özelliği vardır; senin ölümünün musibetine düşer olanlar başka musibetleri unuttular ve herkes aynı şekilde senin ölümünün musibetinde yasa büründü. Sabrı emretmeseydin ve sabırsızlık göstermekten nehyetmeseydin, göz pınarlarım kuruyup, göz yaşlarım tükeninceye kadar ağlardım da derdim şifa bulmaz, hüznüm bitmez ve yine bütün bunlar senin için az olurdu! Fakat ölüme engel olmak ve savmak da mümkün değildir. Anam babam sana feda olsun! Rabbim katında bizi hatırla, bizi unutma!*⁵⁶

Ali, Mekke'de okuma yazma bilen az sayıda kişiden biriydi. Böyle bir toplumda okuma yazma öğrenmesi onun ilme düşkün olduğunu göstermektedir. Küçüklüğünden itibaren Peygamber'in evinde yetişmiş, Peygamber (s.a.v.) de ona örnek olmuş olmalıdır. Peygamber (s.a.v.), ona çok ilgi göstermiş, yanından ayırmamıştır. Medine vekili olarak bırakıldığı Tebuk Savaşı dışında bütün savaşlarda Hz. Peygamber'le birlikte bulunmuştur. Peygamber'den sonra vahiy ilk duyan, anlayan ve yaşamaya çalışan biriydi. Naslara şiddetle bağlıydı. Bu konuda onun "Eğer din, sırf akla göre olsaydı mestin üstünü değil altını mesh etmek gerekirdi." sözü meşhur olmuştur.⁵⁷ Hiç putlara tapmadığı,

⁵² İbn Hişâm, Ebu Muhammed b. Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Fikr t.y., I, 236.

⁵³ İbn Esîr, İzzeddin Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru İbn Hazm, 2012, III, 588.

⁵⁴ ez-Zühri, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra* (Tah. Ali Muhammed Ömer), (I-XI), Mektebetü'l-Hancı, 2001, II, 39-43; Zehebi, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ* (Tah. Şuayb Arnavut), Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1985, II, 118, 134; Süleyman b. Kâsım el'iyd, *Menhec Ali b. Ebî Talib fi'd-Da've ile'llah*, Riyâd 2002, 29-31; Süleyman b. Kâsım el'iyd, *Menhec Ali b. Ebî Talib fi'd-Da've ile'llah*, Riyâd 2002, 29-31.

⁵⁵ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II, 371.

⁵⁶ Seyyid Radî, *Nehcü'l-Belâga* (çev: Kadri Çelik), (3.baskı) İstanbul, 2013, 362.

⁵⁷ Sallâbî, 80.

küçüklüğünden itibaren Peygamber'in (s.a.v.) hanesinde yetiştiği için Hz. Ali için örfen "kerremallahu veche" lafzı kullanılmıştır.⁵⁸

Çoğu sahabe gibi o da Peygamber'in (s.a.v.) duasına mazhar olmuştur. Bir defasında Ali hastalanmıştı, Peygamber, onun yanına geldiğinde o, şöyle dua ediyordu: "Allahım eğer ecelim geldiyse benim canımı al da rahatlat, eğer ecelim sonra ise benden bu rahatsızlığı gider, eğer bu bir bela ise bana sabır ver." Hz. Peygamber, bu sözleri duyduğunda "Ne dedin?" diye sordu. Ali aynı sözleri tekrar etti. Hz. Peygamber, "اللَّهُمَّ اشْفِهِ، اللَّهُمَّ عَافِهِ *Allahım ona şifa ver, Allahım ona afiyet ver.*" diye dua etti, sonra "Kalk." deyince, Ali de kalktı; bundan sonra bir daha böyle bir acı görmediğini söyledi.⁵⁹

1.1.2. Hz. Ali'nin Üstlendiği Görevler

Peygamber, Ali'ye birçok görev vermiştir. O, bu görevleri başarıyla yerine getirmiş, Peygamber, yakınlarını İslam'a davet etmeye başladığında ona desteğini açıkça ilan etmiştir. Savaşlarda büyük kahramanlıklar göstererek İslam ordusunu maddi ve manevi yönden güçlendirmiştir. Yemen'de bazı problemlerin çözülmesi gerektiği için Peygamber, onu Yemen'e İslam'ı tebliğ için göndereceği zaman o, Peygamber'e "Ben hüküm vermeyi bilmiyorum, nasıl yapacağım?" diye sorunca Peygamber (s.a.v.) ona "اللَّهُمَّ وَتَبَّتْ قَلْبُهُ، وَاهْدِ لِسَانَهُ وَاجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًا... *Allahım onun kalbini hidayete (doğru hüküm verebilme yoluna) eriştir, dilini (doğru hüküm vermede) sabit kıl.*" diye dua etmiş ve şu tavsiyede bulunmuştur: "Huzuruna (mahkeme olmak üzere) iki davalı geldiği zaman, birincisini dinlediğin gibi diğerini de dinleyinceye kadar hüküm verme. Bu, (vereceğin) hükmün aydınlığa kavuşması için daha uygundur." Ali; bundan sonra hüküm vermekte tereddüt etmediğini söylemiştir.⁶⁰

Bu konu siyer kitaplarında şöyle anlatılır: Hz. Peygamber, Ali'yi genç yaşta Yemen'e vali olarak gönderir. Ali, kendisinin dinî konuları çok iyi bilmediğini ifade edip nasıl hüküm vereceğini sorunca Peygamber (s.a.v.), elini Ali'nin göğsüne koyar ve "Allahım onun kalbine doğru yolu göster ve dilini sabit tut" diye dua eder. Ali, "Taneyi

⁵⁸ Ramazan Biçer, Kerremallahu Vecheh, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 296, 297.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 151.

⁶⁰ Ebu Davud, Akdiye: 6; Tirmizî, Ahkâm: 5; Ahmed b. Hanbel, I, 111, 149, 150.

yaratan Allah'a yemin ederim ki iki kişi arasında hüküm verirken hiçbir zaman şüphe etmedim.” der.⁶¹

Ali, sebebi nuzüle dikkat etmiş “Bir ayetin nerede, ne hakkında ve ne konuda indiğini bilen biriyim, Allah bana anlayan bir kalp ve berrak bir dil verdi.” demiştir.⁶² Hz. Ömer'in de ifadesine göre Ali, Medine'nin en fakihisi olarak bilinirdi.⁶³

Bi'setten sonra “*Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme.*” mealindeki Hicr sûresinin 94. ayeti olan فَاصْدَعْ بِمَا فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ve Şuarâ sûresinin “*Yakın akrabalarını uyar.*” anlamındaki 214. ayeti kerimesi olan وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ nazil olunca; Peygamber, bu emri uygulamak için amcaları da dahil, yakın akrabalarını evine davet etti ve kırk altı kişi geldi. Peygamber, yemekten sonra onları İslam'a davet edince Ebû Leheb ona hemen itiraz etmişti. Peygamber'in yalnız kaldığı bu durumda küçük yaşına rağmen Ali, ayağa kalkarak “Ben bu konuda senin yardımcın olurum.” diyerek ona olan desteğini açıklamıştır.⁶⁴ Ebû Bekir'e Ridde olaylarında da destek olduğu gibi halifeler döneminde de şûra meclisinin üyesi olmuştur. Hüküm verme konusunda en iyi olan kişinin Ali olduğu hususunda itifak edilmiştir.⁶⁵ Ömer döneminde fetva konularında desteğinden dolayı; “Bizim en iyi hüküm verenimiz Ali'dir.”⁶⁶ “Ali olmasaydı Ömer mahvolmuştu.” demiş,⁶⁷ onu kendine danışman yapmış, büyük küçük birçok konuda ona danışmış, tavsiyelerini dikkate almıştır.⁶⁸

Peygamber'le birlikte İslam'a davet için büyük gayret göstermiştir.⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinin son cildini Peygamber'in hayatına ayırmıştır. Bu eserde o, Ali'nin Peygamber'le birlikte İslam'ın yayılması için verdiği gayreti anlatmıştır. Ali, gizli davet döneminde Mekke'ye dışarıdan gelenleri karşılar, Peygamber'le tanıştırdı.

⁶¹ İbn Sa'd, 291.

⁶² İbn Sa'd, 292.

⁶³ İbn Sa'd, 292, 293.

⁶⁴ Ebu Heffân El-Mahzûmî, Ali b. Hamza et-Temîmi, *Dîvân-ı Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib*, Daru'l-Mektebetü'l-Hilâl, 2000, 20.

⁶⁵ Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân: 5; İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Muhammed, *el-İstîâb fî ma'rifeti Ashâb* (Tah. Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut 1992, 1102.

⁶⁶ İbn Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III, 16; Zührî, II, 293; İbn Abdilberr, III, 39; Suyûtî, 170.

⁶⁷ Saîd b. Mansûr, Sünen (I-VIII) (Tah. Said b. Abdullah Abdulaziz el Humejd), Bombay 1982, I, 291, II, 43.

⁶⁸ el-Bûtî, Ramazan Muhammed Said, *Fıkhü's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dımaşk 1991, 529.

⁶⁹ Sallâbî, 49.

Bunlardan biri de Gıfarlı Ebû Zerr idi. Ancak Mekkelilere açıkça soramıyordu. Onu, Peygamber'e getiren Ali olmuştur. Ebû Zerr, müslüman olup bunu açıkça ilan etmiştir.⁷⁰ Akabe biatlarında Peygamber'in yanında Ebu Bekir ve Ali de bulunuyordu. Ali, en kritik durumlarda, Peygamber'in yanında olmuştur.⁷¹ İhtiyaç olduğunda canını Yüce Peygamber ve İslam için ortaya koymuş, hicret esnasında Peygamber'in yatağında yatmayı kabul etmiştir.⁷² Dost ve düşmanların Peygamber'e teslim ettiği bütün emanetleri sahiplerine iade ettikten sonra, zor şartlarda yalnız başına olarak Medine'ye hicret etmiştir.⁷³

Birçok savaşta sancağı taşımış, "Medine Kardeşlik Anlaşması"nda Peygamber'e kardeş olmuştur. Peygamber (s.a.v.) veda haccında, kurban etmek için hazırladığı 100 devenin 66 tanesini kendi eliyle kurban etmiş, 34 tanesini de Ali'ye vekalet vererek kestirmiştir. Peygamber'in cenazesini yıkamış, kefenlemiş ve defnetmiştir.⁷⁴ Osman'ın vefatından sonra hicri 35 yılında halife olmuştur. Cemel ve Sıffin savaşlarına katılmış, halifeliği döneminde Kûfe'ye yerleşmiş, Abdurrahman b. Mülcem tarafından şehit edilmiştir.⁷⁵

1.1.3. Hz. Ali'nin Dinî İlimlere Katkıları

Ali, sahabenin önde gelen âlimlerindedir. Peygamber'e sorular sormasından öğrenmeyi ve araştırmayı sevdiği anlaşılmaktadır. *Kur'ân-ı Kerim*'in emir, nehiy, helal, haram gibi çağrılarını öğrenmiş, *Kur'ân*'ı ve hadisleri bizzat Peygamber'den dinlemiştir.⁷⁶ Peygamber'e nispet edilen hadislerin sıhhatini titiz bir şekilde araştırmış,⁷⁷ utanma sebebiyle ilmi terk etmemeyi öğütlemiştir.⁷⁸ Saîd b. Müseyyeb'e göre sadece Ali

⁷⁰ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ 'Îmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, 83.

⁷¹ Münir Muhammed Gazban, *et-Tehâlüf es-Siyâsî fi'l-İslâm*, Ürdün 1982, 35.

⁷² el-Kahtânî, Said b. Ali, *el-Hikmetü Fi'd-Da'veti ilellah*, Riyad 2004, 235.

⁷³ Sallâbî, 56.

⁷⁴ Ebu Dâvûd, Cenâiz: 60, 62.

⁷⁵ el-Mustâvî, 8.

⁷⁶ Zührî, II, 338.

⁷⁷ Tirmizî, Tefsir: 4.

⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, Hafız Ebu Bekr, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Hind 1403h, XIII, 284.

“Bana istediğinizi sorun” demiştir.⁷⁹ Okuma yazmayı bilmesinden dolayı vahiy kâtipliği ve diplomatik metinleri yazmak gibi önemli görevleri üstlenmiştir.⁸⁰

Ali'nin *Kur'ân*'ın cem'i ve tefsiri gibi birçok alanda büyük katkısı olmuştur. Kaynaklarda ona ait bir mushaftan bahsedilir. Bu mushaf hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Tayyar Altıkulaç, Yemen'in Sana şehrinde Ali'ye nispet edilen bir mushaf bulunmakta olduğunu, bu mushafın diğer mushaflardan önemli farkı bulunmadığını söylemiştir.⁸¹

Ali, Arap dilinin ilk oluşumuna öncülük etmiştir. Rivayetlere göre Arapça dil kaidelerini ortaya koyan ilk kişi olduğu gibi Kur'ân'ın belagatine, icâzına ve manasına vakıf bir şahsiyettir. Kıraat alanında da onun büyük bir önemi vardır. Âsım'ın hocası Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ali'den daha iyi *Kur'ân* okuyanı görmediğini söyler. Ali'nin bir özelliği de *Kur'ân*'ı Peygamber'e arz eden kişilerden birisi olmasıdır. Ali'nin kıraatı, Ebu Amr, Âsım, Hamza ve Kisâî tarafından dört senetle rivayet edilmiştir.

1. Ebu Amr, Nasr b. Âsım, Yahyâ b. Ya'amer, Ebü'l-Esved ed-Düelî, Ali.
2. Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Ali.
3. Hamza, Ca'fer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır, Ali Zeynelâbidîn, Hasan, Ali.
4. Kisâî, Ca'fer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır, Ali Zeynelâbidîn, Hasan, Ali.⁸²

İlmin değeri hakkında Ali'nin birçok sözü vardır. Bunlardan biri Hafız Ebû Nuaym, Kümeyl b. Ziyad'dan rivayet ettiği şu sözdür: Bir gün Ali, elimden tuttu, beni sahraya götürdü, oturdu, nefes aldı, sonra dedi ki, “Ey Kümeyl b. Ziyâd! Kalpler kap gibidir, onun en hayırlısı içinde ilim olandır. Sana dediklerimi iyi öğren, insanlar üç türdür. Birincisi, kendisini Allah'a adanmış olan âlimdir; ikincisi, başarıya yolunda kendisini ilme adayan öğrencidir; üçüncüsü de küçük bir rüzgarın etkisine kapılabilen, bilgisiz kimselerin peşinden giden kişilerdir. Bunlar ilmin nurunu göremezler, sığınacak sağlam yerleri yoktur”.⁸³

⁷⁹ İbn Abdilberr, 1103.

⁸⁰ İbrahim Şemseddin, *Kıyasu'l-Arab*, Beyrut 2002, II, 351

⁸¹ Tayyar Altıkulaç, *Hiz. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif* (San'â Nüshası), İstanbul 2011.

⁸² Ziya Şen, “Hz. Ali'nin Kur'an'a Yaptığı Hizmetler”, *Hiz. Ali Sempozyumu*, 24-25, 10, 2007, İzmir 2009, 524, 527.

⁸³ İsfehânî, Ebu Nuaym Ahmed Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Aşfiyâ*, Beyrut, t.y., I, 75.

Ali'nin birçok öğüdü, veciz ve etkili sözü nesilden nesile aktarılmıştır; Bunlardan birisi, işlenen günahların, ibadette gevşekliğe yol açtığı, geçim darlığına sebep olduğu ve hayattan lezzet alamamak gibi bir duyguyla neticelendiği şeklindeki meşhur sözüdür.⁸⁴

Ali, ilim ve zenginliği mukayese etmiş, ilmin daha üstün olduğunu söylemiş: “İlim zenginlikten daha hayırlıdır. İlim insanı korur, zenginliği ise insan korur. İlim paylaşıldıkça artar, zenginlik azalır. İlim insanı yönetir, Maddi ortaklıklar sona erince dostluk da sona erer, fakat bilgiye dayalı dostluklar artar. İlim, insanı Allah'a yaklaştırır, dünya ve ahiret saadetini temin eder. Maddi zenginliklere sahip olanlar, ölümünden hemen sonra unutulur, bilgi sahibi insanlar ise hayırla yadedilir. İlimsiz ibadette ve anlaşılmayan ilimde hayır olmaz, tefekkür edilmeden okunan *Kur'ân*'dan hayır beklenmez.”⁸⁵

O, kendi aleyhine de olsa hak ve adalete dikkat ederdi. Halife olarak Ali, Muaviye'ye karşı savaş hazırlıkları yaptığı bir zamanda zırhını kaybetmişti. Savaş sona erdikten sonra Kûfe'ye döndü, zırhını bir Yahudi'nin çarşıda sattığını görünce Ali; “Bu zırh benim, ben onu birine ne sattım ne de hediye ettim.” dedi. Yahudi ise “Bu zırh benim.” dedi. Bunun üzerine zamanın kadısı Şüreyh'e gittiler. Kadı Şüreyh, Ali'den delil istedi. Ali, hizmetçisi Kanberi, oğlu Hasan'ı şahit olarak gösterdi. Şüreyh, oğlu ve hizmetçisi olduğu için onların şahitliklerini kabul etmedi. Bunun üzerine Ali, Peygamber'in cennet ehli diye tavsif ettiği bu kişilerin şahitliğini kabul etmiyor musun? dedi. Bu olanları gören Yahudi, “Halife benimle mahkemede yargılanıyor. Kadı, halifeyi haksız buluyor.” diyerek, olayı itiraf etti ve müslüman oldu, zırhı da Ali'ye verdi.⁸⁶

Ali, karşılaştığı bir ibareyi anlamak için belli usuller takip ederdi. Öncelikle lafzın zahirine önem verirdi. İbare eğer zahirinden anlaşılıyorsa başka yollara başvururdu. Mücmel olanı müfesser olana; mutlak olanı mukayyet olana hamlederdi. Ayetlerin nerede, nasıl ve niçin indiğine, nasih ve mensuh olup olmadığını iyi bilirdi. Anlamadığı bazı lafızları Arap dilinin inceliklerine göre çözerdi. Arapların örf ve adetlerini iyi bilir; sürati intikal sahibi olduğundan dolayı önüne getirilen meseleleri çözüme kavuştururdu.⁸⁷

⁸⁴ Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *Târîhu 'l-Hulefâ*, Beyrut 1997, 204.

⁸⁵ İsfehânî, I, 75.

⁸⁶ Suyûtî, 172.

⁸⁷ Nasîhatü'l-Muhtedîn, *et-Tenâsu 'l-Kur'ânî fi Nehci 'l-Belâga li Ali b. Ebî Talib*, (Yayımlanmamış Arapça Yüksek Lisans Tezi) Mevlana Malik İbrahim Üniversitesi/ULûmu'l-İnsâniye Fakültesi/ Lügatü'l-Arabiyye

Ali, *Kur'an*'ın yanlış anlaşıldığı durumlarda müdahale ederdi. Kâbe'ye sahip çıkmanın önemini vurgulamak için cihadın değerini düşüren biriyle karşılaşmış, onun: “Artık sadece Mescid-i Haram’ın tamiriyle ilgilenirim.” dediğini duymuştu. Bunun üzerine Ali; “Allah yolunda cihat bütün bunlardan daha faziletlidir.” der ve aralarında tartışma başlar. Ömer de; “Peygamber’in minberinin yanında sesinizi yükseltmeyin, ben namazı kıldıktan sonra bunu Peygamber’e soracağım.” der. Daha sonra bu konuda Tevbe sûresinin 19-22. ayetleri nazil olur: *أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ*

“Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm’ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah’a ve ahiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. İnanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır. Rableri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır.”⁸⁸ Allah’a iman ve cihat, Mescid-i Haram’ın bakımını yapmaktan, hac, umre ve tavaftan ve hacılara iyilik yapmaktan daha hayırlı olduğunu bildiren bu ayet-i kerimeyle Ali’nin feraseti ortaya çıkmıştır.⁸⁹

Ali, Müslümanlara şefkat ve merhameti hususunda Peygamber’i örnek almıştır. İslam’ın geldiği ilk yıllarda Peygamber (s.a.v.) ile özel konuşmak için Allah’ın emri gereği ihtiyaç sahibi olan birine sadaka vermek gerekiyordu. Ali, sadaka verdi ve Peygamber’le konuştu. Peygamber, Ali’ye “Onlara sadaka vermelerini söyle.” dedi. Ali, “Ne kadar?” diye sordu. Peygamber, “Bir dinar” dedi. Ali, “Bu kadar veremezler.” dedi. Peygamber, “Yarım dinar” dedi. Ali, “Buna da güç yetiremezler” dedi. Peygamber, “Ne kadar?” dedi. Ali, “Bir arpa ağırlığı kadar altın,” dedi. Peygamber, Ali’ye “Sen zahitsin.”

ve Âdâbihâ Kısmı, Malang Endenozya 2017, 41.

⁸⁸ Tevbe: 9/19-21.

⁸⁹ Abdullah b. Abdurrahman, *el-Fetâvâ fi’t-Tevhîd* (Tah. Hamd b. İbrahim el-Harîkî), Riyad h.1418 VIII, 166.

buyurdu. Sonra nazil olan şu ayetle bu hüküm kaldırılmıştır⁹⁰: *ءَأَسْفَقْتُمْ أَنْ تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْرِكُمْ*: “Baş başa konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin. Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁹¹

Ali, günlük hayatında Peygamberle birlikteydi. Ondan dua alması, bu duanın sahabe ve sonraki müslümanlar tarafından rivayet edilmesi onun ilmî seviyesinin yüksek olduğunu gösterir.⁹² Muaviye'nin, Ali'nin şehid edildiğini duyunca: “Onun ölümüyle birlikte ilim ve fıkıh da gitti.” demesi onun ilimdeki yerini ve önemini gösterir.⁹³

Ali, Peygamber'den çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Bunlara birkaç örnek vereceğiz. Yumuşak huyla ilgili naklettiği bir hadis-i şerif şöyledir:

إِنَّ اللَّهَ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرَّفْقَ، وَيُعْطِي عَلَى الرَّفْقِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعُنْفِ

“Allah refiktir, rıfkı sever, kabalığa vermediğini rıfka verir.”⁹⁴

Ali'nin rivayet ettiği diğer bir hadis-i şerif ise peygamberler arasında Peygamber'e verilen özellikleri anlatır.

نُصِرْتُ بِالرَّعْبِ، وَأُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ الْأَرْضِ، وَسُمِّيتُ أَحْمَدَ، وَجُعِلَ لِي التُّرَابُ طَهُورًا، وَجُعِلَتْ أُمَّتِي خَيْرَ

الْأُمَّمِ.

“Düşmanın kalbine korku verilerek bana yardım edildi. Yeryüzü hazinelerinin anahtarları bana verildi. Toprak benim için temizleyici kılındı. Ümmetim en hayırlı ümmet kılındı.”⁹⁵

Diğer bir hadis-i şerif ise, ahir zaman hakkındadır:

يَأْتِي فِي آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ، حُدَنَاءُ الْأَسْنَانِ، سَفَهَاءُ الْأَحْلَامِ، يَقُولُونَ مِنْ خَيْرِ قَوْلِ الْبَرِيَّةِ، يَمْرُقُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ

كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ، لَا يُجَاوِزُ إِيمَانَهُمْ حَنَاجِرَهُمْ...⁹⁶

⁹⁰ Tirmizî, Tefsîri'l-Kur'ân: 3297; İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (I-IX), (Mücâdele: 58/13), Mısır 1952, VIII, 79.

⁹¹ Mücadele: 58/21.

⁹² Zührî, II, 291.

⁹³ İbn Abdilberr, III, 45.

⁹⁴ Ahmed, Müsned, XIX, 902.

⁹⁵ Buharî, Teyemmüm: 335.

⁹⁶ Buharî, Menakıb: 25.

“Ahir zamanda yaşları küçük, akılları zayıf bir grup insan ortaya çıkar, yaratıkların en hayırlısının sözünü söylerler, ama okun yaydan çıkıp fırladığı gibi dinden çıkarlar. İmanları gırtlaklarından aşağıya inmez...”

Klasik eserlerimizde Peygamber’in fizikî özelliklerini anlatan pekçok hilye-i şerif bize kadar ulaşmıştır. Osmanlı dönemine özellikle Ali’ye nispet edilen *Hilye-i Şerif* meşhur olmuştur:

كَانَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِذَا نَعَتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : لَمْ يَكُنْ بِالطَّوِيلِ الْمَمَّعِطِ، وَلَا الْقَصِيرِ الْمُتَرَدِّدِ، وَكَانَ رُبْعَةً مِنَ الْقَوْمِ، وَلَمْ يَكُنْ بِالْجَعْدِ الْقَطِطِ وَلَا السَّبِطِ، كَانَ جَعْدًا رَجُلًا، وَلَمْ يَكُنْ بِالْمُطَهَّمِ وَلَا الْمُكَلَّثَمِ، وَكَانَ فِي الْوَجْهِ تَدْوِيرٌ، أَبْيَضٌ مُشْرَبٌ، أَدْعَجُ الْعَيْنَيْنِ، أَهْدَبُ الْأَسْفَارِ، جَلِيلُ الْمُنَاشِ، أَجْرَدُ دُو مَسْرَبَةٍ، شَتْنُ الْكَفَيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ، إِذَا مَشَى تَقَلَّعَ كَأَنَّمَا يَمْشِي فِي صَبَبٍ، وَإِذَا التَّقَتِ التَّقَتَ مَعًا، بَيْنَ كَتِفَيْهِ خَاتَمُ النَّبُوءَةِ، وَهُوَ خَاتَمُ النَّبِيِّينَ، أَجْوَدُ النَّاسِ كَفًّا، وَأَرْحَبُ وَأَجْرَأُ النَّاسِ صَدْرًا، وَأَصْدَقُ النَّاسِ لَهْجَةً، وَأَوْفَى النَّاسِ بِذِمَّةٍ، وَأَلْيَنُهُمْ عَرِيكَةً، وَأَكْرَمُهُمْ عَشِيرَةً، مَنْ رَأَهُ بِدَيْهَةٍ هَابَةٍ، وَمَنْ خَالَطَهُ مَعْرِفَةً أَحَبَّهُ، يَقُولُ نَاعِنُهُ: لَمْ أَرْ قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ مِثْلَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Ali, Hz. Peygamber’i şöyle tasvir etti: “Peygamber, uzun veya kısa boylu değil, orta boyluydu. Saçları kıvrıkcık veya dümdüz değil hafif dalgalıydı. Şişman olmadığı gibi, yüzü de yusuvarlak değildi. Yüzünün rengi kırmızıya çalan beyazdı. Gözleri siyah, kirpikleri uzundu. Kemiklerinin eklem yerleri iri ve omuzlarının arası genişti. Avuçları ve ayakları dolgundu. Yürüdüğünde yokuştan iner gibi sert adımlar atardı. Bir tarafa döndüğünde bütün vücuduyla dönerdi. İki omzu arasında peygamberlerin sonuncusu olduğunu gösteren Peygamberlik mührü vardı. O, insanların en cömerdi, gönlü en geniş olanı, en güzel ve düzgün konuşanıydı. Gayet yumuşak huylu ve insani ilişkilerde arkadaş canlısıydı. Ansızın onu gören kimse heybetinden ilk anda çekinir fakat tanıyınca onu çok severdi. Ondandır bahseden bir kimse, ‘Ne ondan önce ne de ondan sonra asla bir benzerini görmedim.’ demekten kendini alamazdı.”⁹⁷

Ali, Peygamber’den 568 civarında hadis rivayet ettiği kaynaklarda zikredilmiştir.⁹⁸

Ali’nin hadisleri aşağıda isimleri zikredilen raviler yoluyla günümüze ulaşmıştır: Ebû Umâme İyâs b. Sa’lebe el-Ensârî, Ebû Râfî’ el-Kıbtî Mevlâ Rasulillah, Ebû Sa’id el-

⁹⁷ İbn Hişâm, II, 662; Tirmizî, Menâkıb: 8.

⁹⁸ (Bu sayı daha fazla olabilirdi. Fakat yöneticilik, fetva verme, katıldığı bazı savaşlar ve ilimle meşgul olması, rivayetteki titizliği, Hz. Peygamber’e yalan isnattan sakınması ve kendi zamanında ortaya çıkan çeşitli fitnelere sebebiyle çok sayıda hadis rivayet etmeye fırsat bulamamıştır. Ayrıca Şia mezhebi tarafından Hz. Ali’yle ilgili asılsız çok sayıda hadis rivayet edildiği için ehli sünnet bu konuda temkinli davranmıştır.) (Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (I-X), İstanbul 1928, I, 61.)

Hudrî Sa'd b. Mâlik b. Sinân b. Sa'lebe el-Ensârî, Cabir b. Abdullah b. Ömer el-Ensârî, Câbir b. Semure b. Cünâde b. Cündüb el-Âmirî, Zeyd b. Erkâm b. Zeyd b. Kays b. en-Nu'mân, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Abdullah b Mesud b. Gâfil, Amr b. Harîs b. Osmân⁹⁹

Kendisi hadislerin rivayetinde hassas olduğu gibi çevresine de “İnsanlar tarafından bilinen, anlaşılabilir hadisleri yayın, birbirinize haber verin! Bilinmeyen, güvenilmeyen hadisleri ise terk edin! Allah ve Resulü’ne yalan isnat etmeyi ister misiniz?”¹⁰⁰ diyerek hadisler konusunda dikkatli olmayı öğütlerdi.

Ali'nin büyük bir fakih ve çok zeki biri olduğu bir gün hutbedeyken miras meselesi soran bir kişiye hemen cevap vermesinden anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Yine aralarında anlaşmazlık çıkan bir grubun sorununu zihninden yaptığı matematik hesaplarıyla çözmüştür.¹⁰²

Peygamber'in vefatı sonrası birtakım dini ve dünyevi konularda onun görüşlerine başvurulmasıyla, birçok fıkhi mesele çözüme kavuşmuştur. Ali'nin görüşlerinin fıkhi mezheplere etkisi olmuştur.¹⁰³ Ebû Hanife'nin hocaları silsile olarak Ali'ye kadar uzanmaktadır. Ebû Hanife'nin kendisi ve on sekiz yıl ders aldığı hocası Hammad b. Süleyman da Kûfe'de yaşamıştır. Meşhur fakihlerden İbrahim en-Nehaî ve eş-Şa'bi Hammad'ın hocalarıdır. Kadı Şureyh, Mesrûk b. Ecda ve Alkame b. Kays gibi fıkıhçılar Hz. Ali'nin ilminden faydalanmış, bu silsilede yer almıştır.¹⁰⁴ Daha sonra bu görüşe sahip olanlar, re'y ekolu olarak meşhur olmuştur.

Ali'nin fıkıh usûlünün oluşmasında dikkat ettiği bazı prensipleri vardı. Ona nispet edilen bazı farklı fıkhi görüşler vardır. Bir karine görmezse nassın zahirine önem verdiğinden dolayı Maide sûresinin; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ

“Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı

⁹⁹ Sallâbi, 94.

¹⁰⁰ Sallâbi, 70.

¹⁰¹ Mahmut Akkad, *Mecmû'a Abkariyyetü'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1971, II, 808.

¹⁰² Nüveyrî Şihâbeddin Ahmed, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb* (I-XXXIII) (Tah. İmâd Ali Hamza), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, XX, 7.

¹⁰³ Mehmet Öztürk, Hz. Ali Dönemi Siyasî ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, 2014, 83-103.

¹⁰⁴ Mustafa Uzunpostalcı, “Ebu Hanife”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 131-138.

yıkayın” ayetinin¹⁰⁵ zahirine göre her namaza kalkılacağı zaman abdest alınması gerektiği görüşündeydi.¹⁰⁶

Aynı zamanda orucun farzietini ifade eden ayetlerden olan Bakara sûresinin;

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ
بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَيْكُمُ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“...Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.” ayetinde¹⁰⁷ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ibaresinin zahirine göre, yolculukta da orucun tutulması gerektiği görüşündedir.

Bakara sûresinin; وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ¹⁰⁸ “Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler” ayetindeki لِمَنْ أَرَادَ lafzından hareketle iki yaşını dolduran bebeğin süt emmesinin haram olmadığı sonucuna varmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Maide: 5/6.

¹⁰⁶ Kurtûbî, Ebu Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi ' li Ahkâmi 'l-Kur'ân*, Mektebetü'r-Rüşd, 1997, II, 80.

¹⁰⁷ Bakara: 2/185.

¹⁰⁸ Bakara: 2/233.

¹⁰⁹ Ahmed Muhammed Taha, *Fıkhü 'l-İmâmi 'l-Alî b. Ebî Tâlib* (I-II), Bağdad 2013, I, 46.

1.2. CAHİLİYE DÖNEMİNDE ARAP DİLİ

Arap dili, günümüzdeki şekline gelene kadar birçok evreden geçmiştir. Bu aşamalar şöyledir:

İlk dönem sözlü edebiyatın yaygın olarak kullanıldığı İslamiyet'ten önceki dönemdir. Bu dönemde belagatçiler arasında büyük yarışmalar meydana gelmiş, dolayısıyla Arap edebiyatının edebî örnekleri oluşmakla birlikte Arap diline ait kurallar henüz ortaya konulmadığı gibi döneme ait yazılı eserler de çok azdır.¹¹⁰ Ali, belagatin zirvede olduğu Câhiliye döneminde çocukluğunu geçirmiştir.

Bir sonraki dönem Sadrulislâm dönemi olarak bilinen *Kur'ân* ve Sünnet'in etkisiyle geniş bir literatürün oluştuğu, İslam'ı anlama gayretleriyle zenginleşen metin yazma ve tahlil etmeye yönelik çalışmaların yoğunlaştığı dönemdir. Bu dönemde Arapça, geniş bir coğrafyaya yayılmaya başladığı için bazı dil yanlışlıkları meydana gelmeye başlamış, bu problemler de dilciler arasında lahn tartışmalarını meydana getirmiştir. Ali, bu dönemde hem kendini yetiştirmiş hem de dilin gramerleşme sürecini başlatarak dile katkı sağlamıştır.¹¹¹

Bir sonraki dönem ise Arap dilinin çeşitli ırk ve kültürlerle yayılması sonucu yeni şive ve üslupların ortaya çıktığı birçok farklı kelimenin bu dile karıştığı dönemdir. Bu dönemde Arapçanın orijinalliğinden uzaklaşmış, başka dil ve kültürlerin etkisiyle mahalli şiveler ve deyimler oluşturulmuştur.¹¹² Bu dönemde meydana çıkan karmaşada Arap dilinin gramerinin teşekkül etmesinde Ali'nin dili kullanımı delil sayılmış, onun sözlerinden istişhad edilmiştir.

Batı'da 19. yy.da meydana gelen yenilikler, sömürge ve ham madde arayışının Arap dünyasına etkisi sonucu yeni bir dönem ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Batı'da yazılan birçok eser tercüme edilmiş ve oradaki gelişme, kültür ve medeniyet Arap dünyasına aktarılmıştır. Bu süreçte dile yeni birçok kelime ve kavram eklenmiştir.¹¹³ Önceki dönemlerde oluşturulan Arap dili grameri bu dönemde İslam ve öz Arapça alanında

¹¹⁰ M. Nihat Çetin, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III, 276, 309.

¹¹¹ Çetin, "Arap", *DİA*, III, 276, 309.

¹¹² Çetin, "Arap", *DİA*, III, 276, 309.

¹¹³ Çetin, "Arap", *DİA*, III, 276, 309.

çalışma yapanlar için sağlam bir liman olmuş, Arap toplumu ile fasih Arapça arasındaki mesafe açılmıştır.

Araplar, ilk dönemde çevresindeki şatafatlı hayat yaşayan Rum ve Fars kültüründen farklı olarak sade bir hayat içinde yaşamaktaydı. Arapça, Câhiliye döneminde en parlak devrini yaşamıştır.¹¹⁴ Bu dönemin ne zaman başladığı kesin olarak olmamakla birlikte Arapların en eski dönemi olarak bilinen İslamiyet'ten önceki iki yüz yılı kapsadığı kabul edilmektedir.¹¹⁵ Câhiliye döneminde edebiyat ve şiir yaygındır. Şairlerin söylediği şiirler, şiirlerin değerini anlayan kişiler tarafından dikkatle dinlenir ve ezberlenirdi. Câhiliye döneminde şair, kabilesi içinde önemli bir konuma sahipti, ayrıca onun özel güçlerinin olduğuna inanılırdı.¹¹⁶ Arap dili, Câhiliye döneminde edebî örnekleriyle zenginleşerek zirveye ulaşmış, konuşulduğu çevrede büyük etkiler uyandırmıştır. Bazen Arap belagatçisini hicveden edebî bir beyit, onun için sevdiğinin ölüm haberini almaktan daha etkili olmuştur. Bir kabilede bir şairin yetişmesi o kabile için büyük bir şeref sayılmıştır. Bugün sanatçılara verilen itibardan daha fazlası, o dönemde şairlere verilmiştir.

Bu şairlerin ortaya çıkmasında ve yetişmesinde şiir tenkitçilerinin büyük emeği olmuştur. Nâbîga ez-Zübyânî Câhiliye döneminin meşhur şiir tenkitçilerinden biridir.¹¹⁷ Şairin maharetini ispatlaması için, şiirini büyük şairlerin huzurunda inşâd etmesi (okuması) gerekiyordu. Bundan dolayı büyük şairlere şiirlerin sunulması için panayırlar kurulurdu. Zamanın en büyük şairinin hakem olduğu bu yarışmalarda şairler, en iyi elbiselerini giyer, donatılmış hayvanlarına binerek gelirler, çevrelerini kuşatan halkın ortasında ve hakemin huzurunda eserlerini inşâd ederler ve en iyi olan şiirin sahibini birinci ilan edilirdi. Bu panayırlardan Ukaz panayırı en büyüğüydü, Zü'l-Mecaz ve Zü'l-Mecenne panayırları da bunların en meşhurlarındandı.¹¹⁸ Bu panayırlarda seçilen en güzel şiirler Kâbe'nin duvarına asılırdı. Kâbe'ye şiiri asılan ilk şair İmru'l-Kays'tır. Ondan sonra seçilen en iyi yedi şairin şiirleri mu'allakât-ı seb'a olarak isimlendirilerek Kâbe'nin duvarına asılmıştır. Bu başarı, onur ve şeref meselesi hâline gelmiş, düşmanlara karşı meydan okuma / tehdîd olarak sayılmış, karşılıklı mücadeleleri tetiklemiştir. *Eş-Şi'r*

¹¹⁴ et-Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-Nahvi ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât* (2. Baskı), Dâru'l-Meârif, 1119, 13.

¹¹⁵ Alî Cündî, *Fî târihi'l-edebi'l-câhili*, Dâru't-Türâs, Kâhire 1991, I, 275-276.

¹¹⁶ Nasuhi Ünal Karaaslan, "Şair", *DİA*, İstanbul 2010, 289-301.

¹¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Kırgız, "Araplarda ilk belagat kıvılcımları", *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2016.

¹¹⁸ Geniş bilgi için bkz. İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1997, 94-137.

ve 'ş-Şu 'arâ adlı esere göre mu'allakâtı seb'a şairleri İmru'l-Kays b. Hucr, Tarafe b. Abd, Haris b. Hillize, Amr b. Külsûm. Züheyr b. Ebî Sülmâ, Antere b. Şeddâd ve Lebîd b. Rebî'a'dır.¹¹⁹

İbn Kuteybe'ye göre bu yarışmalardaki hitabeler, manzum olmayan şiirlerden oluşmaktadır. Kurulan panayırarda belagat kurallarına uyularak nutuklar irad edilir, yine değerlendirmesi burada yapıldı. Hatipler, muktezayı hâle, dinleyenlerin seviyesine, dilcilerin rağbetine ve makamın yüksekliğine göre konuşmuşlardır. Onların her biri, manaları rahatça anlaşılan, akıcı, hoş ve nazik kelimeleri seçmesini bilen söz ustaları arasından seçilmiştir.¹²⁰

Edebî üslup, kurallar silsilesinden ibaret olmayıp edebî bir sanatın icrası olduğu için Câhiliye edebiyatındaki yüksek seviyeyi tahlil etmek kolay değildir. Bununla birlikte edebî yönü olmayan bir kişi büyük bir gayret sarfettiği zaman onun zevkinden mahrum kalmaz. Bütün bu edebî çalışmalar, şiirler ve sanat hitabeler Arap dilinin itibarını yükseltmiştir.¹²¹

Genel itibariyle şiirler, işlendiği konular bakımından dört ayrı kategoriye ayrılmaktadır:

1. Şairin duygularını ifade ettiği şiirlerdir. Bu tür şiirlerde şair, öfke, gazap, sevinç, hüzn, hicv ve mersiye gibi duygularını şiirin diliyle aktarır. Câhiliye şiirleri genellikle bu türdendir. A'şâ'nın şiirlerinde olduğu gibi.¹²²

2. Kahramanlık konusunun işlendiği şiirlerdir. Bu tür şiirlerde şair, kendisini unuttur, kabilesinin kahramanlıklarını, zaferlerini, savaşanların şanını, doğru yanlış, hayal gerçek iç içe bir vaziyette anlatır. İlyâda Homeros şiirleri gibi.

3. eş-Şi'r-ü'l-Mesrahî diye adlandırılan tarihî olayları, sosyal olayları veya hayalî efsaneleri anlatan şiirlerdir. Bu türde şair, şiirini bölümler halinde tiyatro sahnesindeki diyaloglar gibi anlatır. Kişilikleri tahlil eder. Bu tarz şiir, modern dönemde ortaya çıkmıştır. Ahmed Şevki'nin *Leyla ve Mecnûn şiiri* gibi.

¹¹⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu 'arâ*, (Tah. Hasan Temîm), Dâru'l-'ulûm, Beyrut 1987, 51-116.

¹²⁰ Hacımüftüoğlu, "Belagat ilminin gelişmesine müessir olan kaynaklar", XI, 271.

¹²¹ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, Daru'l-Mearif, Kahire, h.1119, I, 6.

¹²² Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (I-VI), (4. Baskı), Dâru'l-'ilmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1981, I, 78; İbrahim Yılmaz, A'şâ ve Kasîde-i Dâiye, *AÜİFD*, Erzurum 1999. 245-268.

4. eş-Şi'rü't-Ta'lîmî denilen, şiire ölçü, duygu ve hayal katmadan ilmî hakikatlerin işlendiği şiirlerdir. Bu tür şiirlerde ince kurallar ve derin konular işlenir. Nahiv ve kıraat ilmi başta olmak üzere İslami ilimler, kasideler halinde uzun veya kısa olarak, kolay veya zor üsluplar, şiir yoluyla anlatılmış, birçok öğrenci tarafından da ezberlenmiştir. İbni Malik'in *Elfiye*'si gibi.¹²³

Araplar izzetlerine çok düşkün olduğu için şiirlerinde şeref ve haysiyetleri etkili bir şekilde ele alınmıştır. Bunlardan biri muallakât şairlerinden olan, şöhreti Batı kültürlerine kadar yayılan Antere'dir. İzzet ve kahramanlık konusunda sembol haline gelen şairlerdendir. Bazı rivayetlere göre Peygamber'in görmek ve tanımak istediği tek Câhiliye şairinin Antere olduğu söylenir. Köle bir anneden doğan Antere, hayatında büyük mağduriyetler yaşamış, cesareti, kahramanlığı sayesinde büyük bir şeref ve şöhret kazanmıştır. Antere kıssası diye meşhur olan, birçok dile ve kültüre aktarılan kıssada onun kahramanlıkları ve başarıları anlatılır. Bu kıssada Antere'nin amcasının kızına aşık olması, köle olduğu için sevdiği kıza layık görülmemesi, dudağında kusur bulunduğu için aşağılanması bütün bu zorluklara rağmen büyük başarılar elde etmesi ve sevdiği kızla evlenmesi anlatılır. Müslümanlarca kahramanlığın sembolü olarak tanınmış ve benimsenmiştir. Onun kahramanlığının İslami anlayışa zemin hazırladığı söylenir. Bi'setten beş yıl sonra vefat etmiş, İslamiyet'le tanışma fırsatı bulamamıştır.¹²⁴

Antere b. Şeddâd'ın divanındaki şiirlerinden biri şudur:¹²⁵

وإذا نزلت بدار ذلِّ فازحل	حكّم سيوفك في رقابِ العُدل
وإذا أقيت ذوي الجهالة فاجهل	وإذا بليت بظالم كُن ظالماً
خوفاً عليك من أزدحام الجحفل	وإذا الجبانُ نهاك يوم كريبه
واقدم إذا حقّ اللقاء في الأؤل	فاعصِ مقاتته ولا تحفل بها
أو مت كريباً تحت ظلِّ القسطل	واختر لنفسك منزلاً تغلو به
حصنٌ ولو شيدته بالجنذل	فالموت لا يُجيبك من آفاته

¹²³ Gazî Tuleymân, İrfân el-Eşfer, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî el-Edebi'l-Câhili*, Dâru'l-İrşâd, Dimaşk 1992, 22, 23.

¹²⁴ Bkz. Antere b. Şeddâd, *Dîvan*, Şerh Hamdu Tammâs, Beyrut 2004; Cemal Muhtar, "Antere"; "Antere Kıssası", *DİA*, İstanbul 1991, III, 237, 238; İbrahim Yılmaz, Arap Şiiri ve Hikâyecilik - Antere örneği, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, Erzurum, 249-266.

¹²⁵ Antere, *Dîvan*, 77, 78.

مؤت الفتى في عزّة خير له
 من أن يبيت أسير طرفٍ أكل
 إن كنت في عدد العبيد فهمتي
 فوق الثريا والسماك الأعزل
 لا تسقني ماء الحياة بذلة
 بل فاسقني بالعز كاس الحنظل
 ماء الحياة بذلة كجهنم
 وجهنم بالعز أطيب منزل

Kılıcını alçakların boyunlarına indir. Zillet içinde olan bir diyarda oturuyorsan oradan ayrıl!

Bir zalimle mücadele ederken sen de zulmüne mukabele et. Cahille karşılaşınca onun gibi davran!

Korkak olan seni zor günde mücadeleden alıkoymaz. Çünkü çarpışmanın zahmetinden korkar.

Onun söylediğini dinleme, onunla bir arada bulunma Buluşmayı hak edene ise önce sen git

Kendin için seni yükseltecek bir ortam seç. Yoksa büyük felaket içinde şerefle öl daha iyi!

Düşmanlarına karşı sağlam bir kale yapsan da ölümün afetlerinden asla kurtulamazsın

Delikanlının izzetle ölmesi, güzelim mekânlarda esir olmasından daha iyidir.

Sen, Süreyye yıldızlarından daha yüce veya garip balıklardan daha aşağı da olsan, beni bir köle olarak da saysan da, bana kulak ver, beni anla!

Bana hayatın zillet suyunu içirme! Basit bir şey de versen izzetle ver!

Çünkü zilletle içilen âb-ı hayat, tıpkı Cehennem gibidir; izzetle Cehennem ise, benim en hoş menzildir.

Şairler ve hatiplerin maharetleriyle Arap dili güncel konularda kullanılmıştır. Arap dilinin güzelliklerinin günlük hayata yansımaları Câhiliye dönemi şiirleri sayesinde olmuştur. Böylece Araplar, Kur'ân'ın inceliklerine muhatap olacak bir seviyeye ulaşmıştır. Kur'ân nazil olduktan sonra da Arapçayı çeşitli ihtilaflardan kurtaracak dil birliği oluşmuş, Arapça Kur'ân'ın dili olması sayesinde, yok olmaktan korunmuştur.¹²⁶

Arap tarihinin ilk dönemi hakkında şiirin durumu hakkında sağlam vesikalar elimizde yoktur. Ancak İslamiyet öncesinde şiirin kemal noktasına ulaştığı, Arapların çöl

¹²⁶ er-Râfi'î, Mustafa Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab* (I-III), Dâru'l-Kütübü'l-'Arabî, 1974, I, 97.

hayatının doğal selikasıyla şiirde uzmanlaştığı anlaşılmaktadır. İlim sahibi olmasalar da şairlerin insanlar üzerinde büyük bir etkisi bulunmaktaydı. Şair, şiirini irad edeceği vakit kahinlerin elbisesine benzeyen bir elbise giyer, eğlenceli bir ortamda bedevilerin söz sanatlarını ortaya koyardı. Şiirler, övme, övünme, mersiye, hiciv, aşk, tasvir, özür ve şefkat dileme temalarını içermekteydi.¹²⁷ Araplar, aşk, şarap, kumar konularını içeren etkili konuşma ve şiirleri severlerdi. Onların konuşmalarında ölüm teması da işlenmektedir. Şeref, haysiyet, mal biriktirme, kan davaları ve intikam onların hayatlarında yer almaktaydı. Bununla beraber hayatın anlamını sorgulayanlar da vardı. Şair ve hatipler bu konuları kıssa veya hikmetli sözlerle ele alırlardı.¹²⁸

Şiir, muhatabın cesaret duygularını harekete geçiriyordu. Aynı zamanda rakip olan kabile ile hiciv sanatı yoluyla istihza ediliyordu. Bu hiciv karşı kabilenin itibarını azaltıyordu. Günlük hayattaki sevinç ve heyecan veren bir olay, şairin küçük bir şiiri sayesinde büyük etkiler uyandırır, özellikle ölüm sonrası söylenen mersiyeler, ölen kişinin yakınlarının acılarını dindirir, onları tekrar hayata bağlardı.¹²⁹

Câhiliye şiirlerinden Arapların yaşam tarzları hakkında bilgiler elde edilebilmektedir. Araplar için devenin ayrı bir yeri vardır. Şiirlerde deve vazgeçilmez bir unsurdur. Onların hayatlarının bir parçası olan avlanma ve savaş şiirlerinin ana konularındandır. Şiirlerde avlanma sadece spor değil aynı zamanda zor hayat şartlarına karşı galip gelmeyi ve avdan faydalanmayı ifade etmektedir. Göstermiş oldukları kahramanlıklar, onların övünme, başarı ve galibiyet arzularını yansıtmaktadır. Vafsetme, övünme, kahramanlık, hamaset, mersiye, hikmet, ziyafet, hiciv içerikli şiirler ince sanatlar kullanılarak ele alınır.¹³⁰

Câhiliye şiirlerinden Peygamber'in doğumundan yüzyıl öncesine kadar olanlarına ulaşabilmektedir. Bu şiirlerin çoğunda da sihir, büyü, dinî simgeler, insan, hayvan ve doğa tasvirleri bulunmaktadır. Bu tasvirler, sihir, yağmur ve avlanmaya vesile olarak

¹²⁷ Yılmaz, 279-286.

¹²⁸ A. Nicholson Reynold, *İslâm Öncesi Arap Şiirinde Dinin Etkileri*, çev. Yrd. Doç. Dr. İbrahim Yılmaz, Cambrid 1969, 135-140.

¹²⁹ Karaaslan, "Şair", *DİA*, 289-301.

¹³⁰ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* (I-IV), (4. Baskı), (Çev.: Abdülhâlim en-Necâr), Dâru'l-Meârif, Kahire 1983, 48, 49; Gazî Tuleymân, *İrfân el-Eşfer*, 62.

görülmektedir. Câhiliye şiirlerinde dinî konular ise bazen işlenmekte, çaresizlik anında Allah'a yalvarışlara yer verilmektedir.¹³¹

Bazı dилciler, ilk dönemden başlayarak şairleri kategorilere ayırmıştır. Bunlardan biri olan İbn Sellâm el-Cumâhî, Câhiliye ve İslami dönem şairlerini onar tabakaya ayırmıştır. Muhammed Karaaslan'ın, İbn Sellam'ın Câhiliye şairlerinin on üç tabakaya ayırdığını söylemiştir, halbuki onun eserinde on tabaka zikredilmektedir. Ali'nin yaşadığı dönemi tanımak için bu şairleri, tabakalar halinde zikrediyoruz:

1. Tabaka: İmriu'l-Kays, Nâbiga, Züheyr, A'şâ.¹³²
2. Tabaka: Evs b. Hucr, Bişr b. Ebî Hâzim, Ka'b b. Züheyr, el-Hatîy'e, Evs Nazîr.¹³³
3. Tabaka: Ebu Leylâ Nâbiga, Ebû Züeyb, eş-Şemmâh, Lebîd b. Rebî'a.¹³⁴
4. Tabaka: Tarfe b. el'abd, Ubeyd b. el-Abras, Alkame b. Abde, Udey b. Zeyd.¹³⁵
5. Tabaka: Hıdaş b. Züheyr, el-Esved b. Ya'fer, Ebû Yezîd el-Mahbel, Temîm b. Übey.¹³⁶
6. Tabaka: Amr b. Gülsüm, el-Hâris b. Hilize, Antere b. Şeddad, Süveyd b. Ebî Kâhil.¹³⁷
7. Tabaka: Selâme b. Cendel, Husayn b. el- Hümam, Mütelemmis, Müseyyib.¹³⁸
8. Tabaka: Amr b. Kumey'e, Nemr b. Tûlub, Evs b. Gulefâ, Avf b. Atiyye.¹³⁹
9. Tabaka: Dâbi b. el-Hâris, Süveyd b. Kera', el-Huveydıra, Süheym.¹⁴⁰
10. Ümeyye b. Harsân, Harîs b. Mahs, el-Kümeyt b. Ma'rûf, Amr b. Şe's.¹⁴¹

İslami dönemde de şairler on tabaka halinde şöyle tasnif edilmiştir:

¹³¹ Carl Brockelman, 53, 57; Reynold, 135-140.

¹³² Muhammed b. Sellâm el-Cumâhî, *Tabakâtü Fuhuli'ş-Şuara*, (Tah. Mahmud Muhammed Şakir), Cidde t.y., I, 51, 52.

¹³³ İbn Sellâm I, 97.

¹³⁴ İbn Sellâm, I, 123.

¹³⁵ İbn Sellâm, I, 137.

¹³⁶ İbn Sellâm, I, 143.

¹³⁷ İbn Sellâm, I, 152.

¹³⁸ İbn Sellâm, I, 155, 156.

¹³⁹ İbn Sellâm, I, 159.

¹⁴⁰ İbn Sellâm, I, 171, 172.

¹⁴¹ İbn Sellâm, I, 189, 190.

1. Tabaka: Cerîr b. Atiyye, Ferazdak Hemmâm b. Sa'sa, Ahtal, Ubeyd b. Husayn¹⁴²
2. Tabaka: Ba'is Hidâş b. Bişr, Kutâmî Amr b. Şuyeym, Kuseyyir b. Abdirrahman, Zu'r-Rumme¹⁴³
3. Tabaka: Ka'b b. Cuayl Amr b. Ahmer, Suheyym b. Vesil, Evs b. Magrâ¹⁴⁴
4. Tabaka: Nehşel b. Hari, Humejd b. Sevr, Eşhab b. Rumeyle, Omer b. Lece'¹⁴⁵
5. Tabaka: Ebû Zübeyd et-Tâî, Uceyr b. Abdillâh, Abdullâh b. Hemmâm, Nufe' b. Lakît¹⁴⁶
6. Tabaka: Abdullâh b. Kays, Ahves Abdullâh b. Muhammed, Cemil b. Ma'mer, Nusayb Mevla Abdulaziz b. Mervan.¹⁴⁷
7. Tabaka: Mütevekkil el-Leysi, Yezid b. Rabî'a, Ziyâd el-Acem, Adiy¹⁴⁸
8. Tabaka: Akil b. Uleffe, Şebîb b. Bersa', Karad, Beşame b. Gadir.¹⁴⁹
9. Tabaka: Agleb el-İcli, Ebû'n-Necm, Accâc Abdullâh b. Ru'be, Ru'be b. Accâc¹⁵⁰
10. Tabaka: Muzâhim b. Hâris, Yezid Ebû Dâvud er-Ruâsî, Kuhayf b. Süleym¹⁵¹

1.3. SADRULİSLÂM DÖNEMİNDE ARAP DİLİ

İslamiyet'ten önceki dönemde lafızların manaları hakkında yapılan Arapça bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Ancak İslami dönemde kelimelerin açıklanması ve yorumlanmasına dair birçok rivayetle karşılaşmaktayız. Hatta İbn Abbas gibi sahabelerin Kur'ân tefsirlerinin kelime açıklamalarının olduğu mu'cem tarzında olduğu görülmektedir. Sahabeler, Kur'ân'ın garib ve müşkil kelimelerini birbirinden öğrenmeye

¹⁴² İbn Sellâm, II, 298, 299.

¹⁴³ İbn Sellâm, II, 533, 534.

¹⁴⁴ İbn Sellâm, II, 571, 572.

¹⁴⁵ İbn Sellâm, II, 584, 585.

¹⁴⁶ İbn Sellâm, II, 593.

¹⁴⁷ İbn Sellâm, II, 647, 648.

¹⁴⁸ İbn Sellâm, II, 681.

¹⁴⁹ İbn Sellâm, II, 709.

¹⁵⁰ İbn Sellâm, II, 737.

¹⁵¹ İbn Sellâm, II, 769, 770.

çalışmıştır. Daha sonra Abdullah b. Abbas'ın öğrencileri olan Katâda, Sa'îd b. Cübeyr, Dahhâk tarafından bu yol takip edilmiştir. Garip kelimeler, tıbbî konular, kasideler şeklinde ele alınmıştır.¹⁵²

Kur'ân'ın nazil olmaya başladığı, Arap dili için bazı gelişmelerin olduğu Sadrulislâm döneminde Arap dili, bütün İslami çalışmalara zemin olmuştur. İslam'ın öğretilerinin iyi anlaşılması için dilde yapılan hatalar ve bu hataların düzeltilmesi bağlamında yapılan çalışmalar dilin teşekkül etmesini sağlamıştır. İslam dininin mesajlarının doğru anlaşılması Arap dili ve şiiri sayesinde olmuştur. Arap olmayanların Müslüman olmasıyla Arap dilinin korunması ve öğretilmesi için dil çalışmaları başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemde Arap diline çeşitli hizmetler yapılmıştır.

1.3.1. Lahn Tartışmaları

Lahn kelimesi Sîbeveyhi'den önce Arap dili alanında sık kullanılan kavramlardan biri olup¹⁵³ birçok anlamda kullanılmaktaydı. “Doğru yönden meyletmek” anlamına geldiği gibi birisi konuşmasında yanlış yapınca كَلَامِهِ لَحْنٌ فُلَانٌ denilirdi. Yine topluluk içinde tevriye yapılarak sadece muhatabın anlayacağı şekilde konuşmaya da lahn denilir, konuşanın kendisi anlayıp başkasının anlamadığı durumda da لَحْنُ الرَّجُلِ فَهُوَ لَحْنٌ denilir. *Kur'ân-ı Kerim*'de: “*Biz dileseydik, onları sana gösterirdik de, sen onları yüzlerinden tanırdın. And olsun, sen onları, konuşma tarzlarından da tanırırsın. Allah yaptıklarınızı bilir.*” ayetinde¹⁵⁴ bu kelime ima, tariz ve kinayeli anlatım anlamında kullanılmaktadır.¹⁵⁵ Aynı kelime bir hadiste “Arap dili ve irabı” anlamında şöyle kullanılır: تَعَلَّمُوا اللَّحْنَ فِي الْقُرْآنِ كَمَا تَعَلَّمُونَهُ “*Kur'ân-ı öğrendiğiniz gibi ondaki lahni de öğreniniz.*”¹⁵⁶

Ezdaddan olan bu kelimenin başka anlamları da bulunmaktadır. Endâribî, Bağdat'ta yaşayan, hicri 254 yılında vefat eden Muhammed b. Hasan el-Attâr İbni Miksem'in lahni şöyle açıkladığını rivayet eder: “Arap dilinde lahn, irabta doğruluk, doğru yönden

¹⁵² Fuat Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, el-İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi (IMSIU), Riyad, 1988, VIII, 13-20.

¹⁵³ Avad b. Hamd el-Kûzî, 36.

¹⁵⁴ Muhammed: 47/30.

¹⁵⁵ Muhammed: 47/30.

¹⁵⁶ el-Enbârî, *Îzâhu'l-Vakfi ve'l-ibtidâ fî Kitabi'llâhi azze ve celle* (I-II) (Tah. Muhammed Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, Dimaşk 1971, I, 23; Ebu'l-Alâ Attâr el-Hemedânî, *et-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvid*, (Tah. Cemaleddin, Fethi Seyyid), Mısır 2005, 207.

ayrılmak, sözde ortada olmayan bir manayı ima etmek, neşelendirme ve hüzünlendirme manalarına gelir.”¹⁵⁷

İbni Manzûr, Abdullah b. Berî’den (h. 582) lahnın altı manası olduğunu rivayet eder. Bunlardan bir tanesi “irabda hata, dilde doğruluk” demektir. Ebû Aliye, İbni Abbas’la beraber tavaf ederken onun kendisine kelamdaki lahnı öğrettiğini söyler ve “Biz onu (dilde doğru olanı) lahn olarak söyleriz çünkü doğruyu görünce yanlış da görülür” dediğini aktarır.¹⁵⁸

er-Râfi’î’ye göre lahn, irabtan sapmak demektir. Araplar, fetihlerden sonra yeni kültürlerle karşılaşınca dilde bazı lahnlara meydana geldi. Çünkü sonradan dili öğrenenler, Araplar gibi dili düzgün konuşamadıklarından dolayı bu yanlışlıklar oluşmuştu.¹⁵⁹

Ezherî’ye göre Muhammed sûresinin ayetindeki لَحْنٌ الْقَوْلِ فِي لَحْنٍ فَتَعَرَّفَتْهُمْ فِي لَحْنٍ كَلِمَةٍ lahn kelimesi “mana, lügat ve nahiv” anlamına gelmektedir. Ayrıca lahn kelimesi “dil, lehçe” anlamını da içermektedir. Hz. Peygamber, إِنَّ الْقُرْآنَ نَزَلَ بِلَحْنٍ فُرِيَشِ buyurarak Kur’ân’ın Kureyş lehçesinde indiğini bildirir. Hz. Peygamber’in başka hadislerinde de lahn kelimesinin bu anlamda kullanıldığı olmuştur.¹⁶⁰

Arap dilcisi Asmaî, lahnın dili bilmemekten kaynaklandığını söyler. “Kim benim ağızımdan bilerek hadis uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın.” hadisinden¹⁶¹ hareketle hadislerin mana ile rivayet edildiğinden dolayı Arap dilini iyi öğrenmeyen bir öğrencinin hadis rivayet etmesinin sakıncalı olduğunu söyler. Çünkü lahn hataları yapan bir ravi, bu hataların Hz. Peygamber’e nispet edilmesine sebep olabilir.¹⁶²

Lahn kelimesinin bir anlamı da dilde, kelimelerin yapısında ve irabda hata yapmak demektir. Acemlerin Araplarla karışması sonucu dilde yapılan hatalar, Arap gramerinin teşekkülünün başlamasına temel neden olarak gösterilmiştir.¹⁶³ Daha sonraki dönemlerde

¹⁵⁷ el-Bağdâdi, İsmail Paşa, *İzâhu 'l-Meknûn fi Zeyli alâ Keşfi 'z-Zunûn*, Beyrût 1945, I, 61.

¹⁵⁸ Râfi’î, 234, 235.

¹⁵⁹ Râfi’î, 235.

¹⁶⁰ İbn Esîr, el-Mübârek b. İbn Cevzî, *en-Nihaye fi Garibi 'l-Hadîsi ve 'l-Eser* (Tah. Ali b. Hasan el-Halebî), Dâru İbn Cevzî, 1421, 830-833.

¹⁶¹ Buhârî, İlim: 38.

¹⁶² M. Yaşar Kandemir, “Lahn”, *DİA*, Ankara 2003, XVII, 56, 57.

¹⁶³ Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 55, 56.

bu kelime diğer ilimlerde de çeşitli anlamlarda kullanılmış, örneğin akaid alanında imanı tehlikeye düşüren sözler için kullanılmıştır.¹⁶⁴

Lahn kelimesi Peygamber (s.a.v.) zamanında Arap dilinde yapılan gramer hatalarını ifade etmek için kullanılıyordu. Peygamber, *أَنَا مِنْ قُرَيْشٍ وَنَشَأْتُ فِي بَيْتِي سَعْدًا، فَأَتَى لِي اللَّحْنُ* “Ben Kureyş kabilesindenim, üstelik Beni Sa’d yurdunda yetiştim. Ben nerede lahn nerede” buyurur.¹⁶⁵ Ebû Bekir, “Okuyup lahn yapmaktansa (yanlış okumaktansa) okumamak daha iyidir.” derken sözün yanlış kullanılmasını lahn kelimesiyle ifade etmiştir. Ömer de ok atan bir topluma uğrayıp “Sizin dilde yaptığınız bir hata ok atmada yaptığınız hatadan daha kötüdür” derken yine bu kelimeyi kullanmıştır. Yine Ömer’in *تَعَلَّمُوا اللَّحْنَ* “Lahni öğrenin.” sözü de bu kullanıma bir örnektir. İbni Kuteybe Arap dilinin lahnının / yanlışlarının ortaya çıkmasının sebepleri arasında övünme ve maddi kazanç kaygısı olduğunu dile getirir. O, bir bedevînin çarşıya gelip dilin ehil olmayan kişilerce para ve ilgi elde etmek için kullanıldığını görünce “Sübhanallah! Arap dilini yanlış kullanıyorlar ve kazanıyorlar, biz yanlış kullanmıyoruz da kazanmıyoruz da.” diyerek eleştirdiğini nakleder.¹⁶⁶ Bu kavram, kadim ve çağdaş âlimler arasında yapılan tartışmalarda sıkça gündeme gelmiştir. Sonraki dönemlerde şaka yaparken bile lahn yapmayan, gramer için ölçü sayılan kimseler de vardı. Şa’bî, Abdü’l-Melik b. Mervân, Haccâc b. Yusuf ve İbn Karye onların en meşhurlarından olup Haccâc, bunların en fasihi olarak bilinmektedir.¹⁶⁷

Kelimeler doğar, büyür, gelişir, bazı anlamlarını kaybeder ve ölür. Sonra başka bir bölge başka anlamlar kazanarak ortaya çıkar. Her kelimedede olduğu gibi lahn kelimesi için de bu böyledir. Örneğin kıraat alanında, bir zamanlar “teganni” anlamına gelen bu kelime, “kıraat esnasında yapılan hatalar” anlamı da kazanmıştır.

Arap dilini çok dikkatli kullananlar olduğu gibi buna önem vermeyenler de vardı. Örneğin Ali el-Medenî hadis haricindeki konuşmalarında lahn olursa konuşmasını düzeltmez, bunda bir beis olmadığını söylerdi.¹⁶⁸ Görüldüğü gibi dilde yapılan

¹⁶⁴ Bkz. Seyhan Özsoy, *Sekûnî'nin Lahnü'l-Amme ve'l-Hâsse Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

¹⁶⁵ Said el-Efgânî, *Min Târî'i'n-Nahv*, Beyrut 1978, 8; Süyûtî, *el-Müzhir* (I-II), Mektebetü'l-Asriyye, 2014, 397; Ya'kûb, Emil; Âsi, Mişâl, *el-Mu'cemü'l-Mufassal fi'l-Luğa ve'l-Edeb, Dâru'l-İlm li'l-Melayin*, 1997, 1237.

¹⁶⁶ Tantâvî, 17.

¹⁶⁷ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim *İbn Kuteybe Ed-Deyneveri, Uyûnu'l-Ahbâr*, Beyrut 2009, I, 834.

¹⁶⁸ el-Halebî, 5-6.

yanlışlıklar önceki dönemlerde lahn kelimesi ile ifade edildiği gibi bu çalışmada da bu anlamda kullanılmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz üzere İslam'ın yayılmaya başlamasından itibaren İslam'ın temel kaynaklarının anlaşılması için Arap dilinin korunmasına çok önem verilmiştir. Bundan dolayı bu ilmin korunması için Kur'ân, Sünnet ve özellikle Câhiliye şiirleri referans olarak kullanılmıştır.¹⁶⁹

Halifeler de Arap dilini kurallarına göre konuşmakta titiz davranmış, çevresine de tavsiye etmişlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ebu Bekir, “Yanlış okuyup da hata yaptıktan sonra okumamak daha iyidir.” der.¹⁷⁰ Zührî, Salim b. Abdullah b. Ömer'den, o da babasından şöyle rivayet eder. Ömer b. Hattab, atıcılık yapan bir topluluğa uğrar, “Ne kötü attınız.” der. Onlar, “يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّا قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ” *Ey müminlerin emiri biz acemiyiz.*” anlamında bir cümle söylemek isterler, fakat yanlış kelime kullanırlar. Ömer, “Sizin sözünüzdeki cürmünüz atıcılığınızdan daha büyük, Allah sizi ıslah etsin, size merhamet etsin.”¹⁷¹ diyerek dili doğru kullanmadaki hassasiyetini belirtmiştir.

Arap dilini olduğu gibi muhafaza etmek ve geliştirmek, Müslümanların temel görevlerinden olmuş, Arap dilinde yapılan azaltmak ve düzeltmek için adeta dil seferberliği başlatılmıştır. Hulefa-i Raşidin döneminde, ilim meclisleri kurulmuş, buralarda müzakereler yapılmıştır. Böylece Arap diline yeni neslin ilgisi artmıştır. Arap dilini doğru kullanmak, o kadar önem kazanmıştır ki dili yanlış kullanan kişiye fiilî ceza verme yoluna gidildiği bile olmuştur. Rivayete göre Ebu Musa el-Eş'arî'nin katibi, Ömer'e hatalı bir yazı gönderince Ömer, Ebû Musa'ya “Kâtibine bir kırbaç vur.” demiş, Abdullah b. Ömer de hatalı konuşmalarından dolayı çocuklarını fiili olarak cezalandırmıştır.¹⁷² Ali de birine vereceği hediyeyi hatalı konuşmasından dolayı teşvik amacıyla bir süre geciktirmiştir.¹⁷³

¹⁶⁹ Aslan, Kıyasettin, Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]*, Aralık 2016, 61-79.

¹⁷⁰ el-Halebî, Ebu't-Tayyib Abdulvâhid b. Ali el-Lügavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kahire, 1955, 23; Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn*, 25.

¹⁷¹ İbn Manzûr, XI, 407; İbn Esîr, *en-Nihâye*, II, 225; el-Bağdâdî, Hatib, *el-Câmi' li ahlâki'r-Râvî(I-II)*, Müessesetü'r-Risâle, 1996, II, 81; Ebu Bekir el-Enbârî, *el-Ezdâd*, 24.

¹⁷² el-Halebî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, 23; el-Attâr, 204.

¹⁷³ el-Attâr, 204; Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn*, 26.

1.3.2. Dil Çalışmalarının Başlaması

Câhiliye döneminde Arap dili, yabancı dillerin etkisinden uzak, berrak bir şekilde doğal selikasıyla kullanılmıştır. İslami dönemdeki kadar Araplar çevresindeki Fars, Yunan dili ve kültürleriyle kaynaşmamıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi Araplar her sene belirli zamanlarda panayırlarda, kültür ve sanat festivalleri kurarlar, bu panayırlarda dili ustaca kullanan ediplerin şiirleri okunurdu. Şevval ayında Ukaz, zilkade ayında Mecenne panayırı, hac mevsimi öncesinde de Zülmecâz panayırı kurulurdu. Bu panayırlarda edipler ve söz sanatkarları kendi kabilelerinin gurur vesilesi sayılan şiirlerini inşad eder ve etkili konuşmalarını yaparlardı. Böylece büyük bir müsabaka meydana oluşurdu. Bu da onların edebî seviyelerini yükseltmiştir.¹⁷⁴

Arap dili, İslam'ın ilk yıllarındaki doğal selikasını daha sonraki dönemlerde koruyamadı. Halifeler döneminden itibaren İslamiyet'in çok farklı dillere mensup milletlere yayılmasıyla Arapların yabancılarla münasebetleri arttı. Araplar, günlük hayatlarında farklı kültürlerle karşılaşınca dil yönünden olumsuz etkilenmiştir. Bu etkileşim, Arap dilinde birtakım bozulmalara yol açmış, bunlar günlük konuşmalara yansımıştır. Dile ilgi duyan bazı şahsiyetler bundan endişe ettikleri için fasih Arapça ibarelerden birtakım gramer kuralları oluşturmaya başlamışlardır. Bunda da onların ana kaynağı kulaktan kulağa hiç değişmeyen Câhiliye şiirleri ve Kur'ân'ın lafızlarına kıyas yapılarak kurallar tespit edilmeye çalışılmıştır. Onlar, "Fail merfudur, mef'ul mansubtur, mübteda merfudur." gibi kuralları vaz' edip bunlara da birtakım işaretlerle tespit etmiş, ıstılâhî olarak bunlara irab diye nitelendirmişlerdir. Bu ilme ait özel birçok ıstılâh oluşmuş ve ismine de nahiv ilmi denilmiştir. Böylece Arapça dil kaideleri ortaya konmaya başlanmıştır.¹⁷⁵ Bunda Kur'ân'ın okuma, öğrenme ve öğretme hususundaki ayetleri öğrenmeye ve öğretme hususundaki ayetleri Müslümanların Arap diline ilgisini arttırmıştır. Hatta Arap olmayan Müslümanlar da Arapçayı doğru bir şekilde öğrenme hususunda büyük gayret sarfetmişlerdir. Başta Peygamber (s.a.v.) olmak üzere bütün yöneticiler de Arap diline önem verdiler. Arap olmayanlar da dini iyi öğrenmek için Arapçaya yöneldiler.

¹⁷⁴ et-Tantâvî, 13, 14. Bu panayırlar hakkında daha geniş bilgi için bkz. YILMAZ, 188-276.

¹⁷⁵ et-Tantâvî, 15.

1.3.3. Arap Dilinin Önemi

İslamiyet'ten önce de Arap dile önem veriyorlardı. Yabancıların en çok uğradığı yerlerden biri olduğu için Mekke'deki çocuklar bir süt anneye birlikte çöle gönderiliyor, yabancı etkisinden uzak bir ortamda dili öğrenmesi sağlanıyordu. Peygamber de küçükken (s.a.v.) sütannesi Halime ile birlikte çöle gönderilmişti.¹⁷⁶ Peygamber (s.a.v.) çeşitli vesilelerle Arap dili ve şiirinin öneminden bahseder.

Mesela *إِنَّ بَعْضَ الْبَيَانِ سِحْرٌ إِنَّ مِنْ الْبَيَانِ أَسْحْرًا* “Bazı sözler sihir gibidir, beyanın bir kısmı büyüleyicidir.”¹⁷⁷ buyurarak sözün etkisini dile getirmiştir. Gerek dinin anlaşılmasında gerekse yeni toplum düzeninde Peygamber (s.a.v.) başta olmak üzere halifeler ve dil âlimleri dil husunda titizlik göstermiştir. Peygamber (s.a.v.) de Arapçanın yanlış kullanımını duyduğu zaman *أَرْتِدُّوْا أَخَاكُمْ فَقَدْ ضَلَّ* “Kardeşiniz yanlış oldu, ona doğrusunu gösterin.”¹⁷⁸ buyurmuş ve o kişinin yanlışını düzeltmiştir. Peygamber (s.a.v.), hadislerinde edebî sanatlara da yer vermiştir, onun edebî sanatlarının yer aldığı üç yüz hadis-i şerifi, Şerîf er-Radî'nin *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* adlı eserinde yer vermiştir.¹⁷⁹

Peygamberliğin aslî bir görevi de insanları eğitmektir. Nitekim Muhammed, kendisinin öğretmen olarak gönderildiğini ifade etmiştir.¹⁸⁰ Kur'ân, Arapça nazil oldu, Muhammed (s.a.v.), insanlarla Arapça konuşmakta, dinin çeşitli meselelerini Arap dilinin inceliklerini kullanarak anlatmaktadır. Dilbilimciler, Arap dilinin bu kadar yaygın bir dil haline gelmesi ve hakkında çok çalışmalar yapılmasında *Kur'ân-ı Kerim*'in Arapça olmasını birinci sebep olarak göstermektedir. *Kur'ân*'ın belagat açısından en üst seviyede olması müslümanların Arap diline ilgisini arttırmıştır.¹⁸¹

Okuma yazmanın öneminden bahseden el-Alak sûresinin ilk ayetleriyle başlayan vahiy, Peygamber'in inananlara yaptığı ilk tebliği olmuştur. İslam'ın yayıldığı bölgelere Kur'ân bilen öğretmenler gönderilmesi için de aynı titizlik gösterilmiştir.¹⁸² Örneğin Muaz b. Cebel, Yemen'e; Musab b. Umeyr Medine'ye gönderilmiştir. Onlar gittikleri

¹⁷⁶ es-Suyûtî, Abdurrahman, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1985, 92-93

¹⁷⁷ Buhârî, Nikah: 48; Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillah, *el-Edebü'l-Mufred*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye (Tah. Muhammed Fuad Abdalbaki), Beyrût 1989, I, 301.

¹⁷⁸ Hâkim en-Neysabûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, II, 477.

¹⁷⁹ Komisyon, *Hadislerle İslam*, DİB, Ankara 2013, I, 106.

¹⁸⁰ Müslim, talak: 29.

¹⁸¹ Ramazan Abdu't-Tevvâb, *Füsûlun fî fikhı'l-Luga* (6. baskı), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1999, 90, 91.

¹⁸² Zührî, II, 290.

yerlerde *Kur'ân*'ı öğretmişlerdir.¹⁸³ Mekke'de sahabelerin içinde çok sayıda *Kur'ân* öğreticisi yetişmiştir. Örneğin Übey b. Ka'b, *Kur'ân*'ı en iyi öğreten olduğu için Peygamber'in (s.a.v.) methine mazhar olmuştur. Mekke'nin fethinden sonra da İslam'a girdiğini ilan eden ve bu dini öğrenmek isteyen çok sayıda heyet, Mekke'nin yollarına düşmüştür.¹⁸⁴ *Kur'ân-ı Kerim*'in İslam'ın temel kaynağı olduğu için bazı bugün Arap olmayan müslümanlar kendi dillerinden ziyade Arapçayı daha doğru bir şekilde telaffuz etmeye özen göstermiştir.

1.3.4. Dilde Şiire Verilen Önem

Bilindiği gibi Araplarda şiirin de ayrı bir yeri vardır. Şiir Arapların divanıdır. Bu gelenek İslam'ın gelişiyle de büyük oranda sürdürülmüştür. Bunlardan en önemlisi Peygamberin, Ka'b b. Zühre'nin okuduğu şiirden dolayı ona iltifat etmesi ve kendi hırkasını ona giydirmesidir. Bu da onun şiire verdiği önemi göstermektedir.¹⁸⁵ *Kur'ân*'ın şiir olmadığı belirten ve bazı şairleri eleştirdiği ayetler vardır. Ancak *Peygamber'in* (s.a.v.); *الشِّعْرُ بِمَنْزِلَةِ الْكَلَامِ، فَحَسَنُهُ كَحَسَنِ الْكَلَامِ، وَقَبِيحُهُ كَقَبِيحِ الْكَلَامِ*; *“Şiir aynen diğer sözler gibidir. Sözün iyisi ve kötüsü olduğu gibi onun da iyisi ve kötüsü vardır.”* hadisi¹⁸⁶ dikkat çekicidir. Dolayısıyla şiirin muhteva yönünden değerlendirmek gerekmektedir.

Şiiri kötü amaçlar için kullananlar olduğunu *Kur'ân-ı Kerim*'in şu ayetlerde açık bir şekilde görmekteyiz: *وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ. أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ. وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ*: *“Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar. Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar ve yapmadıkları şeyleri söylerler.”*¹⁸⁷ Müslüman olan şairleri, şiir ve şairleri tenkid eden yukarıdaki bu ayetleri duyunca üzüntülerini ifade etmişlerdir. Daha sonra da şiir ve şairle ilgili bir başka ayet daha nazil olmuştur: *إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ*: *“Ancak iman edip salih amel işleyen, Allah'ı çok anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra oçlerini alanlar başka. Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.”*¹⁸⁸ Bu ayet, ahlaka ve İslam'a

¹⁸³ İbn Hişâm, I, 434; Zührî, I, 220.

¹⁸⁴ Zührî, I, 345.

¹⁸⁵ Kenan Demirayak, “Kaside-i Bürde”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 566-568.

¹⁸⁶ Buhari, *Edebü'l-Müfred*: 382.

¹⁸⁷ Şuarâ: 26/224, 225, 226.

¹⁸⁸ Şuarâ: 26/227

aykırı şiirlerin yaygın olduğu o dönemde insanlığın iyiliği, hidayeti için şiir söyleyen şairleri istisna etmiştir.¹⁸⁹

Hatta Peygamber (s.a.v.), müslüman olan Câhiliye şairlerinden Lebid b. Râbia'nın şiirindeki *أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ* “*Bilinmelidir ki Allah'tan başka her şey bâtıldır; her nimet de hiç şüphesiz yok olmaya mahkûmdur.*” beyitini “Şairlerce söylenmiş en doğru sözdür.” diyerek övmüştür.¹⁹⁰

Netice olarak *Kur'ân* ve sünnette şiir ve nesir hakkındaki olumsuz ifadeler, hakka ve hakikate çağırıp çağırmama yönüyle ele alınmıştır. Câhiliye döneminin takdir edilen şiirler de vardır. Dolayısıyla Câhiliye dönemi şiirlerine herhangi bir yasak konulmamış ve onların bir kısmı Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin diliyle takdir edilmiştir.¹⁹¹

Peygamber (s.a.v.), Câhiliye Araplarının hutbelerini dinlemiş, güzel olanlarını takdir etmiştir. Çocukluğunda Ebû Bekir ile birlikte Kuss b. Saide'nin hutbesini dinlediğinde hutbeyi lafız ve mana yönünden beğenip “Allah Kuss'a rahmet etsin, o, İbrahim'in oğlu babam İsmail'in dinindeydi, diyerek Kuss'u yâd etmiştir.”¹⁹² Peygamber, Arapların şiirlerini de dinlemiş, şiirle mübareze yapmaya fırsat vermiş, yanındaki müslüman şairlere mukabelede bulunmayı teşvik etmiştir.¹⁹³ Bir gün Temim kabilesi şairleri kendi kabilelerini öven şiirler söyleyince Peygamber, muhadram şairlerden olan Hassan b. Sabit'ten (r.a.) onlara cevap vermesini istemiş, Hassan b. Sabit de (r.a.) geleneksel kasidenin yapısına uyarak sonuna doğru Hz. Peygamber'i methettiği bir şiir inşad etmiştir.

أَكْرَمَ بَقَوْمٍ رَسُولُ اللَّهِ فَإِنَّهُمْ إِذَا تَفَرَّقَتْ الْأَهْوَاءُ وَالشَّبَائِعُ

Taraflar ve nefislerinin ayrıştığında önderleri Allah'ın Resülü olan halk ne asildir.

¹⁸⁹ Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri* (I-V), DİB, Ankara 2003, IV, 179, 180; Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an Te'vîli Ayâti'l-Kur'ân*, (Tah. Abdullah b. Abdu'l-muhsin et-Turkî), Merkezu'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-'Arabîyyeti ve'l-İslâmiyye, Kahire 2001, 376.

¹⁹⁰ Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*: 26.

¹⁹¹ Bknz. İsmail Güleç, “İslam'da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13, 1-22, İstanbul 2014, 19.

¹⁹² Reynold A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, Çev: İbrahim Yılmaz, Cambridge 1969, 135-140; Hacımüftüoğlu, XI, 271.

¹⁹³ Yusuf Sancak, "Hz. Peygamber'in Edebî Çevresi ve Bu Çevreyle Münasebetleri," *Ekev Akademi Dergisi*, I, 237-243, 1998.

Daha sonra Temim kabilesinin şairlerinden Zibirkân müslüman olmuş, Peygamber, ona bazı görevler vermiştir.¹⁹⁴

Hassan b. Sâbit, İslam'ı en çok müdafaa eden şairlerdendi. Anlatıldığına göre o, yüz yirmi yıl yaşamıştır. Ömrünün yarısı Câhiliye döneminde yarısı da İslami dönemde geçmiştir. Hicretin ilk dönemlerinde Müslüman olmuş ve İslam'ın hizmetinde bulunduğu için Peygamber'in şairi olarak isimlendirilmiştir. Peygamber'in vefatından sonra onun söylediği mersiye'nin bir kısmı şöyledir:

ما بال عيني لا تنام كأنما كُجِلَتْ مَاقِيهَا بِحُلِّ الأَرَمِدِ
أَأَقِيمُ بَعْدَكَ بِالمَدِينَةِ بَيْنَهُمْ يا لَهْفَ نَفْسِي لَيْتَنِي لَمْ أُولِدِ
يا رَبِّ فَاجْمَعْنَا مَعاً وَنَبِيَّنَا في جَنَّةِ تُنْبِي عُيُونَ الحُسَدِ
في جَنَّةِ الفُرْدوسِ وَاكتُبْها لَنَا يا ذا الجلالِ وَذا العِلا وَالسُّودُدِ¹⁹⁵

*Nesi var gözümün uyumamakta / Yaşarmaktan köşelerine ilaç sürülmüş sanki
Yaşayabilir miyim senden sonra Medine'de sahabelerinin arasında / Vay hâlime!
Keşke doğmamış olsaydım ben
Ya Rab! Bir araya getir bizi ve Hz. Peygamber'i / Çekemeyenlerin gözlerini
kamaştırır cennette*

*Firdevs cennetinde ve onu bize nasip kıl / Ey celal sahibi Yüce ve Ulu Allah'ım!*¹⁹⁶

Ka'b b. Eşref gibi bazı şairler de İslam aleyhine şiirler söyleyerek yeni dini yıpratmaya çalışmışlardır. Peygamber, Abdullah b. Revâha, Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Mâlik gibi İslam şairlerine mukabelede bulunmalarını söyleyince müşrikler kendi şairleri Ka'b'ı yalnız bırakmak zorunda kalmışlardır. Peygamber, Kureyş üzerinde şiirin etkisini belirterek memnuniyetini şöyle ifade etmiştir:

هُؤُلَاءِ النُّفَرُ أَشَدُّ عَلَيَّ فُرَيْشٍ مِنْ نَضْحِ النَّبْلِ

*“Bunlar (üç şair), Kureyş üzerinde oktan daha şiddetli etkiye sahiptir.”*¹⁹⁷

¹⁹⁴ Mehmet Yalar, İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 1, 2009, 77.

¹⁹⁵ Emîr Mahmûd Envâr Nâsır Hüseyinî, “Te'sîru'l-İslâm alâ edebi'r-Resâ”, *et-Türâsü'l-Edebî*, Tahran 1389, yıl, 2, sayı (7, 23) s.19-39.

¹⁹⁶ Yalar, 84.

¹⁹⁷ Yalar, 74.

Ka'b b. Züheyr, müslüman olmadan önce İslam aleyhinde söylediği şiirlerden dolayı hakkında ölüm fermanı çıkarılmış bir şairdi. Daha sonra Peygamber'in huzuruna yüzü kapalı olarak gelmiş, affedileceğini anlayınca yüzünü açmış, kendisinin Ka'b olduğunu söylemiş, meşhur kasîdesini onun huzurunda okumuştur. Peygamber, bu kasideyi çok beğendiği için ona kendi hırkasını giydirmiştir. Bu hırka bugün İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilmektedir. Bu kasideye ilk kelimesinden dolayı "Bânet Sü'âd" ismi de verilmiştir.¹⁹⁸ *Kasîdetü'l-Bürde* ismiyle meşhur olan şiiriyle Peygamber'in takdirini kazanmış ve İslami dönem Arap şiirinde de çığır açmıştır.¹⁹⁹

İslami dönemin önemli şairlerinden biri de hicretin 15. yılında vefat eden Abdullah b. ez-Zibâ'râ'dır. O, Mekke'nin fethine kadar Kureyş'in Müslümanlara karşı en güçlü şairi olmuştur. Müslümanlar aleyhine tahrik eden şiirlerinden dolayı hakkında ölüm fermanı çıkartılınca Necran'a kaçmış, daha sonra pişman olmuş hem Peygamber'den özrünü hem de hidayete erdiğini şu dizeleriyle ifade etmiştir:

إِنِّي لَمُعْتَذِرٌ إِلَيْكَ مِنَ الَّذِي أَسَدَيْتُ إِذْ أَنَا فِي الضَّلَالِ أَهِيمٌ
فَالْيَوْمِ أَمَّنَ بِالنَّبِيِّ مُحَمَّدٍ قَلْبِي وَمُخْطِئِي هَذِهِ مَحْرُومٌ
وَلَقَدْ شَهِدْتُ بِأَنَّ دِينَكَ صَادِقٌ حَقٌّ وَأَنَّكَ فِي الْعِبَادِ جَسِيمٌ²⁰⁰

“Özür dilemekteyim senden dalalette bocalamakta iken yaptıklarımın dolayı iman etti bugün Peygamber Muhammed'e kalbim, bunda hata yaparsa mahrumdur Ben şahidim kuşkusuz dininin doğruluğuna hak oluşuna ve senin kullar arasındaki büyüklüğüne.”

İslami dönem şairlerinden biri de hicri 65 yılında vefat eden Nâbîga el-Ca'dî'dir. Câhiliye döneminde bir müddet şiir söyleyen, daha sonra otuz yıl şiiri bırakan Nâbîga, müslüman olmadan önce kötü alışkanlıklarını terk etmiş, rivayetlere göre 150 yıl yaşamıştır. Kendi kabilesinden bir heyetin başında Hz. Peygamber'e gelip iman etmiş ve şu methiye konulu şiirini söylemiştir:

أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ إِذْ جَاءَ بِالْهُدَى وَيَتْلُو كِتَابًا كَالْمَجْرَةِ تَيْرَا²⁰¹

¹⁹⁸ Kenan Demirayak, “Kasîdetü'l-Bürde”, *DİA*, 2001 İstanbul, XXIV, 566.

¹⁹⁹ Yalar, 80.

²⁰⁰ el-Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rîfetü Ashâbi'ş-Şerî'a*, (I-V), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1988, V, 99; Ayrıca bkz. Yalar, 82.

²⁰¹ es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahmân, *Buğyetü'l-Vu'ât fî tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm) (I-III), Daru'l-Fikr 1979, II, 403.

“*Geldim ben Allah’ın Resulü’ne getirdiğinde o hidayeti. Okumakta Samanyolu gibi aydınlık bir kitap.*”

Arapça metinlerin doğru anlaşılmasında iyk dönem şiir ve hutbelerin büyük bir önemi vardır. Câhiliye şiir ve hutbeleri orijinal kabul edildiği için en sağlam örnekler olarak kabul edilmiştir, Müslüman âlimler, dinî metinlerin anlaşılması için eski metinleri ele alarak geniş çaplı çalışmalar yapmışlardır. Peygamber (s.a.v.), sağlığında Arapçayı yanlış okuyanın ve yanlış konuşanın hatasını düzeltmiş, Ebu’d-Derdâ’nın rivayetine göre, dilini düzelten kimse için dua etmiştir.²⁰²

1.3.5. Sadrulislâm Döneminde Arap Dili

İslami dönemde Arap dilinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Arap dili, bu dönemde yeni kavramlar kazanmıştır. Kur’ân’ı Kerîm’in ve Peygamber’in sözlerinin anlaşılması, ezberlenmesi ve aktarılması için çalışmalar başlamıştır. Câhiliye döneminde bir kabile veya kişiyi öven, hicveden üsluplar, Sadrulislâm döneminde yüce hakikatleri anlatan üsluplara dönüşmüş, minber, nifak, burhan ve mushaf gibi çok sayıda kelime yeni anlamlar kazanmıştır.²⁰³ Burada İslami dönemin başlangıcı sayılan Ali’nin yaşadığı sırada Arap diline yapılan hizmetler dört başlıkta anlatılacaktır.

1.3.5.1. Kur’ân-ı Kerim’i Öğrenmek ve Öğretmek

Peygamber’in *Kur’ân*’ı öğrenmeye teşvik etmiş olması, sahabeleri bir eğitim seferberliğine sevk etmişti. Peygamber’in “Sizin en hayırlınız Kur’ânı öğrenen ve öğreteninizdir.” hadisi,²⁰⁴ sahabelerin en çok amel ettikleri hadislerdendir. Hulefâ-i Râşidîn döneminde *Kur’ân*’ı öğrenme, öğretme ve yazma faaliyetleri daha da yaygınlaşmıştır. Arap olmayıp yeni müslüman olan çok sayıda kişi de İslam dinini öğrenmek için Araplarla birlikte yaşamakta, *Kur’ân*’ı öğrenip Arapçayı da okumaya ve anlamaya çalışmaktaydı.²⁰⁵

Medine’de *Kur’ân-ı Kerim*’in ilk öğretmenliğini yapan Übey b. Ka’b, *تَعَلَّمُوا اللَّحْنَ فِي* “*Kur’ân*’ı öğrendiğiniz gibi onun makamını da öğrenin” sözü gereği

²⁰² Attâr, 197.

²⁰³ Corci Zeydan, *Târîhu’l-Lugati’l-Arabiyye*, Matba’atü’l-Hilâl, Mısır 1907, 7.

²⁰⁴ Buhârî, *Fezâili’l-Kur’ân*: 21.

²⁰⁵ Avad b. Hamd el-Kûzî, *El-Mustalahu’n-Nahvî*, Riyad 1981, II, 12.

uzmanlaşmaya teşvik etmiştir.²⁰⁶ Kûfe’de *Kur’ân* öğretmenliği yapan Abdullah b. Mesud da “أَعْرَبُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ عَرَبِيٌّ” “*Kur’ân’ı Arapça kurallarına uygun okuyun*”, çünkü o Arapçadır, diyerek titiz bir çalışmaya teşvik etmiştir.²⁰⁷ Ebu Zerr, تَعَلَّمُوا الْعَرَبِيَّةَ فِي الْقُرْآنِ كَمَا تَتَعَلَّمُونَ حِفْظَهُ “*Kur’ânı ezberlediğiniz gibi onu Arapçaya uygun öğrenin.*”²⁰⁸ diyerek sadece okumayı öğrenmekle kalmayıp dilin kurallarını da öğrenmeye teşvik etmiştir.

1.3.5.2. Başka Bölgelere Öğretmen Göndermek

Peygamber (s.a.v.), döneminde başlayan bu öğretim faaliyeti dört halife döneminde de devam etmiştir. Ömer’in hilafeti zamanında bu işin daha da geniş kapsamlı ele alındığını görmekteyiz. O, bir hutbesinde “Ey Allahım! Büyük şehirlerin amirlerine sen şahitsin. Ben onları senin dinini ve Peygamber’inin sünnetini öğretsinler diye gönderdim.” der.²⁰⁹ Başka bir örnek de Ömer’in Kûfe’ye Ammar b. Yâsir, Abdullah b. Mesud’u göndermesidir. Kûfelilere, “Ben size Ammar b. Yâsir’i emir olarak, Abdullah b. Mesud’u da yardımcı ve öğretmen olarak gönderiyorum.” diye yazmıştır. Yine o, Ebû Mûsa el-Eş’arî’yi Basra’ya²¹⁰, İbni Mesud’u Kûfelilere *Kur’ân*’ı öğretmesi için göndermiştir. Şam halkı çok kalabalık olduğu için onlara çok sayıda öğretmenler gönderilmiştir. İlk gönderilen sahabeler, büyük şehirlerde ilk eğitim kurumlarını tesis etmişlerdir. Onların ardından gelen dilciler, Arap dilinin inceliklerine inerek zengin bir literatür oluşturmuşlar ve çalışmalarını dilbilgisi üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu ilmin başlıcası sarf ilmini de içinde bulunduran nahiv ilmidir.²¹¹

1.3.5.3. Arap Dilinin Yazılması

Arapların kendilerine ait bir yurtları, kültür ve edebiyatları olduğu halde Câhiliye döneminden günümüze ulaşan bir yazı veya eser mevcut değildir. O döneme ait

²⁰⁶ Ebu Saîd es-Sirâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, (Tah. Muhammed İbrahim Bennâ), Kahire 1985, 239; el-Enbârî, Ebu Bekir, *el-Ezdâd, el-Ezdâd fi Kelâmi'l-Arab*, (Tah. İzzet Hasan), Daru't-Talâs, 1996, 239; Ebu Bekir Muhammed b. El-Kâsim b. Beşşâr el-Enbârî, *Îzâhu'l-vakf ve'l-İbtidâ fi Kitâbillâhi*, (Tah. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan), Dımaşk 1971, I, 17.

²⁰⁷ el-Enbârî, *Îzâhu'l-Vakf*, I, 35.

²⁰⁸ el-Enbârî, *Îzâhu'l-Vakf*, I, 23; el-Attâr, 207.

²⁰⁹ et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihü'l-Mülûk* I-XI, Dâru'l-Meârif 1967, IV, 204.

²¹⁰ İbn Mücâhid, Ebu Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, *Kitâbü's-seb' fi'l-Kirâât* (Tah. Şevkî Dayf), Dâru'l-Meârif, Kahire 1119, 66.

²¹¹ Zührî, II, 345.

elimizdeki eserler, İslamiyet'in ilk döneminde okuma yazmanın gelişmesi sonucunda hafızalarda bulunan şiir ve hutbelerin yazıya geçirilmesiyle oluşmuştur.²¹²

İslam'ın ortaya çıkışı sırasında harflerin şekilleri birbirine benzediği, nokta ve kısa sesleri gösteren hareketler de bulunmadığı için yazı, Arap dilini layıkıyla tespit ve ifade etmek için yeterli değildi. Yazı, hafızada olanları hatırlamayı sağladığı için nadir kullanılan kelimelerin okunmasında hafızanın rolü öne çıkıyordu. Nakt diye isimlendirilen hareke ve i'câm²¹³ (nokta) koyulana kadar Arapçanın sözlü rivayeti daha önemliydi. Harekeleme işlemi Peygamber'in döneminden itibaren başladığı, Ebü'l-Esved tarafından mushafın harekelendiği, Halil b. Ahmed tarafından da noktalanma işleminin yapıldığı bilinmektedir. Arap yazısı Câhiliye döneminden yaklaşık 150 yıl sonra yaygınlaşmıştır. Bundan dolayı Câhiliye dönemi eserleri, sonraki dönemlere sınırlı miktarda aktarılabilmıştır.²¹⁴

İslami döneme kadar Arap dilinin yazısı Mekke, Medine ve Hire gibi yerlerde, bazı şiirleri yazmak için kullanılmaktaydı. Şevki Dayf'a göre eğer Arapların ellerinde bir kitap olsaydı Allah, *Kur'ân* için "kitap" ifadesini kullanmazdı.²¹⁵ Peygamber, yazıya önem vermiş, vahyi yazmak ve diplomatik yazışmalar için kâtipler görevlendirmiştir. Onun çevresinde kırka yakın kâtip vardı.²¹⁶ Onların en meşhurlarından olan Zeyd b. Sabit şöyle anlatır: "Peygamber (s.a.v.) bana okurken ben yazıyordum. Ben yazmayı bitirince bana oku derdi, ben de okurdum, eğer bir eksiklik bulunursa onu düzeltirdi." Bilindiği gibi Peygamber, nazil olur olmaz *Kur'ân-ı Kerim*'i vahiy kâtiplerine yazdırmaktaydı. Âlimlere göre *Kur'ân*'ın tamamı Peygamber (s.a.v.) sağlığında yazılmıştır.²¹⁷

Kur'ân-ı Kerim'in okunması ve yazılması Arap dili tarihinde itina ile yapılan ilk düzenli dil çalışması olarak kabul edilmektedir. Arap dili, birçok farklı lehçeye sahip olması ve uzak bölgelere yayılmasına rağmen Kureyş lehçesi esas alınarak dilde birlik

²¹² Râfi'i, 87.

²¹³ ("اعجام" i. (Ar. 'acm "harfi noktalamak"tan i'câm) Arap harfleriyle yazılmış bir yazıda harflerin noktalarını koyma.); İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2016.

²¹⁴ Nihat Mehmet Çetin, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III, 274

²¹⁵ Dayf, 140.

²¹⁶ Nasr el-Hüveynî, *el-Metâli' en-Nasriyye* (Tah. Taha Abdulmaksud), Kâhire 2005, 13.

²¹⁷ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târih* (Tah. Ekrem Ziya el-Umrî), Beyrut, 1981, I-III, I, 377; es-Sûlî, *Edebü'l-Küttâb*, Bağdâd 1341, 165.

sağlanmıştır. Yazı kullanılarak İslam'ı doğru öğrenmek ve öğretmek için okuma ve öğrenme seferberliği başlamıştır.

İslamiyet'in geldiği yıllarda Mekke'de Arapça yazmayı bilen kişilerin on yedisi erkek, yedisi kadın olmak üzere yirmi dört kişi olduğu söylenir.²¹⁸ *Kur'ân*'ı öğrenme ve öğretme seferberliği, *Kur'ân-ı Kerim*'in yazımında da devam etmiştir. Peygamber (s.a.v.) zamanında parça parça yazılan *Kur'ân* sayfaları, Ebu Bekir'in halifeliği döneminde bir araya toplanarak cem' edilmiş ve Osman'ın halifeliği döneminde çoğaltılmıştır.²¹⁹ *Kur'ân*, hafızların şehit olması ve bazı kıraat ihtilaflarından dolayı bir araya getirilerek Hafsa'ya teslim edilmiştir. Osman'ın halifeliği zamanında birkaç nüsha halinde istinsah edilen *Kur'ân*; Kûfe, Basra ve Şam, Mekke, Yemen ve Bahreyn gibi önemli yerlere kârilerle birlikte gönderilmiştir.²²⁰ Böylece yazılan *Kur'ân* nüshaları, büyük merkezlere ulaşarak Arap yazısının gelişmesini sağlamıştır.²²¹

Ali, Peygamber (s.a.v.) ve kendisinden önceki halifeler döneminde daima ilmî ve dinî faaliyetlerin içinde yer almıştır. Bu dönemde yazı fazla kullanılmadığı için ilmî faaliyetler, genellikle sözlü olarak ve ezberlenerek yürütülüyordu. Herhangi bir dinî mesele olduğunda onu Peygamber'e gelip soruyor ve öğreniyorlardı. Ebu Said el-Hudrî Peygamber'den hadisleri yazmak için izin istediğinde vahiyle karışmasından endişe ederek ona izin vermemiştir, bu endişe ortadan kalkınca sahabeden bazılarına izin verdi.²²² Bir adam Abdullah b. Abbas'a gelip yazdığı şeyleri göstermek için bir kâğıt verince Abdullah b. Abbas, bu kâğıtta yazanları sildi, "Eğer yazarsan buna güvenirsin, hafızan zayıflar." dedi.²²³ Sıhhati bilinmeyen bu görüşe göre yazının fazla kullanılmamasının bir sebebi hafızayı zayıflatabileceği düşüncesidir.

Kaynaklara göre Peygamber (s.a.v.) döneminde Ali, Muaz b. Cebel, Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit gibi *Kur'ân*'ı yazan meşhur sahabeler vardı. Bir kısmı *Kur'ân*'ı

²¹⁸ Çetin, III, 275.

²¹⁹ İbn Ebî Dâvûd, Ebu Bekir, *el-Mesâhif* (Tah. Muhammed b. Abduh), Kahire 2002, 137, 155.

²²⁰ Çetin, III, 274.

²²¹ Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh, *es-Sahîh*, Çağrı yayınları, İstanbul 1983.

6, 89, 225; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 27.

²²² Buhârî, İlim: 34.

²²³ Hacı Halife, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütûbi ve'l-Fünûn (I-VII)*, Daru'l-İhya, Beyrut, t.y., I, 3.

Peygamber'e arz etmişti. Zeyd b. Sâbit, Peygamber'in vefatına yakın *Kur'ân*'ı ona en son arz eden kişi olmuştur.²²⁴

Rivayetlerde Ali'nin kendisine ait bir varakası olduğu, bunu kılıcının kınında sakladığı, bu sayfada düşman elinde esir olan müminin kurtarılması, bir kâfir için müslümanın öldürülemeyeceği ve Medine'nin harem sınırları hakkında hadisler bulunduğu belirtilmektedir. Bu sayfa, Rıfat Fevzi Abdulmuttalib tarafından tahlilli ve tahkikli olarak Kahire'de basılmıştır.²²⁵ Ali'nin vahiy kâtipliği yapması, Peygamber'in resmi yazışmalarını takip etmesi onun Arap dilinin yazısına olan hizmetlerindedir.

Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid'in aktardığına göre Ali'nin kılıçlarının birinde şöyle bir şiir bulunmaktadır:

لِلنَّاسِ جِرْصٌ عَلَى الدُّنْيَا وَتَدْبِيرٌ ... وَصَفْوَهَا لَكَ مَمْزُوجٌ بِتَكْدِيرِ
لَمْ يُرْزَقُوهَا بِعَقْلِ عِنْدَمَا قُسِمَتْ ... لَكِنَّهُمْ رُزِقُوهَا بِالْمَقَادِيرِ
كَمْ مِنْ أَدِيبٍ لَيْبِيبٍ لَا تُسَاعِدُهُ ... وَمَانِقٍ نَالَ دُنْيَاهُ بِتَفْصِيرِ
لَوْ كَانَ عَنْ قُوَّةٍ أَوْ عَنْ مَغَالِبَةٍ ... طَارَ الْبُرْزَاةُ بِأَرْزَاقِ الْعَصَافِيرِ²²⁶

İnsanların dünyaya karşı karışık hırsı ve birtakım tedbirleri vardır. Ki bunları insanlar kendileri anlatırlar

Halbuki insanlara akıllarının oranına göre rızık verilmemiştir. Rızık taksim edildiğinde insanlara nasip olan rızıklar Allah'ın takdiriyledir.

Nice zeki edipler vardır ki kader onlara yar olmaz. Nice aciz kimseler vardır ki kusurlarına rağmen dünya malına ererler

Eğer rızık kuvvet ve galebe yoluyla elde edilseydi. Güvercinin rızık olan dışkılar havada uçardı.

Diğer taraftan halifeler, büyük şehirlere gönderdiği valilere, askerî birliklerin komutanlarına verdikleri talimatlarda yazıyı kullanmışlardır. Yine devletin resmi divanlarında, gelen bağış ve hediyelerin kaydında, dağıtılmasında ve bilhassa resmi muamelelerde yazı kullanılmıştır. Kur'ân'da yazının ve kalemin önemi belirtildiği gibi hadislerde de ilim aracı olarak teşvik edilmektedir. İmkanların çoğalmasıyla Hulefa-i

²²⁴ Er-Râfi, II, 35.

²²⁵ Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Sahifetü Ali b. Ebî Tâlib*, Darusselam, Kahire 2005.

²²⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (Tah. Mustafa Abdulkadir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971 XXIII, 581.

Raşidin döneminde yazının gelişimi devam etmiştir. Eğitimde de yazı vazgeçilmez unsurlardan olmuş, Medine'deki çocuklara yazıyı öğretenlere “küttab” denilmiştir.²²⁷ Daha sonraki dönemlerde Müslümanlarca Arap harfleri benimsenmiş, altı asırlık hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nda resmi ve gayri resmi yazışmalar, Arap harfleri kullanılarak Osmanlıca olarak yapılmıştır.

Arap dilinin yazılması ve yazı sanatının gelişmesiyle seslerin telaffuz çalışmaları başlamış, kıraat, makam, mimarlık, hat sanatları gibi ilimler doğmuştur. İslam sanatları gelişmiş, hat sanatında büyük ilerlemeler sonucu çeşitli tarzlar oluşmuş, kıymetli eşyalar ve eserler üzerine yazılar bu harflerle işlenmiştir. İslam dünyasına yayılan hat sanatı mimarinin önemli bir unsuru haline gelmiş İstanbul başta olmak üzere birçok yerde yetenekli hattatlar yetişmiştir. Ayetler, hadisler ve İslami öğretiler büyük bir titizlikle başta camiler olmak üzere çeşme, han, hamam gibi birçok eser üzerine nakşedilmiştir. Bütün bunlar, Arap dili yazısını İslam kültürünün temel bir unsuru haline getirmiştir.

1.3.5.4. Arap Dilinin Öğretilmesi

Arap dilini konuşanlar, sonraki nesillere dillerinin tabi selikasını aktaramadıkları için, sonraki nesiller dildeki doğruyu ve yanlış ayırt edemeyecek hâle gelmiş ve Arapçanın gramerinin tespitine ihtiyaç duyulmuş, bu uğurda büyük mücadeleler verilmiştir. Titizlikle yapılan dil çalışmalarında birçok ihtilafli mesele ortaya çıkmıştır.

Câhiliye döneminin şiirleri, emsâli, ahbârı, eyyâmü'l-Arab'a dair nesir parçaları, nesebe dair bilgileri, sözlü olarak rivayet edilmiş, dinî metinleri anlamaya kılavuzluk ettiği için hicri I. yüzyıldan itibaren yazıya aktarılması teşvik edilmiştir. Bu dilin gelişimine en önemli katkı bilindiği gibi *Kur'ân* sayesinde olmuştur. Arapçanın öğretilmesi İslami ilimlerde önemli bir konuma sahip olmuştur. *Kur'ân-ı Kerim* ve hadislerin anlaşılması için verilen emekler, Arap dilinin gelişimine katkı sağlamıştır. Arap dilinin bilinen ilk lügat çalışması İbn Abbas'a (ö. 687) aittir. O, tefsire dair yaptığı çalışmalarında *Kur'ân-ı Kerim*'in nadir kelimelerini, dilin eski lehçelerini ve *Kur'ân* dilinin eski Arapçaya yakınlıklarını ele almıştır.²²⁸

²²⁷ Buhârî, *Sahîh*, VI, 226; İbn Nedîm, *Fihrist*, 27.

²²⁸ Çetin, M. Nihat, “Arap”, *DİA*, III, 274

Dört halife döneminde Arap diline büyük hizmetler devam etmiştir. Arap yazısı şekil bakımından Ömer döneminde olgunlaşmış, Emevîler döneminde ise şiirde önemli gelişmeler olmuş, hitabetin çok güzel örnekleri îrad edilmiştir.²²⁹ Hicri II. ve III. yüzyıllarda tedvin faaliyeti devam etmiş, daha sonra, toplanan malzeme yeniden tasnif ve tanzim edilmiştir. Klasik Arapçanın sarf, nahiv ve edebî kullanım şekilleri hicri II. ila IV. yüzyıllar arasında bir dereceye kadar tamamlanmıştır. Dilin kaideleri tespit edilirken başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere lehçesi fasih sayılan şehir bölgelerinden olan ve yabancı etkisinden uzak kalmış bedevilerin kullanımları esas alınmıştır. Edebî dilin lügatı, büyük lehçelerin kelime hazineleri bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Klasik lügatlerde görülen, bir kelimenin birkaç çeşit söylenişi, zıt manalar barındıran kelimelerin olması, bir kelimenin çeşitli manalar taşıması ve müteradiflerinin bolluğu bundan kaynaklanmaktadır.²³⁰

Arap dili şiir alanında çeşitli eserler telif edilmiştir. Örneğin Nâsiruddin el-Esed, Câhiliye dönemi Araplarının savaşlarını, kahramanlıklarını ve önemli olaylarını anlatan şiirlerini ve divanlarını bir araya getirmiştir. Mufaddal ed-Dabbî'nin (ö. 178/794) *el-Mufaddaliyyât*'ı, el-Asmaî'nin (ö. 216/831) *el-Asmaîyyât*'ı, İbn Sellam el-Cumâhî'nin (ö. 231/846) *Tabakâtu Fuhuli's-Şu'arâ*'sı, Ebü Temmâm'ın (ö. 231/846) *Kitâbü'l-Hamâse*'si, İbn Ebü'l-Hattab el-Kureşî'nin (öl. IV./X. yy.) *Cemheretü Eş'ârî'l-'Arab*'ı, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*'sı, İbn Abdü Rabbih'in (ö. 329/940) *el-'Ikdu'l-Ferîd*'i, Ebü'l-Ferec el-İsfehânî'nin (ö. 356/967) *el-Egânî*'si, ve Se'âlibî'nin (ö. 429/1038) *Yetimetü'd-Dehr*'i, İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin (ö. 456/1064) *el-'Umde fi Sına'ati's-Şi'r ve Nakdih*'i, bu eserlerden bazılarıdır.²³¹

Arap dili ve belagatinin sistematik hâle gelmesinde ve günümüze kadar ulaşmasında birçok dilcinin katkısı olmakla birlikte Sîbeveyhi'nin katkısı öne çıkmaktadır. Sîbeveyhi'den önceki bilgileri ise sınırlı sayıda yazılı eserler, sözlü olarak aktarılıp sonraki dönemlerde yazıya geçirilen eserlerden öğrenebilmekteyiz. Bu nedenle Sîbeveyhi'den önceki dönemde yapılan çalışmalar net olarak ortaya konulamamaktadır.

²²⁹ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Emeviler Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2013, III, 31.

²³⁰ Çetin, M. Nihat, "Arap", *DİA*, III, 274.

²³¹ Kenan Demirayak-Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 1995, 31-63; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, İstanbul 1998, I, 41.

1.4. HZ. ALİ'DEN BAHSEDEN BASRA ve KÛFE DİLCİLERİ

Arap dilinin gelişmesinde katkısı olan önemli dilcilerden biri olan Enbârî daha önce de bahsettiğimiz üzere Hz. Ali'den başlayan on sekiz dilciden oluşan bir rivayet senedini kendisine kadar dayandırmıştır. Bu senet, Ali'nin ilminden kimlerin faydalandığı ve bu ilmin kendisine hangi yollarla geldiği hakkında fikir verebilir. Müberred, Sîbeveyhi ve arkadaşları, Halîl b. Ahmed, Ebü'l-Esved ed-Düelî gibi önemli dilciler bu senette bulunmaktadır. Bu önemli dilcilerin Ali'den istifade ettikleri ve ondan Arap dili hakkında naklettikleri bir bilginin olduğu anlaşılmaktadır.

Arap dilinin oluşmasında kurulan dil okullarının önemi büyüktür. Bu dil okullarında yetişen büyük dilciler, alet ilmi olan Arap dilini öğrendikten sonra tefsir, hadis, fıkıh, kelam, kıraat gibi alanlarda kıymetli eserler vermiştir. Birçok İslam âlimi eserlerinde Ali'den çok sayıda rivayette bulunduğu gibi bu dönemin dilcileri de Ali'den rivayetlerde bulunmuştur. Bu tezde Ali'nin Arap diline olan katkısının anlaşılması için bu dönemdeki eserler araştırılmış, dilcilerin Ali'yle münasebetleri, ondan aktardıkları ve onun şahit olarak kullanılan sözleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Alanında otorite sayılan Basra ve Kûfe dilcilerinin Arapçanın temelini oluşturan eserlerinde Ali'nin sözlerinin şahit olarak bulunması onun bu alandaki önemini göstermektedir. Bu müelliflerin görüşleri eserlerine değil de kendilerine nispet edildiği ayrıca birden fazla eserinde bulunabildiği için bu çalışmada tasnifler eserlere göre değil dilcilerin kendi isimlerine göre yapılmıştır. Kişi adlarından sonra parantez içinde yazılan sayılar hicri ve miladi vefat tarihlerini göstermektedir. Bu dilcilerin Arap dilindeki öneminin daha iyi anlaşılması için kendileri hakkında kısa bilgiler verildikten sonra onların eserlerinde Ali'den istişhad için kullandığı ifadeler yer verilecektir.

1.4.1. Halil b. Ahmed (ö. 175/791)

Asıl adı Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî olup Hz. Ali'nin vefatından 57 yıl sonra miladi 718 yılında Umman'da doğmuştur. Dil, lügat, nahiv ve musiki âlimi olup aruz ilminin kurucusu ve şairlerindendir. Basra'da yetişmiş, miladi 791 yılında yine orada vefat etmiştir. Maddî durumu iyi olmayan, sabırlı, sade

yaşayan, şöhrete önem vermeyen, araştırma ve incelemeyi seven, Arap dili ve kıraat ilminde yetkin biridir. Başta Eyyûb, Âsım ve el-Ahvel olmak üzere birçok hocadan ders almıştır. Öğrencilerinden olan Sîbeveyhi, Arap dilinin meşhur *el-Kitâb* adlı eserinin tamamını Halil b. Ahmed'den ders esnasında tuttuğu notlarla yazmıştır. Aruz ilmini beş kısımda incelemiş, onları on beş bahir halinde sistemli olarak ele almıştır. Kendisinden sonra gelen Ahfeş, bu ilme habeb olarak isimlendirdiği bir bahir daha ilave etmiştir.²³²

O, alçak gönüllü ve ilim ehli biri olmasının yanında gramer ve lügat alanındaki eserleriyle büyük şöhrete kavuşmuş, nahiv ve aruzu sistemli hâle getirmiştir. Eser ortaya koymaktan ziyade öğrenci yetiştirmiş, Sîbeveyhi'nin en önemli hocası olmuştur. Kur'ân okurken tereddütleri gidermek adına bugün fetha, damme, kesra ve şedde diye isimlendirdiğimiz işaretlere son şeklini vermiştir.²³³ İlme, incelemeye çok düşkün biri olduğu için vefatı bir cariyenin alışveriş yaparken aldanmaması için geliştirmek istediği bir yöntem üzerinde düşünürken başını mesciddeki direğe çarpmasıyla olmuştur.²³⁴ Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Cümel fi'n-Nahv* adlı Arap dili için ilk sayılabilecek gramer kitabıyla Arap diline çağ atlatmıştır.

Dilciler ve İslam âlimleri, Arap dilinin kelimelerini bir araya toplamak için bireysel girişimlerde bulunmuşlardır. Bu çalışmalar içinde önemli sözlüklerden biri Halil b. Ahmed'e ait olan ayn harfiyle başlayan *Kitâb'ül-'Ayn* isimli sözlüktür. Halil b. Ahmed, bir tertip gözetmeden kelimeleri kâğıtlar üzerine yazarak bu işe başlamıştır. Kelimedeki harflerin yerlerinin değişmesi sonucu oluşan farklı kelimeleri bir arada vermek olan kalb sistemini kullanarak sözlüğü ortaya koymuştur. Bazı rivayetlere göre bu sözlüğü son haline onun öğrencileri getirmiştir.²³⁵

Kitâbu'l-Ayn'de Ali'den bahsederken حَيْدَرَه “haydar” diye bahsedilmektedir. Bu konuda şu rivayete yer verilir:

أَنَا الَّذِي سَمَّيْتَنِي أُمِّي حَيْدَرَه أَكْبَيْتُكُمْ بِالسَّيْفِ كَيْلِ السَّنَدَرَه

²³² İbn Hallıkân, *Vefeyâtü'l A'yân fi Enbâi Ebnâi'z-Zemân*, II, 244.

²³³ Mehmet Rüştü Topuzoğlu, “Halil b. Ahmed”, *DİA*, XV, 309; Hayreddin Zirikli, “Halil b. Ahmed”, *el-A'lâm*, (I-VIII), Dâru'l-İlm, 2002, II, 314.

²³⁴ İbn Hallıkân, II, 248.

²³⁵ İbn Hallıkân, II, 246, 247; Enbârî, I, 45-47.

“Annem beni “haydar” diye isimlendirdi. Sizi kılıçla biçeceğim.” sözünü şahit olarak göstermiştir.²³⁶

Halil b. Ahmed, birkaç yerde Ali’nin sözünden istişhad etmiştir.²³⁷ Bunlardan birini *Kitâbu’l-Ayn* adlı eserinde سمد “smd” kelimesini açıklarken yapmıştır. Bu kelimeyi açıklarken önce bir örnek vermiş, daha sonra bir şiiri şahid getirmiş, سمد kelimesinin في harf-i ceriyle kullanımını açıklamıştır. Ardından Ali’nin mescide girdiğinde insanların ayakta durduklarını görünce söylediği sözünü şahid getirerek bu kelimeyi “ayakta beklemek” anlamında kullandığını göstermiştir. Bu söz şöyledir: رُوِيَ عَنْ عَلِيٍّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ خَرَجَ إِلَى الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ يَنْتَظِرُونَهُ لِلصَّلَاةِ قِيَامًا فَقَالَ «مَا لِي أَرَأَيْكُمْ سَامِدِينَ»²³⁸ Hz. Ali’den (r.a.) “rivayet edildiğine göre, o, bir gün mescide mescide girdiğinde cemaatin namaz kılmak için ayakta beklediklerini görünce onlara “Niye ayakta bekleyorsunuz” dedi.

Hadis kaynakları araştırıldığında bu hadisin İbni Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde “Müezzinin kamet getirdiğinde cemaatin ayağa kalkması” bölümünde şu şekilde zikredildiği görülmektedir: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ فَطْرٍ، عَنْ زَائِدَةَ بْنِ نَشِيطٍ، عَنْ أَبِي خَالِدٍ الْوَالِبِيِّ قَالَ: خَرَجَ عَلِيٌّ، وَقَدْ أُفِيْمَتِ الصَّلَاةُ وَهُمْ قِيَامٌ يَنْتَظِرُونَهُ، فَقَالَ: «مَا لِي أَرَأَيْكُمْ سَامِدِينَ؟» *Ali, bir gün mescide mescide girdiğinde kamet getirilmişti. Cemaatin namaz kılmak için ayakta beklediklerini görünce onlara “Niye ayakta bekleyorsunuz” dedi. Görüldüğü gibi bu rivayet, adı geçen kaynakta Veki’-Fıtr-Zâide b. Neşît-Ebû Hâlid el-Valibî-Ali tarihiyle yer almaktadır.*²³⁹

1.4.2. Sîbeveyhi (ö. 180/796)

Sîbeveyhi, Halil b. Ahmed’den sonra dönemin en yetkili dilcisidir. Yazdığı ama isim vermediği eseriyle meşhur olmuştur. Bu eser yıllar sonra *el-Kitâb* olarak isimlendirilmiştir.²⁴⁰ Asıl ismi İbn Nedîm’in *Fihrist* adlı eserinde Amr b. Osman b. Kanber olarak zikredilmektedir. Bazı kaynaklarda Ebû Bişr, Ebu’l-Hasen künyeleriyle zikredilmekte olup “Sîbeveyhi” ismiyle meşhur olmuştur. Bu kelime kırmızı elma, elma kokusu gibi anlamlara gelmektedir. Çocukken yanaklarının elma gibi olduğu, bundan

²³⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, (Tah. Abdülhamid Hindâvi) (I-IV), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003, 294; Ayrıca bknz. Bu eser, sayfa 71.

²³⁷ Yorulmaz, 274.

²³⁸ el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-Ayn* (I-VIII), (Tah. Mehdî Mahzûmî), İbrahim Sâmirâî, Beyrut 1988, VII, 235.

²³⁹ İbni Ebî Şeybe, *Musannef*, 4094, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, 356.

²⁴⁰ Halebî, 65.

dolayı kendisine bu lakabın verildiği anlatılır. Fars'ta Şiraz'ın Beyzâ köyünde doğduğu ve Basra'da yetiştiği aktarılır. Hicri 180 yılında 40 yaşında vefat ettiğine göre hicri 140 yıllarında doğduğu anlaşılmaktadır. Hocası Hammad, derste Sîbeveyhi'nin yaptığı yanlıştan dolayı onu uyarınca Sîbeveyhi, gayrete gelip kendisini uzun süre Arap dilini öğrenmeye adanmıştır. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'den dersler almıştır. *el-Kitâb* adlı eserinden çöllerde gidip Araplara dilin inceliklerini sorduğu anlaşılmaktadır. Kendisinden önceki birçok dilciden faydalanmıştır. Öğrencilerinin başında Ahfeş el-Evsat ve Kutrub gelmektedir.²⁴¹

Sîbeveyhi, Ali b. Hamza el-Kisâî'nin, Kûfe dil okulunun lideri ve Halife Harun Reşid'in saray hocası olduğu dönemde Basra'ya davet edilir. Vezir Yahya b. Hâlid el-Bermekî, Kisâî ve Sîbeveyhi arasında bir münazara tertip eder. Münazara öncesinde Sîbeveyhi, Kisâî'nin öğrencileri Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, Muhammed b. Sa'dan, Hişâm b. Muâviye ve Ali b. Mübârek el-Ahmer'in sordukları soruları cevaplamıştır. Münazaranın belkemiğini Zünbûriye meselesinin cevabı oluşturmuştur. Arıya benzeyen bir haşerenin adı olan zünbûriye kelimesinin geçtiği cümlede ona dönen zamirin merfu mu, mensub mu okunacağı konusundaki tartışmada Sîbeveyhi çok sayıda ayet ve hadisten şahitler gösterse de bedevi hakemlerce mağlup ilan edilmiştir. Kisâî, özür mahiyetinde Sîbeveyhi'ye 10 bin dirhem verilmesini söylemiştir. Sîbeveyhi, olanları yakın arkadaşı Ahfeş'e anlattıktan sonra Fars'ın Şiraz şehrine gitmiş, yaşadığı bu üzüntüden dolayı mide hastalığına yakalanıp kısa süre sonra vefat etmiştir.²⁴²

el-Kitâb isimli eseri²⁴³, Arap dilinin ilk ve en önemli gramer kitabı olup Arap diliyle ilgili her şeyi içeren eşsiz bir kitap olarak kabul edilmiştir. Sîbeveyhi, Halil b. Ahmed'in dersinden aldığı notları harmanlayarak bu kitabı oluşturmuştur. O, Arap dili terimlerini günümüzdekinden farklı lafızlarla anlatmıştır. Eserde gramer kurallarının izahının yanı sıra mana boyutu da dikkate alınmış, bedevilerin kullanımları esas alınmakla birlikte kıyas ve illetlere de yer verilmiştir.²⁴⁴

²⁴¹ Mehmet Reşid Özbalkıç, "Sîbeveyhi", *DİA*, 2009, XXXVII, 130.

²⁴² Özbalkıç, XXXVII, 130.

²⁴³ Bkz. Sîbeveyhi, Ebu Bişr (Ebu Osmân, Ebu'l-Hasan, Ebu'l-Hüseyn), 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb* (I-V), (Mukaddime), (3. bs.), (Tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1988.

²⁴⁴ Özbalkıç, XXXVII, 130-134.

Kitap kendi zamanına göre gayet planlı bir içeriğe sahiptir. Giriş bölümünden sonra nahiv, sarf ve fonetik konuları üzerinde durulmakta, kelime ve cümle çeşitleri, isim, fiil ve harflerin tarifi; irab, bina, isim, fiil, tesniye ve cemilerde irab alametleri; çok anlamlılık, eş anlamlılık gibi konular eserin ilk bölümlerinde işlenmiştir.²⁴⁵

Sîbeveyhi eserinde nahiv tahlillerine geniş yer ayırdığı gibi, birçok ilim için temel sayılacak bir kaynak olmuştur. Örneğin tecvid ilmi için temel sayılacak kalb, ibdal, i‘lal, hazf, idgâm, taz‘if gibi birçok kavramı burada ele almıştır. Müellif, grameri tespit ederken Kur‘ân‘a, şiire ve yaygın Arap kelamına dayanmış, grameri gerekçeli bir şekilde açıklamıştır. *el-Kitâb*‘da 373 ayet, 8 hadis ve 1050 beyit istişhad için kullanılmıştır. Eser, beyan ve meâni gibi belagat alanında da öncülük yapmıştır. Kendisinden sonra yıllarca ders kitabı olarak okunmuş ve başucu kitabı olarak yerini almış olup birçok şerhi yapılmıştır. Kitaba kılavuzluk edecek önemli şerhlerinden biri Hâdî en-Nehr isimli müellifin *Şerhü‘l Muâsır* adıyla hazırladığı 4 ciltlik şerhidir.²⁴⁶

el-Kitâb adlı eserinde Sîbeveyhi, hocası Halil b. Ahmed olmak üzere dönemin önemli dilcilerinin birikimlerini bir araya getirmiştir. Sîbeveyhi, eserinde ele aldığı bilgileri ders arkadaşlarıyla uzun uzun tartışmış, bazen hocası Halil b. Ahmed’e de muhalefet etmiştir. Sîbeveyhi’nin, *el-Kitâb* adlı eserinde şahid olarak kullandığı beyitlerin sayısı 1050 olup bu beyitlerin 50 tanesinin sahibi bilinmemektedir.²⁴⁷ *el-Kitâb*‘da *Muallakât-ı Seb‘a*‘dan 24 beyit bulunmaktadır.²⁴⁸

Sîrâfî’nin *el-Kitâb*‘a yaptığı şerhte merfu ve mansub konusunda Hz. Ali‘den istişhad etmiştir. Onun نحن عصبية cümlesinde ikinci kelimenin masdar yerinde olduğundan dolayı mansub olabileceği görüşüne yer vermiştir.²⁴⁹

Sîbeveyhi, *el-Kitâb* adlı eserinde ism-i fâil konusunda ضروب kelimesinin amel etmesini anlatırken Hz. Ali‘nin kızkardeşi Ümeyye b. Mugîre‘nin ardından söylediği mersiyesinin başında söylediği şu beyti istişhad edilmiştir: ضروبٌ بِنَصْلِ السَّيْفِ سَوْقَ سِمَانِهَا.

²⁴⁵ Özbalıkçı, XXXVII, 130-134; Sîbeveyhi, ‘Ömer b. ‘Osmân b. Kanber, *el-Kitâb* (Tah. ‘Abdusselâm Hârûn), Mektebetu‘l-Hâncî, Kahire 1988, I, 12-32.

²⁴⁶ Bkz. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*; Özbalıkçı, “Sîbeveyhi”, *DİA*, XXXVII, 130-134.

²⁴⁷ Mekrem, *Şevâhidi Sîbeveyhi Minel Muallakat*, Müessesetü‘r-Risale, Beyrut, 1987, 71

²⁴⁸ Mekrem, 71.

²⁴⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 347; Sîrâfî, Ebu Said, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, II (Tah. Ahmed Hasan ve Ali Seyyid Ali), Beyrut 1971, 235, 236.

Kılıcının ucuyla şişman devesinin bacaklarını kurban eder. “²⁵⁰ إذا أرمّلوا زادا فإِنَّكَ عاقِرٌ 250” *İnsanlar yoksulluk içinde kıvranırlarken onlara ikramda bulunur.*” Bu beyit, daha sonra yazılan Müberred’in *el-Muktadab* ve İbn Hişâm’ın *Katru’n-Nedâ ve Bellü’s-Senâ* adlı eserlerinde de zikredilmiştir.²⁵¹

Sîbeveyhi’nin Cemel Savaşı’nda Ali’nin safında yer alan el-A‘ver eş-Şennî’ye nispet ettiği fakat Ali divanında yer alan bir şiir de şöyledir:

وَهَوِّنْ عَلَيْكَ فَإِنَّ الْأُمُورَ بِكَفِّ الْإِلَهِ مَقَادِيرُهَا

فَلَيْسَ بِأَتِيكَ مِنْهِيَهَا وَلَا قَاصِرٌ عَنْكَ مَأْمُورُهَا²⁵²

Rahat ol! Bütün işler Allah’ın elindedir ve onun takdiriyledir.

Allah’ın nehyettiğinin kötülüğü sana gelmez, onun emrettiği de mutlaka sana ulaşır.

Burada Basralıların hamasetli kişiler olduğundan dolayı onlara sakin davranmaları gerektiği söylenmektedir. *الأمور* kelimesi *مأمور* kelimesinin sebebi olarak zikredilmiştir. Sebep müzekker olan nehyedilenler anlamındaki *منهيه* kelimesi yapılmamış, biraz daha somutlaştırılarak *الأمور* yani işler anlamındaki kelime kullanılmıştır. Çünkü arasında ba‘ziyet ilişkisi vardır. Bu iki beyit *el-Muğnî* adlı eserde de istişhad edilmiştir. Bu beyitlerde *ليس* nin haberine diğeri yabancı da olsa matuf olan haberin mansub olmasının caiz olduğuna şahit olarak getirilmiştir. Çünkü *ليس* mukaddem de olsa muahher de olsa çok kuvvetli olduğu için amel eder.²⁵³

Sîbeveyhi, *el-Kitâb* adlı eserinde nahiv konularından iki mef‘ul ve iki fâil konularını ele alırken önce ayeti şahit olarak getirmektedir. Ardından hadiste geçen kunut duasının son kısmında yer alan üç kelimelik bölümde Hz. Ali’den rivayet edilen bir bölüm zikretmektedir. Sîbeveyhi, bunu kimden naklettiğini belirtmemektedir. Kaynakları incelediğimizde bu rivayeti İbni Ebi Şeybe’nin *Musannef*’inde²⁵⁴, daha sonraki dönemdeki Suyûtî’nin *el-Camiu’s-Sağîr* isimli eserinde²⁵⁵ olduğu gibi Ali’ye de nispet edildiğini tespit ettik. Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb* adlı eserinden örnek olarak ilgili bölümü burada zikredeceğiz:

²⁵⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 111.

²⁵¹ İbn Hişâm, *Katru’n-Nedâ ve Bellü’s-Senâ*, Beyrut 1997, 243.

²⁵² Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvân*, Şarih: Naim Zerzur, Beyrut 1985, 94; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 64.

²⁵³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 64.

²⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 91.

²⁵⁵ Suyûtî, *el-Câmi’us-Sağîr* (I-XXI), Daru’l-Fikr, Beyrut, 1994, IV, 27, 28.

هذا باب الفاعلين والمفعولين: اللذين كلُّ واحد منهما يُفَعَّلُ بفاعله مثل الذى يُفَعَّلُ به وما كان نحو ذلك. وهو قولك: ضربتُ وضربتني زيدٌ، وضربتني وضربتُ زيداً، تحمل الاسم على الفعل الذى يليه. فالعاملُ في اللفظ أحدُ الفعلين، وأما في المعنى فقد يُعلم أنَّ الأوَّل قد وقع إلاَّ أنه لا يُعْمَلُ في اسمٍ واحدٍ نصبٌ ورفعٌ. وإتّما كان الذى يليه أولى لقرب جواره وأنه لا ينفُضُ معنًى، وأنَّ المخاطَب قد عَرَفَ أنَّ الأوَّل قد وقع بزَيدٍ، كما كان حَسَنَتُ بصدرة وصدر زيدٍ، وجة الكلام، حيث كان الجرُّ في الأوَّل وكانتِ الباءُ أقربَ إلى الاسم من الفعل ولا تنقضُ معنًى، سَوَّوا بينهما في الجرِّ كما يستَوِيان في النصب. ومما يقوى تركُّ نحو هذا لعلم المخاطَب، قوله عزَّ وجلَّ: " والحافظين فروجهم والحافظات والذاكرين الله كثيراً والذاكرات " فلم يُعْمَلِ الآخِرَ فيما عمل فيه الأوَّل استغناءً عنه ومثل ذلك وَنَزَّكَ مِنْ يَفْجُرِكَ. وجاء في الشعر من الاستغناء أشدُّ من هذا، وذلك قول قيس بن الخطيم:

نَحْنُ بِمَا عِنْدَنَا وَأَنْتَ بِمَا ...عِنْدَكَ رَاضٍ وَالرَّأْيَ مُخْتَلَفٍ

وقال ضابيء البرجمي: فمن يك أمسى بالمدينة رَحْلُهُ ...فإِنِّي وَقَيَّاراً بِهَا لَغَرِيبٌ وَقَالَ ابْنُ أَحْمَرَ: رَمَانِي بِأَمْرٍ كُنْتُ مِنْهُ وَالوَالِدِي ...بِرَيْئاً وَمِنْ أَجْلِ الطَّوِيِّ رَمَانِي. فَوَضَعَ فِي مَوْضِعِ الْخَبْرِ لَفْظَ الْوَاحِدِ لِأَنَّهُ قَدْ عَلِمَ أَنَّ الْمَخَاطَبَ سَيَسْتَدَلُّ بِهِ عَلَى أَنَّ الْآخَرِينَ فِي هَذِهِ الصِّفَةِ. وَالْأَوَّلُ أَجْوَدُ لِأَنَّهُ لَمْ يَضَعْ وَاحِداً فِي مَوْضِعِ جَمْعٍ، وَلَا جَمْعاً فِي مَوْضِعِ وَاحِدٍ²⁵⁶.

Altını çizerek belirttiğimiz ilgili kısım, başka hadis kitaplarımızda da bulunmakta olup²⁵⁷ beş sahabelerden mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Bu sahabelerin başında Ali zikredilmektedir.

1.4.3. Sa'leb (ö. 291/904)

Asıl adı Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Zeyd b. Seyyar en-Nahvî eş-Şeybânî'dir. Hz. Ali'nin hayatının bir kısmının geçtiği Kûfe'de dilcilerin önderi olarak kabul edilmiş olup Basra dilcilerinden olan Müberred'in çağdaşıdır. Hocaları, Muhammed b. Ziyad, Ali b. Mugîre, Seleme b. Âsım, Muhammed b. Sellâm el-Cumâhî, Zübeyr b. Bekkâr, Ebû'l-Hasan Ahmed b. İbrahim'dir. Öğrencileri ise Ebû'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Ahfeş, İbn Arafe, İbnü'l-Enbârî, Ebû Ömer ez-Zâhid, Ebû Mûsa el-Hâmid ve İbrâhim el-Harbî gibi âlimlerdir.

Dindar, lehçesi düzgün, garip kelimeler konusunda uzman ve şiir rivayetinde meşhur ve hafızası kuvvetliydi. Hicri 200 yılında doğduğu söylenir, kendisi on altı yaşında Arapçayı öğrenmeye başladığını söyler. On sekiz yaşına geldiğinde Ferrâ'nın *el-*

²⁵⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 76.

²⁵⁷ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef* (Tah. A'zami), Mektebetu'l-İslami, Beyrut 1403, III, 110-121.

Hudûd isimli kitabını mütalaa ettiğini, yirmi beş yaşına geldiğinde Ferrâ'nın bütün kitaplarını ezberlediği gibi kitaplarının içeriğine de satır satır vakıf olduğunu söyler. Genç yaşta ders vermeye başlayan meşhur bir dil âlimi olmuştur. Ahmed b. Hanbel ve Kavariî' den yüz bin hadis dinlemiş, hadis rivayetinde müksirundan olmuştur. Seleme b. Asım'dan kıraat ilmini öğrenmiştir. Ebû Bekir b. Muhammed et-Târîhî, o dönemde Sa'leb'in Arapçayı en iyi konuştuğunu, ilminin ve ezberinin sağlam, öğreticiliğinin iyi olduğunu söylemiştir.²⁵⁸

Ebû Bekir b. Mücahid şöyle anlatır: Bir gün Sa'leb'in yanındaydım. Bana, "Kur'ân ehli Kur'ân ile, hadîs ehli hadîs ile, fıkıh ehli de fıkıh ile meşgul oldular ve kazandılar. Ben ise hep Zeyd ve Amr ile meşgul oldum. Yazık bana! Benim ahirette halim nice olur." diyerek Arap diliyle meşgul olmanın değersiz bir iş olduğu düşüncesiyle hayıflandı. Ben onun yanından ayrıldığım gece Peygamber Efendimiz'i rüyamda gördüm. Bana "Ebû'l-Abbâs'a selam söyle ve ona, sen son derece geniş bir ilim sahibisin, de." dedi. Ebû Abdullah er-Rûzbarî, bu rüyayı bütün ilimlerin o dile muhtaç olduğu manasıyla yorumlamıştır.²⁵⁹ Arap dilini bilen birisinin geniş bir ilim sahibi olarak nitelenmesi, dini ilimler için gerekli bir kılavuz olduğu şeklinde de yorumlanabilir. Çünkü Arap dili bilinmeden diğer ilimlerin de aslı kaynaklarından öğrenilmesi mümkün olmaz.

Sa'leb'in telif ettiği birçok eserinden en meşhuru *el-Fasîh*'tir. Bu eserinde insanların yanlış kullandığı lafızları ve onların doğru kullanımlarını işlemiştir. *Haddu'n-Nahv*, *Dîvânu'l-A'şâ*, *Dîvânu Zuheyr*, *Dîvanu Urve b. Huzâm*, *Kavaidu'ş-Şiir*, günümüze ulaşan eserleri arasındadır. Hicri 291, miladi 904 yılında vefat etmiş olup kabri Bağdat'ta bulunmaktadır.²⁶⁰

Sa'leb'in *el-Fasîh* adlı eserinde Ali'den nakilde bulunduğu bir rivayet şudur: قال ابن مسعود: " لَنْ يَغْلِبَ عُسْرُ يُسْرَيْنِ " ²⁶¹ *İbn Mesud dedi ki: "Bir zorluk, iki kolaylığı asla yenemez."* Hadis kaynaklarını araştırdığımızda bu rivayetin İmam Mâlik²⁶² ve İbn Ebi

²⁵⁸ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ* (Tah. İbrahim es-Samrâî), Ürdün, 1985, 174, 175; Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kamus Teracim* (I-VIII), Daru'l-İlm lilmelâyîn, 2002, I, 267.

²⁵⁹ İbnu'l-Enbârî, 175; İsmail Durmuş, "Sa'leb", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 25-27.

²⁶⁰ İbnu'l-Enbârî, 175.

²⁶¹ Sa'leb, *el-Fasîh*, Kahire 1949, I, 12.

²⁶² Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, Daru ihyâu't-Türâs, 1985, Cihad: 1.

Şeybe²⁶³ tarafından Ömer'den aktarıldığı Hakîm en-Nisâbûrî'nin *el-Müstedrek*'inde لَنْ يُغْلِبَ عُسْرُ يُسْرَيْنِ ibaresiyle bir tarikte Ali'den aktarıldığını görmekteyiz.²⁶⁴

1.4.4. Kutrub (ö. 210/822)

Asıl adı Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed'dir. Lügat, nahiv ve edebiyat âlimidir. Basra dilcilerinden olup Sîbeveyhi'nin öğrencisidir. Sîbeveyhi, derslere sabahın alaca karanlığında geldiği için ona “gece böceği” anlamına gelen “Kutrub” adını vermiş, o da bu isimle meşhur olmuştur.²⁶⁵ Dil âlimlerinden İbni Sikkît, Kutrub'un öğrencilerindendir.

Meâni'l-Kur'ân, *Kitâbü'l-İştikâk*, *Kitâbü'l-Kavâfi*, *Kitâbü'n-Nevâdir*, *Kitâbü'l-Ezmine*, *Kitâbü'l-Müselles*, *Kitâbü'l-Esvât*, *Kitâbü's-Sıfât*, *Kitâbü'l-Ezdâd* ve nahiv ilmine dair *Kitâbü'l-İlel* adlı eserleri meşhurdur. *Kitâbü'l-Hemz*, *Kitâbü'l-Fi'l* ve *Ef'ulu* gibi başka kitapları da mevcuttur. Hicri 206 miladi 822 yılında vefat etmiştir.²⁶⁶

Kutrub, *Kitâbu'l-Fark* isimli eserinde insan ve hayvanların organlarının adlarının farkları üzerinde durduğu 186 sayfadan oluşan bu eser, Halil b. Atiyye tarafından tahkik edilmiştir. Sonuna eklenen bölümlerle birlikte tahkikli neşri 222 sayfadan oluşmaktadır. Müellif, eserde ağız ve burundan başlayarak vücudun organlarını sırayla işlemiştir.

Kitâbu'l-Fark adlı eserde üç hadis, İbni Mesud, Ömer ve Ali'ye ait birer rivayet, istişhad için kullanılmıştır. Müellifin bu eserinde Ali'nin rivayetine yer vererek اَنْثِيَانِ وَالْاَنْثِيَانِ الْحَصِيَّتَانِ kelimesinin حَصِيَّتَانِ manasında geldiğini şu şekilde rivayette bulunmuştur: فِيْمَا حُكِيَ عَنْ عَلِيٍّ 267 dilin oluşmasında, gelişiminde yazılmasında Ali, delil kabul edilmektedir.

1.4.5. Ferrâ (ö. 207/822)

Zamanının önemli dil âlimlerinden sayılan Ferrâ'nın asıl ismi Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'dır. Hicri 144, miladi 761-762 yılında Kûfe'de

²⁶³ İbn Ebi Şeybe, IV, 222.

²⁶⁴ Hâkim, II, 575.

²⁶⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, IV, 312; Özbalıkcı, “Sîbeveyhi”, *DİA*, XXXVII, 130.

²⁶⁶ İbnu'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ İnbâhi'n-Nuhât*, III, 219, 220.

²⁶⁷ Kutrub, Ebu Ali Muhammed b. Müstenir, *Kitâbu'l-Fark* (Tah. Halil İbrahim Atiyye), Kahire, Mektebetu's Sakafeti'd-Diniyye, 1987, 55.

doğmuştur. Hocaları arasında Ali b. Ömer el-Harbî, İsmail b. Süveyd, İsa b. el-Vezîr, Ebu'l-Hasan es-Sükkerî, Ebû't-Tayyib b. Müntâb, Ebû Tâlib el-Mulahhas, Saydalânî, İbn Ma'rûf el-Kâzî'yi sayabiliriz. Öğrencileri ise Hatîb el-Bağdâdî, Abdu'l-Azîz en-Nahşebî, ed-Dahestanî, Ebu'l-Hattâb el-Kelûzânî, Ebu'l-Vefâ b. Ukayl, Ebû Gâlib b. el-Binâ, kardeşi Yahya b. el-Binâ, Ebu'l-İz b. Kâdiş, oğlu kadı Ebu'l-Hüseindir.²⁶⁸

Ferrâ, İmam-ı Muhammed eş-Şeybânî'nin teyze çocuğu olup nahiv alanında zamanının önde gelen isimlerindendir. Cümle ve kelimeyi iyice tahlil ettiği için kendisine bu isim verildiği söylenir. Halil b. Ahmed ve Yunus b. Habîb'in derslerine devam etmiştir. Derslerde not tutmaz, önemli gördüğü bazı yerleri hocasına tekrarlatırdı. Nahiv ilminde otorite sayılan Ruâsî'nin *Kitâbu'l-Faysal* adlı eserini mütalaa etmiştir. Arap fesahati üstadlarından Ebû'l-Cerrâh, Ebû Servân ve Ebû Ziyâd el-Kilâbî'den, şiirde de el-Mufaddal ed-Dabbî'den faydalanmıştır. Kisâî, 705 yılında vefat ettikten sonra onun makamına geçmiştir. *Meâni'l-Kur'ân* adlı meşhur tefsirinden başka öğrencilerine on altı yılda yazdırdığı *el-Hudud* adlı nahiv alanında meşhur eseri bulunmaktadır. Kûfe dilcilerinin ana kitabı sayılan bu eser, kırk altı bölümden oluşmuş, her bölümünde Arap dilinin farklı meseleleri ele alınmış, daha sonra yazılacak eserlere yol gösterici olmuştur.²⁶⁹

Ferrâ'nın âlimler arasında önemli bir yeri vardır. İbnü'l-Cevzî, Ferrâ'yı Hanefî fakîhi ve güvenilir biri olarak eserinde zikretmiş, Nablûsî de, zamanın âlimi, asrının feridi olarak tanımlar. Ferrâ, aynı zamanda Irak'ta fıkıh ilminde zirveye ulaşan bir fakîh olmasının yanında tefsir, kıraat ve Arap dili alanında geniş bilgisi vardır.²⁷⁰

Ferrâ, Bağdat'ta on birinci yüzyılın meşhur isimlerindendi. Uzun süre Hanbeli mezhebinin önde gelen âlimlerinden biri olarak yaşamıştır. Aynı zamanda bütün dinî ilimlerin tedvinine katkısının yanında kadılık ve fetva verme görevinde de bulunmuştur.²⁷¹

Ferrâ'nın *el-Udde fî Usûli'l-Fıkıh* adlı eseri Hanbeli mezhebinin ilk eserlerindendir. Müellif, eserinde usul, füru ve lügat alanında aslî kaynaklardan faydalanmış, Şafii,

²⁶⁸ Usâme Ahmed Muhammed Abdurrahim, Târik Muhammed et-Tavarî, *Alemu'l-Mahtûtât ve'n-Nevâdir*, Ocak, Riyad, 2008, 5.

²⁶⁹ Zülfikar Tüccar, "Ferra", *DİA*, XII, 406, 407.

²⁷⁰ Usâme, *Alemu'l-Mahtûtât ve'n-Nevâdir*, 2008, 5.

²⁷¹ Stanley N. Katz, *The Oxford International Encyclopedia of Legal History*, 2009, New York, I 157.

Hanefî, Eşari, Mutezile mezheplerinin görüşleri arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Müellif, konuyu işlerken önce ihtilaf noktasını açıklar, sonra bu konudaki görüşleri söyler. İhtilaf noktasının ne olduğu üzerinde durur, ardından tercih edilen görüşü belirtip muhalif görüşleri söyler ve tercih ettiği görüşün delillerini açıklar. Gelen itirazları ve diğer görüşlerin delillerini sayar. Bu delillerin kaynaklarını tartışır. Bu ihtilaf sadece lafzî ise buna dikkat çeker. Müellif, rivayetleri nakleden kişiden doğrudan aktarmaya çalışır. Rivayetler arasında tercihte bulunur ve sözünü delillendirir. Hadislerden bolca şahid getirir. Tartışmayı konunun ayrıntılarına inerek delilleriyle ve sükûnetle yapar.²⁷²

Ferrâ, kendi döneminde Bağdat'ta otorite olarak kabul edilmekte olup bazı konularda hocası Kisâî'yi bilimsel olarak geçtiği ileri sürülmektedir. Abbâsî Halifesi Me'mun, ondan fasih Arapça üzerine eser yazmasını istemiş, onun emrine çok sayıda görevli tahsis etmiştir.

Hem dil hem de tefsir âlimi olan Ferrâ, önemli eserler telif etmiştir. Bu iki özelliğini bir arada ortaya koyduğu önemli bir eseri de *Tefsîru Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân ve Me'ânîhi*'dir. Zeyd b. Ali ile başlayan filolojik tefsir çalışmaları bu tefsirle kemal noktasına ulaşmıştır. Arap diline dair önemli tahliller yapılmıştır. Yazılması, Arap olmayanların İslam'a girmesiyle Arap dilinde meydana gelen lahınların / hataların ortaya çıktığı bir döneme rastlamaktadır. Devlet yetkililerinin de isteği üzerine devlet adamlarının bulunduğu bir topluluk tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, daha sonraki dönemde çok sayıda dil çalışmasına referans olmuştur. Arap gramerinin bütün konularına değinen Ferrâ, irab şekilleri üzerinde durmuş, anlam inceliklerini işlemiştir. Ayetlerin anlamını açıklarken, diğer ayetlerden, Arap edebiyatından, hadis ve sahabe sözlerinden, özellikle Ali'nin sözlerinden faydalanmıştır.²⁷³

Ferrâ, *Kur'ân*'da Kâf sûresinin: *وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ* “(Ey Muhammed!) Çağırıcının yakın bir yerden sesleneceği gün, (o sese) kulak ver” ayetini²⁷⁴ açıklarken Ali'nin sözünü şahid getirir. Ali, burada *أَدْبَارَ* kelimesiyle akşam vaktini anlamış, ondan hareketle o vakitte kılınan 2 rekât namazı kastetmiştir. Yine Tur sûresindeki: *وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ* *وَأَدْبَارَ النُّجُومِ* “Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında O'nu tesbih et.”

²⁷² Zuhaylî, Muhammed, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, Şam, t.y., 615.

²⁷³ Şükrü Arslan, “Meâni'l-Kur'ân”, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVIII, 208.

²⁷⁴ Kâf: 50/40.

ayetinde²⁷⁵ ise اِدْبَارَ kelimesiyle sabahtan önce kılınan 2 rekât namazı kastetmiştir. Ferrâ, ardından *Kur'ân*'da geçen bu kelimelerdeki kıraat ihtilaflarına da değinmiştir. Bu husus şu şekilde geçmektedir:²⁷⁶

وَقَوْلُهُ: وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ. وَإِدْبَارَ. مَنْ قَرَأَ: وَأِدْبَارَ جَمَعُهُ عَلَى دُبُرٍ وَأِدْبَارَ. وَهُمَا الرَّكْعَتَانِ بَعْدَ الْمَغْرَبِ. جَاءَ ذَلِكَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّهُ قَالَ وَأِدْبَارَ السُّجُودِ: الرَّكْعَتَانِ بَعْدَ الْمَغْرَبِ، وَإِدْبَارَ النُّجُومِ الرَّكْعَتَانِ (قَبْلَ الْفَجْرِ) وَكَانَ عَاصِمٌ يَفْتَحُ هَذِهِ الَّتِي فِي قَافٍ، وَيَكْسِرُ الَّتِي فِي الطُّورِ، وَتَكْسِرَانِ جَمِيعًا، وَتَنْصِبَانِ جَمِيعًا جَائِزَانِ

İbni Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde Ali ile ilgili rivayetin iki ayrı senetle aktarıldığını görmekteyiz: Veki' - İsrail - Osman es-Sakafi - Ali b. Rabî'a-Ali senediyle diğeri ise Ebû'l-Ahves - Ebû İshak - Hâris - Ali tarihiyle nakledilmektedir.²⁷⁷

Ferrâ, Maide sûresinin 112. ayetini ele alırken Ali'den doğrudan başka bir bilgi daha aktarır. Ferrâ, Hicri 144 yılında doğduğuna göre 40 yılında vefat eden Ali'nin vefatından 104 yıl sonra yaşamıştır. Burada doğrudan Ali'den yaptığı bu rivayetler, Ebû'l-Ahves ve Huşeym tarikleriyle yapılmış olabilir. Meselenin daha iyi anlaşılması için kitaptaki konuyu anlaşılması için zikredeceğiz:

وقوله: هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ بِالتَّاءِ وَالْيَاءِ. قَرَأَهَا أَهْلُ الْمَدِينَةِ وَعَاصِمُ بْنُ أَبِي النَّجُودِ وَالْأَعْمَشُ بِالْيَاءِ: يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ وَقَدْ يَكُونُ ذَلِكَ عَلَى قَوْلِكَ: هَلْ يَسْتَطِيعُ فُلَانُ الْقِيَامَ مَعْنَا؟ وَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ يَسْتَطِيعُهُ، فَهَذَا وَجْهٌ. وَذَكَرَ عَنْ عَلِيِّ وَعَائِشَةَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ أَنَّهُمَا قَرَأَا هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ بِالتَّاءِ، وَذَكَرَ عَنْ مُعَاذٍ أَنَّهُ قَالَ: أَقْرَأَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبُّكَ بِالتَّاءِ، وَهُوَ وَجْهٌ حَسَنٌ. أَيُّ هَلْ تُقَدَّرُ عَلَى أَنْ تَسْأَلَ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ.²⁷⁸

Burada Ali'nin Arap diliyle yakından ilişkili olan kıraat alanında da önemli bir konumu olduğu anlaşılmaktadır. Kıraat ilminin Arap dili grameriyle ilgili konulardaki rivayetlerde ona ait birçok görüş bulunmaktadır. Çünkü kıraat ilmini anlamak için Arap dilinin inceliklerine vukufiyet gerekmektedir. Ali'nin görüşleri kendisinden sonraki

²⁷⁵ Tur: 52/49

²⁷⁶ Ferrâ, Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân* (Tah. Ahmed Yusuf en-Necâti, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdu'l-Fettâh İsmail eş-Şibli), Darul-Misriyye, Mısır t.y., III, 80.

²⁷⁷ (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 258.) (Ferrâ arasında bir ilişki tespit edilememektedir. Fakat ikinci senedde yer alan Ebû'l-Ahves, Ferrâ'nın kendisinden rivayette bulunduğu bir ravidir. Cerhedilmesi sebebiyle Haris'in bulunduğu bu senete zayıf olarak bakılmıştır. Ferrâ, Hz. Ali'den doğrudan birçok rivayette bulunmuştur. Hz. Ali rivayetlerinde Ebû'l-Ahves ve Huşeym ravilerinin bulunabileceği tahmin edilmektedir.), Yorulmaz, 448.

²⁷⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 176.

dönemlerde bu ilimde uzman âlimlere kaynak olmuştur. Çünkü hemen hemen bütün kıraat ve dil hususundaki eserlerde onun görüşlerine az veya çok yerilmiştir.

1.4.6. İbni Sikkît (ö. 244/858)

İbni Sikkît, hicri 186, miladi 802 yılında Bağdat'ta doğmuş olup dilci Kisâî'nin arkadaşı olan babasından ders almıştır. Babası az konuştuğu için babasına az konuşan anlamında "sikkît", kendisine "İbni Sikkît" denildiği söylenir. Anlatıldığına göre babası hac ibadetini tamamlayınca oğlunun nahiv âlimi olması için dua etmiş, dönüşünde de onu teşvik etmiş böyle oğlu nahiv ilmine yönelmiştir. İbn Sikkît, babasının şiir ve lügatı daha iyi bildiğini; kendisinin ise nahvi daha iyi bildiğini söylemiştir.²⁷⁹

İbn Sikkît, Kûfe dilcilerinin nahiv âlimlerinden olmasının yanı sıra Kur'ân, lügat ve şiiri bilen, nahiv, şiir, tefsir alanında eserler telif etmiştir. Ferrâ, Ebû Ömer eş-Şeybânî, Esrem ve İbnü'l-Arâbî gibi Basra ve Kûfe dil âlimlerinden ders almıştır. Devlet adamlarının meclislerinde bulunmuş, böyle bir ortamda Ebû Osman el-Mâzinî ile karşılaşmış ve onunla münazara etmiştir. Bazıları onda Şia sempatisi olduğunu söylemektedir. Ebû Sa'id es-Sükkerî, Ebû İkrime ed-Dabbî onun öğrencilerindendir.²⁸⁰

Kutrub, Ferrâ, Ebû Ubeyde et-Teymî, Asmaî, Ebû Abdillâh İbnü'l-A'râbî, Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî, Ebû Amr eş-Şeybânî, Ali b. Mugire el-Esrem ve Ebü'l-Hasan el-Lihyânî gibi dilcilerden ders aldı. Fasih dili öğrenmek için bir süre bedevilerin arasında kaldı. Bağdat'ın Kantara şehrinde babasıyla birlikte çocuklara ders vermeye başladı. Halife Mütevekkil Alellah'ın çocukları Mu'tez ve Müeyyed'in hocası oldu. Bir gün kendisine Mu'tez ve Müeyyed'i mi yoksa Hasan ve Hüseyin'i mi daha çok sevdiği soruldu. Hasan ve Hüseyin'i daha çok sevdiğini hatta Ali'nin kölesini bile Mu'tez ve Müeyyed'den daha çok sevdiğini söyleyince öldürüldüğü söylenmektedir.²⁸¹

İbn Sikkît'in meşhur eseri *İslâhu'l-Mantık*, iki kısım ve 112 bölümden oluşmaktadır. Sesteş ve eş anlamlı kelimeleri incelemiştir. İletli ve sahih kelimelerle hemzeli, hemzesiz ve şeddeli kelimeleri incelerken halkın bu kelimelerdeki yanlışlarına

²⁷⁹ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ* (Tah. İbrahim es-Samrâî), Mektebetü'l-Menar, 139.

²⁸⁰ el-Hakîmî, Muhammed Rıza, "İbn Sikkît", *Târihu'l-Ulemâ Abra'l-Usûri'l-Muhtelifa*, Müessesetü'l-a'lemî, Beyrut, 659; Ebu Yusuf Ya'kub b. İshak, "İbn Sikkît", *Mevsûatü a'lami'l-Ülemâ ve'l-Üdebâi'l-Arabi ve'l-Müslimîn*, Tunus, 2007, XIII, 64.

²⁸¹ Nasûhi Ünal Karaaslan, "İbn Sikkît", *DİA*, XX, 210-211; el-Hakîmî, 659.

dikkat çekmiştir. Ayrıca lehçe farkları üzerinde de durmuş, fasih konuşan bedevîlerden nakiller zikretmiştir. Müellif, önceki dilcilerin yanlış diye kaydettikleri bazı hususlara itiraz etmiş, halk dilinde kullanılan kelime ve ifadelerle de temas etmekle birlikte daha çok fasih kelimelere yer vermiştir. Ayrıca sesleri ve mahreçleri yakın kelimelerle fonetik ve semantik değişim ve dönüşümleri incelemiştir. İbnü's-Sikkât, sarf ilminin kurallarından, çeşitli vezinler ve sayılarla ilgili kurallardan, bazı atasözlerinin izahı ile ism-i mevsûl, semâi müenneslerden, sadece olumsuz şekilde kullanılan ifadelerden ve tesniyelerden bahsetmiştir.²⁸²

Islâhu'l-Mantık, kendisinden sonraki birçok esere kaynaklık etmiştir. Örneğin Ezherî'nin *Tehzîbü'l-Luğa'sı*, İbn Sîde'nin *el-Muhassas'ı*, İbn Fâris'in *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa'sı*, Feyyûmî'nin *el-Misbâhu'l-Münîr'i*, Zebîdî'nin *Tâcü'l-Arûs'u*, Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin *Faslü'l-Makâl'i*, Süyûtî'nin *el-Müzhir'i* ve Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin *Hizânetü'l-Edeb'ini* bunlar arasında sayabiliriz.²⁸³

İbn Sikkât, *Islâhu'l-Mantık* adlı eserinde مَالَاتُهُ عَلَى kelimesi açıklarken, bir şiirden şahit getirmiş, bu kelimenin şiirde ne anlamda kullanıldığını açıklamıştır. Bundan sonra da Ali'nin sözünü şahit olarak getirdiği kısım şöyledir:

وتقول: مَالَاتُهُ عَلَى الأمر، وقد تَمَالَوْا عَلَى هذا الأمر، إذا اجتمعوا عليه، والمَلَأ: الجماعة، قال الشاعر:

وتَحَدَّثُوا مَلَأً، لِنُصَبِّحَ أَمَنَا عَدْرَاءَ، لَا كَهْلٌ وَلَا مَوْلُودٌ

Onun ne yaşlı ne de çocuk doğurmuş bakire bir anne olması için hep birlikte konuştular.

Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'* adlı hadisle ilgili eserinde Ali'ye ait benzer şu rivayeti görmekteyiz: ²⁸⁴ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ عَلِيًّا يَقُولُ: وَاللَّهِ مَا قَتَلْتُ عُثْمَانَ وَلَا أَمَرْتُ بِقَتْلِهِ وَلَكِنْ غَلِبْتُ. "İbn Abbas'ı şöyle söylerken işittim, Ali'nin şöyle buyurduğunu işittim: Vallahi Hz. Osman'ı ben ne öldürdüm, ne de öldürülmesini emrettim. Maalesef ben de maglub oldum."

²⁸² Nasûhi Ünal Karaaslan, "Islâhu'l-Mantık", *DİA*, XIX, 194.

²⁸³ Karaaslan, "Islâhu'l-Mantık", *DİA*, XIX, 194.

²⁸⁴ Abdürrezzak b. Ya'mer, *el-Câmi'* (Tah. Habiburrahman el-Azamî), Beyrut 1403, II, 450.

1.4.7. Ebû Hâtim (ö. 255/869)

Asıl adı Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed'dir. Basra dil âlimlerinden olup dil ve şiir konusunda sağlam bir bilgiye sahiptir. Ebû Zeyd, Ebû Ubeyde ve Asmaî'den ders almış, Ebû Bekir Düreyd gibi âlimler de onun öğrencisi olmuştur. Aruz ilmini de bildiği söylenir. Aynı zamanda Ebû Hâtim, Arap dili ve kıraat ilminde birçok eseri olan bir âlimdir.²⁸⁵ Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını Ahfeş'e iki defa okuduğunu söyler. Ancak onun nahiv ilmini iyi bilmediği söylenir. Müberred'in anlattığına göre İsa b. Ca'fer el-Hâşimî'nin evinde Mâzinî ile karşılaşınca, kendisine nahiv konusunda bir şey sormasını diye orada fazla beklemeden onun çıktığı söylenir.²⁸⁶ Kitap temin edip satan, mütavassıt şairlerden sayılan Ebû Hâtim'in nahiv ilminden uzaklaştığı ve bu ilmi unuttuğu söylenir.²⁸⁷

Dil ve *Kur'ân* ilimlerine dair çok sayıda eseri olan Ebû Hâtim'in en önemli eserleri *İ'râb'ül-Kur'ân*, *Kitâbü'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-İdgâm* ve *Kitâbü'l-Kıraat*'dır. Halk arasında yapılan dil hataları, fesahat, insanın yaratılışı, kuşlar, arılar, vahşi hayvanlar, heca, maksur-memdu, müzekker-müennes, bitkiler, ezdâd, insan ve diğer canlılar arasındaki farklar, ok ve kılıç gibi silahlar, vatan sevgisi, *Kur'ân*'da geçen garib kelimeler gibi konuları eserlerinde işlemiştir.²⁸⁸

Asmaî, İbn Sikkît ve Ebû Hâtim'e ait zıt anlama gelen kelimelerin işlendiği ezdâd kitapları bir arada neşredilmiştir. Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-Ezdâd* adlı eserinde “سمد سمد” kelimesini açıklarken Hz. Ali'den şahit getirir. Bu da Ali'nin bir namaz öncesi cemaatin tereddütlü halini görünce kullandığı şu ifadedir: *انه خرج ليصلي بهم و اذا هم قيام يترددون فَقَالَ: مَا لِي أَرَأَيْكُمْ سَامِدِينَ*. Ebû Hâtim, bu rivayeti *عن علي عليه السلام* lafzıyla aktarır.²⁸⁹ Bu rivayet, daha önce de belirttiğimiz gibi Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn* adlı eserinde de zikredilmektedir. Hadis kitaplarımızdan İbni Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde Veki'-Fıtr-Neşit-Ebî Hâlid el-Vali-Ali" tarikiyle bu lafız şöyle rivayet edilmiştir: *حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ فِطْرِ،*

²⁸⁵ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, 145-147.

²⁸⁶ Babeti, *Azize Fevval, Mevsûatü A'lâmü'l-Üdebâi'l-Arabi ve'l-Müslimîn*, Tunus, 2007, XII, 275.

²⁸⁷ Muhammed Mev'ud, *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Şam, 2004, X, 737.

²⁸⁸ Muhammed Mev'ud, *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, X, 737.

²⁸⁹ Asmaî, Sicistânî, İbni's-Sikkît, *El-Ezdâd*, Beyrut, 1912, 144.

عَنْ زَائِدَةَ بْنِ نَشِيْبٍ، عَنْ أَبِي خَالِدِ الْوَالِيِيِّ قَالَ: حَرَجَ عَلَيَّ، وَقَدْ أَقِيْمَتِ الصَّلَاةُ وَهُمْ قِيَامٌ يَنْتَظِرُوْنَهُ، فَقَالَ: مَا لِي أَرَاكُمْ سَامِدِيْنَ؟

290

1.4.8. Müberred (ö. 286/900)

Asıl adı Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Mâlik b. Hâris olup Bağdat'ta yaşamış olan nahiv ve dil âlimidir. *El-Kâmil*, *er-Ravza* ve *el-Muktadab* gibi eserleriyle edebiyat dünyasında büyük etkileri olan önemli bir dilcidir. Ebû Osman el-Mâzinî ve Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin öğrencisidir. Hicri 210 yılında Kurban Bayramı'nın ikinci günü doğup hicri 285, 286 yıllarında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁹¹

İlk eğitimini Basra'da almış, on beş yaşında iken Ebû Ömer el-Cermî'den Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumaya başlamış ve hocası vefat edince dersine Mâzini ile devam ederek kitabı tamamlamıştır. *el-Kitâb*'a eleştiri mahiyetinde olan *Mesâilü'l-Galat* adlı eseri bu dönemde yazmıştır. Ebû Hatim es-Sicistanî'nin derslerine de devam etmiş, dönemin âlimleri olan İbn Aişe'den hadis, ensab ve ahbar; Muhammed b. Ubeydullah el-Utbî'den şiir ve tarih dersleri almıştır. Müberred, Câhiz'in da çağdaşıydı, ondan da çeşitli rivayetleri vardır. er-Riyâşi ve Asmâ'i'den aldığı dil, tarih ve şiirle ilgili rivayetleri bir araya getirmiştir. Vâsık billah döneminde davet edildiği Samarra'da çeşitli dersler aldı ve daha sonra davet üzere tekrar gittiği Samarra'da bazı âlimlerle münazaralara katıldı, çeşitli hediyelerle taltif olundu. Şöhreti kısa sürede çevreye yayılmıştır. Kûfeli çağdaşı Saleb'le yaptığı münazarada galip gelince aralarında bir mücadele başlamış, Sa'leb, Müberred'in öğrencilerini dağıtması için kendi öğrencilerini göndermiş fakat öğrencileri, Müberred'in yanına gidince bir daha Sa'leb'e dönmemişlerdir.

Bağdat Valisi Muhammed b. Abdullah b. Tahir Müberred'le Sa'leb'in münazarasını duyunca onları taltif edip Müberred'i kendine, Sa'leb'i de oğluna hoca tayin etmiştir. Zamanla Müberred'le Sa'leb arasında husumet kaybolmuş, hatta Sa'leb ölünce Müberred ona bir mersiye yazmıştır.²⁹²

²⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 356.

²⁹¹ İbn Hallikân, Ebu Abbâs Şemseddîn, *Vefeyâtü'l A'yân fî Ebnâi Ebnâi'z Zemân* (Tah. Dr İhsan Abbâs, Dâru's-Sâdır), Beyrut 1969, IV, 313-320.

²⁹² İsmail Durmuş, "Müberred", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 432.

Müberred olarak isimlendirilmesi konusunda birçok rivayet vardır. Muhatabını ilzam edici, anlamlarına gelen “müberred” dendiği fakat eleştirel olarak ilzam edilmiş anlamında müberred’e çevrildiği,²⁹³ ismi hakkında şöyle bir olay da anlatılır. Zamanın polisi onu bir konuda sorguya çekmek ve pişman olduğunu söyletmek için merkeze çağırdığı halde o gitmez. Ebû Hâtim es-Sicistanî’nin evine saklanır; evinde bulunmadığı, evde olduğu söylenince, ev ikinci kez arandığı halde üstü örtülü bir yerde saklandığı için yine bulunmadığı için “örtülü” anlamına gelen “müberred” denildiği söylenmektedir.²⁹⁴

Müberred, Sîbeveyhi’den sonra Basra dilcilerinin ikinci otorite ismidir. Onun ortaya koyduğu çok sayıda gramer meselesi vardır. Kıyası her zaman dikkate almakla birlikte semanın önüne geçirmez, yaygın kullanımları ele alır, şaz olanları dikkate almamıştır. Arap harflerinin yedisi işaretler olmak üzere otuz beş harften oluştuğunu söylemiştir. Müstakil ilk belagat eseri ona ait olup *el-Kâmil* adlı eserinde kinayeye ayrı bir yer ayırmıştır. Müberred, başta İbn Serrâc olmak üzere birçok öğrenci yetiştirmiştir. İbnu’s-Serrâc onun dağınık bir halde bulunan dile ait görüşlerini bir araya getirerek bir metodoloji oluşturmuştur.²⁹⁵

Müellifin en meşhur eseri dil, edebiyat, sarf ve nahiv ilmine dair yazdığı *el-Kâmil fi’l-Luga ve’l-Edeb ve’n-Nahv ve’t-Tasrîf*’tir. Müberred’in bu eseri, klasik Arap edebiyatının temel dört eserinden biridir. Bu dört eserin diğerleri de Câhiz’in *el-Beyân ve’t-Tebyîn*’i, İbn Kuteybe’nin *Edebü’l-Kâtib*’i ve Ebû Ali el-Kâlî’nin *el-Emâlî*’sidir. *el-Kâmil* üzerinde öğrencisi Ahfeş el-Asgar’ın şerh ve haşiyeleriyle bir düzenlemesi vardır. Eser, elli dokuz veya altmış bir bölümden oluşur. Muhteviyatında ayet, hadis, öğüt, mesel, kıssa, hikmet, şiir, lügat, gramer ve tarihî bilgiler vardır. Müellif, eserinde açıklama ve değerlendirmelerde de bulunur, konuyu işlerken zaman zaman nüktelerle süsler, bazen dinî ilimlere dair bilgiler de verir.²⁹⁶ Bu eserde Arap dili nesir ve şiirleri bulunur.

Müberred ve Sa’leb’in yaşadığı hicri üçüncü asır, Arap dili açısından altın çağ niteliğindedir. Bundan dolayı onların ölümüyle Arap edebiyatı döneminin sona erdiği söylenir. Müberred’in en çok şöhret bulan eseri, *el-Kâmil* kitabıdır. Bu eserde Arap

²⁹³ Nilüfer Kalkan Yorulmaz, *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagati Kaynaklarında Rivayet Sistemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, 50.

²⁹⁴ İbn Hallikân, IV, 321.

²⁹⁵ İsmail Demir, *Büyük Arap Dil Bilgini Ebû Sa’id es-Seyrafi*, İstanbul 2009, 52.

²⁹⁶ İsmail Durmuş, “Müberred”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 434.

dilinin inceliklerine edebî bir üslupla temas edilmiştir. Müberred, nüktedan birisi olduğu için okuyucunun dikkatini zevkli pasajlarla canlı tutmaktadır. Eserde birçok belagat konusu işlenmiştir. Kinaye, mecaz, istiare, iltifat, tecrid, itnab, teşbih, icaz konuları, çeşitli dil meseleleri kitabın farklı yerlerinde istişhadlarla birlikte ele alınmış; bazı meseller, hikmetli sözler üzerinde de durulmuştur.²⁹⁷

Müberred'in *el-Muktedab* adlı eseri, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından sonra Arap dilinin en önemli kitabı olarak kabul edilmiştir. Ancak bu eserin *el-Kitâb*'tan sonra yazılmasından dolayı *el-Kitâb*'ın şöhreti sebebiyle onun gölgesinde kaldığı söylenmiştir. İkmal etmek amacıyla yazılan *el-Muktedab*'ın ana kaynağı *el-Kitâb*'dır. Müberred, bu eserinde Sîbeveyhi'nin kullandığı istilâhların daha orijinalini kullanmıştır. Eserde sarf ve nahiv konuları dağınık olarak işlenmiştir. Beş yüze yakın ayet şahit olarak kullanılmış, bunlardan üç yüz yetmiş üçü *el-Kitap*'ta da aynen kullanılmıştır.²⁹⁸ Bu eserde Ali'ye ait bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri daha önce de belirttiğimiz gibi *el-Kitab*'ta da zikredilen ²⁹⁹ ضرّوب بنصل السيف سوق سمانها إذا عدمو زادا فإنك عقر

cümlesi Müberred'in *el-Muktedab* adlı eserinde zikredilmiştir.³⁰⁰

el-Muktedab adlı eserde “harflerin telaffuzu” başlığı altında Ali'ye ait sözün istişhad edildiği kısmı burada örnek olarak yer veriyoruz:

هَذَا بَابُ اللَّفْظِ بِالْحُرُوفِ: قَالَ سَبِيؤِيهِ خَرَجَ الْخَلِيلُ يَوْمًا عَلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ كَيْفَ تَلْفِظُونَ بِالْبَاءِ مِنْ اضْرِبْ وَالدَّالِ مِنْ قَدْ وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ مِنَ السَّوَاكِنِ فَقَالُوا بَا دَالٌ فَقَالَ إِنَّمَا سَمَّيْتُمْ بِاسْمِ الْحَرْفِ وَلَمْ تَلْفِظُوا بِهِ فَرَجَعُوا فِي ذَلِكَ إِلَيْهِ فَقَالَ أَرَى إِذَا أَرَدْتَ اللَّفْظَ بِهِ أَنْ أَزِيدَ أَلْفَ الْوَصْلِ فَأَقُولُ ابْ إِد / لِأَنَّ الْعَرَبَ إِذَا أَرَادَتْ الْإِبْتِدَاءَ بِسَاكِنٍ زَادَتْ أَلْفَ الْوَصْلِ فَقَالَتْ اضْرِبْ أَقْتَلْ إِذَا لَمْ يَكُنْ سَبِيلَ إِلَى أَنْ تَبْتَدِيَ بِسَاكِنٍ وَقَالَ كَيْفَ تَلْفِظُونَ بِالْبَاءِ مِنْ ضَرْبٍ وَالضَّادِ مِنْ ضَحَى فَأَجَابُوهُ كُنْحُو جَوَابَهُمْ فِي الْأَوَّلِ فَقَالَ أَرَى إِذَا لَفِظَ بِالْمُتَحَرِّكِ أَنْ تَزَادَ هَاءٌ لِبَيَانِ الْحَرْكَةِ كَمَا قَالُوا ارْمِهِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ { فَأَقُولُ بِهِ ضُهُ وَكَذَلِكَ كُلُّ مُتَحَرِّكِ وَهَذَا مَا لَا يَجُوزُ فِي الْفَيْسِ غَيْرُهُ فَإِنْ سَمَّيْتَ بِحَرْفٍ مِنْ كَلِمَةٍ فَإِنَّ فِي ذَلِكَ اخْتِلَافًا فَإِنْ سَمَّيْتَ بِالْبَاءِ مِنْ ضَرْبٍ فَإِنَّ بَعْضَ النُّحُويِّينَ كَانَ يَزِيدُ أَلْفَ الْوَصْلِ فَيَقُولُ هَذَا ابْ فَأَعْلَمُ وَهَذَا خَطَأً فَاحْشَ وَذَلِكَ أَنَّ أَلْفَ الْوَصْلِ لَا يَدْخُلُ عَلَى شَيْءٍ مُتَحَرِّكِ وَلَا نَصِيبَ لَهَا فِي الْكَلَامِ إِنَّمَا تَدْخُلُ لِيُوصَلَ بِهَا إِلَى السَّاكِنِ الَّذِي بَعْدَهَا لِأَنَّكَ لَا تَقْدِرُ أَنْ تَبْتَدِيَ بِسَاكِنٍ فَإِنْ كَانَ قَبْلَهَا كَلَامٌ سَقَطَتْ وَقَالَ غَيْرُهُ أَرَى أَنْ أَقُولَ رَبُّ فَأَعْلَمُ فَأَرَدَ مَوْضِعَ الْعَيْنِ مِنْ ضَرْبٍ فَقِيلَ لَهُ أَرَأَيْتَ مَا تَنْتَبِتُ عَيْنَهُ وَلامَهُ وَفأُوهُ مَحذُوفَةٌ مِنْ غَيْرِ الْمَصَادِرِ الَّتِي فَأُوها وَاو نَحْوِ عِدَّةٍ وَزِنَةِ فَاعْتَلِ بِمَا قَدْ وَجَدَ مِنْ غَيْرِهَا وَذَلِكَ قَوْلُهُمْ نَاسَ الْمُحذُوفِ مَوْضِعَ الْفَاءِ وَلَا نَعْلَمُ غَيْرَهُ وَبِذَلِكَ عَلَى ذَلِكَ الْإِتْمَامِ إِذَا قُلْتَ

²⁹⁷ Râfi‘î, I, 36, 37.

²⁹⁸ İsmail Durmuş, “Müberred”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 434.

²⁹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 111

³⁰⁰ Müberred, *el-Muktedab*, II, 112.

أناس فإنما هو فُعال على وزن غراب وإنه مشتق من أنيس وإنسان فُعلان وَهَذَا وَاضِحٌ جَدًّا قَالَ أَبُو الْحَسَنِ ضَبَّ كَمَا تَرَى فَيَحْذِفُ مَوْضِعَ الْعَيْنِ كَمَا فَعَلَ فِي مَدْ لَأَنَّ الْمَحْذُوفَ فِي مُنْذُ مَوْضِعِ الْعَيْنِ وَكَذَلِكَ سَهَّ إِنَّمَا الْمَحْذُوفُ التَّاءُ مِنْ أَسْتَاهُ قَالَ الشَّاعِرُ:

أُدْعُ أَحْيَاً بِاسْمِهِ لَا تَنْسَهُ إِنَّ أَحْيَاً هِيَ صِنْبَانُ السَّهِّ

وَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ الْعَيْنُ وَكَاءُ السَّهِّ وَالْقَوْلُ الْأَوَّلُ لِأَبِي عُثْمَانَ الْمَازَنِيِّ ثُمَّ رَأَى بَعْدُ إِدْأَسْمِي بِالْبَاءِ مِنْ ضَرْبٍ أَنْ يَرِدَ الْكَلَامُ كُلَّهُ فَيَقُولُ ضَرْبٌ كَمَا تَرَى وَلَا يَحْذِفُ لِأَنَّهُ إِذَا أَثَرُ أَنْ يَرِدَ رَدَّ عَلَى غَيْرِ عِلَّةٍ وَلَوْ سَمَّيْتَ رَجُلًا ذُوًّا فَاعْلَمْ لَأَنَّ أَصْلَهُ كَانَ فَعَلًا يَدُلُّكَ عَلَى ذَلِكَ ذَوَاتَا وَقَوْلِكَ هُمَا ذَوَا مَالٍ

el-Muktedab adlı eserde bulunan bu rivayetteki *gözün açık kalması* *insanın kendinde olduğunu gösterir*, sözü Ali tarafından rivayet edilmekte olup hadis kitaplarında Bakıyye b. Velîd - el-Vadîn b. Ata' Mahfûz b. Alkame-Abdurrahman b. Âiz el-Ezdî - Ali b. Ebî Tâlib - Resulüllah senediyle zikredilmektedir.³⁰¹ İbni Mace'nin *Sünen*'inde Bakıyye'nin öğrencisi Muhammed b. Mustafa tarihiyle,³⁰² Ebû Ya'la'nın, *Müsned*'inin 1. cildinin 215 numaralı bölümünde Ali b. Hüseyin tarihiyle aktarılmaktadır. Dârekutnî'nin, *Sünen*'in ilk cildinde Süleyman b. Ömer ve onun da öğrencisi Ebû Hamid tarihiyle rivayet edilmiştir.³⁰³ Müberred, eserinde rivayet zincirini zikretmemiş, sadece sahabe ravisini zikretmiştir.

1.4.9. İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908)

Asıl adı Abdullah b. Mu'tez b. Mütevekkil b. Mu'tasım b. Harun Reşid olup bir günlük halifelik yapmıştır. Samarra'da (247/861) yılında Rum bir anneden doğmuştur. Abbâsî devletinin kurulduğu yıllara rastlayan İbnü'l-Mu'tez'in çocukluğu bolluk içinde geçmiş, hayatının ilk döneminde lüks içinde yaşamıştır. İbn Mu'tez'in yetişmesi için dil, edebiyat, fıkıh ve hadis âlimleri tayin edilip onun için donanımlı bir kütüphane oluşturulmuştur. Fakat on üç yaşındayken halifenin değişmesiyle hayatında siyasî büyük çalkantılar başlamıştır. İbnü'l-Mu'tez, Halife olduğu gün (296/909) kendisine biat edildikten sonra askerler tarafından tahttan indirilerek işkence edilmiş ve boğularak öldürülmüştür.³⁰⁴

³⁰¹ Müberred, *el-Muktedab* (Tah. Muhammed Abdulhâlık), Kahire 1994, I, 33 - 35.

³⁰² İbn Mâce, Tahare: 62.

³⁰³ Ebu Ya'la, el-Mevsîlî, *Müsned* (I-XVI), Dâru'l-Memûn li't-Türâs, 1989, I, 215.

³⁰⁴ Mahmûd er-Rabdâvî, *el-Mevsû'a el Arabiyye*, Şam, 2007, XIX, 57.

İbnü'l-Mu'tez, kendi zamanında insanların muhdes şiir ve haberlere ilgi gösterdiğinden yakındır. Kendisi şair olan İbn Mu'tez'in kaside ve ahbar alanında uzmanlaşan nadir kişilerden olduğu, yaptığı rivayetlerden edebî bir zevke sahip olduğu anlaşılmaktadır. O, aynı zamanda iyi bir şiir tenkitçisidir.³⁰⁵

Küçüklüğünden itibaren ilk hocası Ahmed b. Said ed-Dımaşkî ile mülazemet etmiştir. Ahmed b. Said, İbn Mu'tez'in öldürülmesinden sonra da ondan rivayetlerde bulunmuştur. Onun diğer önemli bir hocası Müberred onun yanına gelir ve kalırdı. İbn Mu'tez, *Tabakât* adlı eserinde ondan birkaç rivayette bulunmuştur. Sa'leb'le birkaç defa görüşüp ona bazı şeyler sormuştur. Bir başka hocası da edip ve ahbar âlimi Hasan b. Alîl el-Anzî'dir.³⁰⁶

Ebû Bekir es-Sûlî, İbn Mu'tez'den rivayet etmiş ve onunla aynı dönemde yaşamıştır. Sûlî, onun evine sık sık gitmiş, İbn Mu'tez'den bahsederken onun evinin edebiyatçılar için yardımhane olduğunu söylemiştir. Sûlî, *Eş'ari Evlâdi's-Şu'arâ* adlı eserinde İbn Mu'tez'den çok sayıda rivayette bulunmuştur. İbn Rûmî de İbn Mu'tez'e mulâzemet edenlerden olmuştur.³⁰⁷

İbn Mu'tez'in hayatını anlatan âlimler, onun çok sayıda eserinden bahsetmiştir. *Kitabü'l-Bedî', Tabakâtü's-Şuarâ, ez-Zühr ve'r-Riyâz, Mükâtebatü'l-İhvân bi's-Şi'r, Eş'ârü'l-Mülûk, el-Cevârih ve's-Sayd, Kütübü'l-Âdâb*, onun eserleri arasındadır.³⁰⁸

İbn Mu'tez, *el-Bedî fi'l-Bedî* adlı eserinde bedi' sanatlarını beş başlık altında incelemiştir. Birinci babda isti'are, ikinci babda cinâs, üçüncü babda tıbak, dördüncü babda reddü'l-acz ale's-Sadr, beşinci babda ise Câhiz'in mezheb diye isimlendirdiği bir konuyu ele almıştır. Müellif, *el-Bedî fi'l-Bedî* adlı eserinde Ali'den rivayetler aktarmaktadır. Eserde isti'are konusunu işlerken önce *Kur'an-ı Kerim*'den, sonra hadîs-i şeriflerden, ardından da sahabeden şahitler getirmiş, sahabeden getirdiği şahitte ilk sırada Ali'den gelen şu rivayetler yer almaktadır:³⁰⁹ *كلام الصحابة: قال علي بن أبي طالب - رضي الله عنه - في كتابه إلى ابن عباس وهو عامله على البصرة في بعض كلامه: "أرغب راغبهم واحلل عُقد الخوف عنهم". وسئل عن تغيير الشيب وما روي في ذلك عن النبي - صلى الله عليه وسلم - في قوله: "عَيَّرُوا الشَّيْبَ وَلَا تَتَّبِعُوا بِالْيَهُودِ".*

³⁰⁵ İbni Mu'tez, 5.

³⁰⁶ İbni Mu'tez, 10.

³⁰⁷ İbni Mu'tez, 10.

³⁰⁸ İbni Mu'tez, 12; Rabdâvî, *el-Mevsû'a el Arabiyye*, XIX, 57.

³⁰⁹ Abdullah İbn Mu'tez, *el-Bedî fi'l-Bedî*, Daru'l-Ceyl, 1990, 77.

"فقال علي رضي الله عنه: "إِنَّمَا قَالَ ذَلِكَ وَالِدَيْنِ فِي قُلِّ، فَأَمَّا وَقَدْ اتَّسَعَ نِطَاقُ الْإِسْلَامِ فَكُلُّ أَمْرٍ وَمَا اخْتَارَ لِنَفْسِهِ ...Hz. Ali'ye Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşlılığı (saçlarınızı) değiştirin, Yahudilere benzemeyin hadisi sorulunca Hz. Ali, " إنما قال ذلك والدين في قُلِّ، فأما وقد اتسع نطاق الإسلام فكل " Hz. Peygamber bunu Müslümanlar azken söyledi. Ama artık İslam genişledi, herkes kendi istediğini seçebilir." diye cevap verdi." Ali'den gelen bu rivayet, Peygamber'e ait birtakım nasların illetlerini anlayıp zaman ve ortamın şartlarına göre uygulamak gerektiğini bize göstermektedir.

Ali'den diğer bir rivayet ise aynı eserde bir sonraki sayfada bulunmaktadır. Burada güzel ahlaktan bahseden şahit şöyledir:³¹⁰ وَرُؤُوا أَنَّ عَلِيًّا -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- سَأَلَ كَبِيرُ قَارِسَ عَنِ أَحْمَدَ سِيرَ مَلُوكِهِمْ عِنْدَهُمْ فَقَالَ: لِأَرْدَسِيرَ فَضِيلَةَ السَّبِقِ غَيْرَ أَنَّ أَحْمَدَهُمْ سِيرَةَ أُنُو شِيرِوَانَ قَالَ: فَأَيُّ أَخْلَاقِهِ كَانَ أَغْلَبَ عَلَيْهِ وَقَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ. قَالَ: الْجَلْمُ وَالْأَنَاةُ، قَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: هُمَا تَوَآمَانٌ يُنْجِيهِمَا عُلُوُّ الْهَمَّةِ ؟ قَالَ: الْجَلْمُ وَالْأَنَاةُ وَرُؤُوا أَنَّ عَلِيًّا -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ لِبَعْضِ الْخَوَارِجِ فِي حَدِيثِ طَوِيلٍ: وَاللَّهِ مَا. اللَّهُ عَنْهُ: الْعِلْمُ قِفْلٌ مِفْتَاحُهُ السُّؤَالُ عُرِفَتْ حَتَّى إِذَا نَعَرَ الْبَاطِلُ نَجَمَتْ نُجُومُ قَرْنِ الْمَاعِزَةِ أَرَدْنَا قَوْلَهُ: نَعَرَ الْبَاطِلَ *Hz. Ali'ye ağır başlılık ve akılın hangisi daha üstündür diye sorulunca Hz. Ali: "Onlar ikiz kardeştir, gayret onları değerli hale getirir." der. Yine Hz. Ali: "İlim kilittir, anahtarı sormak / istemektir." der. Yine o, bazı hariciler hakkında uzunca bir sözünün bir kısmında o "Vallahi yalanlarının, alçakça, saldırgan, korkak keçinin boynuzları gibi, ortaya çıkmasına kadar onları bilmiyordum." der.*

İbn Mu'tez, üçüncü babda tıbak sanatını işlerken önce Halil b. Ahmed'den ve diğer dil âlimlerden kelime anlamlarını aktarır, Peygamber'in (s.a.s.) ve sahabenin kullanımından bir örnek getirir. Bu bağlamda Ali'den yaptığı rivayette, kişinin işlediği günahı küçük görmesinin büyük günahlardan olduğu manasına gelen, şahit olarak kullandığı sözü şöyledir: ³¹¹ إِنَّ أَعْظَمَ الذُّنُوبِ مَا صَغَرَ عِنْدَ صَاحِبِهِ "Günahların en büyüğü, sahibine küçük gelenidir."

Eserin beşinci babında ta'riz ve kinaye ele alınırken ilk cümlede yine Ali'den bir rivayet zikredilir. Bu rivayet onun kendisinden yirmi yaş büyük abisi Akîl'in yanında koç varken söylediği bir şu sözdür:³¹² وَمِنْهَا التَّعْرِيفُ وَالْكَنَايَةُ، قَالَ عَلِيٌّ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- لِعَقِيلٍ وَمَعَهُ كَبِشٌ ³¹² لَهُ: أَحَدُ الثَّلَاثَةِ أَحْمَقُ، فَقَالَ عَقِيلٌ: أَمَا أَنَا وَكَبِشِي فَعَاقِلَانِ Bu sözün Belâzürî'nin *Cümel Ensâbi'l-Eşrâf*

³¹⁰ İbn Mu'tez, 78.

³¹¹ İbn Mu'tez, 126.

³¹² İbn Mu'tez, 160.

adlı eserinde zayıf olduğu söylenen benzer bir rivayeti şöyledir:³¹³ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَجَاهِدٍ: أَنَّ عَلِيًّا قَالَ لَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ أَحَدَ الثَّلَاثَةِ لِأَحْمَقٍ. قَالَ: أَمَا أَنَا وَتَيْسِي فَلَا!

Görüldüğü üzere Ali'den gelen rivayetler Basra ve Kûfe dilcilerinden Halil b. Ahmed, Sîbeveyhi, Sa'leb, Kutrub, Ferrâ, İbni Sikkît, Ebû Hâtim, Müberred ve İbnü Mu'tez tarafından şahit olarak kullanılmıştır. Ali'nin sözlerinin tamamını bu eserlerde tespit etmemiz mümkün değildir. Bunun için daha özel bir çalışma yapmak gerekir. Biz sadece onun isminin zikredildiği rivayetleri veya ona ait olma ihtimalinden hareketle araştırdığımız rivayetleri tespit etmeye çalıştık. Burada ele alınan dilciler, Arap dilinin küçük bir meselesini bile delil ve kıyasla tahlil eden, alanında uzman kişilerdir. Bu önemli dilcilerin Arap dilinin inceliklerini anlatırken Ali'nin kullandığı cümleleri ölçü olarak almaları, onun dilde otorite olduğunu göstermektedir.

1.4.10. Hz. Ali'den Gelen Rivayetlerin Senetleri

Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserinde bulunan rivayetlerin yüzde onu Ali'ye nispet edilir. Bu rivayetlerde on dört isnad bulunmaktadır. Bu senetlerin birinde üç, birinde altı, diğer on ikisinde beş ravi bulunmaktadır.³¹⁴ Ferrâ gibi önemli bir dilcinin bu eserinde bu kadar çok rivayetin bulunması Ali'nin onun üzerindeki etkisinin büyük olduğunu ve dil alanındaki önemini ortaya koymaktadır. Ferrâ'nın, Ali'ye kıraat ihtilafları, ayetlerin tefsiri ve kelimelerin açıklanması gibi çeşitli konularda rivayetler isnad etmesi, Ali'nin Arap diline olan katkısını göstermektedir.

Ferrâ'nın Ali'den yaptığı rivayetlerin yarısından fazlası isnadsızdır. İsnadlı olan rivayetlerin üçte biri, Muhammed b. Fadl, Ata, Ebû Abdırrahman, Ali tarihiyle ulaşır. Az bir kısmı Hibbân, Kelbi, Ebû Sâlih, Ali ve Kays, Ziyâd b. Ilaka, Ebû Umare, Ali yoluyla ulaşır.³¹⁵ Bu eserinde bulunan rivayetlerin yüzde beşi Resulüllah'a; yüzde on sekizi İbni Abbas'a; yüzde on üçü İbni Mes'ud'a, yüzde onu Ali'ye; yüzde beşi Ebû Bekir; Ömer ve Aişe'ye aittir. Yüzde kırk dokuzluk kısmı da diğerlerine aittir.³¹⁶

³¹³ Belâzürî, Ahmed b. Yahya, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf* (Tah. Süheyl Zekâr), Beyrut, 1996, II, 72.

³¹⁴ Yorulmaz, *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagati Kaynaklarında Rivayet Sistemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 447.

³¹⁵ Yorulmaz, 301.

³¹⁶ Yorulmaz, 352.

Ferrâ'nın "*Meâni'l-Kur'ân*" adlı eserinde Ali'den yaptığı rivayetler, on dört ayrı senetle gelmektedir. Bu senetlerdeki ravi sayıları dört ila sekiz arasında değişmektedir. Ali'den rivayette bulunan Arap dilcileri tanıma açısından önemli olduğu düşündüğümüz senetlerde ismi geçen Arap dili âlimlerini burada zikretmekte fayda vardır:

1. Ali - Ebu İshak - Muhammed b. Eban el-Kureşi - Ferrâ
2. Ali - Racul - Muhammed b. Hibbân - Kays - Ferrâ
3. Ali - Racul - İbn Cabir - Yezid b. Yezid - Kays - Ferrâ
4. Ali - Naciye b. Ka'b - Ebi İshak - Kays b. Rabi' - Ferrâ
5. Ali - Ebu Abdurrahman - Ebi İshak - Kays - Ferrâ
6. Ali - Ebu Abdurrahman - Kelbi - Meşayih - Ferrâ
7. Ali - Ebu Abdurrahman - Ata b. Saib - Muhammed b. Fadl - Ferrâ
8. Ali - Galib b. Nuceyh - Ferrâ
9. Ali - Ebi Harb b. Ebi Esved - Dâvud b. Ebi Hind - Mendel b. Ali - Ferrâ
10. Ali - Ebu Sâlih - Kelbî - Hibbân b. Ali - Ferrâ
11. Ali - Ebu İmare - Ziyâd - Kays - Ferrâ
12. Ali - Âsım b. Damme - Ebi İshak - Kays - Ferrâ
13. Ali - Abdullah b. Hayr - Seddî - Kays - Ferrâ
14. Ali - Mücahid - Hasif - Kays - Ferrâ

Görüldüğü üzere bu senetlerde Ali ile Ferrâ arasında bir senette bir, bir senette iki, on bir senette üzere çoğunluğu oluşturmakta, bir senette ise dört ravi bulunmaktadır.

Ali'nin vefatı ile Ferrâ'nın doğumu arasında yaklaşık yüz seneden fazla bir süre geçtiğine göre bir ravi bulunan senette bulunan Gâlib b. Nuceyh'in hicri 130'lu yıllarda vefat ettiği tahmin edilmektedir. Ferrâ hicri 144 yılında doğduğuna göre arada ismi zikredilmeyen bir ravi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu sened âlî değil munkatı' bir senettir. İki senette de racül diye kim olduğu bilinmeyen bir halkadan bahsedilmektedir. Bu senetlerden Ali'nin ilminin sonraki dönemlere aktarılırken rivayet zincirinin kullanıldığı, bu senetlerde zikredilen isimlerin ondan istifade ettiği anlaşılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ’NİN ARAP DİLİNE KATKILARI

Gramer kurallarının teşekkülü ve tedvini İslami dönemde başlamış ve gelişmiştir. Ve bu harekete nahiv ilminin ortaya çıkışı olarak bakılmıştır. Tabi ki bunda sarf ilmi nahiv ilminin içinde görülmüştür. Nahiv ilminin ortaya çıkışına Kur’ân ayetlerinde ve bazı Arap kelimelerinde yapılan birtakım ciddi hataların yol açtığını söylemek mümkündür. Bu konuyla ilgili ilk olay şu şekilde kaynaklarda zikredilmiştir: Hâkka sûresinin 37. ayetinde geçen *لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطُونَ* “Onu günahkârlardan başkası yemez.” ayetini³¹⁷ bir bedevi Arap *لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِينِ* şeklinde cemi müzekker salimi, nasb halinde okumuş bunun üzerine Ali nahiv ilmini ortaya koymaya karar vermiştir.³¹⁸

İkinci olay da, Tevbe sûresinin 3. ayeti hakkındadır. Ömer’in halifeliği zamanında bir bedevî Medine’ye gelir, kendisine *Kur’ân* öğretecek birini arar. Bir sahabe, ona *Kur’ân* okuturken: *وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ* “*Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resulünden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Resülü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirirseniz, şunu iyi bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz. İnkârcılara, elem dolu bir azabı müjdele!*” ayetindeki³¹⁹ bir kelimeyi yanlış yere atfederek *أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولِهِ* diye “ل” harfini kesre ile okuyunca ayetteki “*Allah ve Resülü, müşriklerden beridir.*” manası bozularak “Allah, Müşrikler ve Peygamber’den berîdir.” haline gelmektedir. Bunun üzerine bedevi, “Allah, Peygamber’den berî ise ben de Peygamber’den beri’yim.” deyince olay, Ömer’e intikal etti. Ömer, böyle konuşan bedevîyi çağırır ve ona “Sen Resulullah’tan beri misin?” der. O da “Ey müminlerin emiri, *Kur’ân* okumayı bilmiyordum, Medine’ye geldim, bana kim öğretir diye sordum, birisi bana Berae sûresini okudu, bu sürede Allah, Resülü’nden beridir, diyor. Allah, Resülü’nden beri ise ben de Resul’den beriyim.” der. Ömer ona doğrusunu öğretti. Bunun üzerine bedevî “Ben de Allah ve Resülü’nün beri olduklarından berîyim.” der. Bu olay

³¹⁷ Hakka: 69/37.

³¹⁸ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, 18.

³¹⁹ Tevbe: 9/3.

üzerine Ömer, Arapçayı bilmeyenin *Kur'ân* öğretmesini yasakladı ve Ebü'l-Esved'e nahiv ilmini vaz' etmesini emretti.³²⁰

Bir başka rivayete göre Vali Ziyad b. Ebih, Ebü'l-Esved'i çağırır ve "Arap olmayanların etkisiyle dil bozuldu. Bir şey ortaya koysan da insanların konuşmaları düzelse ve Allah'ın kitabını da irabını ortaya koysan" der. Ebü'l-Esved'in bu teklifi reddetmesi üzerine Ziyad, bir adam görevlendirir. Ebü'l-Esved'in geçeceği yere oturtup Tevbe sûresinin 3. ayetinin *وَرَسُولُهُ* kısmındaki kelimeyi yanlış olarak *ورسوله* olarak okumasını söyler. Ebü'l-Esved, bunu duyunca olayın vehametini anladı. Ziyad'a giderek: "Söylediğin şey aklıma yattı, *Kur'ân*'ı irablandıracağım, bana 30 kişi görevlendir" dedi. Bu 30 kişinin 10 tanesini yanına aldı, ihtiyaç oldukça diğerlerinden seçiyordu. Böylece Ebü'l-Esved, irablandırma çalışmasına başlamış oldu.³²¹

Konuyla ilgili başka bir rivayette ise Tevbe sûresi 3. ayetiyle ilgili rivayette şöyle bir farklılık bulunmaktadır: Ebü'l-Esved, Ziyad'a gidip harekelendirme işini yapacağını, kendisine zeki, anlayışlı sağlam bir kâtip göndermesini söyledi. Ziyad Ebü'l-Esved'e yardım etmesi için Abdu'l-Kays kabilesinden birisini tayin etti, fakat Ebü'l-Esved, bunu kabul etmedi. Sakif kabilesinden birisini gönderince onu kabul etti. Bundan sonraki kısım Enbârî'nin rivayetiyle aynıdır.³²² Bu rivayet daha makul görülmektedir. Bu yapacağı işaretler Mushafı karışmasın diye kâtime farklı bir renk kullanmasını söyledi. Ebu'-Esved, okurken kendisini takip etmesini ağzını açtığı zaman bugünkü fetha işareti için harfin üzerine bir nokta, ağzını yumduğu zaman damme anlamında harfin önüne bir nokta, kesre işareti için harfin altına bir nokta, tenvin olduğu zaman ise çift nokta koymasını söyledi.³²³

Nahiv ilminin ortaya çıkmasına sebep olan başka olaylar da vardır. Bunlar, Arap dilinin kullanımında yapılan hatalarla ilgilidir. Bunlardan biri Ebü'l-Esved'in kızıyla ilgilidir. Bir gece Ebü'l-Esved'in kızı gökyüzüne baktığında gördüğü güzelliği anlatmak için babasına *أَحْسَنُ* ve *السَّمَاءِ* kelimelerinin son harfleri olan nun ve hemzede irab hatası yaparak *مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ* şeklinde söyledi. Babası "يُجُومَهَا" *yıldızları mı kastettin*" diye sorunca "Hayır, *semanın güzelliğini kastettim*" dedi. Babası kızına doğru ifadenin *مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ*

³²⁰ Enbârî, 18; Tantâvî, 19, 20.

³²¹ Enbârî, 21.

³²² El-Merzubânî, Ebu Ubeydullah, *Nûru'l-Kabs*, İhtisar: Ebu'l-Mehâsin, Daru'n-Neşr, 1964, 3.

³²³ Enbârî, 21; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Ebü'l-Esved ed-Düeli", *DİA*, 1994, X, 312.

olması gerektiğini öğretti. Bunun üzerine Ebü'l-Esved'in nahiv ilmini vaz' etmeye başladığı, ilk konunun ise bu taaccüb sigası olduğu rivayet edilir.³²⁴

Kur'ân'ın harekelendirilmesi, insanların faydalanacağı bir şey ortaya koyma amacıyla Ebü'l-Esved'in, Ömer'in, Ali'nin veya Irak Valisi Ziyad'ın isteği üzerine başladığı anlaşılmaktadır. *Kur'ân-ı Kerim*'in noktalanma işlemi şimdiki hareke yerine kullanılan işaretler nokta işareti kullanılarak yapılmıştır. Bu işaretlemelerde noktalanmalar için Mushaf yazısından farklı bir renk kullanılmıştır.³²⁵ Bu ve benzeri olayların her birinin *Kur'ân*'ın noktalanmasına katkısı olabileceğini söylemenin en doğrusu olacağı kanaatindeyiz. Çünkü özellikle Peygamber'in vefatından sonra geniş alana yayılan Müslümanlar, bulunduğu yerlerde çeşitli çözüm yolları aramış, farklı bölgelerde müstakil çalışmalar yapmış, böylece Arap dili grameri hakkında oluşan dil ekolleri arasında bazı ihtilaflar meydana gelmiştir.

2.1. ARAP DİLİ GRAMERİNİN TEŞEKKÜLÜ

Arap grameri ilk dönemlerde “nahiv” kelimesiyle ifade ediliyordu. Nahiv kelimesi نَحَا fiilinin mastarı olup cümledeki yerine göre; “yönelmek”, “yol”, “kastetmek”, “gidirmek”, “yön”, “işte ciddi davranmak”, “öne geçirmek”, “dayanmak”, “sunmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³²⁶

Nahiv, cümleyi ele alan bir ilimdir. Arap dilinde cümle ve kelam bazen birbiri yerine kullanılabilir. ³²⁷ Cümle İbn Manzûr, nahv kelimesine geniş yer ayırmıştır. Ona göre nahiv, kelime olarak kastetmek, yönelmek anlamlarına gelmekte, ıstilahî olarak ise kısaca إعراب الكلام العرَبِي “*Arap sözünün î'rabıdır.*” Nahiv, Arap sözünde bulunan tesniye, cemî, tahkîr, tekbîr, izâfe, nispet ve diğer tasarruflardır. Nahiv, Arap fesahatinde ehil olmayan kişiler içindir.³²⁸ Bir başka ifadeyle “Nahiv; cümle içindeki kelimelerin yerlerini, î'rab ve bina bakımından sonlarının durumlarını ve aralarındaki ilişkiyi

³²⁴ Enbârî, 21.

³²⁵ Rekin Ertem, “Elifba”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 39-44.

³²⁶ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn* (Tah. Mehdi Mahzumî, İbrahim Semarrâî), Dâru Mektebeti'l-Hilal, t.y. III, 302-303; İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut 1991, XV, 309-313; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Tah. Muhammed Naim el-Arkasûsî), Beyrut 2005, 1337-1338.

³²⁷ Mustafa Kaya, *Arapça Cümle Yapıları Arasındaki Farklar*, Mektep yayımları, İstanbul 2017.

³²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 309.

araştıran ilimdir.”³²⁹ Görüldüğü üzere nahiv kelimesi sarf ilminin konularını da içine alacak şekilde tarif edilmektedir.

Nahiv ilmi, düzgün okumayı, anlamayı ve konuşmayı öğrettiği gibi dini korumanın dili korumakla olacağı inancından dolayı önemi büyüktür. Bu sebeple Arap dili, alet ilmi sınıfından olsa da ‘âlî ilimler kadar önemlidir. Önemine binaen dinî literatürde Arap dilinin küçük meseleleri hakkında yapılan ciddi tartışmalar sonucunda büyük ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

Sonraki dönemlerde Arap dilbilimi “el-Elsuniyye, el-Elsuniyyat, ilmü’l-luga, İlmü’l-lisâniyat, fıkhu’l-luga, el-Lisâniyât” gibi çeşitli kavramlarla ifade edilmiştir. Kavramların belirlenmesinde coğrafi etkenler tesiri olmuştur.³³⁰

Ana dili Arapça olmadığı halde Arapların da faydalanacağı eserler ortaya koyan Türk ve başka ırklardan nice Müslüman dilciler olmuştur. Zaten nahiv ilminin vaz’ edilmesinin asıl sebebinin Arapçanın bozulmasını önlemek ve Arapça bilmeyenlere öğretmek olduğuna daha önce belirtilmişti. Böylece İslam dininin kaynağı Kur’ân’ın korunması amaçlanmıştır. Nahiv ilmi, Arap nüfusunun az olduğu, yabancıların çok bulunduğu merkezlerde doğal ortamında teşekkül etmeye başlamış, yükselme döneminde tedrici olarak gelişmiş ve bu ilmin babları oluşmuştur. Çoğunluğun görüşüne göre nahiv ilminin gelişmesi kendi doğal ortamındaki kültür ve etkilerle gerçekleşmiştir.³³¹

Tezimizin ana konusu olduğundan dolayı sık sık belirttiğimiz üzere nahiv ilminin Ali ile başladığı kabul edilir. Ebü’l-Esved’e bu ilmi tarif ederken nahiv kökünden gelen “أَنْحُ” kelimesini kullanmıştır. Ali’nin bu kelimeyi kullanmasından dolayı bu ilme nahiv isminin verildiği söylenir. Bu konuya ileride daha geniş bir şekilde ele alacağız.

Daha önce de belirtildiği gibi Arapların ilk dönemlerde meleke haline gelen bir konuşma kabiliyeti vardı. Düzgün konuşmak için dil kurallarına ihtiyaç hissetmiyorlardı. Daha sonraki dönemlerde Arap olmayanların Araplarla karışmasından dolayı yabancıların Arapçayı konuşurken irabta birçok yanlışlık yapmaya başlaması nahiv

³²⁹ Mehmet Cevat Ergin, “Arap Nahvinin Doğuşu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, Sayı II, Diyarbakır, 2005, 137-138.

³³⁰ Mustafa Kaya, *Modern Arap Dilbilim Çalışmaları*, *Ekev Akademi Dergisi*, 12, 36, 2006, 340, 341.

³³¹ Tantâvî, 21.

ilminin oluşmasını zorunlu hâle getirmiştir.³³² Daha Peygamber'in yaşadığı dönemde bile mevaliler tarafından ‐lahn‐ diye ifade edilen birtakım hatalar ortaya çıkmıştı.³³³ Bu yanlışlar ortaya çıkınca müdahale edilerek düzeltilse de dil kurallarını belirlemeden bu işin içinden çıkmak zor görünüyordu.³³⁴ Bu nedenle nahiv ilminin kurallarının ortaya çıkarılması gerekiyordu.

Hicazda hakim dil fasih Arapça olduğu için oralarda nahiv ilmine diğer bölgelerdeki kadar ihtiyaç hissedilmese de Kûfe, Basra ve Bağdat gibi merkezlerde mevaliler çok olduğu için dilde bozulmalar artmış, bundan dolayı bu merkezlerde dil okulları oluşmuştur. Bu merkezlerden Kûfe, Ali'nin ömrünün son kısmının geçtiği Irak'ta bulunmaktadır. Bu topraklarda Arap ve Arap olmayanlar bir arada yaşıyorlardı, yaşam standartları iyiydi, fakat yaşayanların çoğu mevali olduğundan dolayı Araplar da yabancıların etkisinde kalıyor, yeni nesil fasih bir Arapça konuşamıyordu. Hatta bu yanlışlar *Kur'ân* okurken de yapılıyordu. Müslümanların kutsal metinlerini doğru anlamak için lazım olan Arap dilinin kurallarının bir an önce ortaya çıkarılması ve yapılan hataların önüne geçilmesi gerekiyordu.³³⁵

Bazı müsteşrikler başta olmak üzere bir kısım dilciler, Arapların Irak'ta, Süryani kültürüyle iç içe girdikten sonra Arapçanın teşekkül etmesini gerekçe göstererek Arapçanın Yunancadan nakledilerek alındığını iddia etmiştir. Onların görüşüne göre Süryanice, Yunancanın etkisiyle gelişmiş, Araplar da Süryanilerin etkisiyle nahiv kurallarını geliştirmişlerdir.³³⁶ Bu gerekçe asılsızdır. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi Arap dili çalışmalarının asıl başlama sebebi Arap dilinin yabancı dillerle karışmasını önlemektir.

Arap dili ve lehçeleri üzerinde çalışmaları olan Alman Müsteşrik Enno Littmann (ö. 1958), Avrupalıların Arap dilinin kaynağı konusunda iki görüşü olduğunu söyler. Bu görüşlerden biri, Arap dilinin Yunancadan geldiği görüşüdür. Diğer görüş ise bunun aksidir.³³⁷ Müsteşriklerden Elliva Gregios Markos ed-Dimeşkî, Ermenilere kendi dillerini

³³² Tantâvî, 18; Kazvîni, Ahmed b. Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğati'l-Arabîyyeti ve Mesâilihâ ve Süneni'l-Arabi fî Kelâmiha*, (naşir Muhammed Ali Beydûn), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, 13,14.

³³³ Halebî, 5.

³³⁴ Halebî, 5.

³³⁵ Tantâvî, 20, 21.

³³⁶ Tantâvî, 21.

³³⁷ Tantâvî, 22.

öğretmek için Rusya’da kurulan Lazarev Enstitüsü (1815) Arapça kürsüsünün ilk profesörü olup 1846–1912 yılları arasında yaşamıştır. O, nahiv ilminin Yunancadan kopyalandığını iddia etmektedir. Bu iddia tutarlı değildir. Çünkü her ilim, ağaçların kendi ortamında gelişip yetiştiği gibi kendi ortamında, kendine has özellikleriyle gelişir.³³⁸ Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb*’ı ve daha önceki nahiv kuralları tercüme ve alıntı olmayıp Arap dilinin aslî kaideleridir. Ayrıca mantık ve diğer ilimler Sîbeveyhi’nin vefatından sonra tercüme edilmeye başlanmıştır. Araplar, felsefeyi ve Süryaniceyi, daha sonraki dönemde öğrenmişlerdir. Ayrıca kelimenin taksimi nahiv ilminde felsefeden hep farklı olmuştur. Örneğin Sîbeveyhi, kelimeyi isim, fiil ve harf diye ayırmış; felsefe ise isim, kelime ve bağ (ribât) diye taksim etmiştir. Nahiv ilminde ise hiçbir zaman bu şekilde isimlendirilmemiştir. İsim, fiil ve harf diye isimlendirme Arapçanın orijinal, kendi ürünüdür, herhangi bir nakil veya tercüme söz konusu değildir. Ayrıca dokuzuncu y.y.’dan itibaren Batılılar, kendi müfredatlarında olmayan tıp ve felsefeye Endülüs’te gelişen büyük medeniyet zenginliği sayesinde hatta Yunan kaynaklarına bile Arapça eserler yoluyla ulaşmışlardır.³³⁹

Arap dilinin gelişimini anlatan birçok temel eser bulunmaktadır. Bu eserlerden biri İran bölgesinde yaşayan, 1004 yılında vefat eden, ilk defa bu isimle eser yazan İbni Faris’e ait “*Fıkhü’l-Luga*” adlı eserdir. Bu eser aynı zamanda daha sonraki dönemlerde yazılan İbni Cinnî’nin *el-Hasâis*, Suyûtî’nin “*el-Muzhir*” adlı eserlerinin temel kaynaklarındanıdır.³⁴⁰ Bu eserin Beyazıt (Veliyyüddin Efendi, nr. 3129), Süleymaniye (Ayasofya, nr. 4715) ve Sivas Rıza Bey (nr. 206, 851) kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmakta olup ilk neşri 1910 yılında Beyrut’ta yapılmıştır.

Eserde Arapçanın nazariyesi ve ilkeleri Fıkhü’l-Luga başlığı altında incelenmiş olup dilin konusu, tarihi, menşei, nahvi, sarfi, belagat ve şiir bilgisi, hakikat-mecaz ile Arapların hitap ve ifade tarzları gibi bugünkü gramer konularının geneli ele alınmıştır. İbni Fâris, bu eserin ilk bölümlerinde Arap dilinin tevkifi olmasını ele almıştır. Arap dilinin faziletinden bahsederken Arap dilinin en üstün dil olduğunu Adem’den itibaren var olduğunu söyleyerek Kurtûbî ile aynı görüşü savunmuştur.³⁴¹ Arap dilinin kurallarını

³³⁸ Ahmed Emin, *Muhâdarâtü’l-Üstaz Littman*, Zahru’l-İslam, Beyrut, 1916, 292, 293.

³³⁹ Kees Versteegh, *History of Arabic Language Teaching*, Edinburgh University Press, 1997.

³⁴⁰ Hüseyin Tural, “İbn Fâris”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 480.

³⁴¹ Hulusi Kılıç, “es-Sâhibî”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 421, 422.

Ebü'l-Esved'in vaz' ettiğini, bu çalışmaların Ali'nin yönlendirmesiyle olduğunu söylemiş, farklı görüşleri telif etmiştir. Genel itibariyle muteber kabul edilen eserde nahiv ve aruz ilminin ilk zamanlarda da var olduğu fakat insanların onu zamanla unuttuğu gibi şaz görüşlere de rastlanmaktadır.³⁴²

Nahiv ilminin doğuşunda ilk isimlerden sayabileceğimiz Ebü'l-Esved'in asıl ismi Zâlim b. Amr b. Süfyan b. Cendel Ebü'l-Esved ed-Düelî'dir. Rivayetlere göre Peygamber (s.a.v.) zamanında Müslüman olmuş olup bir rivayete göre Bedir Savaşına katılmıştır. Halife Ömer zamanında Basra'ya hicret etmiş ve orada yaşamıştır. Ali'nin hilafeti döneminde onun yanında yer almıştır. Ölümü hakkında çeşitli rivayetler olup bazılarında göre hicri 69 yılında taun hastalığından dolayı, çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre ise hicri 67 yılında kısmî felçten dolayı vefat etmiştir.³⁴³

İlk dönem Arap dilcileri, Arap dili hakkında yapılan ilk gramerleştirme çalışmalarının başlamasının lahn diye ifade edilen hatalardan kaynaklandığını söylemiştir. Bu problem Kur'ân-ı Kerim'in nazil olmaya başlamasından sonra dünyanın çeşitli bölgelerinde İslam'ı kabul eden farklı dil ve kültürdeki insanların Araplarla karışması sonucu ortaya çıkmıştır. Ebu't-Tayyib el-Halebî bu konuda şöyle söyler: “İyi bil ki Arap dilinde ilk bozulan ve ilk öğrenilmeye ihtiyaç olan şey lahn oldu. Çünkü lahn, Peygamber (s.a.v.) zamanında mevali ve Arapların arasına karışanların konuşmalarında ortaya çıktı.”³⁴⁴ Ebu Bekir ez-Zebidî ise bu durumu şöyle ifade eder: “Araplar, İslam'ın ilk döneminde önceki dönemlerde konuştukları dili doğal konuşuyorlardı. İslam dini fetihlerle dünyaya yayıldıkça insanlar toplu halde Müslüman olmaya başladılar. Birçok dil ve şive birbiriyle kaynaştı, dilde bazı ihtilaflar oluşunca Arap dilinde de bozulmalar ortaya çıktı. Arap dilinin temeli konumunda olan manayı netleştiren irab ilmi sayesinde yabancılarla etkileşimden dolayı meydana gelen Arap dilindeki bozulmaların önüne geçilmesi amaçlandı. Ancak birçok zorlukla karşılaşıldı.³⁴⁵ Câhiz'a göre Arap dilinde ilk yapılan hata semaî müennes olan kelimeye müenneslik alameti olan “ ۛ ” harfi eklenerek

³⁴² Kazvînî, 15, 16.

³⁴³ Ebu Saîd Hasan es-Sükkerî, *Dîvân-ı Ebü'l-Esved ed-Düelî* (Tah. Muhammed Hasan Ali Yasin), Daru'l-Mektebetü'l-Hilâl, 2009, 11-14.

³⁴⁴ Halebî, 23.

³⁴⁵ *Zebidî*, Ebu Bekir Muhammed, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim), Dâru'l-Meârif, Kahire 1119, 11.

kurulan “ هذِهِ عَصَائِي ” cümlesidir.³⁴⁶ Buradan da anlaşıldığına göre irab ilmiyle nahiv kastedilmektedir. Sarf ve nahiv ilmi bir arada değerlendirilmektedir.

Son dönem müelliflerinden Said Afganî lahnın ortaya çıkması, Arap dilinin tedvininde, cem edilmesinde, nahiv kaidelerinin istinbatında ve tasnifinde en önemli saik olduğunu, peş peşe meydana gelen hadiseler, Arapça ve İslam dini konusunda hamiyet sahibi olanları harekete geçirdiğine değinmiştir.”³⁴⁷

Araplar ticari işleri için başka toplumlarla muhatap olan, genellikle çölde kendi dillerini konuşan dışa kapalı bir toplumdur. Arapçanın en ince ayrıntılarını pratik hayatta uygulayan şairler, Arapların en önemli gündemini oluşturuyordu. Arap dilinin zirveye çıktığı bu dönemde Kur’ân-ı Kerim’in Arapça inmesiyle bu dil taçlandırıldı ve Arap diline ilgi daha da arttı. Yeni Müslüman olan ana dili Arapça olmayan farklı milletler, Arapçayı öğrendi. Haliyle birtakım yanlış kullanımlar da ortaya çıkmaya başladı. Bu durum gramer kurallarının oluşmasını kaçınılmaz kıldı.

Nahiv ilminin kim tarafından başlatıldığı hakkında birçok değerlendirme olmuştur. Bu ilmi Ali ve Ebü’l-Esved mi yoksa başkaları mı sorusu iki başlık altında kısaca ele alınacaktır:

2.1.1. Bu Konudaki Tartışmalar

Nahiv, İslami ilimlerin anlaşılması için en temel alet ilmidir. Ortaya çıkması bakımından da en köklüsü olup hakkında birçok eski ve yeni araştırma yapılmıştır. Bu ilmin ortaya çıkmasında katkısı olan kişiler çoktur. Fakat burada üzerinde durulan husus bu ilmin ilk oluşmasında öncü olan kişinin kim olduğudur. Bu kişilerden Ali ve Ebü’l-Esved ed-Düeli isimleri öne çıkmaktadır. Birtakım ihtilaflar olmasına rağmen bu ilmi vaz’ eden kişinin Ebü’l-Esved ed-Düelî olduğu çoğunluk tarafından kabul edilmektedir. Ebü’l-Esved’in nahiv ilmini vaz’ ettiğini kabul etmeyenlerin bir kısmı, nahvin daha önce var olduğunu ve zamanla unutulduğunu iddia etmiş, Ebü’l-Esved’in ise sadece unutulmuş

³⁴⁶ Tantâvî, 18.

³⁴⁷ Saîd Afgânî, *Min Târîhi’n-Nahv ve Usûluhu*, Dâru’l-Fikr, Beyrut t.y. I, 15.

bu ilmi ortaya çıkardığını söylemiş, Ebü'l-Esved'in bu ilme olan büyük katkısını kabul etmişlerdir.³⁴⁸

Enbârî ve Zeccâcî de Ali'nin nahiv ilmini Kur'ân'ı hatalı okuyan birini duyduğu için ortaya koyduğunu³⁴⁹ Basra'ya vali olarak atanan Ebü'l-Esved ed-Düelî³⁵⁰ ve öğrencileri, Basra dil okulunun temelini attığını, sonraki çalışmalar için Arap dilinin ilk kaynağı olduğunu belirtmektedir.³⁵¹

Ebü'l-Esved, Ali ile mülazemet halinde olduğu için Ali ile sık sık görüşür, onun ilmî görüşlerine değer verirdi. İleride ele alacağımız üzere Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin bu çalışmalarında Ali'nin önemli yönlendirmesi olmuştur.³⁵² Mahmut Akkad'ın söylediği bu yönlendirme sabit ise, ona rehberlik etmesinden dolayı Ebü'l-Esved'in nahiv ilmini ortaya koyarken Ali'den faydalandığı sonucu anlaşılmaktadır. Zaten Ebü'l-Esved ed-Düelî de nahiv ilmini Ali'den aldığını söylemektedir.³⁵³

Ali ayrıca Kur'ân ve dinî ilimler üzerinde Arap dili üsluplarını inceleyen, bu konuda derin bilgisi olan önemli kişilerdendir. Kendisi, bedevi Araplarla, İslam medeniyeti arasında geçiş döneminde yaşadığı için orijinal edebî üslubuyla İslami kültüre büyük bir zenginlik katmış, mana ve üslup güzelliğine sahip şiir ve hutbeleri meşhur olmuştur.³⁵⁴

Nahiv ilminin ortaya çıkış nedeni konusunda neredeyse ittifak olmakla birlikte Arap dilinin gramerinin konulmasında ilk tuğlayı koyan kişinin kim olduğu konusunda ihtilaf edildiği açıktır. es-Sîrâfî, ez-Zebîdî, İbnu'l-Enbârî, el-Kıftî, Yâkût ve İbn Hallikân gibi dilciler Ali'nin nahvi ilk vaz' eden kişi olduğu, İbn Sellâm İbn Kuteybe gibi dilciler de nahvi Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin koyduğu görüşündedir. Ali'nin yeterince vakti olmadığı için Ebü'l-Esved'i yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Ali, Ebü'l-Esved'e rehberlik yaparak bu fikrin ilk adımını atmış ve bu fikre öncülük etmiştir. Diğer bir ifadeyle Ali ilk planı oluşturmuş, Ebü'l-Esved ise uygulamıştır.³⁵⁵

³⁴⁸ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fi fikhi'l-luga ve süneni'l-Arab fi kelâmihâ*, Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1910, 17.

³⁴⁹ Enbârî, 7, 12; ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım, el-Îzâh fi ile'li'n-Nahv, Kahire 1378, 89.

³⁵⁰ Topuzoğlu, "Ebü'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, X, 313-313.

³⁵¹ Zafer Kısıklı, Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Dini Araştırmalar*, Mayıs Ağustos, IX, 25, Ankara, 2006, 265-280.

³⁵² Abbas Mahmud Akkad, *Abkariyyetü'l-İmam Ali*, Kahire, 1967, II, 208.

³⁵³ Nadir Siyam, "Ebü'l-Esved ed-Düelî," *El-Mevsûa el-Arabiyye*, II, Dımaşk 2000, 460.

³⁵⁴ Akkad, II, 209.

³⁵⁵ Muhammed el-Muhtar Veledu Ebbah, *Tarihu'n-Nahvi'l-Arabî fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib*, Beyrut 2001, 43.

onu desteklemiştir. Bir görüşe göre bu rivayette geçen nahiv kelimesinin bu ilme nahiv isminin verilmesinde etkili olduğunu söylemektedir.³⁶¹

Burada Ali'nin nahiv ilmiyle ilgili kullandığı kelimeler önemlidir. “Kelam, isim, fiil, harf” kelimeleri nahiv ilmine göre açıklanmıştır. Yine zahir, muzmer ve zahir ve muzmer olmayan diye üç kavram zikredilmiş, üçüncü kavramın mübhem isim olabileceği belirtilmiştir. Ebü'l-Esved'in Ali'yle olan mülazemeti devam ettiğinden Ali'ye yaptığı çalışmaları sunduğu anlaşılmaktadır. إن inne ve kardeşlerini yazıp Ali'ye sunduğunda o “ لَكِنَّ lakinne nerede onu da ekle.” demiştir.³⁶²

Bu rivayet küçük bazı farklılıklarla aktarılmıştır. Buna göre Ali, nahiv ilminin oluşmasında katkısı olan ilk kişidir. Bu rivayeti kabul etmeyen bazı dillilerce, verilen ayrıntılar ve dile ait olan bu ıstılahların daha sonradan ortaya çıktığına gerekçe gösterilmektedir.³⁶³ Kelam, Sıbeveyhi'nin *el-Kitab*'ı olmak üzere birçok nahiv kitabında üçe ayrılmıştır. Yine Arap dilinde önemli bir yeri olan Cürcânî, “*Delâilü'l-İ'câz*” adlı eserinde kelimeyi isim, fiil ve harf olarak üç kısımda ele almıştır.³⁶⁴

Ali'nin Ebü'l-Esved'e nahiv ilmi hakkında bilgilerin bulunduğu bir kâğıt yazıp verdiğini kabul edenler el-Enbârî, Kıftî ve İbni Nedîm ile sınırlı değildir. Suyûtî *el-İktirâh fi 'İlmi Usûli'n-Nahv*, Fahreddin er-Râzî, *el-Muharrer fi'n-Nahv* isimli kitaplarında da bunlardan bahseder. Bu görüşün aksini iddia edenlerin olması, Ali'nin Arapça ve nahiv ilmiyle ilgisinin olmadığını göstermez.³⁶⁵ Bir şeyin yokluğunu ispatlamak zordur. Ali'nin bunu yaptığına dair sağlam bir kaynak varsa aklen de muhal görülüyorsa bunun olmadığı ispatlanamaz. Bu rivayetler onun Arap dilinin oluşturulmasında ilk adımı attığını göstermektedir Ali'nin bu konudaki rivayetlerinin, çok sayıda şiir ve hutbesinin bugüne kadar ulaşması onun Arapçaya ve nahiv ilmindeki yerini ortaya koymaktadır.

Ali'nin nahiv ilmine dair ed-Düelî'ye verdiği bu kâğıdı kabul etmeyenlerin çoğu nahiv ilminin ilk temelini ed-Düelî'nin oluşturduğunu, daha sonra Nasr b. Âsım ve Abdurrahman b. Hürmüz'ün nahiv ilmini konular halinde ele aldığını kabul etmektedir.

³⁶¹ İbnü'l-Enbârî, 18, 19; Kısıklı, 265-280.

³⁶² Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udebâ*, 5.

³⁶³ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (Çeviren: Rahmi Er-Azmi Yüksel), Vadi Yayınları, Ankara 2012, 73; M. Nihat Çetin, “Arap”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 296.

³⁶⁴ Cürcânî, Abdül-Kâhîr, *Delâilü'l-İ'câz* (Tah. Muhammed Tanci), Beyrut 1995, I, 13.

³⁶⁵ es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *el-İktirâh fi 'İlmi Usûli'n-Nahv*, (Tah. Mahmûd Süleyman Yâkût), Daru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, Kahire, 1976, 203; Bugyetü'l-Vu'ât, Mısır, 1965, II, 22-23.

Dolayısıyla bu konuda en büyük pay ed-Düelî'ye aittir. Ardından gelenler bu ilmi, onun birikimlerinden faydalanarak derinleştirmiş, illetlerini ortaya koyup delillendirmiş ve kıyas yoluyla zenginleştirmiştir.³⁶⁶ Bu görüşü İbn Sellâm ve İbn Kuteybe, Kûfe dilcilerinden olan İbn Fâris de benimsemiştir.³⁶⁷

İlk dönem dilcilerinin büyük çoğunluğu, bu ilmi başlatanın Ebu'l Esved ed-Düelî olduğunu belirtmektedir.³⁶⁸ Sîrâfi'ye göre, Arap dilini ilk şekillendiren kişi hakkında ihtilaf edilmiştir. Nahiv ilmini ilk başlatan kişinin çoğunluğa göre Ebu'l Esved ed-Düelî olduğu, bazılarına göre ise, Nasr b. Asım, el-Leysî, Abdurrahman b. Hürmüz olduğu kabul edilmiştir.³⁶⁹ Daha birçok eski kaynakta da nahiv ilmini ilk şekillendiren kişinin Ebü'l-Esved ed-Düelî olduğu zikredilmiştir.³⁷⁰ Örneğin Halebî'nin Ebu Hatim'den naklettiğine göre Basra muhaddislerinden olan Katâde b. Diâme (h.ö.117) Ebü'l-Esved ed-Düelî'den sonra nahiv ilmini ilk vaz' eden Yahya b. Ya'mer olduğu görüşündedir.³⁷¹ Zaten Katâde'nin kendisi de Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin öğrencilerinden olup ondan bazı haberler de aktarmış, Sîrâfi de bu görüşü onaylamıştır.³⁷²

Nahvi ilk şekillendirenin Ebü'l-Esved ed-Düelî olduğu ile ilgili rivayetlerden biri de Sîrâfi ve Zebidî'nin meşhur Kûfe karilerinden olan Âsım b. Ebi'n-Nucûd'dan (h. 128) naklettikleri "Nahvi ilk vaz' eden Ebü'l-Esved'dir." sözüdür.³⁷³

Muhammed b. Sellâm b. el-Cumâhî (h. 231), Arap dilini, nahvi ve yabancı kelimeleri titizlikle ele almıştır. O, Basralıların Arap dili alanındaki öncüsünün Ebü'l-Esved olduğunu söyler. Ona göre Arap dilini ilk kurallaştıran, bablara ayıran, ona bir yöntem oluşturan, kıyas ve kaideleriyle şekillendiren Ebü'l-Esved ed-Düelî ve Ali'dir. Arap dili doğal selikasını kaybedip çalkalanmaya başlayınca insanlar konuşmalarında yanlışlıklar yapmaya başladılar. Bu sebeple o, fâil, mef'ul, muzaf, harf-i cerler, ref', nasb, cezm bablarını vaz' etmiştir. Bu ilmi ondan öğrencisi olan Yahya b. Ya'mer almıştır.

³⁶⁶ Bkz. Zebîdî, 11.

³⁶⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, 729; İbn Fâris, *Es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Lugati'l-Arabiyye*, 18.

³⁶⁸ İbn Sellâm, *Cidde, Dâru'l-Medeni*, t.y., I, 13.

³⁶⁹ Sîrâfi, *Ahbâru'n-Nahviyyîni'l-Basriyin*, 1966, 13.

³⁷⁰ İbn Nedim, I, 61.

³⁷¹ Halebî, 22.

³⁷² Ebu Bekr el-Enbârî, *Îzâhu'l-Vakf*, I, 31; Sîrâfi, 19.

³⁷³ Sîrâfi, *Tabâkâtü'n-Nahviyyîn*, 17.

Yine ondan Meymûn el-Akran, Anbese el-Fîl, Nasr b. Asım el-Leysî ve diğerkleri bu ilmi geliştirip nakletmiştir.³⁷⁴

Nahvin ilk kurucusunun Ebü'l-Esved olduğu görüşü Halebî (ö. 351 / 902)³⁷⁵, İbni Nedîm (385 / 995)³⁷⁶, Zebîdi (1145 / 1732)³⁷⁷, gibi ilk dönem tarihçilerinin genel kanaatidir. Onlara göre nahvi ilk vaz' edenin Abdurrahman b. Hürmüz, Nasır b. Asım olduğu görüşü ise sahih değildir. Çünkü Abdurrahman ve Nasr b. Asım nahiv ilmini zaten Ebü'l-Esved'den almıştır.³⁷⁸

el-Halebî, Ebü'l-Esved'in nahiv konularında bir çalışması olduğunu ve bunun kaybolduğunu belirtir.³⁷⁹ Ebü'l-Esved, belli konuları ele almış, tahliller yapmış, daha sonra bablar halinde konuları genişlettiğine dair bilgiler aşağıdaki kaynaklarda şöyle yer almaktadır:

1. İbn-i Nedim'in *el-Fihrist* isimli kitabı: Bu kitaba göre Ebü'l-Esved ed-Düelî, fâil ve mef'ulü vaz etmiş, başka bir konu vaz etmemiştir. O, dört kâğıttan bahsetmekte, bu kâğıtların birinde: رَحْمَةُ اللَّهِ ، مِنَ الْأَسْوَدِ ، يَا هَذِهِ فِيهَا كَلَامٌ فِي الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ مِنْ أَبِي الْأَسْوَدِ ، رَحْمَةُ اللَّهِ Yahya b. Ya'mer'in hattıyla “Bu, Ebü'l-Esved'den fâil, mef'ul hakkındaki sözünün olduğu şeydir, Allah rahmet etsin.” yazılıdır.³⁸⁰

2. Cumâhî ve Zebîdî'ye göre Ebü'l-Esved, fâil, mef'ul, muzaf, harf-i cerler, ref', nasb ve cezm konusunu vaz' etmiştir.³⁸¹

3. Sükkerî, Sîrâfî gibi dilcilere göre nahiv ilminin ilk kurucusunun Ebü'l-Esved olduğu konusunda icma oluşmuştur. Onun bedevî olduğu için buna ehil olmadığını söyleyenlere “bedevîlerin, Arap dili konusunda en doğru yetiye sahip olduğunu” söyleyerek cevap verir. Ed-Düeli'den nakledenler en sağlam Arap dilcilerindendir. İsa b. Ömer es-Sekafî, İbn Ebî İşhâk el-Hadramî gibi ikinci tabaka dilciler, Ebü'l-Esved'in

³⁷⁴ İbn Sellâm, *Tabakâtü Fuhuli'ş-Şuara*, 5.

³⁷⁵ Halebî, 24; Fikri Güney, Ebu'l-Abbas Sa'leb, *Hayatı, Eserleri ve Arap Dilindeki Yeri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011, 9.

³⁷⁶ İbn Nedîm, *Fihrist*, 45.

³⁷⁷ Sîrâfî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 11.

³⁷⁸ Enbârî, 21.

³⁷⁹ Halebî, 26.

³⁸⁰ Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, 18; Zebîdî, Ebu Bekir, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Daru'l-Mearif, 1984, 22; İbn Nedîm, *Fihrist*, 46.

³⁸¹ İbn Sellâm, *Tabakâtü Fuhuli'ş-Şuara*, 5.; Zebîdî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, 21.

öğrencilerinden olup ondan rivayet etmişler, onun vaz‘ ettiklerini kitaplarına almışlardır. Onların yaptıkları bu rivayetler, Ebü'l-Esved'den şifahî olarak aldıkları bilgilerdir.³⁸²

4. Sükkerî'ye göre Ebü'l-Esved'in nahiv ilmini vaz‘ ettiğine bir delil de elimizde bugün mevcut olan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* isimli eseridir. Sîbeveyhi'nin kitabında senedlerin sonu Ebü'l-Esved'le bitmektedir. Onun kullandığı merfû'ât, mansûbât, mecrûrât, fiiller ve edevât gibi ıstılahlar, Ebü'l-Esved'e dayanmaktadır.³⁸³

Sükkerî'ye göre Ebü'l-Esved'den Arap dilini öğrenen dilciler Ebû Harb b. Ebi'l-Esved, Hamrân b. A'yün, Sa'de'r-Râbiyeh, Saîd b. Abdurrahman b. Rakîş, Abdurrahman b. Hürmüz, Abdullah b. Büreyde, Atâ b. Ebi'l-Esved, Ömer b. Mevlâ Afrah, Anbese b. Ma'dâni'l-Fil, Meymûnü'l-Akran, Nasr b. Asım ve Yahya b. Ya'mer'dir.³⁸⁴

5. Afif ed-Dımaşkî, ed-Düelî'nin nahiv ilminin kurucusu olduğunu, Mushaf'ı ilmî bir çalışmayla fâil, mef'ul ve mecrur diye ayırarak işaretlediğini söyler.³⁸⁵

6. Said Afgânî'ye göre, ed-Düelî'nin hayatı ve eski kaynaklar, onun nahiv ilmini başlattığını, Mushaf'ı noktaladığını açıkça gösterir. Basra'da öğrencilerine Arapçayı ve Kur'ân okumayı öğretmiştir. Bu çalışmalar onun ilmini, aklını, zekâsını ve üretkenliğini göstermektedir. O, kendisinden sonrakiler için temel olabilecek başka kurallar da koymuş, fakat bu kuralların neler olduğu tam olarak bilinmemektedir.³⁸⁶

7. Arap dilinin doğuşu hakkında son dönemde yapılan önemli çalışmalardan biri de olan Abdurrahman es-Seyyid'in "*Medresetü'l-Basra en-Nahviyye*" adlı kitabında bu konudaki ihtilaflara değinilir.³⁸⁷ İhtilafların olması, Hz. Ali'nin Arapçaya katkısının olmadığını göstermez. Burada tartışılan konu Hz. Ali ve Ebü'l-Esved'in nahiv ilminin başlangıcında katkısının olup olmadığı konusudur. Nahiv konularının eski kaynaklarında Ebü'l-Esved'e nispet edilen rivayetlere baktığımızda onun zamanın ihtiyaçlarına göre anlamayı kolaylaştırıcı çalışmaları olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁸ Nahiv kaidelerini Mushaf üzerinde uygulamakla onun gramer çalışması yaptığı anlaşılmaktadır. Herhangi bir âlimin

³⁸² Sükkerî, 21, 22; Sîrâfi, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, 17; el-Askalanî, II, 233; İbnu'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ İnbâhi'n-Nuhât*, I, 240.

³⁸³ Sükkerî, 22.

³⁸⁴ Sükkerî, 23, 24.

³⁸⁵ Said el-Afgânî, *Târihu'n-Nahv ve Usûluhu*, I, 32.

³⁸⁶ Afgânî, 27-29.

³⁸⁷ Abdurrahman es-Seyyid, *Medresetü'l-Basra en-Nahviyye Neş'etühâ ve Tatavvuruhâ*, Kahire, 1968, 24.

³⁸⁸ Ebu Bekr el-Enbârî, *İzâhu'l-Vakf*, I, 23; el-Attâr, et-Temhîd, 207; İbn Manzûr, II, 78-79.

bu işi kelime kelime yapması, harf harf harekelemesi, bu işi titizlikle yapması kolay olmaz. O, yanına zeki, anlayışlı, fasîh bir kâtip alarak kendisi okuyarak fethayı göstermek için harfin üstüne bir nokta, kesreyi göstermek için harfin altına bir nokta, ötreyi göstermek için de harfin önüne bir nokta, tenvin için harfin önüne iki nokta koyarak yapmıştır. Yanında henüz hazırlanmış bir kitap veya kaideleşmiş bir düzen yokken bunu başarması gayet önemlidir. Bu açıdan Kur'ân-ı Kerîm'in noktalanması, nahiv ilminin başlangıcı olarak kabul edilir. Mushaf'ın günümüzdeki şeklinin oluşması için en önemli katkı olan harekelemeyi ed-Düeli'nin bu seviyeye getirdiğine neredeyse ittifak vardır.³⁸⁹ Yukarıda ele aldığımız üzere Ali'nin onu yönlendirmesi sahih kabul edilirse Arap gramerinin ilk oluşumunda onların katkılarının olduğu anlaşılacaktır.³⁹⁰

Bütün bunların aksini söyleyenler de vardır. Hatta günümüzde bunun tamamen ortaya konulamayacağını söyleyenler de olmuştur. Son dönemde ortaya çıkan bazı araştırmacılar, Arap dilinin doğuşunun karanlık olduğunu söyleyerek bu konuda herhangi bir iddiada bulunmanın asılsız olacağını söylemiştir. Nahiv ilminin doğuşunu Ebü'l-Esved'e dayandırılması konusunda Brokelman, "Öyle görünüyor ki Arap dilinin başlangıcı, bilinmezlik ve karanlık içinde kalacak." diyerek bu konudaki rivayetleri zayıf görmektedir.³⁹¹ Ahmed Emin de Brokelman'la aynı görüşü paylaşmıştır.³⁹² Ahmed Emin'e göre ed-Düeli'nin sadece Kur'ân'ın noktalanması işlemini yapmıştır.³⁹³ O, dil konularının Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında olgunlaşmış olduğunu, ancak daha önceki dönemlere ait bir çalışmanın olmadığını söylemiştir.³⁹⁴ Arap aleminde onun gibi düşünenler de vardır.³⁹⁵

Bize göre de Arap dil kurallarının oluşumunda somut bir delil bulmak hemen hemen imkansızdır. Öte yandan klasik kaynaklarda bahsi geçen iddiaların aksini söylemek de imkansızdır. Ahmed Emin'in de belirttiği gibi Sîbeveyhi'nin mutlaka bu bilgileri ele aldığı eser ve müellifleri bulunmalıdır. Bu da büyük bir ihtimalle Ali dönemine kadar giden ve Ali öncülüğünde Ebü'l-Esved'in açtığı çığırdır.

³⁸⁹ M. Nihat Çetin, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III, 285; Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Emeviler Dönemi*, III, 31.

³⁹⁰ Abdul'âl Salim Mekrem, *el-Halkatü'l-Mefkûde fî Tarih'in-Nahvi'l-Arabiyye*, Beyrut 1993.

³⁹¹ Hulvânî, Muhammed, *el-Mufassal fi Târihi'n-Nahvi'l-Arab*, Beyrut 1979, 93.

³⁹² Carl Brockelman, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabi*, Dâru-l-Maarif, II, 123, 128.

³⁹³ Sükkerî, 20, 21.

³⁹⁴ Ahmed Emîn, 285.

³⁹⁵ Hasan Avn, *el-Luga ve'n-Nahv*, Gazze, 1952, 198.

Nahiv ilminin başlangıcı hususunda eser yazan İbrahim Mustafa ise nahiv ilminin esaslarını oluşturan ilk kişinin hicri 117 yılında (m. 735) vefat eden Abdullah b. Ebû İshâk el-Hadramî olduğu görüşündedir. Ona göre Ebü'l-Esved, Mushaf'ı noktalamasıyla yetinmiştir. Delili ise Sîbeveyhi ve ondan sonrakilerin kitabında Ebü'l-Esved'e nispet edilen herhangi bir görüşün olmadığı; bu kitaplarda bulunan en eski görüşün nahiv bilgini Abdullah ibn Ebû İshâk el-Hadramî'ye ait olduğudur.³⁹⁶ Şevki Dayf da ed-Düelî'nin nahiv ilmini ortaya koymadığını, bazı dilcilerin onun nahvi ortaya koyduğu zannına kapıldığını, halbuki ed-Düelî'nin sadece Mushaf'taki kelimelerin sonlarını harekelendirdiğini söyler.³⁹⁷ Daha önce de belirttiğimiz gibi Sîbeveyhi'nin “*el-Kitab*” adlı eserindeki rivayetlerin Ebü'l-Esved'e kadar dayanmakta, Sîbeveyhi'nin kitabındaki merfû'ât, mansûbât, mecrûrât, fiiller ve edevât gibi bazı ıstılahların Ebü'l-Esved'e nispet edilmektedir. Bütün bunlar da Ebü'l-Esved'in sadece Mushaf'ı noktalamakla kalmayıp nahiv ilmiyle ilgili de bazı kuralları tespit ettiğini gösterir. Daha önce de belirtildiği üzere Ebü'l-Esved de bu konularda Ali'den istifade etmiştir.

Diyanet İslam Ansiklopedisi Ebü'l-Esved ed-Düelî maddesinin yazarı Topuzoğlu ise şu görüşleri ileri sürer: Noktalanma işleminin Câhiliye veya İslami dönemde başlatılmış olabileceğini söyler. Eski çalışmalarda nahvin teşekkülünü başlatan dilci Ebü'l-Esved olarak gösterilmektedir. Onun fâil, mef'ûlün bih, muzaf, ref', nasb, cer ve cezm harfleri gibi çeşitli konuları ele aldığı belirtilmekle birlikte bu bilgiler daha sonraki eserlerde de geçmektedir. Bu görüşü kabul etmeyen Brockelmann, Ahmed Emîn, Reckendorf, Fück ve Ali Ekber gibi bazı araştırmacılar, onun bu alandaki çalışmalarını kabul etmemekte, nahiv ilminin birdenbire ıstılahlarıyla ve gelişerek ortaya çıkamayacağını söylemektedir. Bu araştırmalarda Ebü'l-Esved'in nahivle ilgili oluşturduğu kuralların zamanla yaygınlaştığını dikkatlerinden kaçırmıştır.³⁹⁸

Ebü'l-Esved'in önemli hizmetini kabul etmemek nahiv ilmini onların söylediği şekliyle Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî (ö. 117/735) döneminden başlatmak, bütün temel kaynakları ve muteber râvileri inkâr etmek olacaktır. Ebü'l-Esved'e ait bir nahiv eserinin olmamasıyla beraber onun bu konudaki çalışmaları hakkında inkâr edilemeyecek kadar çok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde bahsedilen nahiv kavramlarını ilk defa

³⁹⁶ İbrahim Mustafa, Evvelu Men Vadaa'n-Nahv, *Mecelletü Külliyyetü'l-Adâb*, İskenderiyye, M10, II, 72.

³⁹⁷ Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Dâru'l-Maârif, Kahire t.y. 16.

³⁹⁸ Tefik Rüştü Topuzoğlu, “Ebü'l-Esved ed-Düelî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 311, 313.

Ebü'l-Esved'in kullandığı konusunda bazı ihtilaflar olabilir. Bu terimlerin onun döneminde konulmadığı iddiasıyla, önemli nahiv âlimlerinin aktardığı bilgilerin hepsini uydurma ve asılsız saymak büyük bir hata olduğu gibi bu durum, en sağlam klasik kaynakları bazen delil gösterirken bazen de uydurma bir kaynak gibi göstermek çelişkisini doğurmaktadır.³⁹⁹

Bir başka görüş ise bazı konuları Ebü'l-Esved ed-Düelî, bazı konuları Nasr b. Âsım, bazı konuları da Abdurrahman b. Hürmüz'ün ilk defa ortaya koyduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Ebu't-Tayyib el-Halebî, eserinde ilk nahvin kurucuları arasında Yahya b. Ya'mer'in olduğunu da dile getirmektedir.⁴⁰⁰ Bu bilgiler, Ebü'l-Esved'in nahiv ilmini ilk başlatan kişi olduğuna aykırı değildir. Çünkü Ebü'l-Esved'in nahiv ilminin bütün konularını tamamlaması beklenemez. Bugünkü haline gelene kadar nahiv ilmine birçok dilcinin katkısı olmuştur. Nasr b. Asım, Ebü'l-Esved'in öğrencilerindedir. Hicri 69 yılında vefat etmiştir. mushafın harekelenmesini yaptığı söylene de Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin harekelendirdiği görüşü daha çok kabul görmüştür.⁴⁰¹ Abdurrahman b. Hürmüz ise hicri 117 yılında vefat etmiştir. Kendi döneminde mushaf yazarlar onun tecrübe ve dil konusundaki bilgisinden faydalanırlardı. Zebîdî gibi âlimler onun nahvi başlatan kişi olduğunu söyleseler de bu doğru değildir.⁴⁰² Kaldı ki Ebü'l-Esved ed-Düelî, hicri 69 yılında vefat etmiş olduğuna göre ondan çok daha önce yaşamıştır.

2.2. HZ. ALİ'NİN SARF İLMİNDEKİ YERİ

Kelimeler, cümlenin ana unsurlarıdır. Cümlede kullanılan kelimelerin içerdiği manaların, veznin ve sigaların rolü önemlidir. Kelimelerin seçimi ve dizimine göre cümlenin ahengi artar veya azalır. Kelimelerin cümledeki konumu ve şekli yemeğin içine konan gıdalar gibidir. Yemek yendiği zaman yemekler vücuda girince nasıl etki yapıyorsa sözler de insanın ruhunda öyle etki yapar.⁴⁰³

³⁹⁹ Topuzoğlu, "Ebü'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, X, 311, 313.

⁴⁰⁰ el-Kavzî, Avz Ahmed, *el-Mustalahü'n-Nahvî Neş'etühü ve Tatavvuru*, İmadetü Şuuni'l-Mektebe, Riyad, 1971, 27.

⁴⁰¹ Abdurrezzak b. Ferrac es-Sâidî, *Mecelletü Câmiati'l-İslamiyye*, Medine 1417, XXVIII, 307, 308.

⁴⁰² A'rec, Abdurrahman b. Hürmüz, *Mevsuatü A'lâmi'l-Ulemâi ve'l-Üdebai'l-Arabi'l-Müslimîn*, Beyrut 2004, II, 161-163; İbnu'l-Kıftî, I, 39.

⁴⁰³ Abbas Mahmûd el-Akkâd, *el-Luğatu's-Şâ'ire*, Muessesetü Hindâvî, Kahire 2012, 12.

Bu bölümde Ali'nin Arap diline katkılarını anlamak için onun kullandığı söz ve şiirlerindeki bazı kelimeler, sarf ilmine göre tahlil edilecektir. Önemli sözlüklerin hazırlanmasında onun katkısı ele alınacaktır. “*Lisânu'l-Arab*” ve “*en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*” kelimelerin tespitinde onun pek çok sözünden istifade edildiğini görmekteyiz. Bundan biz yukarıda da kısaca söz etmiştik. Ali'nin sözleri ve şiirleri hakkında birçok şerh yapılmıştır. Burada kullandığımız kelimeleri Ali'nin şiir ve beyitlerinden örnekler verdik ve bunların şerhlerine baktık, kelime anlamıyla yetinmedik. Çünkü Ali'nin kullandığı bu kelimeler cümlede bazen sözlük anlamıyla anlaşılmamaktadır.

2.2.1. Mastar

Mastar, fiilin zamandan mücerret hâlidir. Birtakım görüşlere göre bütün filler mastardan türetilmiştir.⁴⁰⁴ Burada fiillerin masdar kalıplarını ele alacak ve Ali'nin katkılarını ortaya koymaya çalışacağız.

فَعْلَانِ vezni

Bu mastar vezni, hareket ve çalkantı anlamı içerir. Ali'nin söz ve şiirlerinde bu vezinde kullandığı ve daha sonra da istişhad ettiği kelimeleri ele alacağız.

Mücerret mastar olarak kullanımına الْمَيْدَانِ kelimesi buna bir örnektir. Ali, bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır: فَسَكَنْتُ مِنَ الْمَيْدَانِ لِرُسُوبِ الْجِبَالِ “*Dağlar hareketini kestiği için yere kök saldı.*” Burada مَيْدَانِ kelimesi m-y-d مَاد - يَمِيد fiilinin mastarıdır. “Isdırıp, çalkantı” manasında olup⁴⁰⁵ mastar olarak فَعْلَانِ fe‘alân vezninde gelmiştir.

Bir başka örnek de زَيْفَانِ kelimesidir. Bu kelime z-y-f زَيْف fiilinin mastarıdır.⁴⁰⁶ “Çalımlı yürümek” anlamına gelir.⁴⁰⁷ Ali, bu mastarı بَعْدَ زَيْفَانِ وَثَبَاتِهِ “*Çalımlı çalımlı yürüyüp durduktan sonra*” terkinde kullanmıştır.⁴⁰⁸

إِفْعَالِ if‘âl vezni

⁴⁰⁴Ebu Bekr Muhammed b. Seri b. Sehl El-Bağdadi İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv* (Tah. Abdülhüseyn el-Feteli), IV. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1999, I, 76.

⁴⁰⁵ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 133; İbn Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, IV, 379; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab, myd*, III, 411.

⁴⁰⁶ İbn Manzûr, “zyf”, IX, 141.

⁴⁰⁷ İbn Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, II, 816.

⁴⁰⁸ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 132.

Bu vezin, kelimenin aslî harflerinin başına hemzei kat‘ eklenerek yapılır. İf‘âl veznine örnek olarak اِتْخَانَ mastarını verebiliriz. Bu kelime, اِتْخَانَ fiilinin mastarı olup “bütün gücüyle, kuvvetiyle yenme” anlamına gelmektedir. Ali’nin bu kelimeyi cümlede kullanımını şöyledir: ”*Aralarında fitne ateşini tutuşturdu.*“⁴⁰⁹ وَأَوْطَأُوكُمْ اِتْخَانَ الْجَرَاحَةَ

İkinci örnek اِسْهَابِ kelimesidir. Bu kelime “çok konuşmak” anlamına gelmektedir.⁴¹⁰ Ali bu mastarı şöyle kullanmaktadır: ”*Çok konuşup iş yapmamak*“ Bu cümlede اِسْهَابِ bir eleştiri mahiyetinde kullanılmıştır.⁴¹¹

تَفْعِيلِ tef‘îl vezni

Bu vezin sülasi kelimenin aynel fiili şeddelenerek yapılır, mastarı ise harflerinin başına “ت” “t” harfi getirilerek yapılır. Buna اِتْخَانَ kelimesini örnek olarak verebiliriz. Bu kelime, اِتْخَانَ h-s-s fiilinin tef‘îl vezninde mastarı olup “yaklaştırmak ve özetlemek” anlamlarına gelir.⁴¹² Ali bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır:⁴¹³

”*Başkasına karışık gelen şeyi açıklamak için oturdu.*“ أَنَّهُ قَعَدَ لِتَلْخِيصِ مَا اَلْتَبَسَ عَلَيَّ غَيْرِهِ

Diğer bir örnek ise اِتْخَانَ kelimesi olup “parçalama” ve “kıрма” anlamlarına gelmektedir.⁴¹⁴ Ali bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır: ”*Ahlakınızı acele etmek ve değiştirmekten sakınınız.*“ Görüldüğü üzere bu cümlede tef‘îl babından iki tane kelime bulunmaktadır.⁴¹⁵

Bir başka örnek ise اِتْخَانَ kelimesi olup bitki kuruyup parçalanınca bu kelime ile ifade edilir.⁴¹⁶ Hz. Ali bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır:

”*Bilginin fidanı kurumadan bilgiye koşunuz.*“ فَبَادِرُوا اَلْعَلْمَ مِنْ قَبْلِ تَصْوِيحِ نَبْتِهِ⁴¹⁷

فَاعِلَةَ fa‘lele vezni

⁴⁰⁹ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 373.

⁴¹⁰ İbn Esîr, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadis ve’l-Eser*, II, 1042.

⁴¹¹ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 50.

⁴¹² İbn Esîr, *En-Nihâye fî garîbi’l-hadis ve’l-Eser*, IV, 464; İbn Manzûr, VII, 86.

⁴¹³ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 39.

⁴¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, III, 10; هزج VII, 370.

⁴¹⁵ İbn Esîr, *En-Nihâye fî garîbi’l-hadis ve’l-Eser*, XXV, 603.

⁴¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, صوح II, 519

⁴¹⁷ İbni Ebi’l-Hadîd, *Şerhü Nehci’l-Belâga*, Tahran 1886, VII, 36.

Bu vezin, rubai mücerret filinin lamel fiili denilen üçüncü harfinin tekrarlanmasıyla oluşur. Rubai mücerret vezinlerden olan fa‘lele vezninde Ali’nin birkaç sözüne yer vereceğiz.

Bunlardan biri olan وَعَوَعَةُ kelimesi “kükremek” anlamına gelir, وَعَوَعَةُ الْأَسَدِ denilince aslanın kükreme sesi ifade edilir.⁴¹⁸ Ali’nin cümlesi şu şekildedir:⁴¹⁹

وَأَنْتُمْ الْحَقَّ عَلَى أَظْرَارِكُمْ عُقُولُهُمْ وَالْعَائِبَةُ أَبْدَانُهُمْ الشَّاهِدَةُ الْمُتَشَتِّتَةُ وَالْقُلُوبُ الْمُخْتَلِفَةُ النَّفُوسُ أَيُّهَا
الْأَسَدِ وَعَوَعَةَ مِنَ الْمَعْرِى نُفُورَ عَنْهُ تَنْفِرُونَ

“Ey ihtilaflı nefisler, karışık kalpler, bedenleri görüldüğü halde akılları kaybolanlar, hakka en şefkatli olanlar, siz ondan keçinin aslan kükremesinden kaçması gibi kaçır bir haldesiniz.”

Diğer bir örnek ise “بَرَبْرَةَ berbera” kelimesi olup öfke ve kızgınlık halindeyken sözü karışık olarak söylemeye denir.⁴²⁰ Taifliler Ali’den içki ve zinanın kendilerine mübah sayılması için bir eman yazmasını istemeleri üzerine Ali, tepkisini şöyle ifade etmiştir:⁴²¹

فَامُوا وَلَهُمْ تَعْدَمٌ وَبَرَبْرَةَ “Birtakım saçma sapan şeyler söyleyerek ayağa kalktılar ve kargaşa çıkardılar.”

Diğer bir örnek de gelen جذعة cez‘ame kelimesi “yaşı küçük veya genç” anlamına gelmektedir.⁴²² Ali bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır:⁴²³ أَسْلَمَ أَبُو بَكْرٍ وَأَنَا جَذَعَمَةٌ

“Hz. Ebu Bekir (r.a.) Müslüman olduğunda ben küçüktüm.” Bazı kaynaklarda bu şu şekilde geçmektedir:⁴²⁴ مَاتَ أَبُو بَكْرٍ وَأَنَا جَذَعَمَةٌ “Ebu Bekir öldüğünde ben gençtim.”

⁴¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 401

⁴¹⁹ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 194; Fîruzabâdî, *Kamûsu'l-Muhît*, Va'va'a, Lübnan, 1971, III, 108.

⁴²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, brr, IV, 51.

⁴²¹ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 201.

⁴²² el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Luga* (I-XV) (Tah. Muhammed Abdüsselâm), Mısır, 1967, cz', I, 105.

⁴²³ İbn Kuta' es-Sakalî, *Ebniyetü'l-Emsâl ve'l-Efâl ve'l-Masâdir* (Tah. Ahmed Muhammed Abdud-Dâim), Kâhire, 1999, 254.

⁴²⁴ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, (I-XX), Tahran 1886, XIX, 103; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Hadîs*, I, 363.

Yine başka bir örnek مضمضة kelimesidir. Bu kelime rubai mücerret fiillerinin masdarıdır. Ağzı temizlemek demektir.⁴²⁵ Ali bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır: مَضْمَضَةٌ لَا تَذُقُوا النَّوْمَ إِلَّا غَرَارًا أَوْ مَضْمَضَةً “Mazmaza yapmadan uyumayın.”

افتعال ifti‘âl vezni

Bu vezin, kelimenin başına hemzei vasıl getirilerek ve fâul fiil dediğimiz fiilin ilk harfinden sonra “ت” “t” harfi eklenerek yapılan sülasi mezid baplardandır. Buna örnek olarak niyetlenmek anlamına gelen اعترم i‘tezeme fiilini verebiliriz. Ali bu kelimeyi bir konuşmasında şöyle kullanmıştır:⁴²⁷

أَرْسَلَهُ عَلَى حِينِ فَنْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ وَطُولِ هَجْعَةٍ مِنَ الْأَمَمِ وَاعْتِرَامٍ مِنَ الْفَنَنِ وَانْتِشَارٍ مِنَ الْأُمُورِ وَتَلَطُّبٍ مِنَ
الْحُرُوبِ وَالْدُّنْيَا كَاسِفَةُ النُّورِ

“(Fetret döneminde, insanlar uzun bir uyku içindeyken, milletler arası fitnelere bulaştığı bir dönemde, savaş kıvılcımlarının tuttuğu, dünyanın nurdan mahrum olduğu bir zamanda... Allah onu peygamber olarak gönderdi.” Burada اعترم kelimesi buradan delil gösterilerek Arap diline kazandırılmıştır.

Bir başka örnek ise اقتسار kelimesidir. Bu mastar, قسر sülasi fiilinin mezid humasi vezninden olup “kahır, galebe” anlamı içermektedir.⁴²⁸ Ali bu kelimeyi şöyle bir ifadesinde kullanmıştır:⁴²⁹ عِبَادٌ مَخْلُوقُونَ اقْتِدَارًا وَ مَرْبُوبُونَ اقْتِسَارًا

“Muktedir yaratılmış ve (Allah’a) teslim olmuş kullar olarak...”

افعال if‘ilâl vezni

Bu vezin sülasi mücerret fiilin başına bir elif ve lamul fiil denilen son harfinden bir harf daha eklenerek yapılır. Bu veznin meşhur örnekleri احمرار ve اخضرار kelimeleridir. Ali’nin bu vezinde kullandığı örnek “kararma” anlamına gelen ادهمام mastarıdır.⁴³⁰ Bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır:⁴³¹ لَمْ يَمْنَعِ ضَوْءَ نُورِهَا أَدْهَمَامُ سَجْفِ اللَّيْلِ الْمُظْلَمِ “Karanlık gecenin perdesini çekmesine onun ışığının nuru engel olamadı.”

⁴²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, مضمضة VII, 231.

⁴²⁶ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 388.

⁴²⁷ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 119.

⁴²⁸ *Nihâye fî Garîbi’l-Hadîsi ve’l-Eser*, IV, 91.

⁴²⁹ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, hutbe 82, 103.

⁴³⁰ İbn Esîr, *Nihâye fî garîbi’l-hadîsi ve’l-eser*, II, 358.

⁴³¹ İbni Ebî’l-Hadîd, *Şerhü Nehci’l-Belâga*, VIII, 173.

2.2.2. İsm-i Fail

Türeme yoluyla yapılan isimlerden biri de ism-i faildir. Sülası mücerret fiillerden ism-i fail, fâul fiil olan fiilin ilk harfinden sonra bir elif eklenip sondan önceki harfin harekesi de kesre yapılarak elde edilir. İsm-i fail, bir fiili gerçekleştiren kişiyi ifade eder. Ali'nin sözlerinde ve şiirlerinde ism-i faile birçok örnek vardır. Burada sülası mücerret ve mezid fiillerden yapılan ism-i faillerden bazı örnekler verilecektir:

Sülası mücerret fiillerden yapılan ism-i failer

Ali, sülası mücerret fiillerin vezinlerini de çok kullanmıştır. Bu vezindeki ism-i failere verdiğimiz ilk örnek مارق kelimesidir. Bu kelime “bozmak” anlamına gelmektedir.⁴³² Bu ism-i failin fiili olan مرق fiili birinci babdandır. Ali, bir cümlesinde bu ism-i faili şöyle kullanmıştır: إِنَّ مِنَ الْبَيْضِ مَا يَكُونُ مَارِقًا⁴³³ “Yumurta bozulunca cılk olur.”

Başka bir örnek سمد ism-i faili olup bu kelime سمد fiilinden müştak olup “ayakta beklemek” anlamına gelmektedir.⁴³⁴ Daha önce de bahsettiğimiz üzere Hz. Ali, bir gün mescide girdiğinde insanların ayakta beklediklerini görünce şöyle demiştir:

مَالِي أَرَأَيْكُمْ سَامِدِينَ⁴³⁵

Bir başka örnek ise ضامرة ism-i failidir. Bu kelime ضمير fiilinden türetilmiş olup “sakinlik” manasına gelmektedir. Ali, bir cümlesinde bu ism-i faili şöyle kullanmıştır: أَفْوَاهُهُمْ ضَامِرَةٌ وَقُلُوبُهُمْ قَرِحَةٌ⁴³⁶ “Ağızları konuşamayacak durumda, kalpleri ise yara içinde...”

Mezid fiil ve üçten fazla harfi olan fiillerden de ism-i fail yapılır. Mezid fiillerde ism-i fail, malum muzari fiilin vezninden yapılır. Fiilin başındaki muzari harflerinden olan ي harfi atılır. Sondan önceki harfe de kesre harekesi verilir.⁴³⁷ İlk örneğimiz المَدْعَلِ kelimesidir. Bu ism-i fail, if'âl babından olan ادغل fiilinden türetilmiştir. Arkadaşlarının

⁴³² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, مرق, 10, 340.

⁴³³ *Müsnedü'l-İmâmü'l-Ali*, X, 132.

⁴³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, سمد, III, 219.

⁴³⁵ Halîl b. Ahmed, VII, 235.

⁴³⁶ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 60.

⁴³⁷ Hamlâvî, *Ahmed, Şeze'l-'Arf fi fenni's-Sarf*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2006, 58.

iyi beklentilerine rağmen kötülük yapan, görüldüğü gibi olmayan kişiyi anlatmak için kullanılır.⁴³⁸ Ali'nin bu kelimeyi kullandığı cümlesi şöyledir:

⁴³⁹ ليس المؤمن بالمدغل “Mümin karaktersiz olamaz.”

Diğer bir örneğimiz cemi müzekker salim vezninde olan مهطعين ism-i failidir. Bu isim, if'âl babında olan اطع fiilinin ism-i failidir. Manası “hızlı koşmak”tır. İbrahim sûresinde bu kelime şöyle geçmektedir: ⁴⁴⁰ مُهْطِعِينَ مُقْبِعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ. Bu ayeti meallerde araştırdığımızda bu kelimenin tam bir şekilde yansıtılmadığını gördük. Kendi imkanımıza göre şöyle bir meal verdik: Gözlerin sabit noktaya bağlandığı başları kapalı, gözleri kendilerine bile dönmez... Ali bu kelimeyi şöyle kullanmıştır:⁴⁴¹

سِرَاعاً إِلَىٰ أَمْرِهِ ، مُهْطِعِينَ إِلَىٰ مَعَادِهِ “Onlar, onun döneceği (noktaya gözlerini) dikerek onun işine koşuyorlar.”

Bir başka örnek ise ismi tef'îl babından olan مشلحين fiilinin ism-i faili olan kelimesidir. Bu kelime “haramiler, yolcuları soyanlar” anlamına gelir.⁴⁴² Bu bapta fiillerde çoğunlukla kesret manası vardır.⁴⁴³ Ali, bu kelimeyi haricilerden bahsederken şöyle kullanmıştır⁴⁴⁴:

خَرَجُوا أَلْصُوصًا مُشْلِحِينَ “Onlar, yankesiciler ve hırsızlar olarak çıktılar. (harici oldular.)”⁴⁴⁵

Bir başka örnek ise ifti'âl vezninde olan اعتلج fiilinin ism-i faili olan معتلج kelimesi dalgaların kıyıya çarpmasını ifade eder. Ali, bu kelimeyi şöyle kullanır:⁴⁴⁶

وَنَفَىٰ مُعْتَلِجَ الرَّيْبِ مِنَ النَّارِ “İnsanlardan içinde şüphe olan kimsenin şüphesini izale etti.”

⁴³⁸ İbn Esîr, *en-Nihâye fî garîbi 'l-Hadîsi ve 'l-Eser*, II, 284.

⁴³⁹ İbni Ebî'l-Hadîd, X, 191.

⁴⁴⁰ İbrahim: 14/43.

⁴⁴¹ Şerîf er-Radî, *Nehcü 'l-Belâga*, 802.

⁴⁴² Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser, II, 120.

⁴⁴³ Ebü'l-Hasen Ali b. Mü'min el-İşbîlî, *el-Mümti' fi't-Tasrîf*, nşr. Fahreddin Kabâve, I-II, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1996. III, 181.

⁴⁴⁴ Hişâm, *en-Nuhhâs, Mu'cemu Fisâhi 'l-Âmmiyye*, ش ل ح, Lübnan, 1997, 372.

⁴⁴⁵ Alî, Müsned, III, 245.

⁴⁴⁶ İbnü Ebî'l-Hadîd, XIII, 30; İbn Esîr, *en-Nihâye fî garîbi 'l-Hadîsi ve 'l-eser*, III, 52. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, ع ل ج, II, 326.

Bir başka örnek ifti‘âl vezninde olan اغتم fiilinin ism-i faili olan مغتمين kelimesidir. Kisâiye göre bu kelime “insanın haddi aşması” manasına gelmektedir.⁴⁴⁷ Ali, bu kelimeyi cümlede şöyle kullanmıştır:⁴⁴⁸

تَجَهَّزُوا لِقِتَالِ الْمَارِقِينَ الْمُغْتَمِينَ “(Heyecanla, haddi aşarak harbe hazırlandılar.”

İnfi‘al babında olan bir başka ism-i fail ise sülasi mücerret fiil üzerine iki harf eklenerek oluşan humasi bablardan olan bir kelime olan منكرم dir. Bu kelimenin mazisi انكرم fiilidir. Peygamber’in küçük el ve küçük ayağa sahip olmadığını anlatmak için kullanılmıştır.⁴⁴⁹ Ali, Peygamber’in fizikî özelliklerini sayarken şöyle anlatır:⁴⁵⁰

لَمْ يَكُنْ بِالْكَزِّ وَلَا الْمَنْكِرِ “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yüzü ve ayakları büyükçe idi.”

Başka bir ism-i fail, محل sülasi mücerret fiilinin tefâul babında ism-i faili olan مُتَمَاجِلَةٌ kelimesi “uzun süren sıkıntı ve belalar” anlamına gelmektedir.⁴⁵¹ Ali'nin bunu kullandığı cümle şöyledir:⁴⁵²

إِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ أُمُورًا مُتَمَاجِلَةً “Sizden sonra sıkıntılı işler gelecek.”

Bir başka örneğimiz ذأب kelimesinin tefâul veznindeki ism-i faili olan متذأب kelimesi olup “korkak, çelimsiz” anlamına gelen kelimedir. تَذَانَبَتِ الرِّيحُ denildiğinde rüzgârın esmesindeki çalkantı ifade edilir. Ali, bu kelimeyi şöyle kullanmıştır:⁴⁵³

حَرَخَ مِنْكُمْ إِلَيَّ جُنَيْبٌ مُتَذَانِبٌ ضَعِيفٌ “Sizden bana korkak ve çelimsiz bir asker çıktı geldi.”

2.2.3. İsmi Mef‘ul

İsmi mef‘ul vezni, eylemden etkilenen şeyi anlatmak için kullanılır. Bu kelime türetilirken iki sakin harf yan yana gelmekte olup sakin harften sonra gelen “vav” “و” harfini okumak dile zor geldiği için i‘lâl kaidesi uygulanır ve illet harfi olan و harfi damme ile med harfine dönüşür.⁴⁵⁴ Bu vezinde Ali’nin sözlerinden bazı örnekler şöyledir:

⁴⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, غ ل م, XII, 439.

⁴⁴⁸ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 483; *Lisânu'l-Arab*, غ ل م, 12, 439.

⁴⁴⁹ İbn Esîr, *Nihâye fî garîbi'l-hadîsi ve'l-eser*, IV, 307.

⁴⁵⁰ ez-Zebidî, Seyyid Murtazâ el-Hüseynî (Tah. İbrahim et-Terzî, Tâcü'l-Arûz), Kuveyt 2000, XXXIII, 358; İbn Esîr, *Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, IV, 307; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, ك ز م, XII, 517.

⁴⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, محل, XI, 735.

⁴⁵² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VI, 132.

⁴⁵³ İbn Esîr, *Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, II, 151.

⁴⁵⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 109; *el-Usul fi'n-Nahv*, I, 125.

Sülasi mücerret vezninden olan مَأْتور kelimesidir. Bu kelime أثر sülasi mücerret fiilinin ismi mef'ulüdür. Ali, şöyle söyler:⁴⁵⁵ *وَأَسْنَتْ بِمَأْتُورٍ فِي دِينِي*

“Dinim konusunda (kötülerin) etkisi altında değilim.”

Diğer bir örnek de مسجور ismi mef'ulü'dür. Bu kelime سجر sülasi mücerret fiilinin ismi mef'ulüdür. “Kaynayan” anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de وَالْبَحْرُ الْمَسْجُورُ ve “Kaynayan denize and olsun ki” ayetinde⁴⁵⁶ Allah, kaynayan denize yemin etmiştir. Ali de bunu şu anlamda ayetin tefsirinde kullanmıştır.⁴⁵⁷ *الْمَسْجُورُ بِالنَّارِ* “Ateşle tutuşturulmuş.”

Bir başka örnek de سمك mazi fiilinin ismi mef'ulü olan المسموك kelimesi olup “tavan” manasına gelmektedir. Bu kelimenin kullanımını için Ali'nin bir dua cümlesi *Lisânu'l-Arab* isimli mu'cemde şöyle istişhad edilmiştir:⁴⁵⁸

اللَّهُمَّ رَبَّ الْمُسْمُوكَاتِ السَّبْعِ وَرَبَّ الْمُنْجِيَاتِ السَّبْعِ “Ey yedi göğün ve yerin rabbi olan Allahım!”

مخضود ismi mef'ulü خضد sülasi fiilinin ismi mef'ulüdür. Dikeni olmayan anlamına gelir.⁴⁵⁹ Ali bu kelimeyi şöyle kullanmıştır:⁴⁶⁰

قَدْ صَارَ حَرَامُهَا عِنْدَ أَقْوَامٍ بِمَنْزِلَةِ السِّدْرِ الْمَخْضُودِ “Bunun haram olması toplumlar nezdinde dikenli koltuk gibidir.”

Başka bir örnek ise عكم sülasi mücerret fiilinin ismi mef'ulü olan معكوم ismi mef'ulüdür. Bu kelime ses çıkmasın diye katır gibi hayvanların ağızlarına takılan şeye denir.⁴⁶¹ Ali, bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanır: *مَكْعُومٍ وَخَائِفٍ مَقْمُوعٍ وَ سَاكِتٍ مَكْعُومٍ* “Horlanmışın korkması, gemlenmiş kişinin susması...”

Bir başka örnek de نهش sülasi mücerret fiilinin ismi mef'ulü olan منهوش kelimesi olup manası “hafif, eti az” demektir. Ali, Peygamber'in ayaklarını anlatırken bu kelimeyi şöyle kullanır: *كَانَ النَّبِيُّ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَنَّهُوشَ الْقَدَمَيْنِ*⁴⁶³.

⁴⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 22.

⁴⁵⁶ Tur: 52/6

⁴⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, سجر .

⁴⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, سمك ; İbn Ebi'l-Hadîd, XIX, 7.

⁴⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, خضد, III, 162.

⁴⁶⁰ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 154, 105. hutbe; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, خضد, III, 162.

⁴⁶¹ İbn Esîr, *Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, IV, 335; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, كعم, XII, 522.

⁴⁶² Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 85.

⁴⁶³ *Müsned-i İmam-ı Ali*, VI, 190.

Sülasi mücerret fiillerde ismi mef'ule son örnek de معطونا kelimesidir. Bu isim, عطن sülasi mücerret fiilinin ismi mef'ulü olup “parçalanmış” anlamına gelmektedir.⁴⁶⁴ Ali, bir gün Peygamber’in evinden çıkarken kendi üzerine eski bir palto aldığını anlatırken bu kelimeyi şöyle kullanmıştır:⁴⁶⁵

خَرَجْتُ فِي يَوْمٍ شَاتٍ مِنْ بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وَقَدْ أَخَذْتُ إِهَابًا مَعْطُونًا فَجَوَّبْتُ وَسَطَهُ
فَأَدْخَلْتُهُ عُنُقِي

“Bir kış günü Hz. Peygamberin evinden çıkarken üzerinde eski bir palto aldım, ortasını çevirdim ve boynumu soktum.”

Mezîd Fiillerin İsmi Mef'ulü

Sülasi mücerret fiilin başına bir elif, fâul fiilden sonra da bir “ت” “t” harfi eklenerek yapılan ifti‘al babında ismi mef'ul olan مُتَّرِح kelimesinin sülasi mazi fiili ترح kelimesidir. Bu kelime İbni Esir’e göre فرح kelimesinin zıddı olup “eskime” anlamına gelmektedir. Ali, bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanır:⁴⁶⁶ نَهَانِي رَسُولُ اللَّهِ ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ لِبَاسِ الْقَسِيِّ الْمُنْتَرِحِ “Hz. Peygamber, beni kaba ve eski elbise giymekten nehyetti.”

Bir başka örnek de تير fiilinin tefa‘ul babında ismi mef'ulü olan متبر kelimesidir. Sülasi vezindeki manası “yok olmak, helak olmak” anlamına gelmektedir. Tefa‘ul babında ise “kırmak, gidermek” anlamına gelmektedir. Bu kelime Kur‘ân-ı Kerim’de de şöyle geçmektedir:⁴⁶⁷

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ
إِلَهَةٌ قَالِ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَّبَرِّ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“İsrailoğullarını denizden geçirdik. Derken, kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. İsrailoğulları, “Ey Mûsâ! Onların kendilerine ait ilahları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilah yapsana” dediler. Mûsa şöyle dedi: “Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz.” “Şüphesiz bunların (din diye) içinde buldukları şey yok olmaya

⁴⁶⁴ İbn Esîr, Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser, III, 504.

⁴⁶⁵ Tirmizi, Sıfatü'l-Kıyâmet: 2473.

⁴⁶⁶ İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, ترح

⁴⁶⁷ Araf: 7/139.

mahkûmdur. Yapmakta olduklarının hepsi batıldır.” Ali bu kelimeyi şöyle kullanmıştır:⁴⁶⁸ عَجَزَ حَاضِرٌ وَرَأَى مُتَبَرِّئًا “Asılsız görüş”.

Yine bir başka örneğimiz de مُضَلَّعة kelimesi olup tefe‘ul babında ismi mef‘ul olup “geniş çizgi” anlamına gelmekte olup sülasisi ضلع fiilidir. Ali, bu kelimeyi şöyle bir tamlamada kullanır:⁴⁶⁹ ثِيَابٌ مُضَلَّعةٌ “Çizgili elbise”

Aynı vezinde bir başka ismi mef‘ul de sülasisi ثدن fiili olan مُتَدَّنٌ kelimesi olup doğuştan herhangi bir uzvunda eksiklik olan kişi için kullanılır. Ali bu kelimeyi Haricilerden birini tarif ederken tahkir etmek için muzaf olarak şöyle kullanır:

⁴⁷⁰ مُتَدَّنٌ الْيَدِ “çolak”

If‘al babında bir ismi mef‘ul de مبهم kelimesidir. Bu kelimenin mazisi ابهم fiili olup “mübhem olmak” anlamında tefsir ve fıkıh ıstılahı olarak kullanılmaktadır. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁴⁷¹

كان إذا نَزَلَ بِهِ إِحْدَى الْمُبْهَمَاتِ كَشَفَهَا “Onun yanına mübhem konulardan biri gelince açıklar.”

Sülası mücerret üzerine iki harf ekleyerek yapılan mezid kalıplardan biri de infi‘al babındaki مُنْفَسِحًا ismi mef‘ulü, “açılma ve genişlik” anlamındadır. Ali, bu kelimeyi bir duasında şöyle kullanmıştır:⁴⁷²

اللَّهُمَّ اجْعَلْ لَهُ مُنْفَسِحًا فِي عَدَاكَ “Allahım adaletinde ona genişlik ver.”

*Kur‘ân-ı Kerim’de bulunan مُعْتَرًا kelimesi darda kaldığı halde istemeyen kişiyi anlatmak için kullanılır. Sülası vezni عرر olan bu kelime, ifti‘al babında bir ismi mef‘uldur.*⁴⁷³ Ali, bu kelimeyi şöyle cümlede kullanmıştır.⁴⁷⁴

فَإِنَّ فِي هَذِهِ الطَّبَقَةِ قَانِعًا وَ مُعْتَرًا

“Bu, halk tabakasında elindekiyle yetinen, ihtiyacı olduğu halde kimseden bir şey istemeyen kişi vardır.”

⁴⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, تَبَرُّؤًا ,

⁴⁶⁹ Aynî, *Umdetü’l-Karî*, XXII, 15; Askalânî, Hafız İbni Hacer, *Ta’lîku’t-Tağlik alâ Sahîhi’l-Buhârî*, (Tah. Said Abdurrahman Musa), Beyrut, 1985, V, 64, 65.

⁴⁷⁰ Acurrî, İbn Hüseyin, *Kitâbü’ş-Şerîa*, Riyad, 1999, III, 246; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, ثدن .

⁴⁷¹ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 39.

⁴⁷² İbn Ebi’l-Hadîd, III, 47. İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, II, 543.

⁴⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, عرر , IV, 555.

⁴⁷⁴ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 470.

Sülasi mücerredi ضرر fiilinin ifti‘al babında aslı مضطر olan مضطر kelimesi buna örnektir. Fâul fiili “ض” “dad” harfi olduğu için “ت” “te” harfi “ط” harfine kalbolmuş, “ر” “ra” harfi de idgam olmuştur. Ali, bu kelimeyi Peygamber’den aktardığı alışveriş hakkındaki bir rivayetinde şöyle kullanmıştır:⁴⁷⁵

انه نهى عن بيع المضطرّ

“Peygamber, (s.a.v.) darda kalanla (ölü fiyattan) alışverişini yasakladı.”

Bu vezinde ismi mef‘ul için vereceğimiz son örnek de معتم kelimesidir. Bu kelime معتم fiilinin ismi mef‘ulü olup iftial babındandır. Sülasi mücerret fiile iki harf eklenerek yapılmış olup “seçilmiş” anlamına gelir. Ali, Peygamberle ilgili bahsinde bu kelime geçer:⁴⁷⁶ “Ben şahadet ederim ki Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah’ın kulu, mahlukatın içinde seçilmiş ve mümtaz bir elçisidir”.

2.2.4. Mübalağa Sigaları

Arap dilinde türemiş isimlerden biri de mübalağa sigalarıdır. Sîbeveyhi, “*el-Kitâb*” adlı eserinde, “Bir fiilin çok yapıldığı ifade etmek istendiğinde mübalağalı ism-i fail sigası kullanılır.” demiş ve mübalağalı ism-i fail için فَعُولٌ وفعالٌ ومفعولٌ وفِعْلٌ kalıplarını saymıştır.⁴⁷⁷ Müberred de “*el-Muktadab*” adlı eserinde fiilin çok yapıldığını ifade etmek için mübalağa sigasının kullanıldığından bahsetmiştir.⁴⁷⁸

فعال Fe‘‘al vezni

Bu vezin, mübalağa sigasının en yaygın vezni olup mübalağa, kesret, meslek ve sanat ifade etmekte olup fiilin sürekliliğine, tekrarına, mülazemetine işaret eder. Hz. Ali’nin bu vezinde kullandığı bazı kelimeler cümlede kullanılmıştır. Ali’nin فعّال vezninde kullandığı kelimelerden biri جَبَّار mübalağalı ism-i failidir. Bu kelimeyi Ali bir duasında şöyle kullanmaktadır:⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, ضرر, IV, 482; Ali, Müsned, X, 157.

⁴⁷⁶ Şerif er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 265; İbn Esir, *en-Nihâye fî Garibi’l-Hadîsi ve’l-Eser*, III, 24; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, عيم, XII, 434.

⁴⁷⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 110.

⁴⁷⁸ el-Müberred, Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadab (I-IV)* (Tah. Muhammed Abdulhâlik Udayma), İhyâu Turâsi’l-İslâmî, Kahire 1994, III, 272, II, 113.

⁴⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 325, X, 107.

يَا جَبَّارَ الْقُلُوبِ عَلَى فِطْرَتِهَا شَقِيَّتِهَا وَسَعِيدِهَا

“Ey yarattıklarının kalplerinin Cebbarı, said olanın da şaki olanın da...”

Diğer bir örnek خباط kelimesidir. Bu kelime “gece karanlıkta ışıksız yürüeyebilen” anlamına gelir.⁴⁸⁰ Bu kelimeyi Ali bir ifadesinde şöyle kullanmıştır:

481 خَبَّاطُ عَشَوَاتٍ “Gece yarısı yürüeyebilen kimse”

Bu kalıpta bir başka örnek de صواع kelimesidir. Bu kelime, vereceğimiz örnekte meslek ifade edip kuyumcu anlamına gelir. Ali düğün hazırlıklarından bahsederken bu kelimeyi şöyle kullanır:⁴⁸²

أَنَّ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ: «كَانَتْ لِي شَارِفٌ مِنْ نَصِيبِي مِنَ الْمَعْنَمِ، وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَانِي شَارِفًا مِنَ الْخُمْسِ، فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أُبْتِنِّي بِفَاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَاعَدْتُ رَجُلًا صَوَاعًا مِنْ بَنِي قَيْنُقَاعَ أَنْ يَرْتَحِلَ مَعِي، فَنَأَيْتِي بِإِدْخِرٍ أَرَدْتُ أَنْ أُبِيعَهُ مِنَ الصَّوَاعِغِينَ، وَأَسْتَعِينَ بِهِ فِي وَلِيمَةِ عُرْسِي

“Ali’den rivayet edildiğine göre o dedi ki: Bana ganimetten bir deve düşmüştü. Peygamber, (s.a.v.) bana ganimetten deveyi verdi. Fatıma ile evlenmek isteyince Kaynuka oğullarından bir kuyumcuyu bana gelmesi için ayarladım. Bu deveyi kuyumcuya satıp bununla ızdır almak ve düğün yemeğinde kullanmak istedim.”

Yine bir başka örnek ise جَدَاءٌ mübalağalı ism-i failidir. Bu kelime “kesik el” anlamına gelmekte olup bu cümlede mecazen ordu kastedilir, çünkü emir için ordu el gibidir. Bu kelimeyi Ali, yardımcısız kaldığını ifade etmek için kinaye olarak şöyle kullanır:⁴⁸³ وَطِيفْتُ أُرْتَبِي بَيْنَ أَنْ أُصُولَ بِيَدِ جَدَاءٍ “Kesik ellerimin kökleri arasında seslenmeye başladı.”

Diğer bir örneğimiz olan نَعَّاضٌ kelimesi “sallamak” manasına gelmektedir.⁴⁸⁴ Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:

وَفِي صِفَتِهِ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْ حَدِيثِ عَلِيٍّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: كَانَ نَعَّاضَ الْبَطْنِ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: مَا نَعَّاضَ الْبَطْنِ؟ فَقَالَ: مُعَكَّنُ الْبَطْنِ، وَكَانَ عُنْهُ أَحْسَنَ مِنْ سَبَائِكِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 280.

⁴⁸¹ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâğa*, 39.

⁴⁸² Buhârî, *Farzu'l-Hums*: 2952.

⁴⁸³ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâğa*, 24; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûz*, IX, 383.

⁴⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII, 240.

⁴⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII, 240.

“Ali, Peygamber’i (s.a.v.) vasfederken bir hadiste: “O, karnı نَعَّاضَ البَطْنِ idi”. Ömer, “bu ne demek” diye sorunca Ali, “ مَعَكُنُّ البَطْنِ yani karın kıvrımı çok değıildi, altın ve gümüş külçelerinden daha güzeldi, dedi”

Yine bu vezinde olan حَمَال kelimesi de حَمَل fiilinin mübalağalı ism-i failidir. Ali, Abdullah b. Abbas’ı haricilere gönderirken onlara Kur’ân’dan delil getirmemesini, çünkü Kur’ân’ın farklı yorumlanabileceğini dile getirmiştir. Tevil edilmeye müsait anlamındaki ifade şöyle geçmektedir: ⁴⁸⁶

لَمَّا بَعَثَهُ لِلْحِجَابِ عَلَى الْخَوَارِجِ، قَالَ لَهُ: "لَا تُخَاصِمُهُم بِالْقُرْآنِ؛ فَإِنَّ الْقُرْآنَ حَمَالٌ أَوْجُهُ، ذُو وَجُوهِ، تَقُولُ وَيَقُولُونَ، وَلَكِنْ حَاجِبُهُم بِالسَّنَةِ؛ فَإِنَّهُمْ لَنْ يَجِدُوا عَنْهَا مَحِيصًا" ⁴⁸⁷

“Ali, onu Haricilere tartışmak için gönderince “Onlarla Kur’ân’ı delil getirerek tartışma çünkü Kur’ân farklı yorumlanabilir. Sen Kur’ân’dan bir şey dersin, o da sana Kur’ân’dan başka bir şey söyler. Onlara sünnetten delil getir, o zaman asla çıkış bulamazlar, dedi”

Bu kalıpta son örneğimiz حَطَّاف kelimesi “kapıp götürmek anlamına” gelmekte olup Kur’ân-ı Kerim’de birkaç yerde geçmektedir. Ali’nin ifadesindeki kelimeyle şeytanın kastedildiği cümle de şöyledir: ⁴⁸⁸ نَفَقْتُكَ رِيَاءٌ وَسُمْعَةٌ لِلْحَطَّافِ “Senin para harcaman şeytana riyadır ve şöhrettir.”

مِفْعَالِ vezni

Mübalağa sigalarından olan مِفْعَال mif‘al vezni teksir için kullanılır. Bu siga aynı zamanda bir şeye devam etmeyi veya alışkanlık üzere yapılan işleri ifade etmek için kullanılmakla birlikte tekit manası da taşır. ⁴⁸⁹

Ali’nin bu sigayı kullanmasına bir örnek vereceğiz. ملطاط mübalağa sigası, teksir için kullanılır. İbni Mesud’un rivayetinde هذا الملطاط طريق بقية المؤمنين şeklinde bu kelime kullanılmaktadır. ⁴⁹⁰ Vereceğimiz şu rivayette Ali, bu kelimeyle nehrin kenarını kasteder:

⁴⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, XI, 174.

⁴⁸⁷ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâğa*, III, 136.

⁴⁸⁸ el-Medîni, Ebu Musâ, *Mecmeu'l-Mugîs fî Garîbi'l-Kur’âni ve'l-Hadis* (I-III), Câmîatü Ümmü'l-Kura, 1986, خطف; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, IX, 75.

⁴⁸⁹ Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi Cem'ul-Cevâmi'*, Beyrut 2010, 95.

⁴⁹⁰ İbn Esir, *Nihâye fî Garîbi'l-Hadisi ve'l-Eser*, IV, 786.

491 وَأَمْرُهُمْ بِالزُّومِ هَذَا الْمِلْطَاطِ حَتَّى يَأْتِيَهُمْ أَمْرِي” *“İkinci bir emre kadar nehrin kenarını terk etmemelerini onlara emretti.”*

فَعُول vezni

Bu vezin mübalağa ve teksir için kullanılır. Fiilin çok yapılması ve tekrarlanması anlamlarını içermekte olup büyük bir edib olan Ali'nin bu vezinde çok kullandığı görülmektedir. Buna جَحود, مَيود, مَيود ve حَيود kelimelerini örnek olarak verebiliriz. Ali, dünyayı zemmederken onu, eşinin iyiliklerine nankörlük yapan bir kadına benzeterek bu kelimeleri bir cümlede şöyle kullanmıştır: 492

هي الجحود الكنود الخيود الميود (“O, inkârcı, nankör, sert ve şekilcidir.”).

Ali'nin aynı vezindeki kelimeleri ardarda sıralaması onun Arap diline hakimiyetini göstermektedir. Günümüzde de bu kelimeler hala kullanılmaktadır. Bütün bu örnekler, Arap dilinin Ali dönemiyle günümüz arasındaki bağlantının devam ettiğini göstermektedir.

Bir başka örnek de ظُنُونٌ kelimesidir. Bu kelime; Allah'a ibadet hususunda nankörlük yapmak, görevini tam yerine getirmemek anlamında kullanılır. Ali, bir cümlesinde bu kelimeyi şöyle kullanmıştır: 493 *إِلَّا اللَّهُ أَنَّ الْمُؤْمِنِينَ لَا يُصْبِحُ وَلَا يُمَسِي وَاعْلَمُوا عِبَادَ* 493 *“Ey Allah'ın kulları, şunu iyi bilin ki, mümin sabah ve akşama erdiğinde nefsinin mutlaka kötü duyguları olur.”*

فَعِيلٌ vezni

Bu vezin mübalağa için kullanılır. Ali'nin, مَقْر kelimesini mübalağa sigası olarak bir şeyin acılığının çok olduğunu anlatmak için kullandığı cümlesi şöyledir: 494

أَمْرٌ مِنَ الصَّبْرِ وَالْمَقْرِ “Sabır bitkisinden daha acıdır.”

491 Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, 76; *Lisânu'l-Arab*, VII, 407, ملط md.

492 Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, 372; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 158, حيد md.; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, XI, 1966, حيد md.

493 İbn Esir, *en-Nihâye fî garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, III, 362; Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, 259.

494 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, V, 172.

فُعال vezni

Mübalaga için kullanılan bir vezindir.⁴⁹⁵ Ali'nin زُعاق kelimesini kullanımını buna örnek olarak verebiliriz. O, bu kelimeyi “içilemeyecek kadar acı olan su” anlamında bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁴⁹⁶

كأساً زُعاقاً مُزجتُ زُعاقاً “Acı suyla karışmış, öldürücü zehirli bir kadeh”

Bir diğer örnek ise ضُرّاح kelimesi olup bu kelimeyle dünyadaki Kâbe'ye mukabil semada bulunan bir ev kastedilir.⁴⁹⁷ Ali, الضُرّاح'ı şu şekilde tarif eder:⁴⁹⁸

الضُرّاح بيتٌ في السَّمَاءِ جِبالُ الكُعبَةِ “Kâbe hizasında gökte bulunan bir evdir.”

فُعال vezni

Bu kalıp mübalaga sigalarındandır. Buna örnek olarak “günahkârlar” anlamına gelen دُعَار kelimesi verilebilir.⁴⁹⁹ Ali, bu kelimeyi şöyle kullanmıştır:⁵⁰⁰

أين دُعَارُ طَيِّبِ الذِّينِ قَدْ سَعَرُوا البِلَادَ “Ülkelere fiyat biçen Beni Tayy'in o azgınları nerede?”

فاعول vezni

Bu vezin kıyasi olmayan mübalaga vezinlerindedir. İsim ve sıfat olarak da gelebilir. Sıfat olarak gelmesine örnek حاطوم , ماء جاروف , سبيل جاروف , ماء فاتور ; isim olarak geldiği yere örnek ise ساقور , ساطور (büyük balta anlamında) kelimelerini verebiliriz. Ali, bir cümlesinde Nuh tufanından bahsederken bu vezinden mazisi غرق fiili olan غاروق mübalagalı ism-i failini kullanmıştır. Bu cümle şöyledir:⁵⁰¹

وَفَارَ التَّنُّورُ وَفِيهِ هَلْكَ يَغُوثٌ وَيَعُوقُ وَهُوَ الغَارُوقُ “(Nuh tufanında) sular fıskırdı, Yegus, Yeuk helak oldu. O(nlar), iyice batanlar oldu.”

⁴⁹⁵ Radi Esterâbâdî, *Şerhu Şafiyeti İbn Hacib*, Beyrut t.y., II, 163.

⁴⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 141, زعق md.; el'ayn, I, 133, زعف md.

⁴⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 525, ضرح md.

⁴⁹⁸ Ali, *Müsned*, IX, 42; Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, II, 3, ضرح md.

⁴⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 286, دعر md.

⁵⁰⁰ Ali, *Müsned*, II, 65; İbn Cevzî, *Garîbü'l-Hadîs*, I, 338.

⁵⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 283, غرق md.; İbn Ebi'l-Hadîd, XIX, 16.

فُعْلَةٌ vezni

Bu vezin kıyası olmayan vezinlerdendir. Örneğin سُؤْلَةٌ kelimesi çok isteyen, عُيْبَةٌ kelimesi çok ayıplayan kişi anlamındadır.⁵⁰² Buna verdiğimiz örnekte Ali نوم kelimesinden müştak olan نُومَةٌ kelimesini şöyle kullanmıştır:⁵⁰³

الغُلَمَاءُ يَخُومُونَ مُصَابَ نُومَةٍ، أَوْلَيْكَ مُؤْمِنٍ كُلُّ الزَّمَانِ ذَلِكَ تَشْرُ مِنْ يَنْجُو إِنَّمَا

“Bu zamanın şerrinden uyuyan (fitneye bulaşmayan) her mümin kurtulacaktır. Onlar, âlimlerin kandilleridir.”

تَفْعَلَةٌ vezni

Bu vezin Sîbeveyhi'ye göre mübalağa sigalarındandır.⁵⁰⁴ تَلْعَبَةٌ kelimesi oyun ve eğlence konusunda mübalağa anlamı içermekte olup sonunda bulunan “te” “ة” harfi zaittir.⁵⁰⁵ Ali bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁰⁶

رَزَعَمَ ابْنُ النَّابِغَةِ أَبِي تَلْعَبَةَ تَمْرَاحَةَ “İbn Nabiga, benim çok oyuncu ve eğlenceli olduğumu iddia etti.”

إِفْعُوْعَلٌ vezni

Bu vezin mübalağa ve tekit vezinlerindedir.⁵⁰⁷ Ali, اِعْدُوْدَبٌ kelimesini şöyle bir cümlede kullanmıştır:⁵⁰⁸

وَإِنْ جَانِبٌ مِنْهَا اِعْدُوْدَبٌ وَاحْلَوْلَى، أَمْرٌ مِنْهَا جَانِبٌ فَأَوْبَى

“Onun (dünyanın) tatlı bir tarafı vardır ki kolay bir şekilde yenir ve tatlıdır, onun acı bir tarafı vardır ki acıdır, veba gibidir.”

⁵⁰² Eş-Şemûnî, Takiyyüddin Ahmed b. Muhammed, El-Munsif mine'l-Kelâm alâ Mugni İbn Hişâm (Tah. Muhammed Seyyid Osman), Beyrut 1971, III, 57.

⁵⁰³ Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, II, 202; Şerif Radi, Nehcü'l-Belâga, 152.

⁵⁰⁴ Sîbeveyhi, el-Kitâb, I, 117.

⁵⁰⁵ İbn Esîr, En-Nihâye fî garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser, I, 528.

⁵⁰⁶ Şerif Radi, Nehcü'l-Belâga, 111.

⁵⁰⁷ Sîbeveyhi, el-Kitâb, IV, 75.

⁵⁰⁸ Şerif Radi, Nehcü'l-Belâga, 168; İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, I, 583.

2.2.5. Sıfat-ı Müşebbehe

Sıfat-ı müşebbeheler, ism-i fail manası taşır. İrabları ism-i failer gibidir.⁵⁰⁹Müteaddi fiillerden yapılabildiği gibi lazım fiillerden de yapılabilir.⁵¹⁰

أَفْعَلْ kalıbı

Bu vezindeki sıfat-ı müşebbeheler, renk, kusur ve süs anlamında kullanılır. Hz. Ali'nin cümlelerinde, bu kalıpta sıfat-ı müşebbehelere rastlanmıştır. Örneğin “hedefine ulaşmayan ok” anlamında أُخِيب kelimesinin kullanılması gibi.⁵¹¹

مَنْ فَازَ بِكُمْ ، فَقَدْ فَازَ بِالْقَدْحِ الْأَخْيَبِ

“Sizden kim başarılı olursa, o hedefine ulaşmayan ok gibi kaybetmiştir.”

Bu kalıpta olan أَصْلَعٌ ve أَصْمَعٌ kelimelerinden أَصْلَعٌ kelimesi “başı ve boynu ince”, أَصْمَعٌ kelimesi “kulakları küçük olan kişi” anlamına gelmektedir. Ali, bu iki kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵¹² فَكَأَنِّي بِرَجُلٍ مِنَ الْحَبَشَةِ أَصْلَعٌ أَصْمَعٌ قَاعِدٌ عَلَيْهَا وَهِيَ تُهْدَمُ

“Sanki ben boynu ince, kulakları küçük, yıkılan bir şeyin üzerinde oturan Habeşli bir adamım.”

Sıfat-ı müşebbehe olarak Ali'nin kullandığı kelimelerden biri de أُوْقُ kelimesi olup “üstü kırık ok” anlamına gelmektedir. O, bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır:⁵¹³

وَمَنْ رَمَى بِكُمْ فَقَدْ رُمِيَ بِأُفُقٍ نَاصِلٍ

“Sizden kim ok atarsa ucu kırık (ucunda demir olmayan) bir ok atılmıştır.”

⁵⁰⁹İbnü's-Serrâc, Usûl fi'n-Nahv (Tah. Muhammed Osmân, Mektebetu's-Sekafiyeti'l-Diniyye), Kahire 2009, I, 132.

⁵¹⁰Bknz. İbn Hacib, *el-Kâfiye* fi ilmi'n-Nahv, II, 205.

⁵¹¹İbn Esir, en-Nihaye fi Garibi'l-Hadîs-i ve'l-Eser, II, 186; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 368 خيب md.

⁵¹²İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 378; İbn Ebi'l-Hadîd, XIX, 3; Aynî, Bedreddin, *Umdetü'l-Kârî*, Beyrut, 2005, IX, 1447.

⁵¹³Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, 55; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VIII, 206.

Yine bir başka kelime de أَبْطَرَ kelimesi olup أَفْعَلَ vezninde sıfatı müşebbehedir. Bu kelime, “bazı insanlarda bulunan bir kusur” anlamına gelir. Ali, bu kelimeyi cümlede şöyle kullanır: ⁵¹⁴ مَا تَقُولُ فِيهَا أَيُّهَا الْعَبْدُ الْأَبْطَرُ “*Sen ne diyorsun ey sünnetsiz adam!*”

فَعْلٌ vezni

Bu vezinde olan sıfatı müşebbehe örneklerinden ثَجَج kelimesi “bir şeyin ortası” demek olup ⁵¹⁵ Ali’nin bu kelimeyi kullandığı cümlesi şöyledir: وَعَلَيْكُمْ الرَّوَاقُ الْمُطَنَّبُ فَاصْرُبُوا “*Size büyük bir revak lazım, onun ortasına vurun.*” ⁵¹⁶ تَبَّجَّهْ

Bir başka kelime de خَطَلَ olup “kişinin ahmak ve mantığının bozuk olması” anlamlarına gelmektedir. ⁵¹⁷ Ali, bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır:

⁵¹⁸ وَزَيَّنَ لَهُمُ الْخَطَلَ “*Ahmaklığını onlara süsledi.*”

Yine bir başka sıfatı müşebbeheye örneğimiz عَزَلَ kelimesi olup “korku, hastalık ve benzeri sebeplerden dolayı yerinde duramamak” anlamına gelmektedir. Ali, bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır: ⁵¹⁹

هَلْ يَنْتَظِرُ أَهْلُ بَضَاضَةِ الشَّبَابِ إِلَّا عَزَلَ الْقَلْبَ

“*Bedade ehli gençleri endişeden olan vehmi bekliyorlar.*”

Bu sigaya bir başka örnek de قُدُمٌ kelimesi olup “cesaretli” anlamındadır. Ali, bir cümlede bunu şöyle kullanmıştır: ⁵²⁰

غَيْرَ نَاكِلٍ عَنْ قُدْمٍ وَلَا وَاهٍ فِي عَزْمٍ

“*Cesaretle ilgili korkuları yok, azimle ilgili ah vahları yok.*”

Onun cümlelerinde geçen bir başka sıfat-ı müşebbehe de كَدَدٌ kelimesidir. “Şiddetli düşmanlık” anlamına gelmektedir. *Kur’ân-ı Kerim*’de de geçen bu kelimeyi Ali, bir

⁵¹⁴ Zemahşerî, Ebu Kasım Cârullah, *Esâsü'l-Belâga* (Tah. Muammed Basıt Uyûnu’s-Sûd), Beyrut, 1998, I, 66.

⁵¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 219, ثَجَج md.

⁵¹⁶ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Garîbü'l-Hadîs*, Tahric: Emin Kal’acî, Beyrut 2005, II, 539; İbn Asâkir, *Tarîhu Medîneti Dimaşk*, II, Darul Fikr, 1996, 460, 461; Zemahşerî, *Rabî’u'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahbâr* (Tah. Abdü'l-Emîr), IV, 109

⁵¹⁷ Mu’cemü'l-Vesît, حمق md.

⁵¹⁸ İbn Esîr, en-Nihâye fi garîbi'l-hadîsi ve'l-eser, II, 119.

⁵¹⁹ İbn Esîr, en-Nihâye, III, 380; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 380, عَزَلَ md.

⁵²⁰ İbn Kuteybe, I, 373; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, قَدَم md. II, 464.

Rأيت النبي في النوم فقلت يا رسول الله ماذا لقيت بعدك من الأود والدد؟⁵²¹ cümlesinde şöyle kullanmıştır: “Hz. Peygamberi rüyamda gördüm, “senden sonra sevgi ve düşmanlıkta ne gördüm.”

Bu kalıpta vereceğimiz son örneğimiz يَنْ kelimesi olup “yaşlı, ihtiyar” anlamlarına gelmektedir. Ali, bunu şöyle kullanır:⁵²² أَيُّهَا الْيَقِينُ الَّذِي قَدْ لَهَزَهُ الْقَتِيرُ

“Ey kendisine fakirliğin vurduğu yaşlı adam”.

فُعْلُ vezni

Bu sıfat-ı müşebbehe vezninde vereceğimiz ilk örnek فُلُصْ kelimesi olup “uzun boylu deve” anlamına gelmektedir. Ali, bir ifadesinde bunu şöyle kullanmıştır:⁵²³

أَتَوَكَّ عَلَى فُلُصِّ نَوَاجٍ “Sana hızlı, uzun boylu develer üzerinde geldiler.”

Yine bir başka örnek tefu‘ul vezninde olan sıfatı müşebbehe vezinlerinden olan, “geniş yer” anlamına gelen سُهْبٌ kelimesidir. Ali’nin bu kelimeyi kullandığı bir cümle şöyledir:⁵²⁴ وَفَرَّقَهَا بِسُهْبٍ بِيَدِهَا “Elindeki nafakaları ona (kişiye) ayırdı.”

2.2.6. Cem‘ Teksir Binaları

Arap dilinde cem‘ mükesserler cem-i killet ve cem-i teksir olmak üzere ikiye ayrılır. Cem-i killet, üç ve on arasındaki sayılar için kullanılan çoğul kalıplarıdır.⁵²⁵ Ali’nin bu sigalarda kullandığı kelimelere örnekler vereceğiz.

أَفْعَالُ vezni

Bu vezinde Hz. Ali’nin kullandığı أَمَجَادٌ kelimesi, مَجِيدٌ kelimesinin çoğuludur. Ali bu kelimeyi “şerefli” manasını ifade etmek için şöyle kullanmıştır:⁵²⁶

أَمَّا نَحْنُ بَنُو هَاشِمٍ فَأَنْجَادُ أَمْجَادٍ “Biz, Haşimoğulları şerefliyiz.”

⁵²¹ Acurrî, İbn Hüseyin, *Kitâbü’ş-Şerîa*, Riyad, 1999, IV, 2106.

⁵²² İbn Esir, *en-Nihâye*, V, 715; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III, 457, يَفْنُ md.

⁵²³ İbn Esir, *en-Nihâye*, IV, 156; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII, 79, فُلُصْ md.

⁵²⁴ İbn Esir, *en-Nihâye*, IV, 157; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 475, سُهْبٌ md.

⁵²⁵ Yaiş b. Ali, *Şerhu’l-Mufasssal*, İdaretü’t-Tıbbâ‘a el-Müneyyere, 2007, V, 206.

⁵²⁶ Hattâbî, *Garîbü’l-Hadîs* (I-III), Camiatü Ümmü’l-Kura, 1982, Hadis no: 765; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, III, 395, مَجْدٌ md.

Ali'nin kullandığı bir başka çoğul ise اعيان kelimesidir. Ali, *Kur'an*'da mirasla ilgili bir ayeti açıklarken Peygamber'den rivayet ettiği hadiste bu kelimeyi şöyle açıklamıştır:

وَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَضَى بِالَّذِينَ فِي الْوَصِيَّةِ وَأَنَّ أَعْيَانَ بَنِي الْأُمِّ يَتَوَارَثُونَ⁵²⁷

“Hz. Peygamber, (s.a.v.) vasiyette borca hükmetti. Anne baba bir olan kardeşler varis olurlar.”

Ali'nin kullandığı bir başka kelime de اَغْبَاش çoğuludur. Bu kelime sabahleyin fecir vaktinin girdiği karanlıkla aydınlığın bir arada bulunduğu vakti ifade eder. Ali, bu kelimeyi bir sözünde mecazi olarak “aldatma” anlamında şöyle kullanmıştır:⁵²⁸

وفي حديث علي ، كرم الله وجهه : قَمَشَ عُلْمًا غَارًا بِأَغْبَاشِ الْفِتْنَةِ أَي بَطَلَمَهَا

“Hz. Ali'nin bir hadisinde: O, fitnenin dört kol gezdiği dönemde kaskandırıcı ilmi topladı.”

Bir başka çoğul da Ali'nin ihtiyarlığı elbiseye benzetmek için اهدام kelimesini mecazi anlamda kullandığı şu ifadedir:⁵²⁹ لَبِسْنَا اَهْدَامَ الْبَلَى “Belaların elbiselerini giydik.”

Ali'nin kullandığı bir başka çoğul kelime de اَهْضَام kelimesi “gözden kaybolmak” anlamına gelmekte olup هَضَم kelimesinin çoğuludur. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵³⁰ فَأَنَا نَذِيرٌ لَكُمْ أَنْ تُصْبِحُوا صَرَغَى بِأَنْتَاءِ هَذَا النَّهْرِ ، وَبِأَهْضَامِ هَذَا الْغَائِطِ

“Bu nehrin kenarında, bu tezeğin içerisinde yere yıkılmış birileri olmamanız için sizi uyarıyorum.”

Ali'nin kullandığı bir başka çoğul da اَوْهَاق kelimesidir. “yular” anlamındaki bu kelimeyi Ali bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵³¹

وَأَعْلَقَتِ الْمَرْءَ اَوْهَاقَ الْمَيِّتَةِ “Belaların yuları kişiyi bağladı.”

⁵²⁷ Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî, Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih, *Kitâbü'l-büyu*, 3057 nolu hadis, 2029, Darul Fikr, 2005, IX.

⁵²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VI, 322, غبش md.

⁵²⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, 34, 76.

⁵³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 613, هضم md.

⁵³¹ İbn Esîr, *en-Nihâye*, V, 523; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 385, وهق md

Ali'nin kullandığı bir kelime de أكار çoğulu olup “arı kovanı” anlamına gelmektedir. Ali, “Bal için zekât gerekmez.” anlamındaki bir cümlesinde bu kelimeyi şöyle kullanmıştır:⁵³²

ليس فيما تُخرج أكارُ النحل صدقة “Arıların kovanından çıkan şeyden zekât olmaz.”

Bir başka örnek de أوتار kelimesi olup “cinayet” anlamına gelen müfredi وئر kelimesidir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır.⁵³³

“Onların arzu ettiği cinayeti anladım.” فَأَنْرَكْتِ أوتارَ مَا طَلَبُوا

Ali'nin bazı insanları vasfederken kullandığı أفزام kelimesi de bu vezindedir. “Alçak, küçük cüsseli” anlamına gelen bu kelimeyi Hz. Ali, bir cümlede şöyle kullanmıştır.⁵³⁴ أفزامُ جُمِعُوا مِنْ كُلِّ أوبٍ “Onlar her yönden gelen alçaklardır.”

أفْعَلَةٌ vezni

Bu vezin çoğul isim ve sıfatlar için kullanılmaktadır. أركسية, أرغفة gibi çoğulları buna örnek olarak verebiliriz. Bu vezin, Ali'nin sözlerinde sıkça kullanılmıştır. İlk örneğimiz أدلة kelimesi olup دليل kelimesinin çoğuludur. Ali, sahabeden bahsederken onların içinde fıkhıta derinleşenlerin hüccet sayılacak kişiler olduğunu söylediği cümlesinde bu kelimeyi şöyle kullanır:

“Onun yanından fakihler çıkar.” يَخْرُجُونَ مِنْ عِنْدِهِ أدلةً⁵³⁵

Yine bir başka örnek أسيرة kelimesinin çoğulu سِرر kelimesinin çoğulu olan أساوير kelimesidir. Bu kelimedeki sıfatı isim üzerine hamletmişler, kelimenin telaffuzu isim gibi kolay olmuştur. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵³⁶

كأن ماء الذَّهَبِ يَجْرِي فِي صَفْحَةِ حَدِّهِ وَرَوْتَقُ الْجَلالِ يَطْرُدُ فِي أسيرةِ جَبِينِهِ

“Altın yanağından altın gibi su akar. Alnın derinliklerinde celalin parlaklığı düz olur.”

⁵³² İbn Esîr, *en-Nihâye*, IV, 385; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, V, 154, كور md.

⁵³³ İbn Esîr, *en-Nihâye*, V, 319; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, V, 273, وتر md.

⁵³⁴ İbn Esîr, *en-Nihâye*, IV, 288; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 477, قزم md.

⁵³⁵ Tahtâvî, Ali Ahmed, *Delîlü'l-Müslimîn Şerhu Riyâzi's-Sâlihîn*, Beyrut, t.y., I, 11; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 237, دال md.

⁵³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 357, سرر md.; Hüseyin Abbas er-Rifâ'iyye, *Zâhiratü's-Şüzûz fi's-Sarfi'l-Arabî*, Dâru Cerîr, 2006, 116.

Cem-i kesret: Sibeveyhi'ye göre on sayısından sonsuza kadar olan çoğullar cem-i kesret kalıplarıyla ifade edilir.⁵³⁷ Burada Ali'nin sözlerinde geçen cem-i kesret vezinlerine örnekler verilecektir.

فُعْلُ vezni

Bu vezne örneğimiz مُرَّةٌ kelimesidir. Bu kelime أَمْرَهُ kelimesinin çoğulu olup kıyasidir. “Sürme kullanılmadığı için gözde oluşan bir hastalık” anlamına gelir.⁵³⁸ Ali bu kelimeyi cümlede şöyle kullanmıştır:⁵³⁹ مُرَّةُ الْعُيُونِ مِنَ الْبُكَاءِ “Gözlerin korktuğu ağlamaktır.”

فُعْلُ vezni

Bu vezin sahih, mu'tel ve muzaaf fiiller için kullanılabilir. Bazı kelimeler , غرفة عرف, عروة عري, حجة حجج olarak kıyasi gelir. Bazı kelimeler de قرية قري بُهْمَة, قريه قري بُهْمَة gibi semai olarak gelebilir. Bu vezin için Ali'nin sözlerinden kıyasi olanlara örnek حُجَزٌ kelimesidir. Ali, Ümeyyeoğulları hakkında “zorluklara karşı sabırlı” anlamına gelen bu kelimeyi kullanmıştır:⁵⁴⁰ هُمْ أَشَدُّنَا حُجَزًا “O, bizim en sabırlı olanımızdır.”

Bir başka örnek de ظَبِي kelimesi olup “kılıcın keskin tarafı” anlamına gelmektedir. Kaynaklarda Ali'nin bu kelimeyi kullandığı şu cümle bulunmaktadır:⁵⁴¹

نَافِحُوا بِالظَّبِيِّ “Kılıcın keskin tarafıyla vurdular.”

فِعَالُ vezni

Bu vezin, cem' teksir sigalarında çok kullanılır. Kıyasi olarak فعلة ve فعلة veznindeki isim ve sıfatların çoğulu bu kalıpta gelebilir. ضيف ضيف, نغجة نعاج, صعاب صعاب gibi. Bu vezindeki kelimedede “و” “vav harfi” olan bazı fiillerin illet harfi ي harfine veya hemzeye dönüşür. ثوب ثياب, دم دماء gibi.

⁵³⁷ Hatice Abdurrezzak, *Ebniyeti's-Sarf fi'l-KitâbiSibeveyhi*, Bağdat 1965, 3-9.

⁵³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 540, مرة md.

⁵³⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûz*, 25, 8242, مرة md.

⁵⁴⁰ Cârullah, Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadis*, Beyrut 1993, V, 331; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 357, حجز md.

⁵⁴¹ El-Kuzâî, Kâdı Ebu Abdullah, 219.

Ali'nin bu sigada kullandığı çok kelime vardır. Bu kelimelerden biri سِمَام kelimesidir. Bu kelime, “öldürücü zehir” anlamına gelen سَم kelimesinin çoğuludur. Ali bu kelimeyi şöyle bir cümlede kullanmıştır:⁵⁴² غَدَاؤُهَا سِمَامٌ “Onların gıdaları zehirdir”

Bir başka örnek ise “yumuşak yağan yağmur” anlamına gelen ذَهَاب kelimesi olup müfredi ذَهَبَةٌ şeklindedir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır: لَا قَرَعُ رَبَابِهَا وَلَا شِفَانُ ذَهَابِهَا “Bulutları beyaz olmasın, yağmuru da soğuk olmasın.” Bu cümlede muzâf hazfedilmiş olup takdiri şöyle yapılıır:⁵⁴³ لَا قَرَعُ رَبَابِهَا وَلَا ذَاتُ شِفَانِ ذَهَابِهَا

Bir başka örneğimiz olan شِمَال kelimesi شَمْلَةٌ kelimesinin kıyasi çoğulu olup elbise anlamına gelmektedir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁴⁴

إِنَّ أَبَانَا هَذَا يَنْسَجُ الشِّمَالَ بِبِمِينِهِ “Bizim bu babamız, elbiseyi sağ eliyle dikiyor.”

Ali'nin kullandığı bir başka örnek de وَدَام kelimesi دَمَةٌ kelimesinin çoğuludur. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁴⁵

لئن وُلِّيتَ بني أمية لأنفضنهم كما نفض القصاب الودام التربة

“Eğer Beni Ümeyye'nin emiri olsaydı, onları kasabın saçtığı gibi parçalardım.”

فُعُولُ vezni

فُعُولُ vezninde gelen bütün isimler aynel fiili sahih olmak şartıyla bu vezinle çoğul yapılıır. كَيْدٌ كَيْدٌ gibi.⁵⁴⁶ Ecvefî vavî olanlar hariç فُعُولُ vezninde olanlar da bu vezinde çoğul yapılıır. نَسْرٌ نَسْرٌ gibi.⁵⁴⁷ Ali, sözlerinde bu vezindeki çoğulları da kullanmıştır.

İlk örneğimiz olan خُلُوف kelimesi خَلَفَ kelimesinin çoğuludur. “Açlıktan ağızda oluşan kokuya” denir. Ali şöyle demiştir:⁵⁴⁸ وَمَا أَرُبُّكَ إِلَيَّ خُلُوفٌ فِيهَا “Ondaki ağız kokularına niye şaşırıyorsun.”

⁵⁴² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 302, سَم md.; İbn Saatî Ahmed b. Ali, *Mecmeu'l-Bahreyn ve mülteka'n-nirayn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, III, 393.

⁵⁴³ İbn Esîr, *en-Nihâye*, II, 187; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 393.

⁵⁴⁴ İbn Esîr, *en-Nihâye*, II, 122; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 393.

⁵⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 632, وَدَم md.

⁵⁴⁶ Cemâleddin Ebu Abdullah, *Şerhu'l-Kâfiyetü'sâfiye*, Mekke 2010, IV, 1854.

⁵⁴⁷ Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, Beyrut 1955.

⁵⁴⁸ İbn Esîr, *en-Nihâye*, II, 142; *Lisânu'l-'Arab*, IX, 82.

Ali'nin bu kalıpta kullandığı bir başka örnek de نُكُوصُ kelimesi olup mazisi نَكَصَ fiili, kıyasî çoğul olup “geriye dönmek” anlamına gelmektedir. Ali, bu kelimeyi Sıffîn savaşında şöyle kullanmıştır:⁵⁴⁹

“*Eliyle ileri atıldı, ayaklarıyla geriledi.*” قَدَمَ لِلوَيْبَةِ يَدًا، وَأَخَرَ لِلنُّكُوصِ رَجُلًا

فواعل vezni

Bu vezinde âkıl ve gayri âkıl olanlar sıfat ve isim olarak gelebilir. ناصية نواصٍ gibi. Müfredi فَوَعْلُ vezni olan kelimelerin çoğulları da bu vezinde gelir. جَوَاهِرُ جَوَاهِرٍ, صَوَمَعٌ gibi.⁵⁵⁰ Bu vezinde فاعِلٌ ve فاعِلٌ vezninde olan isim ve sıfatların da çoğulu gelebilir. خَوَاتِمٌ خَوَاتِمٍ, كَاهِلٌ كَوَاهِلٍ gibi. Ali'nin bu vezinde kullanımları için şu örnekleri verebiliriz. İlk örneğimiz olan خَوَازِبُ kelimesi, müfredinin çoğulu olup “şiddetli emir” anlamına gelmektedir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁵¹

“*Üzerine işlerin zorlukları indi.*” وَنَزَلَتْ كَرَائِهِ الْأُمُورُ، وَخَوَازِبُ الْأَخْطُوبِ

Diğer bir örneğimiz دَوَاجِي kelimesi, sıfat olan دَاجِيَةٌ kelimesinin çoğulu olup faile vezindedir. “Karanlık” anlamına gelmekte olup kıyasî, çoğuldur. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁵²

“*Neredeyse sizi gölgenin karanlığı sarar.*” نُبُوشِكُ أَنْ يَغْشَاكُمْ دَوَاجِيٌ ظَلَمَهُ أَي ظَلَمَهَا

Yine bir başka örnek de هَوَامِدٌ kelimesi olup فاعلة vezninde olan bu kelime هَامِدَةٌ kelimesinin çoğuludur ve “canlı yaşamayan yer” anlamına gelmektedir. Ali, bir cümlede bunu şöyle kullanır:⁵⁵³

“*Onunla çorak yerlerden bitkiler çıkardı.*” أَخْرَجَ بِهِ مِنْ هَوَامِدِ الْأَرْضِ النَّبَاتَ

Ali'nin bu vezinde kullandığı bir başka kelime de نَوَازِغٌ kelimesi müfredinin çoğulu olup mastarı نَزَغٌ kelimesidir ve “ta'n ve fesat” anlamına gelmektedir. Ali, bu kelimeyi cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁵⁴ وَلَمْ تَزِمِ الشُّكُوكُ بِنَوَازِغِهَا عَزِيمَةَ إِيمَانِهِمْ

“*Bütün fesatlıklarıyla birlikte şüphe onların imanlarına zarar vermedi.*”

⁵⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII, 101.

⁵⁵⁰ Bkz. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 614.

⁵⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 308.

⁵⁵² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIV, 249.

⁵⁵³ İbn Esîr, *En-Nihâye*, V, 634; *Lisânu'l-'Arab*, III, 346, md.

⁵⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IIX, 454, md.

Bir başka örnek de حواني kelimesidir. Bu kelime فاعلة vezninde olan حانية kelimesinin çoğulu olup “yaşlılığın ortaya çıkması” anlamına gelir. Ali, bunu bir cümlede şöyle kullanır:⁵⁵⁵ هَلْ يَنْتَظِرُ أَهْلُ بَضَاضَةِ الشَّبَابِ إِلَّا حَوَانِيَّ الْهَرَمِ

“Bedade ehlinin gençleri ancak yaşlılık belirtilerini bekliyor.”

Bir örnek de مِجَنَّة kelimesinin çoğulu olan مواجن dir. Ali, bunu bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁵⁶ مَا شَبِهْتُ وَقَعَ السُّيُوفِ عَلَيَّ الْهَامِ إِلَّا بِوَقَعِ الْبِيَازِرِ عَلَيَّ الْمَوَاجِنِ

“Ham üzerine kılıçları vurmaya dalgaların üzerine tokmakların düşmesine benzettim.”

Bu vezinde son örneğimiz olan نواجب kelimesi ناحية müfredinin çoğuludur. “Ağlayan” anlamına gelmekte olup kıyasidir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁵⁷ فَهَلْ دَفَعَتِ الْأَقْرَابُ أَوْ نَفَعَتِ النَّوَاجِبِ

“Akrabalar bir şey ödedi mi, ağıt yakanlar birine fayda verdi mi?”

2.2.7. Diğer Vezinlerde Olan Bazı Çoğullar

Bunlardan biri نَتَائِق kelimesi فعائل vezninde olup kıyasidir. Müfredi نَتَيْقَة kelimesidir. Mef'ul manasında olan نَتَق kelimesiyle aynı manadadır. “Bir şeyi atmak için yerinden kaldırmak” demektir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁵⁸

“Kâbe, yükselti bakımından en az yüksekliği olan yerdir.”

Diğer örneğimiz de اداحي kelimesi olup أفاعيل vezninde bir çoğulu olup “dağılma, yayılma” anlamında kullanılmaktadır. Müfredi ادحي kelimesidir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁵⁹

وَلَا تَكُونُوا كَقَبِيضِ بَيْضِ فِي أَدَاجِي

“Dağılma bakımından yumurta kabuğunun parçalanması gibi olmayın.”

⁵⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 202, حنا md.

⁵⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 425, بزr md.

⁵⁵⁷ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, I, 140.

⁵⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 351, نتق md.

⁵⁵⁹ İbn Esîr, *Nihaye*, II, 235.

Yine bir başka örneğimiz لهاميم kelimesi olup فعاليل veznindedir. Müfredi لهموم kelimesidir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁶⁰

وَأَنْتُمْ لِهَامِيمِ الْعَرَبِ “Siz Arapların soylularısınız.”

Bir başka örnek de مفاعل veznindeki مناسر kelimesi olup müfredi منسير 'dir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁶¹

كُلَّمَا أَطَلَّ عَلَيْكُمْ مَنَسْرٌ مِنْ مَنَاسِرِ أَهْلِ الشَّامِ أَغْلَقَ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بَابَهُ

“Ehl-i Şam'ın gagalarından bir gaga size uzanınca sizden her biriniz kapısını kapattı.”

Bir başka örnek de مفاعيل vezninde olan مخاريق çoğulu olup müfredi مخراق kelimesidir. Bebekler için kullanılan “kundak bezi” demektir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁶² البرقُ مَخَارِيقُ الْمَلَائِكَةِ “Şimşek, meleklerin harikalarıdır.”

Bu konuda son örneğimiz de فياعيل vezninde olan دياجير kelimesi olup mükesser çoğul bir kelimedir. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:⁵⁶³

تَغْرِيدُ دَوَاتِ الْمَنْطِقِ فِي دِيَاجِيرِ الْأَوْكَارِ

“Yuvalarının karanlıklarında kuş diline sahip olanların ötmesi”

2.2.8.Sülasi ve Mezîd Fiiller

Arap dilinde fiiller mücerret ve mezid olmak üzere ikiye ayrılır. Fiilin bütün harfleri asli harflerden ise buna mücerret fiil; fiilin asli harfleri üzerine bir, iki veya üç harf birleşirse bu tür fiillere de mezid fiiller denir. Mücerret fiillere ilave olan harfler سألتمونيها harflerinden oluşmak üzere on tanedir. Mücerret fiiller sülasi mücerret ve rubai mücerret olmak üzere ikiye ayrılır.

2.2.8.1. Sülasi mücerret fiiller

فعل يفعل vezni

⁵⁶⁰ Bkz. Hatice Abdurrezzâk el-Hadîsî, *Ebnîyetü's-Sarf fi Kitâbi Sibeveyhi*, Mektebet'n-Nahza, Bağdad, 1965, 313; Fahrüddîn b. Muhammed b. Ali en-Nesefî, *Mecmeu'l-Bahreyn*, 3. Baskı, Tahran 1995, VII, 140.

⁵⁶¹ İbn Esîr, *Nihâye*, V, 353, نسر md.

⁵⁶² Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, II, 405.

⁵⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 277, دجر md.

Bu vezin çoğu kez mugâlebe için kullanılır. فَعَلَ kalıbı telaffuzu kolay olduğu için Arapçada en çok kullanılan kalıplardandır.⁵⁶⁴ Bunun bir örneği يلو ط – لاط fiili sülasi mücerret bir vezin olup “yapıştırmak” anlamında kullanılır. Ali, bu fiili çamurla yapıştırdı anlamında bir cümlede şöyle kullanmıştır:

وَأَلَطَهَا بِالْبِلَّةِ حَتَّى لَزَبَتْ⁵⁶⁵ “*Tutana kadar onu çamurla yapıştırdı.*”

vezni فَعِل – يَفْعَل

Bu vezin, mülazemet içindir. Bu vezne örnek olarak “söz vermek” anlamına gelen عهد يعهد fiilini verebiliriz. Ali, bu kelimeyi bir cümlede şöyle kullanmıştır:

عَهَدَ إِلَيَّ النَّبِيُّ الْأُمِّيُّ⁵⁶⁶ “*Bunu bana ümmi Nebi söz verdi.*”

2.2.8.2. Mezid baplar

بابُ تَفْعِيلِ

Rubâî mezîd fiillerden olan ذَمَّرَ fiili “teşvik etti” anlamına gelmektedir. Ali, bir cümlede şöyle kullanmıştır:

وَإِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ ذَمَّرَ جُزْبَهُ⁵⁶⁷ “*Şeytan, kendi tarafını teşvik etti.*”

بابُ إِفْعَالِ

Humasi fiillerden olan احمرَّ fiili bu veznin en yaygın örneklerindedir. Ali, bu fiili bir cümlede şöyle kullanmıştır:

كُنَّا إِذَا احْمَرَّ الْبَأْسُ اتَّقَيْنَا بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ مِنَّا أَقْرَبَ إِلَى الْعَدُوِّ مِنْهُ⁵⁶⁸

“*Savaş şiddetlenince biz Peygamber’e sığınırđık. Hiçbirimiz düşmana Peygamber kadar yakın olmazdı.*”

⁵⁶⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 35.

⁵⁶⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 30, 939, لوط md.

⁵⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 277, دجر md.

⁵⁶⁷ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 42, 22. Hutbe.

⁵⁶⁸ Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, II, 115.

Bugün sarf kitaplarında ele alınan vezinler, Ali'nin döneminde de kullanılmaktaydı. Bunlardan bazılarını örneklerle birlikte zikrettik. Bu vezinler günümüzdeki haliyle tasnif edilmese de, ismi sarf olarak tayin edilmemiş olsa da Ali tarafından kullanılmıştır.

2.2.9. Çok Anlamlı Kelimeler

Arap dilinde eş anlamlı kelimelerdeki benzeşmeye “ترادف teradüf” denir. Bu kelimenin aslı sülasi د ف ر harflerinden oluşmaktadır. “Takip etmek, peşinden gitmek, arkasından gelmek” anlamlarına gelir. ترادف kelimesi de “birbirini takip etmek, birbirinin peşinden gelmek, ardı ardına olmak”, ردیف kelimesi ise “vekil, alternatif, bedel, ihtiyat olarak saklanan şey” gibi anlamlara gelir.⁵⁶⁹

Teradüf kelimesi Türkçede “çok anlamlılık” olarak tercüme etmek mümkündür. Yani bir lafzın, iki veya daha çok anlama gelmesidir.⁵⁷⁰ Kelime iki zıt anlamı içeriyorsa buna “mtezâde” denir ve ezdâddan sayılır.⁵⁷¹ Son dönem âlimlerinden Ali Abdulvahid Vafi'ye göre hakikat ve mecaz anlamları başta olmak üzere bir kelimenin birden çok anlamı olabilir. Örneğin الخال kelimesinin “dayı” anlamından başka “sancak, bulut, büyük deve” gibi birçok anlamı barındırmaktadır.⁵⁷²

Bu konu, tefsir usulü konularında vücut ve nezair başlığı altında incelenmiştir.⁵⁷³ Dilciler arasında çok anlamlı kelimelerin varlığı kabul edilmiştir. Çünkü harfler ve lafızlar sınırlı sayıdadır, manalar ise sınırsızdır, bu manaları ifade edebilmek için çeşitli sanatlara başvurarak bu lafızlara farklı anlamlar yüklemek gerekmektedir. Örneğin mazi fiiller, bazen haber ve dua anlamlarında da kullanılır; muzari fiiller, şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zamanı ifade eder. İsimler ise hakikat ve mecaz başta olmak üzere çeşitli sanatlar kullanılarak birçok anlama gelebilmektedir. Harfler de kullanıldığı fiillerle birlikte çeşitli anlamlar oluşturmaktadır.⁵⁷⁴ Arap dilcilerinden olan İbn Cinnî, isimlerde

⁵⁶⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, II, 503-504.

⁵⁷⁰ İbn Fâris, *Sâhibî fî fikhi'l-Luğa*, I, 639; Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 369. Geniş bilgi için bakınız: Şahin Güven, *Kur'anın anlaşılmasında çok anlamlılık sorunu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

⁵⁷¹ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 263, ضد md.

⁵⁷² Ali Abdulvahid Vafi, *Fıkhü'l-Luğa*, Mısır 1973, 192.

⁵⁷³ Bkz. Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (I-IV (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Daru't-Türas, t.y. I, 193.

⁵⁷⁴ Bkz. Selmâ Ahmed el-Bedvî, *el-Elfâz el-Mütezzâdde fî Kur'âni'l-Kerim*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü'l-Hartûm Kısmu'l-Lügati'l-Arabiyye, Sudan 2010, 13.

olduğu gibi harflerde (ان, لا, من gibi) ve fiillerde de çok anlamlılık olabileceği görülmüştür.⁵⁷⁵

Çok Anlamlılık Olgusunun Sebepleri

Kelimeler arasında zamanla çeşitli akrabalıklar meydana gelmekte, telaffuzları aynı olan çok sayıda kelimeler ortaya çıkmaktadır. Bazen de aynı kelimeler farklı kültürde farklı anlamlar kazanabilmektedir.⁵⁷⁶

Bir kelimenin birden fazla anlamı olmasının birçok sebebi olabilir. Örneğin eski Arap kabilelerinin lehçelerinin arasında kurallarda olduğu gibi kelimelerin anlamlarında da birçok farklılık vardır. Bu farklılıklar, mu‘cemlerde ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Örneğin “efendi” anlamına gelen السيد kelimesi Huzeyl kabilesinde “aslan” anlamına gelmektedir.⁵⁷⁷ Bu sebepler birkaç madde halinde şöyle özetlenebilir:

1. Zamanla kelimelerin anlamlarındaki değişimlerden kaynaklanabilir. Her dilde olduğu gibi Arap dilinde bulunan kelimelerin de anlamlarında hazf ve ziyadelerle değişimler olmaktadır. Bu süreçte bir lafzın birçok anlam kazanmasıyla diller zenginleşmektedir. Örneğin الغني kelimesinin aslı المعني kelimesidir, zenginlik ve servet anlamlarına gelmektedir.⁵⁷⁸
2. Kelimelerin mecaz yoluyla yeni anlamlar kazanmasıyla olabilir. Bazen bir kelimenin mecazi anlamının hakiki anlamından daha fazla kullanılmasından dolayı zamanla kelimenin mecazi anlamı hakiki anlamından daha önce zihne gelmeye başlar. Örneğin العين kelimesinin hakiki anlamı “göz” dür. Fakat bu kelime mecazi kullanımla “su kaynağı, para” anlamlarında sıkça kullanılmaktadır. Çoğu ilimde bu kelime göz anlamından çok diğer anlamlarıyla kullanılmaktadır.⁵⁷⁹
3. Kelimelerin türetilmesi yoluyla oluşan benzerliklerden kaynaklanır. Kelime çekimleri yoluyla ortaya çıkan yeni kelimelerin diğer kelimelerle benzeşmesi sonucu çok anlamlı kelimeler ortaya çıkmaktadır. Örneğin غرب kelimesi

⁵⁷⁵ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, Neşr: Muhammed Ali en-Neccâr, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1371, 1952, II, 93.

⁵⁷⁶ Seyfullah Korkmaz, *Türkçe ve Arapça'da Telaffuzları Aynı, Anlamları Farklılaşmış Bazı Sözcükler Üzerine bir Araştırma*, Türkiye, 1192.

⁵⁷⁷ Ali Abdulvahid, *Fıkhu'l-Luga*, 176.

⁵⁷⁸ Ramazan Abduttevvab, *Füsulun fi fıkhi'l-Luga*, Kahire 1999, 332.

⁵⁷⁹ Ali Abdulvahid, *Fıkhu'l-Luga ve Hasâisühâ*, 171.

“batmak” anlamına gelir, غروب kelimesi de onun mastarıdır. غروب kelimesi aynı zamanda “büyük kova” anlamına gelen غرب kelimesinin çoğuluyla sesteş bir kelimedir.⁵⁸⁰ Böyle bir kelimenin hangi anlama geldiği, kullanıldığı cümledeki siyak ve sibakına göre anlaşılır.

Bütün bunlar, Arap dilinde birden fazla anlamı olan çok sayıda kelime bulunmasının nedenlerindedir. Arap lügati ve fıkıh ilminde bu konu, “المشترك اللفظي el-müşterek el-lafzî”, tefsir usûlü kitaplarında ise “وجوه و نظائر” başlığı altında incelenir. Dilcilerin eserlerinde ve sözlüklerde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Klasik eserlerde, Ali’ye ait çok sayıda cümlede bu tür kelimelerin kullanıldığını görebiliriz. Ali’nin kullandığı çok anlamlı kelimelerden bazıları şunlardır:

لَتُبْلُؤُنَّ بِالْبَلَاءِ⁵⁸¹ “Siz çalkalandıkça çalkanacaksınız.”

تَبْلُؤٌ kelimesi birden fazla manayı içermektedir. Bunlardan biri “dillerin birbirinden farklı oluşu”⁵⁸² anlamındayken “hareket ve çalkantı” anlamına da gelmektedir. تَبْلُؤُ الْقَوْمِ ifade edilir.⁵⁸³ Zamanla bu kelimenin anlamı biraz daha genişlemiş, “karışıklık, aşırı tasa, hüznün ve vesveseli hâl” manasını ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁸⁴ Örnek olarak verdiğimiz bu ifadeyle Ali, “Sizler karmakarışık olursunuz. Aziz olan zelil olanla, âlim cahille, mümin fasıkla, şerefli olan alçak olanla karışır” manasını kastettiği yorumlanmıştır.⁵⁸⁵ Bu ifadeden tasa, üzüntü sizi kaplar, bunun etkisiyle kalplerinizde vesveseler tetiklenir. Bu da sizin fikirlerinizin birbirine aykırı olmasına, zihinlerinizin dağınıklığına sebep olur, manasına da yorumlanır. Bu iki anlamda da görüldüğü gibi aynı lafız farklı şekillerde anlaşılabilir.⁵⁸⁶

تَشَدَّنُّ لِي فِيهِ بِسْتِمٍ وَإِعَادٍ⁵⁸⁷ “Şetmederek ve tehdit ederek bana savaş ilan etti.”

⁵⁸⁰ Ali Abdulvahid, *Fıkhu'l-Lüga*, 189.

⁵⁸¹ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 36, 16. Hutbe; et-Tarihî, Fahrüddîn b. Muhammed b. Ali en-Nesefî, *Mecmeu'l-Bahreyn*, 3. Baskı, Tahran 1995, V, 211.

⁵⁸² Ferâhidî, *el-Ayn*, II, 186.

⁵⁸³ İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed, *Cemheratü'l-Lüga*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, I, 163.

⁵⁸⁴ Fîruzabadî, *Kâmus'ul-Muhît*, Beyrut, 2005, I, 1251, بلبل md.

⁵⁸⁵ Mirzâ Habîbullah el-Hâşimî, *Minhâcü'l-Berâe fî Şerhi Nehci'l-Belâga*, Beyrut 2003, IV, 206.

⁵⁸⁶ Abdülkerim Hüseyin es-Sa'dâvî, *Garîbü Nehci'l-Belâga*, İran 2008, 292.

⁵⁸⁷ Ali, *Müsned*, II, 99; İbn Fâris, *Mekâyisi'l-Lüga* (I-VI), Daru'l-Fikr, 1979, III, 199.

Bu cümlede تَشَدَّرَ kelimesi birçok anlam içermektedir. “Tehdit ve korkutmak” bu anlamlardandır. Bu kelimenin başka bir anlamı “hızlı, hareketli olmak”tır. Örnekte kullanılan bu kelime “bir topluma karşı harp hazırlığı yapmak”⁵⁸⁸, “savaşa hazırlanmak” anlamına gelmektedir.⁵⁸⁹

أَصَابَكُمْ حَاصِبٌ وَلَا بَقِيَّ مِنْكُمْ آيْرٌ⁵⁹⁰

“Sizi fırtına yursun, sizden iyilik yapan kalmasın.”

Ali'nin Haricilere beddua etmek için kullandığı bu cümlede geçen حَاصِبٌ kelimesinin farklı anlamları vardır. Bu kelime “toprağı ve taşı savuran fırtına” anlamına geldiği gibi,⁵⁹¹ dolu ve karı savurduğu için “bulut” kelimesi için de kullanılmaktadır.⁵⁹²

Ali, bu cümlesinde Haricilerin helak olması için “üzerinize gökten taş düşsün de helak olun” diye⁵⁹³ beddua ederken kullanmıştır. Kelimenin barındırdığı farklı anlamlar olmasından dolayı حَاصِبٌ kelimesi de çok anlamlı kelimelerdendir.

لَيْسَ حُشَّائِشُ نَارِ الْحَرْبِ أَنْتُمْ⁵⁹⁴ “Siz, harbi ateşini ne kötü kızıştıranlarsınız.”

Ali'nin asiler hakkında söylediği bu sözünde kullandığı حُشَّائِشٌ kelimesi de çok anlamlı olup “haşhaş biçme aletine, haşhaş biçene ve toplayana” denir.⁵⁹⁵ Ali'nin sözünde ise حاش kelimesinin çoğuludur. حاش النار denildiğinde “ateşi tutuşturdu” anlamına gelmektedir. Burada “ateşi çoğaltmak için üfleme” anlamında olup “Siz savaş ateşinin ne kötü kızıştırdığınız.” demek istediği anlaşılmaktadır.⁵⁹⁶ Bir başka anlamı da “hastanın kalan canı” demektir.⁵⁹⁷ Bu kelime, zamanla anlam genişlemesine uğrayarak haşhaş bağımlısı olan kişi için de kullanılır hâle gelmiştir.⁵⁹⁸

أَشَدُّدُ حَيَايِمِكَ لِلْمَوْتِ فَإِنَّ الْمَوْتَ لَا تَقِينَا

⁵⁸⁸ Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, IV, 95, شذر md.

⁵⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 399, شذر md.

⁵⁹⁰ İbn Esîr, *Nihaye*, I, 9.

⁵⁹¹ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, I, 87, حصب md.

⁵⁹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 318, حصب md.

⁵⁹³ İbn Ebi'l-Hadîd, I, 185.

⁵⁹⁴ Tarîhî, *Mecmeu'l-Bahreyn*, IV, 89.

⁵⁹⁵ Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, III, 320, حش md.

⁵⁹⁶ Bkz. Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 18, 8 nolu dipnot.

⁵⁹⁷ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, II, 132, حش md.

⁵⁹⁸ Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, Beyrut 2008.

وَلَا تَجْرَعِ مِنَ الْمَوْتِ إِذَا حَلَّ بِنَادِيكَ⁵⁹⁹

Ölüm gelince göğsünü sağlam tut. Çünkü ölüm seni mutlaka karşılayacaktır.

Ölümden feryat etme! Çünkü o, başa geldiğinde sana seslenir.

Ali'nin bu şiirindeki حَيَازِيمَكْ kelimesi çoğul olup müfredi حيزوم kelimesidir. Bu kelime de müşterek lafızlı kelimelerdendir. “Sadr, sadrın ortası” veya “kemerin hizasındaki kısım” anlamına gelmektedir.⁶⁰⁰ İbn Manzûr ve İbn Esîr de aynı anlamları vermiştir.⁶⁰¹ Bu kelime Farsça'da Cebrail'in ismi olarak kullanılmıştır.⁶⁰²

مَنْ تَرَكَ الْجِهَادَ أَلْبَسَهُ اللَّهُ الذِّلَّةَ وَسِيمَ الْخَسْفِ⁶⁰³

“Kim, cihadı terkederse Allah ona alçaklık nişanı giydirir.”

Ali'nin bu cümlesindeki الخسف kelimesi birkaç anlamı içeren müşterek lafızlardandır. “Zillet ve basitlik” anlamına geldiği gibi “bir hayvanın kapalı bir yere hapsedilip bir yiyeceği olmaması” anlamına da gelmektedir. Ali de burada bu anlamda kullanmıştır. Cihadı terk eden kimsenin zillete düşeceğini ve horlanacağını ifade eder. Bu kelime “eksiklik, noksanlık”,⁶⁰⁴ “yenilmiş fındık” anlamlarına da gelmektedir.⁶⁰⁵

هَذَا الْخَطِيبُ الشَّحْشَحُ⁶⁰⁶ “Bu iyi bir hatip”

Ali, bir hatibin iyi konuştuğunu ifade etmek için söylediği bu sözde الشحشح kelimesi birçok anlama gelmektedir.⁶⁰⁷ Bu kelimenin diğer anlamlarından biri “eli sıkı cimri” demektir.⁶⁰⁸ Seleme b. Abdullah el-Adevî, devenin heder olmasını ve bu durumdaki hırsı, pintiliğini bu kelimeyle anlatır.⁶⁰⁹ Yine bu kelime “bir şeye düzenli devam etmek” anlamına da gelmekte olup buna Câhız'ın eserine aldığı sözünü şahit getirebiliriz:

أَحْذَرُكُمْ الدُّنْيَا فَإِنَّهَا مَنْزِلُ فُلْعَةٍ⁶¹⁰

⁵⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 131, حزم md.

⁶⁰⁰ İbn Seyyide, Ebu'l-Hasan, *el-Muhassıs* (Tah. Halil İbrahim, Beyrut), 1996, I, 110.

⁶⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 131, حزم md.; Nihâye, I, 1096.

⁶⁰² Tarîhî, *Mecmeu'l-Bahreyn*, I, 484.

⁶⁰³ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 531.

⁶⁰⁴ İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadis*, II, 137.

⁶⁰⁵ Sâhibî, *Mekâyisü'l-Lüga*, II, 135 خسف md.

⁶⁰⁶ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 545; İbn Cevzî, *Garîbü'l-Hadis*, I, 521.

⁶⁰⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, XIX, 106.

⁶⁰⁸ Ebu Ubeyd, *Garîbü'l-Hadis* (I-VI), el-Metâbi el-Emîriyye, 1984, III, 442.

⁶⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 495.

⁶¹⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, II, 318.

“Sizi dünyadan sakındırırım, çünkü orası geçici bir yerdir.”

Bu cümlede *القلعة* kelimesi Ali'nin kullandığı müşterek lafızlardan biridir. “Değişme, yerinden sökülme”,⁶¹¹ “sürekli kalma yerine göçebe halinde olmak” gibi çeşitli anlamlar içermektedir.⁶¹² Ali bu cümlesinde dünyanın geçici oluşunu, daimi olmadığını, insan için değişim, göç etme yeri olduğunu anlatmak istemektedir. Bu kelimenin başka bir anlamı da “zayıf” demektir. Halil b. Ahmed, bir cümlesinde bu kelimeyi şöyle açıklamaktadır:

*القلعة، الرَّجُلُ الضَّعِيفُ الَّذِي إِذَا بُطِشَ بِهِ لَمْ يَثْبُتْ*⁶¹³

“Zayıf bir adam yakaladığında yerinde duramayan şeydir.”

2.3. HZ. ALİ’NİN NAHİV İLMİNDEKİ YERİ

Ali'nin nahiv ilminin oluşmasında önemli katkıları olduğu gibi nahiv ilminin oluşmasında ve dil kurallaşmasında da onun sözleri şahit olarak kullanılmıştır. Ali'nin sözlerinin ve şiirlerinin Basra ve Kûfe dilcileri tarafından şahit olarak gösterildiği önceki bölümde işlenmişti. Bu bölümde ise dil kurallarının belirlenmesinde, görüşlerin ortaya çıkmasında etkili olan şiir ve sözlerinden bazı örnekler vererek onun nahiv ilmine katkılarını ortaya koymaya çalışacağız. Bilindiği üzere Arap dili grameri alanında çok geniş bir literatür oluşmuştur. Bu eserlerin hepsi baştan sona taransa da bunlardaki Ali'nin söz ve şiirlerinin ortaya koymak için çok kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu kaynaklarda Ali'ye nispet edilen birkaç örnek verilerek Ali'nin Arap gramerine yaptığı katkısı ortaya konacaktır.

2.3.1. Haberin Hazfi

İsim cümlesinde, mübteda ve haber ana unsur olup daima merfudur. Sîbeveyhi, bunlara “müsned ve müsnedi ileyh” der.⁶¹⁴ Cümlede bulunan ilk isim genellikle haberin

⁶¹¹ İbn Seyyide, *el-Muhassıs*, III, 148.

⁶¹² Cevâd Muğniyye, *Fî zilâl Nehci'l-Belâga* (I-IV), Beyrut 1972-1973, I, 115; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 290; İbn Ebi'l-Hadîd, II, 43.

⁶¹³ Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, I, 34.

⁶¹⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 162.

mübtedası olur. Nahivcilerin, isim cümlesinde haberin hazfî başlığı altında istişhâd edilen Ali'nin sözlerinden bazıları şöyledir:

Cümlede haber bazı durumlarda hazfedilir. Ali'nin cümlelerinde haberin hazfine birçok örnek vardır. Tantâvî, “*Neş'etü'n-Nahvi ve Târihu Eşheru'n-Nuhât*” adlı eserinde bu konuyu işlerken bu cümlelerde haberin hazfinin vacip olmadığını Ali'nin cümlelerini şahit getirerek anlatmıştır.

Radî Esterâbâdî, Necefli dil âlimlerinden biri olup titizliği ve çalışkanlığıyla “Necmü'l-Eimme” unvanı kazanmış, 688/1289 yılından sonra vefat etmiş, İbn Hâcib'in “*eş-Şâfiye ve el-Kâfiye*” adlı eserlerine yazdığı şerhleriyle meşhur olmuştur.⁶¹⁵ Bu eserinde müellif, nahiv konularını anlatırken Ali'nin sözlerini şahid olarak zikretmiştir. Bunlardan biri şöyle geçmektedir:

“Siz, kıyametle aynı karndasınız.” ⁶¹⁶ أَنْتُمْ وَالسَّاعَةَ فِي قَرْنٍ وَاحِدٍ

Bu cümlede haber vücûben hazfolur. Şerif Razî, mübteda'dan sonra vav و harfi gelirse haberin hazfinin vacip olduğunu söyler. Ali'nin sözü olan *كُلُّ رَجُلٍ وَضِيعَتُهُ* (*Herkes kayıpla beraberdir.*) örneğinde olduğu gibi. Halbuki Basra dilcileri haberin hazfinin vacip olduğu görüşündedir. Onlara göre bu cümleye *مَقْتَرَنَانِ* *كُلُّ رَجُلٍ وَضِيعَتُهُ* şeklinde haber takdir edilir. Kûfeliler ise *وضيعته* kelimesinin mübtedanın haberi olduğu görüşündedirler. Çünkü و harfi burada مع “birlikte” anlamındadır. Yani Kûfelilere göre cümlenin anlamı *كُلُّ رَجُلٍ مَعَ وَضِيعَتِهِ* şeklindedir.⁶¹⁷ Tantâvî ve Radî Esterâbâdî, Ali'nin *Nehcü'l-Belâga*'daki şu sözünde yer almaktadır:

لَوْلَا الْأَجَلُ الَّذِي كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ لَمْ تَسْتَوِرْ أَرْوَاحُهُمْ فِي أَجْسَادِهِمْ طَرْفَةَ عَيْنٍ، شَوْقًا إِلَى التَّوَابِ، وَخَوْفًا مِنَ الْعِقَابِ. عَظُمَ الْخَالِقُ فِي أَنْفُسِهِمْ فَصَغُرَ مَا دُونَهُ فِي أَعْيُنِهِمْ، فَهُمْ وَالْجَنَّةُ كَمَنْ قَدْ رَأَاهَا، فَهُمْ فِيهَا مُنْعَمُونَ، وَهُمْ وَالنَّارُ كَمَنْ قَدْ رَأَاهَا، فَهُمْ فِيهَا مُعَذَّبُونَ.⁶¹⁸

“Allah'ın onlara yazdığı ecel vakti olmasaydı onların ruhları sevap şevki ve ceza korkusundan dolayı bir an bile bedenlerinde durmazdı. Onların gözünde Yaratıcı azametli oldu, onun dışındakiler ise basit kaldı. Onlar dünyadayken sanki cenneti

⁶¹⁵ Sadreddin Gümüş, “Radî el-Esterâbâdî”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 389, 388.

⁶¹⁶ Tantâvî, 251; er-Radî Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radi alâ Kaifiyeti İbn Hâcib*, Hicr, 1993, 327.

⁶¹⁷ Radî Esterâbâdî, I, 235.

⁶¹⁸ Tantâvî, 251; Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 314; Radî Esterâbâdî, 327.

görüyor, sanki cennet nimetlerini görüyorlar gibidir. Ve onlar sanki cehennemi görüyor, sanki orada azap çekiyorlar gibidir.”

Ali'nin bu sözünde şahit olarak geçen kısım şudur: فَهَمْ وَالْجَنَّةُ كَمَنْ قَدْ رَأَاهَا

Şerif Razî, bu görüşleri saydıktan sonra Ali'nin sözüne istinaden Kûfelilerin görüşü olan haberin hazfinin vacip değil, caiz olduğu görüşünü ortaya koyar.

2.3.2. Haberin İsm-i Mevsul Olması

Haberin ismi mevsul olabileceğini söyleyen bazı nahivciler, Ali'nin sözünü şahit olarak kullanır. Bu dilcilerden birisi de 1148 yılında Bağdat'ta vefat eden İbnü'ş-Şecerî'dir. İbnü'ş-Şecerî uzun süre nahiv dersi veren ve çağdaşları arasında öne çıkan bir dilcidir. Dil hakkında çeşitli konuları ele aldığı “Emâlî” adlı kitabı seksen dört bölümden oluşmaktadır.⁶¹⁹ Burada müellif: “Mütekellimden zamirinden sonra gelen ismi mevsul haber olur ve mahalli irab alır.” diyerek bu konuya Ali'nin şu şiirini şahit getirir:⁶²⁰

أَنَا الَّذِي سَمَّيْتَنِي أُمِّي حَيْدَرَهُ أَكْبَيْتُكُمْ بِالسَّيْفِ كَيْلَ السَّنَدَرَهُ

“Annem beni Haydar (aslan), diye isimlendirdi. Seni kılıcımla parçalayacağım.”

Bu cümlede ismi mevsul olan الذي kelimesinin merfu olduğunu anlatmıştır. Bu cümleyi Zevzenî de “Şerhu'l-Lübâb ve Lübâbu'l-İ'râb” adlı bir arada basılan kitaplarında istişhad etmiştir.⁶²¹

2.3.3. Taaccüp Fiilinin Mef'ulunun Hazfi

Taaccüp sigası, inşa cümlesi kalıplarından biridir. Kişinin iç dünyasındaki bir etkilenmeyi ifade eder ve bu sigasının iki vezni vardır. Bunlardan biri ما افعله veznidir. Bu vezinde ما harfi taaccüp ifade eder. أفعل vezninde bir fiil gelir ardından şaşılan nesne mensub bir isim olarak gelir. Bakara sûresindeki:

⁶¹⁹ Hüseyin Elmalı, “İbnü'ş-Şecerî”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 219, 220.

⁶²⁰ İbnü'ş-Şecerî, Hibetü'llâh, *Emâlî*, Mektebetü't-Tancî, 1992, II, 42; İmâd Tâlib Mûsâ, *Akvâlu imam et-Türâsü'l-Edebî ve'n-Nahvî*, Irak 2016, 45.

⁶²¹ Şemseddin Muhammed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Lübâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1971, II, 297.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ⁶²²

“İşte bunlar hidayeti verip sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.” ayetini buna örnek olarak verebiliriz.

Diğer siga ise اَفْعَلْ به sigasıdır. Bu siganın siyakından şaşılacak şey anlaşılıyorsa mef’ulünün hazfedilmesi caizdir. Kur’ân’da buna örnek olarak Meryem sûresinin

أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُوتُنَّا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

“Bize gelecekleri gün (gerçekleri) ne iyi işitip ne iyi görecekler! Ama zalimler bugün apaçık bir sapıklık içindedirler.” ayetini gösterebiliriz.⁶²³

Ali, taaccüp sigalarına çok başvurduğu için birçok nahivci de onun bu sözlerini şahit olarak kullanmıştır. Bu dilcilerden biri de hicri 749 yılında vefat eden Murâdî, İbn Mâlik’in “*Elfiye*” adlı eseri üzerine yaptığı çalışmada ما افعله ve ما افعل به taaccüp sigalarında bu vezinden sonra gelen mansub ismin hazfı hakkındaki beyti açıklarken bu beyitte hazf olduğu takdirde mana tamamlanıyorsa hazfin caiz olduğunu söyler. Buna şahit olarak da Ali’nin bir savaş günü Sıffin savaşında kendi tarafında duran Rebî’a kabilesini övdüğü şiirin bir beytini gösterir. Beyit şöyledir:

جزى الله عنا والجزاء بفضله ربيعة خيراً ما أعفت وأكرما⁶²⁴

“Allah bizi ve Rebî’a kabilesini mükafatlandırсын. Mükafaat, onun lutfu ve iyiliğidir. O kabile, ne çok iffetli ve ne çok cömerttir.”

Burada anlaşıldığı üzere ما أعفت وأكرما kelimeleri taaccüp sigasındadır. Mensub isim veya zamir olmadığı halde anlam siyak sibak ilişkisinden anlaşılmaktadır.

Yine Murâdî, İbn Mâlik’in *Elfiye*’sini şerh ederken taaccüp sigasının münâdâ cümlesiyle ayrılmasının caiz olup olmamasını tartışmış, Basralılardan el-Cürmî ve Kûfelilerden Hişam’ın bunu caiz gördüğünü söylemiş, fasih kelimelerde buna örnek vardırı diyerek Ali’nin Ammar b. Yasir’i ölmüş bir halde gördüğü zaman söylediği sözünü buna şahit göstermiştir. İbn Mâlik’in *Elfiye*’sinin şerhinde olan bu söz şudur:

⁶²² Bakara: 2/175.

⁶²³ Meryem: 19/38.

⁶²⁴ İbn Kâsım el-Murâdî, *Tavzihu’l-Makâsidi ve’l-Mesâliki bi Şerhi Elfiyeti İbn Mâlik* (Tah. Abdurrahman Ali Süleyman) (I-VI), Dâru’l-Fikri’l-Ârabî, Kahire 2001, II, 889, 890.

أَعَزُّ عَلَيَّ - أَبَا الْيَقْظَانَ - أَنْ أَرَكَ صَرِيحاً مُجَدَّلاً⁶²⁵

Ey Ebu'l-Yakzan! Seni kudretli ve asaletini seni görmek beni ne de şereflendirir.”

Görüldüğü üzere burada أَبَا الْيَقْظَانَ kelimesinin taaccüp sigasını ayırması nahivcilere göre caizdir. Ali'nin sözü buna şahit getirilmiştir.

2.3.4. Mef'ul-ü Mutlak

Mef'ul-ü Mutlak, cümlenin ögelerinden biri olup tekit, nevi ve adet bildirir, tesniye ve cemi' olmaz. Bazı durumlarda amili hazf olur. رعاك الله سقيا, رعاك الله رعيًا, وجدعك جدعا, سقاك الله سقيا, رعاك الله رعيًا, وجدعك جدعا, gibi.⁶²⁶ Esterâbâdî, “Şerhu'l-Kâfiye” adlı eserinde mef'ul-ü mutlak olan kelime kıyasî ve semâî olabilir. Semai olduğunda amillerin hazfedilmesinin caiz olduğunu, kıyasa göre ise bazı kurallar bağlı olarak hazfinin vâcip olduğunu söyler. Bu gibi mastarlar; kendisinden sonra açıklayıcı bir ifade, hangi fiil veya faille ilgili olduğunu gösteren bir alamet, harf-i cer veya mastara izafet gibi bir karine yoksa fiilin hazfi vacip olmaz, caiz olur.⁶²⁷ Muhammed sûresinde mef'ul-ü mutlakın fiilin hazfine benzer bir örnek şöyledir:

فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَنْخَنْتُمْوَهُمْ فَسُدُّوا أَلْوَتَاقَ فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ
الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَآتَيْنَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ
أَعْمَالَهُمْ⁶²⁸

“Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın). Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; ta ki savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin). İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.”

Bu ayette مَنَّا ve فِدَاءً Mef'ul-ü mutlak semai lafızlardan oluşmuş, bundan dolayı amilleri hazfedilmiştir. Radî Esterâbâdî, Ali'nin

⁶²⁵ Murâdî, II, 899.

⁶²⁶ İbn Hacib Celâleddin, *el-Kâfiye fî ilmi'n-nahv* (Tah. Salih Abdulazîm), Mektebetü'l-Adâb, Kahire 2010, 17.

⁶²⁷ er-Radi Esterâbâdî, 354.

⁶²⁸ Muhammed: 47/4.

Allah'ın nimetlerini saydığı ve bu nimetlerden dolayı ona hamdettiği bir hutbede geçen şu sözünü de buna şahit olarak getirmiştir:

نَحْمَدُهُ عَلَى عَظِيمِ إِحْسَانِهِ وَ نَيِّرَ بُرْهَانِهِ وَ نُوَامِي فَضْلِهِ وَ أَمْتِنَانِهِ حَمْدًا يَكُونُ لِحَقِّهِ آدَاءً⁶²⁹

“İhsanları büyük olan, burhanları açık olan, lutfunun ve nimetlerinin artan Allah'a hakkını ödemek üzere hamdederiz.”

Ali'nin bu sözünde Mef'ul-ü mutlakın amili olan fiili نَحْمَدُهُ hazfedilmiştir. Bu hazif, mananın anlaşılmasına herhangi bir engel olmamış, aksine üslubu veciz bir hâle getirmiştir.

2.3.4. Mef'ulun Leh

Mef'ulun leh cümlede kendisinden önceki kısmın sebebinin açıklar.⁶³⁰Cümlenin mensub olan öğelerinden olan mef'ulun lehin meselelerinden biri de fiil ve mef'ulun lehin faillerinin ortak olmasının caiz olup olmaması konusudur. Bazı nahivciler, faillerin ortak olmasını şart koşmazlar. Bunun caiz olduğuna delil olarak Ali'nin şu sözünü şahit gösterirler:

فَأَغْطَاهُ اللَّهُ النَّظْرَةَ اسْتِحْقَاقًا لِلْسُّخْطَةِ وَ اسْتِثْمَامًا لِلْبِلْيَةِ⁶³¹

“Gazabını hak ettikleri ve belalarla boğuşmaları için Allah da onu bir süre erteledi.”

Bu sözde اسْتِحْقَاقًا ve اسْتِثْمَامًا kelimeleri mef'ulün lehtir. Cümlede fiilin faili Allah olduğu halde mef'ulün lehlerin faili zalimlerdir. Bu sözde geçen نَظْرَةَ kelimesi Kur'an-ı Kerim'de

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.” ayeti kerimesinde⁶³² geçmektedir.

⁶²⁹ Radi Esterâbâdî, 354.

⁶³⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, I, 36; Radi Esterâbâdî, 612

⁶³¹ Radi Esterâbâdî, 612.

⁶³² Bakara: 2/ 280.

2.3.5. İstisna

İstisna nahiv iliminin konularından biridir. İstisna, tam ve muferrâğ olmak üzere ikiye ayrılır. İstisnayı tâm ise muttasıl ve munkatı‘ olmak üzere ikiye ayrılır. Konumuzla ilgili olarak كان filininin haberinde istisnanın nasıl gelmesi gerektiği hakkındadır. كان fiilinin haberinde و harfi çoğu kez istisna edatı olan لا olmadan gelir. Esterâbâdî, كان nin haberine لا gelmeden و harfi gelmesinin caiz olduğunu söyler. Buna delil olarak Ali'nin şu sözünü şahit olarak gösterir:

“Savaşta başıma bir şey gelmedi” ⁶³³ قَدْ كُنْتُ وَمَا أَهْدَبَ بِالْحَرْبِ

Bu sözünde Ali, كان'nin haberinde و harfini لا olmadan kullanmıştır. Onun bu kullanımı nahivciler tarafından şahit olarak kullanılmıştır.

2.3.6. Hâl

Cümlede mensub öğelerden biri de hâl'dir. Hâl'in durumunu bildirdiği şeye zi'l-hâl denir. Eğer hâl'in amili ismi tafdil olursa hâl'in amilinden sonra gelmesi caizdir. Esterâbâdî'nin, buna şahit olarak getirdiği Ali'nin sözü şöyledir:

وَاللَّهِ لَإِنَّ أَبِي طَالِبٍ أَنَسُ بِالْمَوْتِ مِنَ الْوَيْلِ بِئَدْيِ أُمِّهِ ⁶³⁴

“Vallahi İbn Ebi Talib, bir bebeğin annesinin kucacağına aşına olduğu gibi ölüme aşınadır.”

Burada hâlin amili أَنَسُ ismi tafdili olduğu için zi'l-hal olan أَبِي طَالِبٍ ondan daha önce gelmiştir.

2.3.7. Temyiz

Temyiz, nekre bir isim olup mübhem olan bir ismi veya mensub bir kelimedir. Ali'nin bir sözü temyizin cins olmadığına müfret olması ve mutabık olması gerekmediğine delil olarak kullanılmıştır. Ali'nin istişhâd edilen veciz sözü şudur:

“İnsan olarak, nefis olarak kendinizi hoş tutun.” فَطِيبُوا عَنْ أَنْفُسِكُمْ نَفْسًا

⁶³³ Radi Esterâbâdî, 751.

⁶³⁴ Radi Esterâbâdî, 670.

Bu sözün şerhi “Rabbinizin rızası uğruna kendinizi takdim ettiğinizden dolayı sevinin. Çünkü bunda ebedî hayatınızı kazanma vardır.” şeklinde yapılmıştır. Mutabakat kelimesiyle müfret, tesniye ve cemi olma konusundaki uyumu kastedilir.⁶³⁵ Bu cümlede نفسا kelimesi temyiz olup cins olmadığı için müfret olarak gelmiş mümeyyez cemi olduğu için sayı bakımından mutabakat olmamıştır. Dolayısıyla temyizlerin müfret olarak gelmesinin caiz olduğuna Ali’nin bu sözü nahivciler için şahit olarak kabul edilmiştir.

2.3.8. Mastar

Mastar, zamandan mücerret olan kelimeler olup cümlede bazen fiil gibi amel ederler. Nahivciler arasında mastar mı fiilden türedi yoksa fiil mi mastardan türedi sorusuna farklı cevaplar verilmiştir. Basralı dilciler, fiilin mastardan türediğini; Kûfeli dilciler ise mastarın fiilden türediğini söylemiştir.⁶³⁶ Esterâbâdî, mastarın amel ettiğinde mamülünün kendi önüne geçmesinin caiz olduğuna Ali’nin şu sözüyle istişhad eder:

قَالَتْ عَنْكُمْ نَبَوْتُهُ “Ölümün ıskalaması az olur.”

Esterâbâdî’ye göre eğer mastar, zarf veya şibhi zarfısa mamülünün kendi önüne geçmesi caizdir. Nitekim burada نَبَوْتُهُ kelimesi mastardır ve mamülü olan عَنْكُمْ kelimesi veya bu kelimenin takdiri edilen bir kelime masdardan önce geldiği takdir edilir. Esterâbâdî, buna Kur’ân’dan

وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ⁶³⁷ “Allah’ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın.”

قَلَمًا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيِ⁶³⁸ (Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince)

ayetlerini delil getirir.⁶³⁹

2.3.9. Cümlede İsm-i Tafdilın Kullanımı

Arap dilinde mecrurlar iki türdür. Biri izafet terkihiyle, diğeri de harf-i cerlerle yapılan mecrurlardır. İsmi tafdil konusu ele alınırken من harf-i cerinin nasıl kullanılacağı

⁶³⁵ Radi Esterâbâdî, 708.

⁶³⁶ Enbârî, *el-İnsâf*, I, 192.

⁶³⁷ Nur: 24/2

⁶³⁸ Saffât: 37/102.

⁶³⁹ Radi Esterâbâdî, III, 475.

hakkında görüş ayrılıkları vardır. من harfi çoğunlukla teb'iz manasına gelmekte olup tafdil fiili mücerret olarak geldiği terkipte mufaddal olan kelime mecrur olarak gelir. Ali'nin şu cümlesi ona şahit olarak getirilmiştir:

لَأَنَّ أَصُومَ يَوْمًا مِنْ شَعْبَانَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَفْطِرَ يَوْمًا مِنْ رَمَضَانَ

“Şek gününde oruç tutmaktansa Şaban ayında oruç tutmak bana daha sevimli gelir.”

Bu sözünden şek gününde oruç tutmamayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Yine Ali'nin istişhad edilen başka bir sözü de lam-ı tarif olmadan ismi tafdil izafet terkibi dışında gelebileceğini göstermektedir: ⁶⁴⁰ فَأَبْدَلَنِي بِهِمْ خَيْرًا مِنْهُمْ

“Öyleyse onların yerine onlardan daha iyisiyle karşılaştı.”

Ali'nin bu cümlelerinde ismi tafdil خيرا ve احب kelimeleridir. Bu kelimeler, el takısı ve izafet olmaksızın mecrur kelimenin başında من harfi kullanılarak bunların caiz olduğuna şahit olarak getirilmiştir.

2.3.10. كل Kelimesi

Arap dilinde كل kelimesi genellikle isme muzaf olarak kullanılır. Bazen de zamire muzaf olduğu görülür. Buna delil olarak da İbn Hişâm, İbn Mâlik, Eşmûnî, Suyûtî gibi birçok nahiv âlimi Ali'nin şu sözünü ileri sürerler:

فَلَمَّا تَبَيَّنَّا الْهُدَىٰ كَانَ كُنَّا عَلَىٰ طَاعَةِ الرَّحْمَنِ وَالْحَقِّ وَالتَّقَىٰ ⁶⁴¹

“Bize doğru yol gösterildiğinde hepimiz, Rahman olan Allah'a, hakka ve takvaya yöneldik.”

Ali'nin bu sözünde كل kelimesi كان nin ismi mevkiindedir. Bundan dolayı merfu okunur. Aynı zamanda نا zamirine muzaf olmuştur. İbn Hişâm da muzaf olma durumunda كل kelimesi amil olarak ele almıştır.

لَقَدْ أَحْصَيْهِمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا

⁶⁴⁰ Radi Esterâbâdî, IV, 378.

⁶⁴¹ İbn Malik, Ebu Abdillâh Cemâlüddîn, Şerhu't-Teshîl (Tah. Abdurrahmân es-Seyyid), Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Kahire, Hicr li't-Tibâ'ah, I. Baskı, 1990, III, 300.

“And olsun, Allah onları ilmiyle kuşatmış ve tek tek saymıştır. Onlar(ın her biri) kıyamet günü O'na tek başına gelecektir.” ayet-i kerimelerindeki⁶⁴² كَلِّ kelimelerindeki merfu okunmasındaki amil ise amili manevi olduğu söylenmiştir.⁶⁴³

2.3.11. اَوَّل Kelimesinin İsmi Tafdil Olması

Arap diline göre isim ve fiillerden ismi tafdil yapılabilir. اول kelimesi de yapılmış bir ismi tafdil olarak kaynaklarda zikredilmektedir. Buna şahit olan Ali'nin şu sözüdür: اَوَّلًا اَحْمَدُهُ “İlk önce evveli olmayan Allah'ı tasdik ederim.” Ali, bu sözünde اول kelimesini ismi tafdil olarak kullanmıştır.⁶⁴⁴ Bu örnekten anlaşılacağı üzere Ali, اول kelimesi ismi tafdil olarak kullanmıştır.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere bugün elimizdeki nahiv meseleleri ele alınırken Ali'nin sözlerine ve şiirlerine başvurulmuş, onun sözlerine başvurularak bazı konular delillendirilmiştir. Bu gibi çalışmalar, Ali'nin Arap diline katkılarını ortaya koymaktadır.

⁶⁴² Meryem: 19/95.

⁶⁴³ İbn Hişâm, Cemâleddin, *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârib* (Tah. Muhammed Muhyiddin), Matbatü'l-Medenî, Kahire, t.y. 195.

⁶⁴⁴ Radi Esterâbâdî, IV, 378.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ALİNİN ARAP BELAGATİNE KATKILARI

Belagat, sözün yer ve zamana uygun olarak söylenmesi; bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesi olup dili edebi bir şekilde kullanmakla ortaya çıkar. Belagatin temel unsurlarından olan teşbih, mecaz, istiare, takdim, tehir, cinas, tıbak gibi edebî sanatlar; Câhiliye dönemindeki şiir ve hutbelerde uygulanmıştır. Tarihî gelişim sürecinde önemli dilciler tarafından bu mefhûm mecâz, fesâhat, beyân, bedî', nakdü's-şi'r, es-sınâateyn, fesâhat gibi farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Belagat ilmi, teşekkül ettikten sonra beyân, bedî ve me'ânî olmak üzere üç bölüm halinde ele alınmıştır.⁶⁴⁵ Belagat alanında Arapça eserlerde tafsilatlı olarak bu konu ele alındığı gibi son yıllarda Türkçede de çeşitli eserler yazılmıştır.⁶⁴⁶

Belagatin ilk tarifinin Ali'ye ait olduğu kabul edilmektedir. O, belagati şöyle tarif eder:

البلاغة إيضاحُ الملتبسات وكشفُ عوار الجهالات بأسهل ما يكون من العبارات

Belagat, karışık hususları ve bilinmeyen şeylerin gizlilikleri en kolay ifadelerle açıklamaktır. Ali'nin oğlu Hasan'ın buna yakın olan bir tarifi de şöyledir:

البلاغة تقريبُ بعيدِ الحكمةِ بأسهلِ العبارات

Belagat, derin hikmetleri en kolay ibarelerle akla yaklaştırmaktır.

Ali'nin oğlu Muhammed b. Ali'nin belagat tarifi ise:

البلاغة تفسيرُ عسيرِ الحكمةِ بأقربِ الألفاظ

*Belagat, zor (anlaşılan) hikmetleri, (kulağa) en yakın lafızlarla açıklamaktır.*⁶⁴⁷

Ali, oğulları Hasan ve Hz. Muhammed'in belagatla ilgili ifadelerinden katkı sağladıkları anlaşılmaktadır. Ali'nin ve ailesinin belagat tariflerinde anlaşılması güç manalar, anlaşılabilir ifadeler olmak üzere iki unsur bulunmaktadır. İnsan zihni, hayal ve

⁶⁴⁵ Hulusi Kılıç, "Belagat", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 380-383.

⁶⁴⁶ İsa Güceyüz, Belagat ve Edebî Tenkit Terimlerinin Teşekkülü Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi I, *HÜİFD*, Haziran 2020, 19/1, 477-508.

⁶⁴⁷ Ebu Hilâl el-Hasan b. Abdullâh el-'Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn* (Tah. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire 1952, 51-52.

mana konusunda sınır tanımamaktadır. Kişinin kendi duygu ve düşüncelerini başkasına aktarmak belagatın en önemli meselesidir. Kişinin zihnindekileri başkasına berrak ve ahenkli bir şekilde aktarmasıyla sanat ortaya çıkmaktadır.

Belagat alanında yazılmış ilk eserin, İbn Mu‘tez’e ait olan *el-Bedi* olduğu kabul edilmektedir. Abdulkadir el-Cürcânî’ye ait olan *Esrâru’l-Belâga*, Fahreddin er-Râziye ait olan *Nihâyetü’l-îcâz fi dirâyeti’l-i‘caz*, el-Hatîb el-Kazvînî’nin *Telhîsu’l-Miftâh* ve *el-Îzâh* adlı eserleri meşhur eserlerdendir. İlk dönemlerde belagat doğuştan gelen bir kabiliyet olarak kabul edilmiştir. Belagat ile ilgili tanımlamalara da bu yansımıştır. Bu mana ilk asırda yaşayan İbnü’l-Mukaffa, Câhız, Kudâme b. Cafer ve Rummanî’nin eserlerinde görülmektedir.⁶⁴⁸

Arap dili tarihçilerinden Ahmed Hasan ez-Zeyyât’a göre Ali’nin belagatteki ve fesahatteki derinliği Peygamber’in yanında yetişmesinden ve küçüklüğünden itibaren hitabete meykinden kaynaklanmaktadır.⁶⁴⁹ Yine ondaki bu kabiliyet *Kur’ân-ı Kerim*’in üslubundaki güzelliğin ona etkisiyle olmuştur. Çünkü o, *Kur’ân-ı Kerim*’in her yönüyle ilgilenmiştir.⁶⁵⁰ *Kur’ân*’ı ve hadisleri birçok sahabe ezberlemiş ancak Ali ezberlemekle kalmayıp derinlemesine tahlil etmiş ve günümüze kadar ulaşan yeni sentezler ortaya koymuştur. Ondaki bu yeteneğin oluşmasında birçok etken vardır. Bunlardan biri onun yetiştiği aile ortamıdır. Ali, saf Arap bir ailede doğmuş olup onun babası Ebû Talib, bulunduğu toplumun lideri, hatibi ve meşhur bir divanı olan şairidir.⁶⁵¹ Annesi Fâtıma b. Esed ise Abdü Menâf oğullarının Haşimoğulları soyundan gelmektedir.⁶⁵² Hicri 95 yılında vefat eden İmam Seccâd olarak bilinen Hüseyin’in oğlu Ali, Yezid b. Muaviye’nin meclisinde irad ettiği şu hutbesinde:

أَيُّهَا النَّاسُ، أُعْطِينَا سِتًّا وَفُضِّلْنَا بِسِنِّعٍ، أُعْطِينَا الْعِلْمَ وَالْجَلْمَ وَالسَّمَاةَ وَالْفَصَاةَ وَالشَّجَاعَةَ وَالْمَحَبَّةَ فِي قُلُوبِ

الْمُؤْمِنِينَ...⁶⁵³

“Ey insanlar! Bize altı şey verildi, yedi konuda fazilet verildi. İlim, hilm, hoşgörü,

⁶⁴⁸ Kılıç, “Belagat”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 380.

⁶⁴⁹ Ahmed Hasan Zeyyât, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, Kahire 1939, 187

⁶⁵⁰ Saffâr, *İbtisam Merhun, Eseru’l-Kur’ân fi’l-Edebi’l-Arabî fi’l-Karnî’l-Evvelî’l-Hicrî*, Cuheyne li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 2005, 186.

⁶⁵¹ Ebu Tâlib, *Divân* (Tah. Muhammed Hasan Alyasîn), Beyrut 2010; Ramazan Abdulhadi, *Ravâiu’l-Beyân fi Hutebi’l-İmâm, Dâru’l-ihya-i’t-Türâsî’l-Arabî*, 2002, 77.

⁶⁵² Mahmud el-Halavî, *el-Hayatü’l-Edebiyye fi Asri Sadri’l-İslâm*, Beyrut 1973 135.

⁶⁵³ Muhammed el-Hindî, *Bihâru’l-Envâr*, Kahire 1993 XLV, 138.

fesahat, şecaat ve müminlerin kalplerine sevgi...” Ali’nin sülalesinin meziyetlerini sayarken fesahati de zikretmiştir.

Onun şiirleri, hutbeleri İslam akideleri çerçevesinde odaklanan⁶⁵⁴ dinî, ahlaki veciz sözleri yazılı ve sözlü olarak aktarılmıştır. Akkad, Ali’nin sözlerinde tevhid ayetlerinin ve ilahi hikmetin feyzinin olduğunu, iman ve hikmeti öğrenmek isteyenlerin zihninin bu feyizle genişlediğini söylemiştir.⁶⁵⁵

3.1. HZ. ALİ’NİN EDEBÎ YÖNÜ

Dil ne kadar iyi kullanılırsa insanlar da birbirini o kadar iyi anlar. Maksat yerli yerince anlatılırsa insanların birbirini anlaması da o kadar kolay olur. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların bir kısmı dili etkili kullanamamaktan kaynaklanmaktadır. Çoğu zaman insanlar, ayrıntılı olarak anlatılması gereken meseleleri genel ifadelerle anlattığı için muhatabın zihninde oluşan belirsizlikler konuşanı ve konuyu anlamada aksaklıklara sebep olmaktadır. Bunun sonucunda yanlış değerlendirmelere yol açabilmektedir. Kendini anlatamayan ve muhatabı anlamayan, konuşmayı öğrenene kadar çocukların, dilini bilmediği kişiyle anlaşmaya çalışan kişinin veya konuşma veya anlama engeli bulunan kişilerle olan iletişimde yaşanan zorluklar da bunu göstermektedir.

Örneğin “araba” kelimesi bir yerden bir yere taşıyan vasıta için kullanılır. Sadece araba kelimesiyle bu vasıtanın taksi, otobüs veya başka bir şey olduğunu anlayamayız. Onun için taksi, otobüs v.s. ismini kullanmamız gerekir. Taksi kelimesi de manayı karşıya tam aksettiremez. O ortamı olduğu gibi muhataba aktarmak için taksinin markasını, modelini, rengini bile aktarmak gerekli olabilir. Hatta bu arabanın nasıl sürüldüğü bile önemlidir. İnsanlar cenaze arabası beklerken kullandıkları araba kelimesi orada olmayan kişiye aktarılırken cenaze arabası şeklinde ayrıntılı anlatılması gerekir. Çünkü o ortamda bulunmayan bir kimse için araba kelimesi belirsizliğe sebep olacaktır.

Bazı durumlarda da mananın inceliklerini yansıtmak için sınırlı sayıdaki kelimeler yeterli gelmediğinden edebî sanatlar kullanılmaktadır. Bu sanatlar, kısa lafızlarla zengin anlamlar içermekte, ifadeye güç katmakta, dinleyenin kulağına da bir lezzet vermektedir. Örneğin küçük bir kız çocuğuna “Sen güzelsin” demek yerine “Sen çiçeksin” demenin

⁶⁵⁴Hannâ el-Fâhûri, *el-Câmi’ fi Târihi’l-Edebi’l-Arabî*, Beyrut 2005, I, 351.

⁶⁵⁵ Akkad, *Abkariyyetü’l-İmam*, 194.

etkisi aynı değildir. İkinci cümlede az da olsa sanat yapılmıştır. Küçük kız çocuğu belagatın ne olduğunu bilmeseyse bile her iki cümleden etkilenmesi farklı olacaktır. Dilin güzel bir şekilde kullanıldığı eserler, zamanın geçmesine rağmen değerini korumuştur. Bu beceri her dilde olduğu gibi Arap dilinde de bir ilim haline gelmiş, bu alanda kendine has bir literatür oluşmuştur.

Şevki Dayf'a göre Arap edebiyatı bugünkü haline gelene kadar beş aşamadan geçmiştir. İlk dönem, Câhiliye veya İslam öncesi dönemi; ikinci dönem, İslamiyet'le başlayıp 610 yılından 750 yılına yani Emevî Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden süreyi kapsamaktadır. Üçüncü dönem, Abbasî Devleti'nin kuruluşundan 1258 yılında Bağdat'ın düşüşüne kadar devam eder. Dördüncü dönem, 1258 yılından Fransızların Mısır'a girdiği 1798 yılına kadar devam eder. Beşinci dönem ise 1798 yılından günümüze kadar gelen süreyi kapsamaktadır.⁶⁵⁶

Arapçada ve Türkçede bu ilim bazen edeb kelimesiyle de ifade edilmiştir. “Edeb” kelimesi tarihî süreçte çeşitli anlamlar kazanmıştır. Câhiliye ve Sadrulislâm döneminde edeb kelimesi ve müştakları, “davet, nezaket, kibarlık, beğenmek, alışkanlık, âdet” gibi ahlaki muhtevada nadiren kullanılmıştır. Miladî 8. asırdan itibaren “bir kimsenin aydın olması için öğrenmesi gereken tüm bilgi ve davranışlar” şeklinde anlam genişlemesine uğramıştır. Bu dönemin en önemli temsilcisi olan İbn Mukaffa', yazdığı *el-Edebu's-Sağîr* ve *el-Edebu'l-Kebîr* isimli kitaplarıyla önemli eserler ortaya koymuştur. Bu eserlerin birincisi ahlaktan, diğeri de yetkililere karşı nasıl davranılması gerektiğinden bahsetmektedir. Onun edebiyat dünyasına kazandırdığı bir tercüme eseri de *Kelile ve Dimne*'dir. O, çocuk edebiyatı alanında da “*el-Edebu'l-Vecîz li'l-Veledi's-Sağîr*” adlı eseri yazarak bu alana öncülük etmiştir. Bu anlamda 9. yüzyılda Arap-İslam kültürü yanında Türk ve İran eserleriyle beslenen Arap nesri alanında usta kabul edilen en büyük edebiyatçı Câhiz'dir.⁶⁵⁷

İbn Haldun, edebiyat alanında İbn Kuteybe'nin *el-Edebü'l-Kâtib*'i, Müberred'in *el-Kâmil*'i, Câhiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i ve Ebû 'Alî el-Kâlî'nin *Kitâbu'l-Emâlî* gibi eserlerini saymaktadır. Dil ve edebiyat alanında bu eserlerden etkilenerek yazılan İbn Abd

⁶⁵⁶ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Daru'l-Mearif, Kahire 1119, I, 14, 15.

⁶⁵⁷ İbrahim Yılmaz, “Edeb” Kavramının Semantiği Ve Edebiyatımız, *Din ve Hayat Dergisi*, İstanbul Müftülüğü, Kış 2020, 40, 11-17.

Rabbihi'nin (940) "*el-İkdu'l-Ferîd*" adlı eseri de bunlar arasında sayılmaktadır. Arap edebiyatı alanında on birinci yüzyılda yazılan eserlerden biri de Maverdî'nin "*Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*" adlı eseridir. Ayrıca 33 ciltlik ansiklopedi olarak hazırlanan Nüveyrî'nin (1332) "*Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*" eseri de edebiyat alanının önemli yapıtlarındandır. Bütün bu çalışmalarda edebî, Arap dilini, edebiyatını, şiirini, her konudaki düz yazıyı ve Arap tarihini içerdiği anlaşılmaktadır.⁶⁵⁸

Birçok edip, eserlerinde Ali'ye önemli ölçüde yer ayırmıştır. Örneğin İbn Abd Rabbihi, dönemin Arap edebiyatının önemli eserlerinden biri sayılan büyük hacimli eseri *el-İkdu'l-Ferîd*'in birçok yerinde Ali'nin zamanındaki bazı hadiseleri anlatmakta bazen de onun şiirlerine yer vermektedir. Ancak bu anlatımlarda bazı abartıların da yer aldığını görmekteyiz.⁶⁵⁹ Maverdî, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn* eserinde *Kur'ân* ve sünnetten sonra ilk sırada Ali'nin sözlerini rivayet etmiştir. İleride bu eserden ayrıntılı bahsedilecektir. Nüveyrî, "*Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*" adlı eserinin yirminci cildini Ali'nin hayatına ayırmış, onun hayatını yıllara göre tasnif ederek yaşanan olaylar hakkında bilgiler vermiştir.⁶⁶⁰ Bu bölümde Ali'den etkilenen her dönemden belirlenen on tane edibin onunla olan münasebetleri kısaca ele alınacaktır.

Arap dilinde de söz sanatları ustaca kullanılmasıyla eşsiz belagat örnekleri ortaya konulmuştur. Ali de edebî üslubu ve etkili hitabetiyle bu sanatları ustaca kullananlardandır. O, küçük yaşta okuma yazmayı öğrendiği ve Peygamber'in yanında yetiştiği için ona en çok yardım edenlerden biri olmuştur. Onun yazışmalarını takip edip vahiy kâtipliği yaptığı gibi bazı rivayetlere göre *Kur'ân*'ı tedvin etmiştir. Peygamber'in mektuplarını diğer kabilelere götürmüş ve onları İslam'a davet etmiştir. Peygamber, birçok konuda onunla istişare etmiş, Bey'atürrıdvan'da bulunmuş, ona Hudeybiye barış antlaşmasını hazırlamasını söylemiştir.⁶⁶¹ Peygamber, onu Yemen'e göndereceği zaman Peygamber'in duasını almış ve onun tavsiyesini tutmuştur."⁶⁶²

⁶⁵⁸ İbrahim Yılmaz, "Edep" Kavramının Semantiği Ve Edebiyatımız, 11-17.

⁶⁵⁹ İbn 'Abd Rabbihi, *el-İkdu'l-Ferîd*, (I-IX), (Tah. Abdulmuhit et-Terhîmi), Darul-Kütübi'l-İlmî, Beyrut 1983.

⁶⁶⁰ Nüveyrî, XX, 7.; İbrahim Yılmaz, "Edep" Kavramının Semantiği Ve Edebiyatımız, 11-17.

⁶⁶¹ İbn Hişâm, *Tehzîbi Sîret*, Kahire 2002, I, 325; Buhâri, Şurut: 15; Ethem Ruhi Fıçlalı, "Ali", *DİA*, İstanbul 1989, II, 371.

⁶⁶² Cezerî, İzzeddin b. el-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, III, 596.

Ali'den yapılan rivayetler, bir süre sözlü aktarıldıktan sonra yazılı edebiyata geçtiği için bazı değişikliklere uğramış olabilir. Sahabelerin sözleri hadis kabul edildiği için Ali gibi önemli bir sahabenin sözleri ve davranışlarının Müslümanlarca titiz olarak nakledildiği ortadadır. Ancak bazı siyasi çalkantıların etkisiyle asılsız isnatların olduğunu da kabul etmek gerekir.

Arap dilinin henüz yazılı hayata geçmediği dönemde yaşayan Ali'nin Arap belagatine katkısıyla ilgili müstakil bir esere rastlanmamıştır. Bu dönemde sadece Kur'ân ve bazı hadislerin yazılabildiğinden dolayı onun Arap diline katkısı hakkında kitaplara geçebilen bilgiler sınırlıdır.

Ali hakkında, Peygamber'in birçok hadisi vardır.

“أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا” *“Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.”*⁶⁶³ *“Ben hikmet eviyim, Ali onun kapısıdır.”* manasındaki hadisler meşhur olmuştur.⁶⁶⁴

Ali, Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir süre ilim ve düşünce alanında yoğunlaşmış, ilmî alanda kendini çok iyi yetiştirmiş,⁶⁶⁵ Peygamber'in vefatından sonra Medine'nin en fakih kişisi olarak kabul edilmiştir.⁶⁶⁶

Yukarıda da söylendiği gibi Ali'nin Arap dilinde olduğu gibi belagatte de önemli bir yeri vardır. Şiir, fesahat ve hikmetli sözleriyle meşhur olmuş, birçok hikmetli söz ve şiir ona nispet olunmuştur. Cezeri'nin *“el-Esedu'l-Gâlib”*; Nesei'nin *“Hasâisu Emiri'l-Müminin”* adlı eserlerini de Ali hakkındaki rivayetleri bir araya getiren eserlere örnek olarak verebiliriz.

⁶⁶³ Ez-Zührî, Muhammed b. Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ (Tah. Ali Muhammed Ömer) (I-XI), Mektebetü'l-Hancî, 2001, II, 291; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 83-88; Mahmûd Şâkir, *Râbiu'r-Râşidin Ali b. Ebî Talib*, Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut 1997, 294.

⁶⁶⁴ Bu hadis hakkında birçok şey söylenmiştir. "Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır; şehre girmek isteyen kapıya gitsin" şeklinde bir rivayet, *Kütüb-i Sitte* dışındaki bazı hadis kitaplarında yer almaktadır. Bu rivayetin sahih olduğunu söyleyen hadisçiler bulunduğu gibi, zayıf olduğunu söyleyen hadisçiler de vardır. (Hakim, *el-Müstedrek*, IV, 219; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, XVII, 114-115.) Buhâri, bu hadise "sahih yönü yoktur" der. Hatîb el-Bağdâdî, Yahya b. Ma'in'den nakleder ve aslı yoktur, kizb hadistir, der. Hakim, ilk hadisin isnadını sahih olarak değerlendirir. Fakat İbnü'l-Cevzî, onun bütün tariklerini mevzu olarak değerlendirir. Zehebî de aynı kanaattedir. Ebu Hatim Yahya b. Sa'id, aslı olmadığını söyler. Aclûnî, İsmail b. Muammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Kahire, 1351, I, 203, 204. Benzer bir rivayet olan "Ben hikmet eviyim, Ali onun kapısıdır." rivayetine yer veren hadis âlimlerinden Tirmizi, bu rivayetin zayıf hadis çeşitlerinden garip-münker olduğunu belirtmiştir. (Tirmizi, Menakıb: 21, Hadis no: 3723.)

⁶⁶⁵ Akkâd, II, 811.

⁶⁶⁶Ebu Ömer Yusuf, III, 1103.

Ali'nin Arap dili gramerine de vâkıf, iyi bir edip olmasının yanı sıra iyi bir şairdir. Şiirleri edebî zenginliğe sahip olduğu halde o, şairler arasında sayılmaz. Bunun sebebi onun şiir ve hitabeti, yüksek değerlerin, yüce hakikatlerin yükselmesi için araç olarak kullanmasından olabilir. O, şiiri şairlerle yarışmak, hitabeti de ediplerle atışmak için kullanmamış, dinin yücelmesi için çalışmıştır. İslam dinine, Arap dilinin kurallarının ortaya konulması yoluyla önemli katkılar sağlamış, edebî örnekler ortaya koymuş, Emevîler döneminde hitabetin olgunluk dönemine ulaşmasında da etkili olmuştur.⁶⁶⁷

Ali'nin çocukluğu Arapçayı fasih konuşan Câhiliye Araplarının içinde geçmiş, çocuk yaşta Müslüman olarak İslami dönemden vahyin geldiği, Arapların en fasihi olan Peygamber'in yanında bulunmuştur. Câhiliye şiir ve hutbeleriyle İslami dönem şiir ve hutbelerinin bazı farkları vardır. Bunlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

I. Câhiliye döneminde bir soyu övme, yerme, intikam, savaşa kışkırtma temaları işlenirken Sadrulislâm döneminde ise takva, cihat, şehadet, emr-i bil ma'rûf, nehy-i ani'l-münker, dünyanın geçiciliği, salih amel konuları ön plana çıkmıştır.

I.İslami dönemde daha önce olmayan tebliğ, iman, ibadet, terhib, terhib ve ahlak konularına genişçe yer verilmiştir.

II. Câhiliye dönemi hutbelerinde secili üsluplara öncelik verilirken İslami dönemde mana ilk planda olmuş, sanatlar ikinci öncelikte olmuştur.

III. İslami dönemde kısa, anlaşılır olan üslup tekellüften uzaktır. Kur'ân-ı Kerim'in üslubunun etkisiyle hatiplerin konuşmalarında ahenkli ve anlamla uyumlu kelimeler vardır.⁶⁶⁸

Ali'nin sözleri ve şiirleri kendisinden sonra büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Dilciler tarafından referans gösterildiği gibi, manalarındaki incelik, berraklık ve derinliğinden dolayı birçok eserde yerini almış, dilden dile aktarılmıştır. Arap hatipleri, Ali'den sonra onun hutbelerini mütalaa etmiş, bazı hutbelerini kitaplarında neşretmiş, sözlerini güzelleştirmek için onun sözlerinden ıktibasta bulunmuşlardır. Bu ediplerden bazılarının Ali ile münasebetlerini ortaya koymaya çalışacağız.

⁶⁶⁷ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Sadrulislâm Dönemi*, 268.

⁶⁶⁸ Nesim Sönmez, *Cahiliye Döneminde ve Sadrulislâm Döneminde Hitabet*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2013, 244-251.

3.2. HZ. ALİ'NİN BELAGATÇİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Arap belagati hakkında oluşan literatürün bu seviyeye gelmesinde birçok etken bulunmaktadır. Belagatin analiz edilmesi ve kurallarının tespit edilmesinde emeği geçen edipler Kur'an-ı Kerim ve Câhiliye dönemi eserlerini en önemli referans kabul etmiştir. Câhiz, Abdulkâhir el-Cürcânî, Zemaşeri, İbn Mukaffa' gibi önemli birçok belagatçinin eserlerinde Ali'ye geniş yer ayırması onun bu alanda önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.⁶⁶⁹

Bu bölümde Ali ile münasebetleri öne çıkan on belagat âlimi tespit edip kısaca ele alınacaktır. Bunlar, Hasan el-Basrî, İbnü'l-Mukaffa', Kâtib Abdulhamid, Câhiz, Maverdî, Abdu'l-Kâhir el-Cürcânî, Ebu'l-Kâsım ez-Zemaşeri, Mütenebbî ve Ali Cârîm'dir. Seçilen bu âlimler belagat alanında önemli çalışmaları olan, kendi döneminde öne çıkmış ediplerdir.

3.2.1. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)

Hasan-ı Basrî, hicri 21, miladi 642 yılında doğmuş, çocukluğu Medine'de geçmiştir. Hz. Ali, Hicri 35 yılında halife olana kadar Medine'de ondan istifade etmiş, daha sonra Basra'ya gitmiştir.⁶⁷⁰ Dört halifenin hutbeleri gibi onun hutbeleri de edebiyat mecmualarında birer belagat numuneleri olarak yer alır.⁶⁷¹ Hutbelerinde işlediği konular, züht, ölüm gibi Ali'nin üzerinde durduğu konulardır. Hasan-ı Basrî'nin sözleri ve işlediği konular lafız ve mana olarak Ali'nin sözlerine benzerlik gösterdiği için ondan etkilendiği anlaşılmaktadır.⁶⁷² Bu benzerlikleri örneklerle ortaya koymaya çalışacağız. Bu tür tahlillerde lafızlar üzerinde yoğunlaştığımız için konuyu dağıtmamak adına Türkçe çevirisini yapmayacağız, gerektiğinde manalarından bahsedeceğiz.

Hasan-ı Basrî'nin bir hutbesi şöyledir:

إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ عَمَلٍ مَنْ صَحِبَهَا بِالتَّقْصِ لَهَا وَالرَّهَادَةِ فِيهَا سَعِدَ بِهَا ، وَنَفَعَتْهُ صُحْبَتُهَا وَمَنْ صَحِبَهَا عَلَى الرَّغْبَةِ فِيهَا وَالْمَحَبَّةِ لَهَا شَقِيَ بِهَا وَأَجْحَفَ بِحَظِّهِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ⁶⁷³

⁶⁶⁹ Akkad, *Abkariyyetü'l-İmam*, 205.

⁶⁷⁰ Makdisî, *Esâlibü'n-Nesriyye*, 41.

⁶⁷¹ Hacımüftüoğlu, 284.

⁶⁷² Şerif Murtaza, *Emâlî* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim) (I-II), y.y., 1954, I, 167.

⁶⁷³ İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, II, 140.

“Dünya, çalışma yurdu. Kim dünyanın noksanlığını bilerek, ona heveslenmeden yaşarsa mutlu olur, dünyadan faydalanır; kim de ona meylederse, dünyalıklara sevgisini bağlarsa mutsuz olur, Allah katındaki nasibine zarar vermiş olur.”

Hasan-ı Basrî'nin bu hutbesi ile Ali'nin şu iki sözü:

مَنْ أَقَلَّ مِنْهَا اسْتَكْتَرَ مِمَّا يُؤْمَنُ! وَمَنْ اسْتَكْتَرَ مِنْهَا اسْتَكْتَرَ مِمَّا يُؤْبَقُ 674

“Dünyadan daha az alan, inandığından daha fazlasına sahip olacak! Ve ondan çok isteyenin cezası çok olacaktır.”

وَمَنْ سَاعَاها فَاتْتَهُ، وَمَنْ قَعَدَ عَنْها وَاتْتَهُ 675

“Dünyanın peşinden koşan, dünyayı kaçıır; dünyaya sırtını dönenin dünya, ayağına gelir.” cümlelerin kuruluş şekli itibarıyla birbirine benzemektedir.

Şöyle ki Ali'ye göre şart: استكثر مما يؤمنه ceza ise من أقل منها

Hasan Basrî'ye göre ise şart cümlesi من صحبها بالنقص منها, ceza ise سعد بها

Her ikisinin sözlerinde de tıbak sanatı kullanılmıştır. Ali'nin sözlerindeki ساعاها- قعد cümleleri, Hasan Basrî'nin sözlerindeki ساعاها- قعد cümleleri ile tıbak sanatı, Hasan Basrî'nin sözlerinde aynı sanatla şöyle karşılık bulur:

سعد - شقي, الزهادة فيها - الرغبة فيها

Hasan-ı Basrî konuşmasının devamındaki:

فَأْمُرْهَا صَغِيرٌ وَمَتَاعُهَا قَلِيلٌ وَالْفَنَاءُ عَلَيْهَا مَكْتُوبٌ 676

Onun işi küçük, değeri az ve üzerinde fanilik yazılmıştır.

Sözü ile Ali'nin aşağıdaki şu konuşması birbirine benzerlik göstermektedir:

يَا دُنْيَا يَا دُنْيَا إِلَيْكَ عَنِّي أَبِي تَعَرَّضْتُ أَمْ إِلَيَّ تَسَوَّفْتُ تَسَوَّفْتُ لَأَخَانَ حِينَكَ هَيْهَاتَ غَرِّي غَيْرِي لَا حَاجَةَ لِي فِيكَ قَدْ طَلَّقْتُكَ ثَلَاثًا لَا رَجْعَةَ فِيهَا فَعَيْشُكَ قَصِيرٌ وَخَطْرُكَ يَسِيرٌ وَأَمْلُكَ حَقِيرٌ أَوْ مِنْ قَلَّةِ الرِّزْقِ وَالطَّرِيقِ وَبُعْدِ السَّفَرِ وَ عَظِيمِ الْمَوْرِدِ 677

674 Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 189.

675 Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 109.

676 İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, II, 140.

677 Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 563.

“Ey dünya, ey dünya! Benden uzak ol! Babamı yedin. Yoksa şimdi bana mı göz diktin, beni mi özledin? Gelme bana! Benden uzak dur! Benim sana ihtiyacım yok. Seni boşadım, hem de talak-ı selase ile bu boşanmanın dönüşü yoktur. Senin ömrün kısa, nasibin az, isteklerin değersizdir. Ah! Bir taraftan ağızım az, yol uzun, yolculuk uzun; bir taraftan harika bir kaynak.

Ali *فَعِشْكَ قَصِيرٍ*, Hasan Basrî ise *فَامْرَهَا صَغِيرٍ* demiştir. Ali *وَخَطَرَكَ يَسِيرٍ*, Hasan Basrî de *وَمَتَاعَهَا قَلِيلٍ* demiştir. Bu cümlelerde lafızlar farklı olsa da manalar yakın anlam içermektedir. Dolayısıyla Ali ile hoca öğrenci münasebetleri devam eden Hasan Basrî'nin Ali'den faydalandığı anlaşılmaktadır. Çünkü hem lafız, hem de mana birbirine benzemektedir.

Ali'nin kullandığı bu terkiplerde başka belagat unsurları da vardır. Bu sözlerinde Ali, tatlı bir sec' sanatı yaparak *قَصِيرٍ*, *يَسِيرٍ*, *حَقِيرٍ* kelimelerini kullanmıştır. Aynı zamanda dünyanın değersiz olduğuna vurgu yapmak için tasgîr veznine benzer kelimeler seçmiştir.

Yine Hasan-ı Basrî bir hutbesinde dünyadan bahsederken şöyle der:

...دُنْيَاهُ، فَإِنَّهَا قَدْ أَذْنَتْ بِزَوَالٍ، لَا يَدُومُ نَعِيمُهَا وَلَا يُؤْمَنُ فَجَائِعُهَا، يَبْلَى جَدِيدُهَا وَيَسْقُمُ صَحِيحُهَا، وَيَفْتَقِرُ غَنِيُّهَا، مَيَّالَةٌ بِأَهْلِهَا، لَعَابَةٌ بِهِمْ عَلَى كُلِّ حَالٍ⁶⁷⁸

“Dünya... O, zevali haber verdi. Onun nimetleri devam etmez, facialarından emin olunmaz, yenisi eskir, sağlıklı olanı hastalanır, zengin olanı fakirleşir, halkıyla kavga eder (İnsanları birbirine düşürür.), Her durumda onlarla oynar durursun.”

Bu hutbe de Ali'nin şu sözlerine benzemektedir:

وَقَدْ أَذْنَتْ بِبَيْنِيهَا، وَنَادَتْ بِانْقِطَاعِهَا، وَنَعَتْ نَفْسَهَا بِالزَّوَالِ⁶⁷⁹

O, ayrılığı haber verdi, bir gün biteceğini söyledi, ve kendisini zeval ile vasıflarını saydı.

Hasan Basrî bu sözlerinde *قَدْ أَذْنَتْ* kelimesini aynen kullanmıştır. *زَوَالٍ* kelimesi yerine de *زَوَالٍ* kelimesinin sonucu olan *فِرَاقٍ* kelimesini kullanmıştır. Devamında yine benzerlik görülmektedir:

⁶⁷⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, II, 141.

⁶⁷⁹ El-Harranî, el-Hasan b. Ali, *Tuhefu'l-Ukûl*, Beyrut, 2002, 211.

أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَحَدِرْكُمْ الدُّنْيَا فَإِنَّهَا خُلُوَّةٌ خَصِرَةٌ حُفَّتْ بِالشَّهَوَاتِ وَ تَحَبَّبَتْ بِالْعَاجِلَةِ وَ رَاقَتْ بِالْقَلِيلِ وَ تَحَلَّتْ بِالْأَمَالِ وَ تَزَيَّنَتْ بِالْغُرُورِ لَا تَدُومُ حَبْرُهَا وَ لَا تُؤْمَنُ فَجَعَتْهَا غَرَارَةٌ ضَرَارَةٌ حَائِلَةٌ زَائِلَةٌ نَافِدَةٌ بَائِدَةٌ أَكَالَةٌ عَوَالَةٌ⁶⁸⁰

“Sizi dünya konusunda uyarıyorum. Çünkü o parlak ve tatlıdır. Arzularla dolu ve acelecilikle sevilir. Azı ehlinin hoşuna gider, umutlarla doldu, aldatmasıyla süslendi. Onun mutluluğu uzun sürmez, felaketinden emin olunmaz. Çok aldatıcıdır, çok zarar vericidir, geçicidir, çok fanidir, hızla tükenendir, hızla yok olandır yiyip tüketendir, gaflete düşürüp avlayandır.”

Bu hutbesinde geçen حَبْرَةٌ kelimesi “nimet” veya “tam nimet” anlamına gelmektedir.⁶⁸¹ Hasan-ı Basrî'nin kullandığı cümlede de لايدوم نعيمها, ولا يؤمن فجاجها gibi o, Ali'nin kullanmış olduğu حبرة kelimesinin eş anlamlısı olan نعيم kelimesini kullanmıştır. Bu da onun Ali'den etkilendiğini göstermektedir.

Ali'nin bu sözlerine mana bakımından benzerlikleri yanında şekil benzerlikleri de vardır. Benzeyen başka unsurlardan bazıları şöyledir: Ali, burada dünyanın değersiz olduğunu ifade ederken manayı güçlendirecek bir üslup seçmiştir. Örneğin حبرة, أَكَالَةٌ, غَرَارَةٌ kelimelerini mübalağa sigasında kullanarak manayı tekit etmiştir. Hasan-ı Basrî de üslubunda لعبة, مَيْلَةٌ mübalağa vezinleri kullanmıştır. Hasan-ı Basrî'nin يلى جديدها وَصَارَ جَدِيدَهَا رَتًّا⁶⁸² cümlesi de Ali'nin cümlesine benzerlik göstermektedir. Bu cümlede geçen الرثّ kelimesi البالي kelimesiyle eş anlamlı olup “eski” anlamına gelmektedir.⁶⁸³ Dolayısıyla bu iki cümlede farklı lafızlarla aynı anlam ifade edilmektedir. Küçüklüğü Ali ile aynı ortamlarda geçen, onunla yakın ilişkileri bulunan, onu örnek olan Hasan-ı Basrî'nin ondan faydalandığı anlaşılmaktadır. Yine Hasan-ı Basrî'nin dünya hakkındaki bir hutbesi de şöyledir:

يَا ابْنَ آدَمَ أَنْتَ الْيَوْمَ فِي دَارِ هِيَ لَافِظَتِكَ وَكَأَنَّ قَدَّ بَدَا لَكَ أَمْرُهَا فَالَى الصِّرَامِ مَا يَكُونُ سَرِيعاً، ثُمَّ يُفْضِي بِأَهْلِهَا إِلَى أَشَدِّ الْأُمُورِ وَأَعْظَمِهَا خَطَرَ⁶⁸⁴

“Ey ademoğlu! Bu dünyanın üzerinde barındıran o dünyanın işi sana ağır göründü. O, tuttuğunu sıkı ve hızlı tutar, sonra halkı halka en şiddetli işlere ve tehlikelere sevk

⁶⁸⁰ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 188.

⁶⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 158.

⁶⁸² Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 326.

⁶⁸³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 151.

⁶⁸⁴ İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, II, 141.

eder.”

Bu hutbe Ali'nin şu hutbesine benzemektedir:

وَأَنْصَرَمْتَ (انصرفت) الدُّنْيَا بِأَهْلِهَا، وَأَخْرَجْتَهُمْ مِنْ حِضْنِهَا. فَكَانَتْ كَيَوْمِ مَضَى، أَوْ شَهْرٍ انْقَضَى، وَصَارَ جَدِيدُهَا رَتْئًا، وَسَمِينُهَا غَنًّا. فِي مَوْقِفِ ضَنْكَ الْمَقَامِ، وَأُمُورِ مُشْتَبِهَةِ عِظَامٍ⁶⁸⁵

“Dünya, ahalisini sıkıca tutar, sonra da onları kucağından atar. Dünya sanki daha bir gün önce gibi veya son bulan bir ay gibi olur. Yenisi eskir, şişmanlar zayıflar, o (geniş gibi görünür ama) dardır. Büyük oranda işler birbirine benzer.”

Hasan-ı Basrî'nin *لافتك أنت اليوم في دار هي لافتك* cümlesinde ölüm, kinayeli olarak kullanılmıştır. Ali bu hutbesinde ölümü *وأخرجتهم من حضنها* cümlesiyle anlatmıştır.

Hasan-ı Basrî, *وكان قد بدا لك أمرها فإلى الصرام ما يكون سريعاً* cümlesinde istiare sanatını kullanmıştır. Ali de; *وانصرفت الدنيا بأهلها* cümlesinde istiare sanatını kullanmıştır.

Ali, dünyayı zemmedip ahiret için hazırlık yapmaya şöyle teşvik etmiştir:

فَتَزَوُّدُوا فِي أَيَّامِ الْفَنَاءِ لِأَيَّامِ الْبَقَاءِ⁶⁸⁶

Sonsuzluk günleri için fani günlerde azık hazırlayın.

Ali burada kinaye sanatını kullanarak *الْفَنَاءِ أَيَّامِ* kelimesiyle dünyayı kastetmiştir, *الْبَقَاءِ أَيَّامِ* kelimesiyle de ahireti kastetmiştir. Hasan Basrî ise bir sözünde bu anlamda *وَأَلَيْكُنَّ سَعْيُكَ فِي دُنْيَاكَ لِأَخْرَجْتِكَ*⁶⁸⁷ “Dünyadaki çalışman ahiretin için olsun.” diyer ek kinaye sanatını kullanmadan dünya ve ahiret kelimelerini doğrudan kullanmıştır. Buna benzer çok sayıda örnek bulunmaktadır. Meselenin anlaşılması için bu örneklerin yeterli olacağından diğer belagatçıya geçeceğiz.

3.2.2. Abdulhamid el-Kâtib (ö. 132/750)

Hicri ikinci asrın başlarında yaşayan Mervan b. Muhammed'in kâtibi Abdulhamid b. Yahya el-Âmirî, İbn Mukaffa'nın hocası olup bu asrın en meşhur risale yazarıdır. Risale yazmanın esaslarını ve kurallarını belirlemiş, bunu sanat haline getirmiştir.⁶⁸⁸ İbni

⁶⁸⁵ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 326.

⁶⁸⁶ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 254.

⁶⁸⁷ İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, II, 124.

⁶⁸⁸ Ali Şakir Ergin, “Abdulhamid el-Kâtib”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 225.

Ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-Belâga adlı eserinde bu önemli dilcinin Ali'nin sözlerinden etkilendiğini şöyle ifade etmiştir:

حَفِظْتُ سَبْعِينَ خُطْبَةً مِنْ خُطْبِ الْأَصْلَعِ، فَعَاضَتْ ثُمَّ فَاضَتْ

Ali'nin başının ön tarafındaki saçları dökülmüştü. Abdulhamid, onu bu anlama gelen “asla” kelimesiyle vasfederek “*Ali'nin hutbelerinden yetmiş hutbe ezberledim, onlar benim zihnime yerleşti, sonra da zihnimden çevreme taşıtı.*” demiştir.⁶⁸⁹

3.2.3. İbnü'l-Mukaffa' (ö. 142/759)

İbn Mukkafa', İran asıllı olup mecusi iken bir çocuğun *Kur'ân* okumasından etkilenecek müslüman olmuştur. Bedevilerden Arap dilinin inceliklerini öğrenmiş, valilere kâtiplik yapmış ve ilim meclislerine katılmıştır.⁶⁹⁰ Ona ait bir belagat tarifi de bulunmaktadır:

البلاغة اسم جامع لمعانٍ تجري في وجوه كثيرة، فمنها ما يكون في السكوت، ومنها ما يكون في الاستماع، ومنها ما يكون في الإشارة، ومنها ما يكون في الحديث، ومنها ما يكون في الاحتجاج، ومنها ما يكون جواباً، ومنها ما يكون ابتداءً، ومنها ما يكون شعراً، ومنها ما يكون سجعاً، ومنها ما يكون خطباً، ومنها ما يكون رسائل

*Belagat birçok manayı içeren bir isimdir. Bazen susmakla, bazen dinlemekle, bazen işaretle, bazen konuşarak, bazen delil getirerek, bazen cevap vererek, bazen bir bahis açarak, bazen şiirle, bazen nazımla, bazen nutukla, bazen de yazışmayla olabilir.*⁶⁹¹

Bizim kanaatimize göre Beydeba'nın *Kelile ve Dimne* adlı eserini Farsça'dan Arapça'ya çeviren İbn Mukaffa'nın sözlerinin Ali'nin sözlerine benzemesinden hareketle onun Ali'den istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bunu birkaç örnekle işleyelim. İbn Mukaffa', *Kelile ve Dimne* adlı eserde şu sözüyle valiye nasihat etmektedir:

لا يُضَيِّعَنَّ الْوَالِي التَّنَبُّتَ عِنْدَمَا يَقُولُ وَعِنْدَمَا يُعْطِي وَعِنْدَمَا يَفْعَلُ، فَإِنَّ الرَّجُوعَ عَنِ الصَّمْتِ أَحْسَنُ مِنَ الرَّجُوعِ
عَنِ الْكَلَامِ، وَإِنَّ الْعَطِيَّةَ بَعْدَ الْمَنَعِ أَجْمَلُ مِنَ الْمَنَعِ بَعْدَ الْإِعْطَاءِ⁶⁹²

“Vali, karar verince, ihsanda bulununca ve icraatta bulununca artık bunu geri alamaz. Bir karardan susarak dönmesi, sözle dönmekten daha iyidir. Menettikten sonra

⁶⁸⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, 24.

⁶⁹⁰ İsmail Durmuş, “İbn Mukaffa”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 135.

⁶⁹¹ Halil İbn Merdüm bek, *İbn Mukaffa'*, Şam 1930, 64.

⁶⁹² İbnü'l-Mukaffa', Ebu Muhammed Abdullah, *Edebü's-Sagîr ve Edebü'l-Kebîr*, Beyrut 2009, 78, 79.

hediye vermek, hediye verdikten sonra menetmekten daha iyidir.”

Ali'nin oğluna nasihati ise şöyledir:

تَلَا فَيْكَ مَا فَرَطَ مِنْ صَمْتِكَ أَيْسُرُ مِنْ إِذْرَاكَ مَا قَاتَ مِنْ مَنَاطِقِكَ⁶⁹³

“Konuşmayarak bir hatadan dönmen, konuşarak dönmenden daha iyidir. Senin senden çıkan şeyi (davranışınla) idrak ettirmen daha kolaydır.”

İbn Mukaffa'nın bazı konularda Ali ile aynı duygu ve düşünceleri paylaşması ve bunu da yer yer farklı kelimelerle ifade etmesi dikkate şayan bir durumdur. Demek ki İbn Mukaffa', bazı konularda Ali'nin fikir ve düşüncelerini ve onun edebi üslubunu benimsemiştir. Ali İbn Mukaffa', الصمت kelimesinin yerine; ايسر kelimesini صمتك kelimesini اسهل kelimesinin yerine; تلافيك kelimesini الكلام kelimesinin yerine; تلافيك kelimesini الرجوع kelimesinin yerine kullanmıştır. Dolayısıyla İbn Mukaffa', aynı manayı eş anlamlı sözcüklerle ifade etmiştir. Bundan da Arap dili alanında önemli isimlerden olan İbn Mukaffa'nın Ali'den etkilendiği, onun sözlerindeki manaları kendi üslubuyla aktardığı anlaşılmaktadır. İbn Mukaffa'nın sözünün المنع بعد المنع أَجْمَلُ مِنَ المنع بَعْدَ الإِعْطَاءِ kısmını Ali'den iktibas ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁹⁴

Ali'nin arkadaşlık hakkında üç sözü şöyledir:

إِخْوَانُ الصِّدْقِ أَفْضَلُ عُدَّةٍ⁶⁹⁵

“Sadık arkadaşlar, en iyi hazırlıktır.”

فَهُمْ زِينَةٌ فِي الرَّخَاءِ وَوَعْدَةٌ فِي الْبَلَاءِ وَمَعُونَةٌ عَلَى الْأَعْدَاءِ.⁶⁹⁶

“Arkadaşlar, bollukta huzur, zorlukta tedbir ve düşmanlara karşı destektir.”

أَعْجَزُ النَّاسِ مَنْ عَجَزَ عَنِ الْإِخْوَانِ وَالْأَعْجَزُ مِنْهُ مَنْ صَيَّعَ مَنْ ظَفِرَ بِهِ مِنْهُمْ⁶⁹⁷

“İnsanların en acizi arkadaş edinmeyi beceremeyenleridir Bundan da daha acizi ise elde ettiği arkadaşını kaybedenidir.”

⁶⁹³ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 468.

⁶⁹⁴ Amidi, *Gureru'l-Hikem ve Düreru'l-Kelim*, 79.

⁶⁹⁵ El-Vâsitî, Ali b. Muhammed, *Uyûnu'l-Hikem ve'l-Mevâ'iz*, Daru'l-Hadîs, 1418, 126; El-Hazini, Ebü'l-Feth Abdurrahman, *Mizânü'l-Hikme*, Kahire, 2005, I, 41.

⁶⁹⁶ Amidi, *Gureru'l-Hikem ve Düreru'l-Kelim*, 82.

⁶⁹⁷ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 522.

İbn Mukaffa', kailini söylemeden bir takım lafız değişiklikleriyle aktarmıştır:

إِعْلَمُ أَنَّ إِخْوَانَ الصِّدْقِ هُمْ خَيْرُ مَكَاسِبِ الدُّنْيَا، هُمْ زِينَةُ فِي الرَّخَاءِ، وَعُدَّةٌ فِي الشَّدَةِ، وَمَعُونَةٌ عَلَى خَيْرِ الْمَعَاشِ وَالْمَعَادِ. فَلَا تَقْرَظَنَّ فِي اِكْتِسَابِهِمْ وَابْتِغَاءِ الْوَصَلَاتِ وَالْأَسْبَابِ إِلَيْهِمْ⁶⁹⁸

“İyi bil ki dürüst arkadaş, dünyada kazanılacak nimetlerin en iyisidir. O, bollukta huzur, zorlukta hazırlıktır, dünya ve ahiret nimetleri için yardımdır. Onları kazanırken, onlarla iletişim kurarken yanlış yapma.”

Görüldüğü üzere İbn Mukaffa', Ali'nin sözlerini, *إعلم* fiilini ziyade ederek aktarır. İkinci cümlede *الاخوان* kelimesi yerine, ona dönen *هم* ait zamiri kullanır. İkinci hikmette ise Ali, *عدة في البلاء* derken İbni Mukaffa' da *عدة في الشدة* diyerek aynı manayı sadece *الشدة* ve *عدة* kelimelerini değiştirerek ifade etmiştir. Üçüncü cümlede Hz. Ali'nin *مَنْ أَعْجَزُ النَّاسِ مَنْ أَعْجَزُ النَّاسِ مَنْ أَعْجَزُ النَّاسِ مَنْ أَعْجَزُ النَّاسِ مَنْ أَعْجَزُ النَّاسِ* sözünü İbn Mukaffa', *فلا تقرظن في اكتسابهم* “Arkadaş edinmekte gevşeklik göstermeyin.” diyerek kendi üslubuyla aktarmıştır.

3.2.4. Câhiz (ö. 255/869)

Câhiz, Câhiliye Arap şiirlerinin tedvin edildiği dönem hicri ikinci ve üçüncü asırlara damgasını vurmuş, *Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn*, *Kitâbu'l-Hayavân* gibi edebiyat eserleriyle sadece Arap dili alanında değil bütün ilimlerle ilgili eserler ortaya koymuştur.⁶⁹⁹ Şiir ve nesir kritiği yapan, kelamcılığının yanı sıra *Kur'ân-ı Kerim*'in nazmı üzerine ilk eser yazan müfessirdir. O, aynı zamanda İslami dönem belagat kaynaklarında payı bulunan ve Arap nesrine olgunluk kazandıran kişi olmuştur. Hicri 255 yılında vefat eden Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı kitabında belagat ilminin hemen hemen bütün ana hatlarını, vasıf ve şartlarını bol örnekler vererek açıklamış, bu ilmin temel taşlarını oluşturmuştur. Bu kitapta Câhiliye döneminin şiir, haber, hutbe ve nadirattan oluşan eserleri, akıcı bir üslupla işlenmektedir. Müellif, kitabında bahsettiği eserlerin tahlil ve tenkidini de yapmıştır.⁷⁰⁰

el-Beyân ve't-Tebyîn, Arap edebiyatının farklı alanlarındaki zenginliklerini gösteren önemli eserlerden biridir. Câhiz çok planlı olmasa da belagat ve fonetik ilmini

⁶⁹⁸ İbn Mukaffa', *Edebü's-Sağîr ve'l-Edebi'l-Kebîr*, Beyrut 1977, 108.

⁶⁹⁹ Yılmaz, “Edep” Kavramının Semantiği ve Edebiyatımız, 40 11-17

⁷⁰⁰ Hacımüftüoğlu, 286.

de incelemiş ve yaşadığı Abbâsî dönemine ayna tutmuştur. Müellif, eserini dört cüz halinde hazırlamış, emeğinin karşılığı olarak zamanın kadısı tarafından önemli miktarda para ile ödüllendirilmiştir. Kitapta belagat, çeşitli hutbe, şiir, vasiyet, mektuplar; bazı nasihatler, ahmakların sözleri gibi çeşitli yazılar yer almaktadır. Eserde bazı kavramlar, dağınık bir halde verilmiş ve konular şekilsel bütünlüğe dikkat edilmeden kaleme alınmıştır. Câhiz, kitapta Arap dilinin korunması için bedevîlerin sözlerinin olduğu gibi aktarılması gerektiğini söylemektedir.

Câhiz el-Beyân ve't-Tebyîn adlı kitabında Ali'den çok sayıda rivayette bulunması Ali'nin Arap dilindeki önemini göstermektedir.⁷⁰¹ Bu eserinde otuzdan fazla yerde Ali'nin hutbe ve görüşlerine yer vermiştir.⁷⁰² Dört halifenin iyi hatip olduğunu, Ali'nin ise onların en iyisi olduğunu söylemiştir.⁷⁰³ Ali'nin meşhur sözlerinden قِيمَةُ كُلِّ إِنْسَانٍ مَا يُحْسِنُهُ “Kişinin değeri en iyi yaptığı işlemdir.” sözünün güzelliği üzerinde uzunca durmaktadır. Ona göre sadece bu söz bile onun kıymetini anlamak için yeterlidir. Çünkü sözün güzeli çok söze ihtiyaç bırakmayan, manası açık olan sözdür. Allah, onun sözüne yücelik giydirmiştir, söyleyenin niyetine ve takvasına göre sözünü hikmet nuruyla kaplamıştır. Mana şerefli, söz belîğ olunca, insan tabiatına uygun olup çirkin olan şeylerden uzak, karışıklıktan münezzeh, tekellüften korunursa yağmurun verimli toprağa düşmesi gibi olur. Söz, bu şartlarda söylenirse, sahibinde bu özellikler mevcut olursa Allah ona başarı verir; zorba insanların bile gönlüne ulaşması için onu destekler. Cahil ve dalgın insanlar bile onu anlar. Âmir b. Abdu'l-Kays da “Söz, kalpten çıkınca kalbe iner; söz dilden çıkınca kulakları geçmez.” der.⁷⁰⁴

3.2.5. Ebû Zeyd el-Kureşî (ö. X. Yy.)

İbn Ebi'l-Hattâb adıyla da bilinen, Arap edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahip olan Ebû Zeyd el-Kureşî, Câhiliye ve İslami dönem şiirlerini ele alan *Cemheretü eş'âri'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm* adlı eseriyle meşhur olmuştur. *Kureşî, bu eserinde*

⁷⁰¹ Bkz. Ramazan Şeşen, “*el-Beyân ve't-Tebyîn*”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 31.

⁷⁰² Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 83, 202, 256, 297; II, 14, 20-22, 50-56, 77-78, 88, 99, 101....

⁷⁰³ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 353.

⁷⁰⁴ El-Kureşî, Ebu Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Tah. Ali Muhammed), Nehda, Mısır t.y., I, 32; Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 83.

Peygamber (s.a.v.) ve sahabelerin şiirlerini aktardığı⁷⁰⁵ bölümde Ömer ve Ali'nin şiirlerine de yer vermiştir.⁷⁰⁶ Bu eserde zikredilen Ali'ye ait bazı beyitler şunlardır:

فَبَارَ أَبُو حَكَمٍ فِي الْوَعْيِ هُنَاكَ وَأَسْرَتُهُ الْأَرْدَلُونَ⁷⁰⁷

“Ebu Hakem ve alçak ailesi savaşta helak oldu.”

أَلَا طَرَقَ النَّاعِي بَلِيلٍ فَرَاغَنِي وَأَرْقَنِي لَمَّا اسْتَقَلَّ مُنَادِيَا⁷⁰⁸

“Dikkat edin! Ölüm haberi getiren kişi gece kapımı çalıp bana seslendiğinde benim uykumu kaçırdı.”

3.2.6. Mâverdî (ö. 450/1058)

Maverdî 974 yılında Basra'da doğmuş, 1058 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Babası gül suyu işiyle meşgul olduğundan kendisine bu isim verilmiştir. Maverdî, siyasi ve ahlaki görüşleriyle öne çıkan âlimlerdendir. Çok fazla eseri ve öğrencisi olduğu rivayet edilen bu müellif, Sünnî dünyanın önde gelen isimlerindendir. Edeplerin sanatlı ürünlerini bir araya getirdiği *Edebü'd-dîn ve'd-dünyâ* adlı kitabında ayet ve hadis Ali'nin sözleri ve daha nice ediplerini sözlerine yer vermiştir. *Edebu'd-Dîn ve'd-Dünya adlı eserde Maverdî, konuşmanın edebinden bahsederken şöyle der:*

فَمُ الْعَاقِلِ مُلَجِّمٌ إِذَا هَمَّ بِالْكَلَامِ أَحْجَمَ، وَقَمُ الْجَاهِلِ مُطَلِّقٌ كُلَّمَا شَاءَ أَطْلَقَ⁷⁰⁹

“Akıllı kişinin ağzı kilitlidir, söylemek istediğinde kendini tutar; cahilin ağzının ise ağıktır, her istediğinde sözünü söyler.”

Hüseyin Elmalı bu eserde Hz. Ali'den yapılan alıntıları beş başlık halinde *Hz. Ali Sempozyumu*'nda sunmuştur.⁷¹⁰

Maverdî'nin *Edebü'd-Dîn ve'd-Dünyâ* adlı eserde Ali'den aktardığı sözlerden birkaçı şöyledir:

⁷⁰⁵ M. Sadi Çöğenli, “Cemheretü Eş'âri'l-Arab,” *DİA*, İstanbul 1993, VII, 324, 325.

⁷⁰⁶ M. Sadi Çöğenli, “Cemheretü Eş'âri'l-Arab,” *DİA*, İstanbul 1993, VII, 324, 325.

⁷⁰⁷ Kureşî, I, 29.

⁷⁰⁸ Kureşî, I, 44.

⁷⁰⁹ Maverdî, Ebü'l-Hasan, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Şerh: Muhammed Kerim Racih, (4. Baskı) Dâru'l-İkra, Beyrut, 1985, 287.

⁷¹⁰ Hüseyin Elmalı, Sünnî Kaynaklarda Hz. Ali, Maverdî Örneği, *Hz. Ali -Sempozyum Bildirileri-* İzmir İlahiyat Fakültesi-İzmir İl Müftülüğü, 2009, 413-434.

إِنَّ الْقُلُوبَ تَمَلُّ كَمَا تَمَلُّ الْأَيْدَانُ فَاهْدُوا إِلَيْهَا طَرَائِفَ الْحِكْمَةِ

“Muhakkak ki kalpler de beden gibi usanç gösterir. Siz onu hikmetli güzel sözlerle şevklendirin.”⁷¹¹

قِيلَ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : كَمْ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ؟ قَالَ : دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ . فَقَالُوا : فَكَمْ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ ؟ قَالَ : مَسِيرَةٌ يَوْمٍ لِلشَّمْسِ

“Hz. Ali’ye sema ile yer arasındaki mesafenin ne kadar olduğu sorulunca “İcabet edilen bir dua kadardır.” demiştir. Doğu ve Batı arasındaki mesafe ne kadardır, diye sorulunca o, “Bir günlük güneşin gittiği mesafe kadardır.” diye cevap vermiştir.⁷¹²

Bu eserde Ali’nin çok sayıda hikmetli sözleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

خَيْرُ الْأُمُورِ النَّمَطُ الْأَوْسَطُ ، وَإِلَيْهِ يَرْجِعُ الْعَالِي ، وَبِهِ يَلْحَقُ النَّالِي

“İşlerin en hayırlısı orta hallisidir. İlerideki ona döner, arkadaki de ona yetişir.”⁷¹³

إِيَّاكُمْ وَتَحْكِيمَ الشَّهَوَاتِ عَلَى أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّ عَاجِلَهَا دَمِيمٌ ، وَآجِلَهَا وَخِيمٌ ، فَإِنْ لَمْ تَرَهَا تَنَقَّادُ بِالْتَحْذِيرِ وَالْإِرْهَابِ ، فَسَوْفَهَا بِالتَّامِيلِ وَالْإِرْغَابِ ، فَإِنَّ الرَّغْبَةَ وَالرَّهْبَةَ إِذَا اجْتَمَعَتِ عَلَى النَّفْسِ ذَلَّتْ لُهُمَا وَانْقَادَتْ⁷¹⁴

“Şehvanî hislerinizin nefislerinize egemen olmasından sakının. Hemen yaparsan kınanırsın, ileride yapacağım dersin kötü olur. Eğer böyle olduğunu görmezsen şehvet, korku ve uyarıyla boyun eğer ve yola getirebilirsin. Çünkü caydırmak ve korkutmak, bir nefiste toplanınca şehvet ona boyun eğer ve yola girer.”

الْهَوَىٰ عَمِي⁷¹⁵

“Aşk kördür.”

كُنْ عَالِمًا أَوْ مُتَعَلِّمًا ، أَوْ مُحِبًّا أَوْ مُتَّبِعًا ، وَلَا تُكُنْ الْخَامِسَ فَتَهْلِكُ⁷¹⁶

“Ya bilen ol ya öğrenen, ya dinleyen ol ya da onları seven. Beşincisi olma yoksa helak olursun.”

لَا تَعْجِزَنَّ وَلَا يَدْخُلْكَ مُضْجِرَةٌ فَالْنُجْحُ يَهْلِكُ بَيْنَ الْعَجْزِ وَالضَّجْرِ⁷¹⁷

“Asla acizlik gösterme ve içine sıkıntı girmesin. Çünkü başarı, sıkıntı ve acizlik

⁷¹¹ Mâverdi, 7.

⁷¹² El-Mâverdi, 16.

⁷¹³ Mâverdi, 16.

⁷¹⁴ Mâverdi, 27.

⁷¹⁵ El-Mâverdi, 28.

⁷¹⁶ El-Mâverdi, 47.

⁷¹⁷ El-Mâverdi, 65.

arasında yok olur.”

3.2.7. Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-1079)

*Belagat şeyhi olarak bilinen Abdülkâhir el-Cürcânî de bu alanda önemli eserler vermiş, özellikle Esrâru'l-Belâga ve Delâilü'l-İ'câz isimli eserleriyle büyük şöhrete kavuşmuş olan dилcilerdendir.*⁷¹⁸ Onun Esrâru'l-Belâga adlı eserinde Ali'den şahitler getirildiğini görmekteyiz. Bunlardan birinde Cürcânî, şibhi'l-ma'kül minel-ma'kul konusunu işlerken mecazi olarak ifade edilen anlamları açıklamış, Ali'nin şu sözlerine yer vermiştir:

مَاتَ خُرَانُ الْأَمْوَالِ وَالْعُلَمَاءِ بَاقُونَ مَا بَقِيَ الدَّهْرُ أَعْيَانُهُمْ مَفْقُودَةٌ وَأَمْثَالُهُمْ فِي الْقُلُوبِ مَوْجُودَةٌ⁷¹⁹

“Dünya devam ettiği müddetçe âlimlerin malları gitti, fakat onların temsilleri kalplerde varlığını devam ettirmektedir.”

Bu sözün sehl-i mümteni nevinden bir cümle olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu cümleye şöyle anlam vermek de mümkündür.

“Mal depolayanlar, malları kaybolacağı için ölü gibidir, âlimler, ise zamanın geçmesine rağmen güzel sözleri sayesinde kalplerde varlıklarını devam ettirirler.”

Cürcânî, diğer bir yerde şairin başka bir şairin şiirinden bir kısmını kendi şiirinde zikretmesinden bahseder:

النَّاسُ فِي صُورَةِ التَّشْبِيهِ أَكْفَاءُ أَبُوهُمُ أَدَمٌ وَالْأُمَّ حَوَاءُ
فَإِنْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ أَصْلِهِمْ شَرَفٌ يُفَاخِرُونَ بِهِ فَالطَّيْنُ وَالْمَاءُ.
مَا الْفَضْلُ إِلَّا لِأَهْلِ الْعِلْمِ إِنَّهُمْ عَلَى الْهُدَى لِمَنْ اسْتَهْدَى أَدْلَاءُ
وَوَزَنُ كُلِّ امْرَأٍ مَا كَانَ يُحْسِبُهُ وَالْجَاهِلُونَ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَعْدَاءُ⁷²⁰

“İnsanlar şekilleri bakımından denktirler. Babaları Adem (a.s.), anneleri de Havva'dır Eğer onların soylarında şeref olsaydı, toprak ve su bununla övünürdü. Fazilet

⁷¹⁸Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *DİA*, İstanbul 1988 I, 247, 248.

⁷¹⁹ Abdu'l-Kâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-Belâga fî ilmi'l-Beyân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrut, 81; Şerhu Nehci'l-Belâga'da مَاتَ خُرَانُ الْأَمْوَالِ وَهُمْ أَحْيَاءُ وَالْعُلَمَاءُ بَاقُونَ مَا بَقِيَ الدَّهْرُ أَعْيَانُهُمْ مَفْقُودَةٌ وَأَمْثَالُهُمْ فِي الْقُلُوبِ مَوْجُودَةٌ ilaveli bir şekilde yer almaktadır, IV, 311.

⁷²⁰ Yanık, *Ali b. Ebî Tâlib Divanı*, 9.

sadece ilim ehlinindir, çünkü onlar hidayet bulmak isteyenler için rehberler, delillerdir. Herkesin değeri iyi yaptığı şeye göredir. Cahiller ise ilim ehline düşmandırlar.”

Cürcanî'nin “*Delâilü'l-İ'caz*” adlı eserinde Ali'ye nispet ettiği:

ما سَمِعْتُ كَلِمَةً عَرَبِيَّةً إِلَّا وَقَدْ سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، سَمِعْتُهُ يَقُولُ: " مَاتَ حَنْفٌ أَنْفِهِ وَمَا سَمِعْتُهَا مِنْ عَرَبِي قَبْلَهُ

“*Ben Arapça bir deyim sadece Hz. Peygamber'den işittim. Yine bir defasında ondan işittiğim deyim مَاتَ حَنْفٌ أَنْفِهِ (öldü) deyimidir. Bunu başka birinden işitmedim.*”

cümlesinde عربي sözüyle asıl Arap (Arabın fasih) sözü kastettiğini belirtir.⁷²¹ Bu hadisten Peygamberin Arapça'nın zenginleşmesinin baş mimarı olduğunu anlıyoruz. Ali'nin Arapça'yı öğrenmesinde Peygamber'e borçlu olduğunu anlıyoruz.

Delâilü'l-İ'caz'da anlatıldığına göre Ali, ramazan ayında insanlara iftara davet eder, onlarla konuşurdu. Buna Câhiliye döneminde var olan müsamerenin devamı diyebiliriz. Bir iftar akşamı onun meclisinde en büyük Arap şairin kim olduğu hususunda bir tartışma cereyan etmişti. Tartışmanın sonuna doğru, Ali, yanından ayırmadığı Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye dönerek bir şiir inşad etmesini söylemiş aşağıdaki sözleriyle meclisi sonlandırmıştır:

كُلُّ شُعْرَانِكُمْ مُحْسِنٌ لَوْ جَمَعْتُهُمْ زَمَانٌ وَاحِدٌ، وَغَايَةُ وَاحِدَةٌ، وَمَذْهَبٌ وَاحِدٌ فِي الْقَوْلِ، لِعَلِمْنَا أَيُّهُمْ أَسْبَقُ إِلَى ذَلِكَ، وَكُلُّهُمْ قَدْ أَصَابَ الَّذِي أَرَادَ وَأَحْسَنَ فِيهِ، وَإِنْ يَكُنْ أَحَدٌ أَفْضَلَهُمْ، فَالَّذِي لَمْ يَقُلْ رَغْبَةً وَلَا رَهْبَةً أَمْرُ الْقَيْسِ بْنِ حُجْرٍ، فَإِنَّهُ كَانَ أَصَحَّهُمْ بَادِرَةً وَأَجْوَدُهُمْ نَادِرَةً

“*Bütün şairler güzel şiir söylemişlerdir. Eğer zaman, gaye ve mezhep onları bir araya getirseydi o zaman hangisinin daha büyük olduğunu anlardık. Bütün Arap şairleri güzel şiir söylemiştir. Onlardan hiçbiri diğerine üstün değildir. Hepsi zamanları ve mekânları itibariyle üstündür. İmriul Kays, birinden istemek ve korktuğu için şiir söylememiştir. O en orijinal ve eşsiz şairdir.*”⁷²²

⁷²¹ Cürcanî, *Delâilü'l-İ'caz* (Tah. Mahmud Şakir), Mektebetü'l-Hancı, t.y., 404, 405; Muhakkik Mahmud Şakir, edebiyat kitaplarında Hz. Ali'ye nispet edildiğini başka yerde rastlamadığını, bu sözün sahabeden İbn b. Atik'e ait olabileceği ihtimalini de söyler.

⁷²² Cürcanî, *Delâilü'l-İ'caz*, 592, 593.

3.2.8. Zemahşeri (ö. 538/1144)

Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşeri, Arap dili ve edebiyatında otorite sayılmıştır. Arap olmadığı halde “Şeyhü'l-Arabiyye” unvanıyla meşhur olmuştur. Bir gün Ebû Kubeys Dağı'na çıkıp Araplara, “Atalarınızın dilini gelin benden öğrenin.” dediği rivayet edilen Basra dilcilerindendir.⁷²³

Zemahşeri'nin Esâsü'l-Belâga adlı eserinde Ali'nin sözlerine yer verir. Zemahşeri, عندر kelimesinin “avlu” anlamına geldiğini söylemiş, Ali'nin şu sözünü şahit getirmiştir: مَا لَكُمْ لَا تُنْظِفُونَ عُذْرَاتِكُمْ Ali, bir topluluğa kızıp “Size ne oluyor, evinizin önünü niçin temizlemiyorsunuz?” dediği cümlesinde bu kelimeyi “evlerin önü yani avlular” anlamında kullanmıştır.⁷²⁴ Aynı söze, Lisânu'l-Arab'da da yer verilmiştir.⁷²⁵

Zemahşeri, حمس kelimesinin “savaş patlak verdi ve kızıştı” anlamına geldiğini söylemiş ve Ali'nin şu sözünü şahit getirmiştir: حَمَسَ الرُّغْيَى وَحَمَى

Bu söz Tâcü'l-Arus⁷²⁶ ve en-Nihâye adlı eserlerde de istişhad edilmekte, en-Nihâye'de de Ali'ye isnat edilmektedir.⁷²⁷

Yine bir başka örnek ise رِيَاثَا kelimesinin kullanımıyla ilgilidir.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيثًا

“Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik.” ayet-i kerimesinde⁷²⁸ bu kelime istiare yapılarak mecazi anlamda kullanılmıştır.⁷²⁹ Ali, üç dirheme bir gömlek almış ve bu gömlekten dolayı hamederken söylediği şu sözde kullandığı bu kelimeyle gömleği kastetmiştir:

الحمد لله الذي هدانا لهذا من رِيَاثِهِ Bu elbiseden dolayı Allah'a hamd olsun.

Bu kelime mecazi olarak elbise anlamına geldiği gibi iyi hâl” anlamlarına da gelmektedir.⁷³⁰ Lisânu'l-Arab adlı eserde bu kelime için Ali'nin aynı sözü istişhad

⁷²³Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *DİA*, İstanbul 2013, ILIV, 255.

⁷²⁴ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, *Esâsu'l-Belâga*, (I-II) (Tah. Mahmud Basil), Beyrut 1998, I, 640.

⁷²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 785.

⁷²⁶ Zebidî, *Tâcu'l-Arus*, XV, 559.

⁷²⁷ İbn Esîr, *Nihâye*, I, 440.

⁷²⁸ Araf: 7/26

⁷²⁹ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, I, 403.

⁷³⁰ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, I, 403.

edilmiştir.⁷³¹

Yine bir başka yerde Zemahşeri, *حمر* kelimesini açıklarken mecazi anlamlarından birinin de “şiddetli olmak” anlamına geldiğini söyler ve şu cümleyle istişhad eder: *خَرَجُوا فِي حَمَارَةِ الْعَيْظِ* “Büyük bir öfke içinde çıktılar.” Bu cümlede bir topluluğun aşırı kızgınlık halinde bir yerden çıktıkları anlatılır.⁷³² Aynı söz en-Nihâye adlı eserde Ali’ye isnat edilmiştir.⁷³³

Esrâru’l-Belâga’da istişhâd edilen Ali’nin bir başka sözü ise *عَلَيْكُمْ مِنَ النِّسَاءِ بِالْحَارِقَةِ* “Size fiziksel yönden kuvvetli kadınlar lazımdır.” Bu sözde *حارقة* kelimesi mecazi olarak kullanılmıştır.⁷³⁴ Lisânü’l-Arab’da ise aynı kelime açıklanırken Ali’nin bu sözüyle birlikte başka sözleri de art arda istişhad edilmiştir.⁷³⁵

Bir başka örnek de *صلى* kelimesinin mecazi anlamını açıklarken istişhad ettiği

سَبَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ, وَصَلَى أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

“Hz. Peygamber, vefat etti. Hz. Ebu Bekir, onun yerine namaz kıldırdı.” sözü⁷³⁶ en-Nihaye adlı eserde Ali’ye isnat edilmektedir.⁷³⁷

Yine başka bir söz de *حمال* kelimesinin mecazi anlamını açıklarken istişhad ettiği *الْقُرْآنُ حَمَالٌ نُورٌ وَجُوهٌ* sözüyle Ali, “Kur’ân, yanlıştır yorumlanabilir.” dikkatli olmayı öğütlemiştir.⁷³⁸ Aynı söz en-Nihaye adlı eserde Ali’ye isnat edilerek istişhad edilmiştir.⁷³⁹

Ali’nin Esrâru’l-Belâga adlı eserde istişhad edilen sözleri bunlarla sınırlı olmadığı gibi Zemahşerî daha başka eserlerinde Ali’nin birçok sözünü rivayet etmiştir.

3.2.9. Mütenebbî (ö. 354/1373)

Ali b. Ebî Tâlib’in sözleri birçok edebiyatçının da dikkatini çekmiştir. Hicri 1373 yılında Necef’te vefat eden Kâşifü’l-Gitâ ailesinden Edip Muhammed Hüseyin,⁷⁴⁰

⁷³¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, III, 226.

⁷³² Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâga*, I, 212.

⁷³³ İbn Esîr, *En-Nihâye*, I, 439.

⁷³⁴ Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâga*, I, 184.

⁷³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IV, 32.

⁷³⁶ Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâga*, I, 557.

⁷³⁷ İbn Esîr, *En-Nihâye*, III, 50.

⁷³⁸ Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâga*, I, 216.

⁷³⁹ İbn Esîr, *En-Nihâye*, I, 444.

⁷⁴⁰ Muhammed Emin Necef, *Ulemâ fi Rıdvânillâh*, Kum 1430, 441-444.

Mütenebbî'nin Ali'den etkilendiğini anlatmak için Ali ve Mütenebbî'nin yakın anlamlı cümlelerini örnek vermiş, Ali ve Mütenebbî'ye ait cümleleri eserinde karşılaştırmalı olarak tahlil etmiştir. Bunlardan birkaç tanesini örneklerle burada ele alalım:

وَالظُّلْمُ مِنْ شَيْمِ النَّفْسِ فَإِنْ تَجِدُ ذَا عَفَّةٍ فَلِعَلَّةٍ لَا يَظْلِمُ⁷⁴¹

“Zulüm, insanın huylarından biridir. İffetli birini bulursa iffetinden dolayı ona zulmetmeyebilir.”

O, bu cümlede Ali'nin şu sözünden ilham aldığını söyler:

الظُّلْمُ كَامِنٌ فِي النَّفْسِ ، الْقُوَّةُ تُبْدِيهِ ، وَ الضَّعْفُ يُخْفِيهِ⁷⁴²

“Zulüm, insanlarda gizlidir. Kuvvet onu açığa çıkarır, zayıf durum da onu gizler.”

Yine Mütenebbî'nin şu sözünde

وَ إِذَا كَانَتْ النَّفْسُ كِبَارًا - تَجِبَتْ فِي مُرَادِهَا الْأَجْسَامُ⁷⁴³

“İnsanlar güçlendikçe bedenler onların isteklerini yerine getirmekte yorgun kalır.”

Ali'nin şu sözünden ilham aldığını söyler.

أَتَعَبُ النَّاسِ قَلْبًا مِّنْ عَلَتْ هِمَّتُهُ ، وَ كَثُرَتْ مُرْوَعُهُ⁷⁴⁴

İnsanların içinde zihni en yorgunları, gayreti yüksek, mürüvveti çok olanlarıdır.

Meşhur şairler de Ali'den etkilenmişlerdir. Şerif Radî, el-Buhterî, İbn Müdebbir'e yaptığı methiyesinde Ali'nin az sonra zikredeceğimiz şu sözünden etkilendiğini iddia etmiştir:

دَنَوْتَ تَوَاضِعًا وَعُلُوتَ قَدْرًا فَشَأْنَاكَ انْحِدَارٌ وَارْتِفَاعٌ

كَذَلِكَ الشَّمْسُ تَبْعُدُ أَنْ تَسَامِيَ وَيَدْنُو الضُّوْءُ مِنْهَا وَالشَّعَاعُ⁷⁴⁵

“Tevazuda en alt noktadasın. Kudret bakımından en üst noktadasın. Kudretin ve

⁷⁴¹ Berkûkî, *Şerhu Dîvânu'l-Mütenebbî*, (I-IV), Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1979, IV, 186.

⁷⁴² Seyyid Abd'uz-Zehra Hüseyini, *Masâdiru Nehci'l-Belâga*, Beyrut 1985, I, 43.

⁷⁴³ el-Berkûkî, IV, 186.

⁷⁴⁴ [Ebu'l Fetih Abdulvahid Amidi](#) *Gureru'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim*, Beyrut 1992, 206.

⁷⁴⁵ Buhterî, *Dîvan* (Tah. Hasan Kamil es-Sayrafî), Daru'l-Maarif, Kahire 1983, II, 69; Carim, 65.

tevazun inip çıkıyor. / Senin halin tevazu ile yükselmektir.”

“Güneş de böyledir. Güneş de çok yüksekte yer alır ve yücedir. / Onun ışıkları, (tevazu içinde) en aşağıdakine kadar iner ve ona hayat verir.”

“Bu münacat Ali’nin aşağıdaki münacatına ve sözüne çok benzediğinden dolayı onun şu sözlerinden ilham almış olabilir.

يا مَنْ قَرَّبَ فَنَنِي، وَبَعَدَ فَنَأَى، وَعَلِمَ السِّرَّ وَأَخْفَى⁷⁴⁶

“Ey yaklaşan ve bizim seviyemize inen, uzaklaşan ve yücelen, gizliyi bilen ve gizleyen.”

سَبَقَ فِي الْعُلُوِّ فَلَأَشِيءَ أَعْلَى مِنْهُ، وَقَرَّبَ فِي الدَّنْوِ فَلَأَشِيءَ أَقْرَبَ مِنْهُ⁷⁴⁷

“Değerde herkesi geçmiştir, ondan daha değerlisi yoktur. Tevazuda çok ileri noktadadır ki hiç kimse ondan daha tevazuya daha yakın değildir.”

3.2.10. Ali Cârîm (ö. 1368/1949)

Son dönemin Arap belagatçilerinden olan Ali Cârîm’in Mısır okullarında uzun süre ders kitabı olarak okutulan *el-Belagatu’l-Vâziha* adlı eserinin başında Ali’nin belagat yönüne yer verilmiştir. Ona göre Ali’nin üslubunun en belirgin özellikleri tekrar, eş anlamlı kelimeler kullanmak, örnek vermek, birbirine uyumlu sesteki kelimeleri seçmek, soru, teaccüb ve istinkar gibi tabirler kullanmak, duruşları yerli yerinde yapmaktır. Bu özelliklere sahip olan üslup için verilecek örneklerden en güzeli Ali’nin bir hutbesi burada ele alınmıştır. Muaviye, Iraklıları kendi tarafına çekmek için Yemen’den Gamid oğulları kabilesinden Süfyan b. Avf’ı göndermişti. Ali, kendi taraftarlarına şu şekilde bir hutbe irad etti:

هَذَا أَخُو غَامِدٍ [وَ] قَدْ وَرَدَتْ خَيْلُهُ الْأَنْبَارَ وَقَدْ قَتَلَ حَسَّانَ بْنَ حَسَّانَ الْبَكْرِيَّ وَأَزَالَ خَيْلَكُمْ عَنْ مَسَالِحِهَا وَلَقَدْ بَلَّغَنِي أَنَّ الرَّجُلَ مِنْهُمْ كَانَ يَدْخُلُ عَلَى الْمَرْأَةِ الْمُسْلِمَةِ وَالْأُخْرَى الْمُعَاهِدَةَ فَيَنْتَزِعُ جِلْبَاهَا وَقُلْبَهَا وَقَلَائِدَهَا وَرُعْثَهَا مَا تَمْتَنِعُ مِنْهُ إِلَّا بِالِاسْتِزْجَاعِ وَالِاسْتِزْحَامِ ثُمَّ انْصَرَفُوا وَافْرَيْنَ مَا نَالَ رَجُلًا مِنْهُمْ كَلْمٌ وَلَا أَرِيْقَ لَهُمْ دَمٌ فَلَوْ أَنَّ امْرَأً مُسْلِمًا مَاتَ مِنْ بَعْدِ

⁷⁴⁶ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 358.

⁷⁴⁷ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 82.

هَذَا أَسْفَا مَا كَانَ بِهِ مَلُومًا بَلْ كَانَ بِهِ عِنْدِي جَدِيرًا⁷⁴⁸ فَيَا عَجَبًا عَجَبًا وَاللَّهِ يُمِيتُ الْقَلْبَ وَيَجْلِبُ الْهَمَّ مِنْ اجْتِمَاعِ هَؤُلَاءِ
الْقَوْمِ عَلَى بَاطِلِهِمْ وَتَفَرُّقِكُمْ عَنْ حَقِّكُمْ فُقُبْحًا لَكُمْ وَتَرْحًا حِينَ صِرْتُمْ غَرَضًا يُرْمَى بِغَارٍ عَلَيْكُمْ وَلَا تُغَيِّرُونَ وَتُغَزُونَ وَلَا
تُغَزُونَ وَيُعْصَى اللَّهُ وَتُرْضُونَ⁷⁴⁹

“İşte şuracıkta Gaamid oğulları; orduları Anbar'a gelmiş, Hassan b. Hassanu'l-Bekri'yi öldürmüş, askerinizi sınırlarından sürmüş, çıkarmış. Haber verdiler bana: Onlardan bir er, bir Müslüman kadının, başkası da Müslümanların emânında bulunan bir başka kadının evine girmiş; halhallerini, bileziklerini, gerdanlıklarını, küpelerini almış. Onlarsa ancak Allah'a sığınmışlar, kadere bağlanmışlar, düşmana yalvarmışlar, ağlayıp sızlanmışlar. Gelenler, sonra çekilip gitmişler. Onlardan hiçbirine bir zarar gelmemiş; onların hiçbirinin kanı dökülmemiş. Bundan sonra bir Müslüman, kederinden ölse kınanmaz; hattâ yerinde bir şeydir bence. Şaşılacak şeylerin en şaşılacağı da, bu toplumun batılda birleşmesi, sizinse haktan ayrılmanız. Bu hâl, kalbi sıkar, öldürür, adamı kederlere karar, kahreder. Yüzleriniz kara olsun, gönülleriniz gamla dolsun düşman oklarına bu çeşit amaç oluşunuz yüzünden. Size saldırıyorlar, mallarınızı yağmalıyorlar; siz saldırmıyor, yağmalamıyorsunuz. Sizinle savaşıyorlar siz savaşıyorsunuz, Allah'a isyân ediliyor da siz razı oluyorsunuz.”⁷⁵⁰

Ali'nin bu konuşmasını Ali Cârîm, el-Belagatu'l-Vâziha adlı eserinde örnek olarak vermiş ve şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu sözlerde kullanılan hitap üslubu, dinleyicilerin hislerini tedricî olarak canlandırmakta ve zirveye ulaştırmaktadır. Şöyle ki önce Enbar'da yapılan savaşı haber vermekte, ardından düşman ordusunun önemli kişisi olan Hasan el-Bekri'nin öldürülmesini anlatmaktadır. Bu, Süfyan b. Avf'a yetmemiş olacak ki Ali kılıcını sıyırması, onun ehlerinden ve adamlarından daha birçoğunu savaşta öldürmüştür. Devamında ise onların hamiyetlerine yönelmiş, asil olan her Arap'ın şerefi olarak kabul ettiği kadın konusunu ele almıştır. Çünkü Arapların, kadınlarını korumak için canlarını pervasızca ortaya koyduğu hâlde bu savaşta bundan bile vazgeçtiğini söyleyerek onların ne kadar zillete düştüğünü ifade etmiştir. Ardından da düşmanların içine düştüğü dehşet ve şaşkınlık halini anlatmış, onların doğruluktan ayrıldığı için

⁷⁴⁸ Bundan sonraki bölümde bazı nüshalarda şöyle bir farklılık bulunmaktadır: فَيَا عَجَبًا، وَاللَّهِ يَمِيتُ الْقَلْبَ وَيَجْلِبُ الْهَمَّ مِنْ اجْتِمَاعِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ عَلَى بَاطِلِهِمْ وَتَفَرُّقِكُمْ عَنْ حَقِّكُمْ . فَقُبْحًا لَكُمْ حِينَ صِرْتُمْ غَرَضًا يُرْمَى بِغَارٍ عَلَيْكُمْ ، وَتُغَيِّرُونَ ، وَتُغَزُونَ وَلَا تُغَزُونَ ، وَاللَّهُ يُعْصَى اللَّهُ وَتُرْضُونَ (İbn Abdi Rabbih, el'İkdu'l-Ferîd, IV, 160.)

⁷⁴⁹ Ali Cârîm, Mustafa Emîn, el-Belagatu'l-Vâziha el-Beyân Meânî Bedî', Daru'l-Mearif, Kâhire 1119, 16, 17.

⁷⁵⁰ Abdulkadir Gölpınarlı, Nehc'ül – Belâga, 1997, 389.

bozguna uğradıklarını güzel bir üslupla ifade etmiştir. Son olarak da Ali, onları korkaklık ve horlukla ayıplamıştır.⁷⁵¹

3.3. HZ. ALİ'NİN ÜSLUBUNUN ÖZELLİKLERİ

Ali'nin yaşadığı toplumda sözü özlü ve yerli yerinde söylemeye, seçilen lafızların birbirine uyumlu olmasına ve akıcı bir üslup kullanmaya önem veriliyordu. Sözün ne zaman ve nerede söylendiği önemsendiği için *لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ وَلِكُلِّ مَقَالٍ مَقَامٌ* “her makamda söylenecek bir söz, her sözün de ayrı bir cevabı vardır,”⁷⁵² sözü meşhur olmuştur. *يَضَعُ الْهِنَاءَ مَوَاضِعَ الثُّقْبِ* “merhemi (katranı) uyuzluk bulunan kısımlara sürüyor”⁷⁵³ sözü, “taşı gediğine koymak” anlamında mecazi olarak kullanılmıştır. Söz, edebî güzellikten mahrumsa ne kadar doğru da olsa yeterince ilgi görmez. Sözün güzel olması önemli olduğu gibi yerli yerinde söylenmesi de önemlidir. Buna Arap dilinde “muktezâyı hâle göre söz söylemek” denir. İnsanın beyan, bedi‘ ve meânî sanatlarından oluşan belagat ilmini kullanarak duygu ve düşüncelerini aktarması iletişimin kalitesini yükselteceği gibi muhatap üzerinde de güzel etkiler oluşturacaktır.

Alman filozofu Heidegger, dilin varlık açısından öneminden bahsederek şöyle der: “Dil, varlığın evidir. (Language is the house of being.)” İçinde oturan varlık (olan insan) için evin önemi neyse, dilin de varlık için önemi odur. Dil, medeniyetin, kültürün ve edebiyatın ana maddesidir. Dil, ihmal edilince hayattaki derinlik de sığılaşacaktır.⁷⁵⁴

Câhiliye dönemi üslûplarında sec‘ sanatı sıkça kullanılmaktadır. Sec‘, “genellikle düzyazı metinlerinde bölümlerin sonlarının kafiyeye ve vezin bakımından birbirine benzemesi” demektir.⁷⁵⁵ Bu tür üsluplara “müsecca‘ üslûp” denir. Hutbe, vasiyet ve emsâl Câhiliye türü eserlerde sec‘ üslubu hâkimdir. Bunun yanında birtakım ticari yazışmalarda serbest nesir olan bir üslûba da rastlanır. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefa-i Raşidîn dönemindeki nesir örneklerinde mutlak, secili ve hatâbî üslup görülür. Resûl-i Ekrem ile halifelerin özel ve resmî mektuplarında veciz bir üslubun olduğu, sözün başında ve sonunda hamdelerin bulunduğu, ayet ve hadislerden meseller, hikmetli şiir ve sözlerden

⁷⁵¹ Ali Cârîm, *El-Belagatü'l-Vazıha*, 16, 17.

⁷⁵² İbn Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-Ferîd* (Tah. Müfid Muhammed), II, 124.

⁷⁵³ Abdu'l-Kâhîr el-Cürcanî, *Esrâru'l-Belâga fî ilmi'l-Beyân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrut, 113.

⁷⁵⁴ Muhittin Uysal, *Hz. Peygamber'in Dil Yönü ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belagat*, Marife, 6, s.2, güz 2006, 53, 54.

⁷⁵⁵ İsmail Durmuş, *Sec‘, DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 273.

iktibaslar yapılarak serbest nesir üslubu kullanıldığı görülür. Daha sonraki dönemde de devlet adamlarının konuşmaları ve öğütlerinde doğal secilerin hâkim olduğu, İslami dönemin genel karakterine uygun olan hatabî üslubun hâkim olduğu görülür.⁷⁵⁶

Belagattaki dil bilginlerince Ali'nin üslubu edebi güzelliğe sahiptir. Son dönemin önemli âlimlerinden olan, 1883-1971 yılları arasında yaşayan ve bir süre Diyanet İşleri Başkanlığı görevinde bulunan Ömer Nasuhi Bilmen, Ali'nin belagat yönüne değinmiştir. O, iki bölümden oluşan *Büyük Tefsir Tarihi* eserinin ilk bölümünde seçkin sınıf olan sahabeler, ardından da on dört tabakaya ayırdığı tefsirciler hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümde Ali'ye de yer veren Bilmen, onun fevkalâde belagat ve fesahat sahibi olduğunu, Resûl-i Ekrem'den sonra onun kadar beliğ hutbe tertip ve îrâd eden biri olmadığını söyler. *Kur'ân* diline herkesten daha çok aşina olduğunu, *Kur'ân*'ın belagatine, i'câzına, hakikatlerine herkesten daha fazla muttali' olduğunu, Arapçanın ilk kurallarını vaz' eden kişinin Ali olduğunu söylemiştir. Peygamber'den (s.a.s.) doğan feyiz ve nurlara ilk önce makes olan Ali'nin temiz ruhu olduğunu söylemiştir. Tefsir alanında onun büyük bir müfessir olduğunu, onun zamanında kitap yazma imkânı olsaydı büyük eserler bırakabileceğine dikkat çekmektedir.⁷⁵⁷

Akkad'a göre o, üslubu meşhur ediplerde bulunan berrak bir Arapçanın selikasına sahiptir. Konuşmaları ondaki deha ve kabiliyeti göstermektedir. Kendisine hutbedeyken miras sorusu soran birine hemen cevap vermesinden bu anlaşılmaktadır.⁷⁵⁸ Bu da ondaki matematiksel zekâyı göstermektedir. O, yer ve zamanın şartlarına uygun, güncel ifadeler seçmiştir. Hikmet sözleri ve öğütleri çeşitli bölgelere yayılmıştır. Üslubu net, delillerle desteklenmiş, akli ikna eden, kendisinden emin bir edaya sahiptir. Onun şiirleri edebî, ahlaki, irşadî, tasavvufi içeriklere sahiptir.

Ali'nin sözleri akıcı bir üsluba sahipti ve dinleyenlerin kulağına hoş gelir, duygularına hitap ederdi. O, telaffuzu zor olan sesleri seçmez, kelimeleri cümlelerde yerli yerinde kullanırdı. Kelimeleri seçerken birbirine uyumlu olmasına dikkat ederdi. Buna onun şu cümlelerini örnek verebiliriz:

⁷⁵⁶ İsmail Durmuş, "Üslub", *DİA*, İstanbul 2012, ILII, 383- 385.

⁷⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*(I-II), İstanbul 1973, I, 222.

⁷⁵⁸ Mahmut Akkad, *Mecmû'a Abkariyyetü'l-İslâmiyye*, II, 808.

إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ دَوَاءٌ دَاءِ قُلُوبِكُمْ، وَبَصَرُ عَمَى أَفِينِدِكُمْ، وَشِفَاءٌ مَرَضِ أَجْسَادِكُمْ، وَصَلَاحُ فَسَادِ صُدُورِكُمْ، وَطُهْرٌ دَنَسِ أَنْفُسِكُمْ، وَجَلَاءٌ عَشَا أَبْصَارِكُمْ، وَأَمْنٌ فَرَعِ جَأَشِكُمْ الْفَرَعِ، أَوْ التَّهْيِيبِ، أَوْ تَوَقُّعِ الْمَكْرُوهِ وَضِيَاءِ سَوَادِ ظُلْمَتِكُمْ فَاجْعَلُوا طَاعَةَ اللَّهِ شِعَارًا⁷⁵⁹

“Takva, kalplerdeki yaralara ilaç, kalplerdeki körlükleri giderir, bedenin hastalıklara şifasıdır. Sinelerdeki fesadı düzeltir. Çirkine düşmekten korur. Nefislerdeki kirleri temizleyici, gözlerdeki perdeyi kaldırır, korkuları giderir ve karanlıkların siyahlığını aydınlatmatsıdır. O halde sizler, Allah’a itaati davranış biçimi haline getiriniz.”

O, duygu ve düşünceleri güçlü bir şekilde ifade ederdi. İnşa cümlelerinin çeşitlerini kullanarak duygularını daha güçlü bir hâle getirmişti. Öğüt için söylediği şu sözüyle insanları doğruya, arzu ettikleri cenneti kazanmaya teşvik etmişti:

أَلَا وَإِنِّي لَمَ أَرَ كَالْجَنَّةِ نَامَ طَالِبِهَا، وَلَا كَالنَّارِ نَامَ هَارِبِهَا، أَلَا وَإِنَّهُ مَنْ لَا يَنْفَعُهُ الْحَقُّ يَضُرُّهُ الْبَاطِلُ، وَمَنْ لَا يَسْتَقِمُ بِهِ الْهُدَى يَجُرُّ بِهِ الضَّلَالُ، أَلَا وَإِنَّكُمْ قَدْ أَمِرْتُمْ بِالطَّعْنِ، وَذُلِّلْتُمْ عَلَى الزَّادِ، وَإِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ: اتِّبَاعُ الْهَوَى، وَطُولُ الْأَمَلِ، تَرَوُدُوا فِي الدُّنْيَا مِنَ الدُّنْيَا مَا تَحُورُونَ بِهِ أَنْفُسَكُمْ غَدًا⁷⁶⁰

“Bilin ki ben, isteyeniyi uykuya dalmış bir nimet görmedim Cennet gibi; korkanı uyuyup gaflette kalmış bir azâp görmedim Cehennem gibi. Bilin ki, kime hak fayda vermezse batıl ona zarar verir. Hidayetin düzeltmediği kişiyi dalalet doğruluktan çevirir. Siz yolculukla emrolundunuz. Azık size gösterildi. Sizin için en fazla endişe ettiğim şu iki şey: Nefse uymak, tul-i emele kapılmaktır. Dünyadayken yarın nefsinize sahip çıkacağınız şeyleri biriktirin.”

Burada hayret ifade eden bir üslupla cenneti isteyenlerin uyuduğunu, cehennemden kaçması gerekenlerin de kaçmadığını söyler. Bir kimseye doğru fayda vermezse batıl ona zarar verdiğini, doğruyu takip etmeyi dalaletin yoldan saptırdığını söyler. Bu girişten sonra savaş için hazırlık yapmalarını söyler. Onlar hakkında en çok korktuğu şeyin hevaya uymak ve tul-i emel olduğunu söyler. Basra’ya savaşa giderken Haricilere karşı bir konuşması şöyledir:

إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ بَعَثَ مُحَمَّدًا (صلى الله عليه وآله)، وَلَيْسَ أَحَدٌ مِنَ الْعَرَبِ يَفْرَأُ كِتَابًا، وَلَا يَدَّعِي نُبُوَّةً، فَسَاقِ النَّاسِ حَتَّى بَرَّأَهُمْ مَحَلَّتْهُمْ، وَبَلَّغَهُمْ مَنْجَاتَهُمْ، فَاسْتَقَامَتْ فَنَاتُهُمْ، وَاطْمَأَنَّتْ صِفَاتُهُمْ. ، أَمَا وَاللَّهِ إِنْ كُنْتُ لَفِي سَاقَتِهَا حَتَّى تَوَلَّتْ

⁷⁵⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, X, 188.

⁷⁶⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, II, 91.

بِحَدَافِيرِهَا، مَا عَجَزْتُ، وَلَا جَبُنْتُ، وَإِنَّ مَسِيرِي هَذَا لِمِثْلِهَا، فَلَا تُفَبِّنَ الْبَاطِلَ حَتَّى يَخْرُجَ الْحَقُّ مِنْ جَنْبِهِ ، مَالِي وَلِفُرَيْشِ!
وَاللَّهِ لَقَدْ قَاتَلْتُهُمْ كَافِرِينَ، وَلَا قَاتَلْتُهُمْ مَقْتُونِينَ.⁷⁶¹

“Gerçekten de noksan sıfatlardan münezzehe olan Allah, Muhammed’i (s.a.v.) gönderdiği vakit Araplar içinde ne bir kitap okuyan vardı; ne bir peygamberlik iddiâ eden. O, onları sürdürdü, yürüttü de her birini, lâyük olduğu yere koydu; kurtuluş yerine ulaştırdı; mızrakları dümdüz durdu; halleri düzeldi; ıstırapları yatıştı. And olsun Allah'a ki ben, bütün halka egemen olan yöneticilerin içinde olsaydım acizlik ve korkaklık göstermezdim, benim gidişatım da onlar gibidir. Muhakkak ki ondan hak çıkana kadar batılı paramparça edeceğim. Bana ve Kureyş’e ne oluyor ki, Allah’a yemin olsun ki onlar onlar bir aldanişa düşmüş kâfirler olduğu halde ben onlarla savaştım, yine savaşacağım onlarla.”⁷⁶²

Ali, bu hutbesinde Muhammed’in (s.a.v.) peygamberliğine ve rehberliğine vurgu yapmıştır. Karşılaştığı zorluklardan bahsetmiş ve fitne çıkaranlara karşı bu mücadelede kararlılığını ifade etmiştir. Bunları söylerken onun üslubundaki ahenk ve akıcılık da hutbelerindeki güzelliği arttırmıştır. Kafiyelerdeki güzellik, dinleyenlerin dikkatlerini çekmektedir. Onun aşağıdaki hutbesini okurken bu ahenk anlaşılır.

اسْمَعُوا قَوْلِي ، وَأَطِيعُوا أَمْرِي، فَوَ اللَّهِ لَئِن أَطَعْتُمُونِي لَا تَعْوُونَ ، وَإِن عَصَيْتُمُونِي لَا تُرْشِدُونَ ، خُذُوا لِلْحَرْبِ أَهْبَتَهَا ، وَأَعِدُوا لَهَا عُدَّتَهَا ، فَقَدْ شَدَّتْ نَارُهَا ...إِنِّي وَاللَّهِ لَوْ لَقِيتُهُمْ فَرْدًا وَهُمْ مِلَاءُ الْأَرْضِ مَا بَالَيْتُ وَلَا اسْتَوْحَشْتُ ، وَإِنِّي مِنْ ضَلَالَتِهِمُ الَّتِي هُمْ فِيهَا وَالْهُدَى الَّذِي نَحْنُ عَلَيْهِ أَلْعَى ثِقَةً وَبَيِّنَةً وَبَصِيرَةً ، انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ⁷⁶³

“Sözümü iyi dinleyin, emrime uyun! Beni dinlerseniz doğru yoldan sapmazsınız, beni dinlemezseniz doğruyu bulamazsınız. Savaş için hazırlık yapın. Savaşta çarpışmak için hazırlık yapın, onun için hazırlık yapın. Savaşın ateşi tutuşmuştur... Vallahi onlar yeryüzü dolusu olsa, ben tek tek onlarla çarpışacağım ve buna aldırış etmem ve korkmam. Ben onların içinde bulunduğu sapıklık, bizim içinde bulunduğumuz hidayetten dolayı bir güven, delil üzereyim ve benim kesin bir bilgim var. Bende müminin basireti vardır. Gerek

⁷⁶¹ İbn Ebi'l-Hadîd, II, 285.

⁷⁶² Gölpinarlı, 238.

⁷⁶³ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, Darul Küttübü'l-Lübnani, Beyrut 1991, I, 815; Tevbe: 9 /41.

yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”

Bu hutbesinde o, cihatta gevşek davranan, kaba kişilerin damarlarına dokunduracak şekilde konuşmuş ve sonunda bir ayetten iktibas yapmıştır.

Ali, hayatı boyunca büyük kahramanlıklar ortaya koymuş, inandığı değerler uğruna büyük fedakârlıklar yapmıştır. Peygamber’in yanında yetiştiği için onda yüksek hasletler ortaya çıkmıştır. Küçük yaşta Müslüman olması, Peygamber’e hak yolda sürekli destek olması, hicret öncesinde onun yatağına yatması, savaşlarda özellikle Hayber Savaşı’ndaki kahramanlıkları bu cesaretini göstermektedir. Onun cesareti sözlerine de yansımıştır. Çünkü cesur olmayan, yiğitçe söz söyleyemez. Cesaret; sahibinin azmini, kararlılığını ortaya koyar, dinleyiciler üzerinde büyük etkiler uyandırır. Bu konuşmasında da sözlerinin dinlenmesini, itaat edilmesini, savaş için hazırlık yapmalarını, öğütlemiştir. Yanlış yolda gidenlerin, Allah’a itaatte gevşek davrananların şeytanın dostu olacağını söylemiştir. Düşmanlar dünya dolusu olsa kendisi tek de olsa asla vazgeçmeyeceğini ve korkmayacağını söyler. Cihat için bütün güçlerini ortaya koyarak hazırlık yapmalarını öğütler. Ali’nin bu hususlar üzerinde durduğu çok sayıda hutbe ve şiiri vardır.

Ali’nin cesaretini ortaya koyan hutbelerinden biri Nehrevân halkını uyardığı bir konuşması şöyledir:

فَأَنَا نَذِيرٌ لَكُمْ أَنْ تُصْبِحُوا صَرَغَى بِإِثْنَاءِ هَذَا النَّهْرِ، وَيَأْهُضَامَ هَذَا الْغَائِطِ⁷⁶⁴، عَلَى غَيْرِ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ، وَلَا سُلْطَانَ مُبِينٍ مَعَكُمْ، قَدْ طَوَّحَتْ بِكُمْ الدَّارُ، وَاحْتَبَلَكُمْ الْمِقْدَارُ، وَفَدَّ كُنْتُ تَهَيُّتُكُمْ عَنْ هَذِهِ الْحُكُومَةِ فَأَبَيْتُمْ عَلَيَّ إِبَاءَ الْمُخَالِفِينَ الْمُنَابِذِينَ، حَتَّى صَرَغْتُ رَأْيِي إِلَى هَوَاكُمُ، وَأَنْتُمْ مَعَاشِرُ أَحْقَاءِ الْهَامِ، سَفَهَاءِ الْأَخْلَامِ⁷⁶⁵، وَلَمْ آتِ - لَا أَبَاكُمْ - بُجْرًا⁷⁶⁶، وَلَا أَرَدْتُ لَكُمْ ضُرًّا⁷⁶⁷

“Bu yurt sizi helak etti. Rabbinizin beyyinesi dışında bu akış esnasında, bu yok oluş yerinde yanınızda açık bir delil olmayarak sizin kaybolup gitmenizden korkuyorum. Bu olaylar sizi tuzağa düşürdü. Bu yönetimden ben sizi nehyetmiştim. Siz sarhoş muhalefete isyan etmediniz, hatta benim görüşlerimi kendi hevanız yolunda kullandınız. Siz değersiz topluluklarsınız. Hayalleri güdük olan insanlarsınız. Babasız olasıcalar, sizi yaralamak

⁷⁶⁴ الأهضام: Alçak yerler

⁷⁶⁵ سفهاء الاخلام: Ahmaklar.

⁷⁶⁶ البجر: Büyük kötülük

⁷⁶⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, II, 265.

için gelmedim ve size zarar vermek istemedim.”

Burada Ali'nin kullandığı hatâbî üslup⁷⁶⁸ ortaya çıkmaktadır. Bu üslupta mana ve lafızların gücü ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi o manayı esas almış, lafzı da ihmal etmemiştir. Hatip, ikna edebilmek için delillere başvurur, muhakeme gücünü açıkça ortaya koymuştur. Dinleyicinin gayretlerini harekete geçirmiş ve onların hislerine hitap etmiştir. Bu çeşit üsluplarda gönüllerde bir tesir oluşmakta, bir istikrar ortaya çıkmaktadır. Delillerin parlaklığı, sesinin tonu, sunumun güzelliği, işaretlerinin sağlamlığı açıktır.⁷⁶⁹ Bu hutbede Ali, bir hak mücadelesi içinde olduklarını, hevalarına uymamalarını öğütlemektedir.

Ali'nin ifadelerinde secili üsluba çokça rastlanır. Sanki o, Câhiliye Arap şiirini Kur'an'ın secili ifadelerinden ilham alarak, Peygamber'den (s.a.v.) öğrendiği şekilde kendi cümlelerinde tatbik etmiştir. O, hakkı ifade etmekten hiç geri durmamıştır. Ancak bu sözlerin eyleme dönüşmesi dinleyicilerin hareketine bağlıdır. Onun sözlerinde kelimelerin seçilmesi, sonlarının birbirine uyumu, kulağa hoş gelen ve gönüllere zevk veren bir anlatım yolunu ortaya koymaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

إِنَّ الزَّاهِدِينَ فِي الدُّنْيَا تَبَكَّى قُلُوبُهُمْ وَإِنْ ضَحِكُوا، وَيَشْتَدُّ حُزْنُهُمْ وَإِنْ فَرَحُوا ، وَيَكْثُرُ مَقْتُهُمْ أَنْفُسُهُمْ وَإِنْ اغْتَابُوا بِمَا رُزِقُوا⁷⁷⁰

“Dünyadaki zahitlerin zahiren yüzleri gülse de gönülleri ağlar, sevinseler üzüntüleri çoktur, onlar ellerindeki nimetlerden dolayı kıskanılsa da nefislerine karşı kınama halindedirler.”

الْحَمْدُ لِلَّهِ غَيْرَ مَقْنُوطٍ مِنْ رَحْمَتِهِ، وَلَا مَخْلُوقٍ مِنْ نِعْمَتِهِ ، وَلَا مَيُؤُوسٍ مِنْ مَغْفِرَتِهِ، وَلَا مُسْتَنْكَفٍ عَنْ عِبَادَتِهِ ، الَّذِي لَا تَبْرَحُ مِنْهُ رَحْمَةٌ، وَلَا تُفَقَدُ لَهُ نِعْمَةٌ⁷⁷¹

⁷⁶⁸ (Hatâbî Üslup: hitabet konuşmalarında belagata uygun bir şekilde konuşmaktır. Muktezayı hale göre yani yer, zaman ve muhatabın durumuna göre üslubu ve ses tonunu ayarlamaktır.) (İsmail Durmuş, Üslup, DİA, İstanbul 2012, IVII, 384.)

⁷⁶⁹ Ali Cârîm, *el-Belagatü'l-Vaziha el-Beyân Meâni Bedî*, 16.

⁷⁷⁰ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, I, 222.

⁷⁷¹ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, I, 95.

“Rahmetinden ümit kesilmeyen, nimetinden mahrum kalınmayan, affından ümit kesilmeyen, ibadetinden geri durulmayan, rahmeti sona ermeyen, nimeti kaybolmayan Allah’a hamdolsun.”

Yukarıda görüldüğü gibi Ali’nin kelimeleri ve cümleleri aynı tonda birbirlerini açıklayarak gitmektedir. Zahitler gülse de onların kalplerinin ağladığını, sevinmiş gibi görünseler de üzüntülerinin arttığını, başkalarının imrendiği şeylere sahip olsalar da nefislerine karşı her zaman düşmanlıklarının arttığı söyler. Diğer cümlede de konuşmasının başında kullandığı hamdeleyi uzatarak Allah’ın güzel sıfatlarıyla ilgili olan rahmet, nimet, mağfiret, ibadet kelimelerini zikretmiştir. Görüldüğü gibi cümle ve kelimeler arasında bir uyum bulunmakta, benzer sesler kullanılmakta, bazılarında ise tezat sanatı kullanılmaktadır.

3.3.1. Hz. Ali’nin Kur’ân’la Münasebeti

Ali’nin en önemli ilham kaynağı Kur’ân-ı Kerim’dir. Onun hutbe, şiir ve mektuplarında bunun etkisi açıkça görülmektedir. *Kur’ân-ı Kerim*’i örnek alarak ikna edici üsluplar, çeşitli edebî sanatlar ve deliller kullanmıştır. Bu da onun *Kur’ân*’ı çok okuyan ve ezberleyen, onu anlamak için derin kavrayış sahibi olan bir kimse olmasından kaynaklanmaktadır. O, *Kur’ân-ı Kerim*’in ayetlerinin nerede, nasıl nazil olduğunu iyi bilmektedir.⁷⁷² Peygamber, (s.a.v.) ona “Ben, *Kur’ân*’ın tenzili için (*Kur’ân* uğrunda) harbettim, sen de tevili için harbedeceksin!” diyerek yaşayacağı dönemde *Kur’ân-ı Kerim*’i yanlış yorumlayanların olacağını, bunları düzeltmekle onu görevlendirdiğini belirtmektedir.⁷⁷³

Irak Tikrit Üniversitesi Eğitim Bölümü Dergisi’nde bu konuda yapılan bir çalışmada⁷⁷⁴ onun *Kur’ân-ı Kerim*’i nasıl tefsir ettiği örneklerle işlenmiştir. Ali, Kur’ân’ı çeşitli yönlerden tefsir etmiştir. Burada onun *Kur’ân*’ı dil bakımından tefsir etmesine birkaç örnek verilecektir.

⁷⁷² M. Yaşar Kandemir, “Ali”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 375-378.

⁷⁷³ el-Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, 6:244; Müsned, 3:31, 33, 82; İbni Hibban, *Sahih*, 9:46, no. 6898.

⁷⁷⁴ Geniş bilgi için Bkz. Ahmed Menaf Hasan el-Kaysî, “Eserü İmâm-i Ali b. Ebî Tâlib fi’l-Tefsîr”, *Mecelletü Külliyyeti’t-Terbiyeti li’l-Benât*, Tikrit Üniversitesi/ Terbiye Fakültesi/ Ulûmu’l-Kur’an Kısmı, 21(4) 2010, 799-811.

Ali, Ra'd sûresinde bulunan:

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ

“O, korku ve ümit vermek için size şimşegi gösterendir, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir.” ayetinde⁷⁷⁵ geçen السحاب kelimesini “su eleği” anlamında tefsir etmiştir.⁷⁷⁶

Bir adam, Ali'ye Zariyat sûresi فَأَلْجَأِيَاتٍ يُسْرًا فَأَلْمَسِمَاتٍ أَمْرًا

“kolaylıkla akanlara, iş bölüştürenlere and olsun ki,” ayetindeki⁷⁷⁷ الْجَارِيَات kelimesiyle ne kastedildiğini sormuş. Ali, “gemiler” ; adam, الْحَامِلَات kelimesiyle ne kastedildiğini sorunca Ali, onunla “bulutlar” kastedilir demiştir.⁷⁷⁸ Vâkıa sûresinin فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبِتًا (parça parça dağılıp saçılmış toz olduğu...) ayetinde⁷⁷⁹ geçen مُنْبِتًا kelimesini Ali, رَهَجَ الْغُبَارِ يَسْطَعُ “Toz yükseldi, parlıyor sonra gidiyor ve ondan hiçbir şey kalmıyor.” diye tefsir etmiştir.⁷⁸⁰ Yine aynı sürede geçen وَطَلَحَ مَنُضُودٍ ayeti meallerimizde “küme küme dizili muz ağaçları” olarak açıklanmıştır,⁷⁸¹ bu açıklama, Ali'ye kadar dayanmaktadır.⁷⁸²

Ali'ye الْكُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ (And olsun, bir görünüp bir sinenlere, akıp gidip kaybolanlara) ayetinde⁷⁸³ yemin edilen şeylerin ne olduğu sorulunca onların “النجوم yıldızlar” olduğunu,⁷⁸⁴ وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا (Soluk soluğa süratle koşan atlara and olsun ki) ayetinde⁷⁸⁵ Hacıların Arafat'tan Müzdelife'ye ve Mina'ya gitmesinin kastedildiğini söylemiştir.⁷⁸⁶ Yine Zariyat sûresindeki وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا “Tozutup savuranlara and olsun ki” ayeti⁷⁸⁷ kendisine sorulunca burada meleklerin kastedildiğini, فَأَلْمَسِمَاتٍ أَمْرًا “iş bölüştürenlere and olsun ki...” ayetinde⁷⁸⁸ de gemilerin kastedildiğini belirtmiştir.⁷⁸⁹

⁷⁷⁵ Ra'd: 13/12

⁷⁷⁶ Begavî, Ebu Muhammed, *Meâlimü't-Tenzil*, Riyad 1411, IV,303.

⁷⁷⁷ Zariyat: 51/3, 4.

⁷⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Zariyat 51/ 3. ayeti tefsiri) 521.

⁷⁷⁹ Vakıa: 56/3

⁷⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 534.

⁷⁸¹ Vakıa: 56/29.

⁷⁸² Taberî, *Câmi'ul-Beyân*,520.

⁷⁸³ Tekvir: 81/15,16.

⁷⁸⁴ Taberî, 586.

⁷⁸⁵ Adiyât: 100/1

⁷⁸⁶ Taberî, 599.

⁷⁸⁷ Zariyat: 51/1

⁷⁸⁸ Zariyat: 51/4.

⁷⁸⁹ Kurtubî, 520.

Ali'nin sözlerinde Kur'an-ı Kerim'in etkisi açıkça anlaşılmaktadır. O, Kur'an'ın kelimelerini sık kullandığı gibi, üslup olarak da onu örnek almış, Kur'an'dan iktibaslarda bulunmuştur. Kur'an'da olduğu gibi lafız olarak yakın kelimelerle birbirinden farklı manaları ifade etmektedir. Örneğin Kur'an'da kullanılan *يَأْسُ* ve *قَنُوطٌ* kelimelerini o da kullanmıştır. *يَأْسُ* kelimesi Lisânü'l-Arab adlı sözlüğe göre *قَنُوطٌ* kelimesiyle aynı anlamına gelmekte olup *رَجَاءٌ* kelimesinin zıddıdır.⁷⁹⁰ Maide sûresinin

الْيَوْمَ يَبِيسُ الْإِنْفِ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ

“Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun.” ayeti kerimesinde⁷⁹¹ de ümidini kesmek anlamında kullanılmıştır.

Ali de bu kelimeyi kullandığı örneklerden birisi şudur:

الْعَنَى الْأَكْبَرُ الْيَأْسُ عَمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ⁷⁹²

“En büyük zenginlik, insanların elindekinden ümidini kesmektir.”

Ali'nin sözleri hitap bakımından eşsiz örnekler barındırmaktadır. Onun inancı, samimiyeti, tutarlılığı ve cesareti üslubuna da yansımış, mana ve lafzın kuvvetli bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Onun sözlerinde muhakeme sağlam, deliller kuvvetlidir. Onun sözü dinleyenin dünyasında gayret duyguları uyandırmaktadır. Onun üslubunun temel özelliklerinden biri de tekrardır. O, müteradif kelimeleri kullanmış, darbu meseller vermiş, kelimeleri seçerken ses uyumlarına dikkat etmiştir.⁷⁹³

3.3.2. Hz. Ali'nin Sözlerinde İktibas

İktibas, “ateşten köz almak” anlamına geldiği gibi “bilgi elde etmeye çalışmak, birinin ilminden faydalanmaya çalışmak” manasına da gelmektedir. Kur'an ve hadislerden yapılan iktibaslar söze canlılık kazandırdığı ve sözü pekiştirdiği için edebî sanat olarak kabul edilmektedir. Alınan ayet ve hadisler, işin ehli olanlarca bilineceği için kaynak gösterilmez. “Allah buyurdu ki” şeklindeki sözlerle yapılan alıntı, sanat sayılmaz.

⁷⁹⁰ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, *يَأْسُ* md.

⁷⁹¹ Maide: 5/3.

⁷⁹² İbn Ebi'l-Hadîd, X, 109.

⁷⁹³ El-Bâcürri, İmâm İbrahim b. Muhammed b. Ahmed, *Hâşiyetü alâ'r-Risâleti's-Semerkandî* (Tah. İlyas Kaplan), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009, 17.

İktibas tek kelimeden olmaz, onun en az bir terkip olması gerekir. İktibas yapılırken alınan söz, ustalıkla cümle içine yerleştirilir. Peygamber (s.a.v.) de dualarında ve konuşmalarında iktibaslar yapmıştır. *Kur'ân*'la süslenmeyen hutbelere hayırsız ve güdük anlamında “betrâ” denir. İmran b. Hıtan, Ziyad b. Ebih'in huzurunda bir hutbe irad etmişti. Bu hutbeyi müzakere eden edipler, eğer *Kur'ân*'dan iktibas da yapsaydı bu hatibin Arapların en büyük hatibi olacağını söylemişlerdir.⁷⁹⁴

Ali, sözlerinde *Kur'ân*'dan sık sık iktibaslarla bulunmuştur. O, bazen *Kur'ân*'dan bir terkip aldığı gibi bazen de bir ayetin bir kısmı veya tamamını iktibas yapmıştır. *Kur'ân*'ın terkiplerinden yaptığı iktibas örnekleri şunlardır:

أَوْصِيَكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِتَقْوَى اللَّهِ الَّذِي ضَرَبَ لَكُمْ الْأَمْثَالَ⁷⁹⁵

“Ey Allah'ın kulları size misaller veren Allah'tan sakınmanızı tavsiye ediyorum.”

Bu konuşmasında Ali, İbrahim sûresindeki

وَسَكَتُنْمُ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ

“Kendilerine zulmedenlerin yerlerinde oturdunuz. Onlara ne yaptığımız ise size belli olmuştu. Size misaller de vermiştik.” ayetinden⁷⁹⁶ iktibas yapmıştır. Anlaşılacağı üzere ayetteki Allah'ın “size örnekler verdik” mealindeki ifadesini Ali, “size örnekler veren Allah'a karşı gelmekten sakının” diyerek küçük bir değişiklik yapmış, *Kur'ân*'ı sözlerine kaynak göstermiştir. Bu tür iktibaslarda sadece fail değiştiği için tam iktibas olarak kabul edilmiştir.

Ali'nin bir başka iktibası بِأَلْحَجِّ الْبَوَالِغِ (Sizi en üstün delille uyarıyorum.) sözünde⁷⁹⁷ yer almaktadır. Ali, bu konuşmasında فُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ “En üstün delil yalnızca Allah'ındır.” ayetindeki⁷⁹⁸ müfret olan terkibi kendi cümlelerinin gramer yapısına uydurarak çoğul haline getirip iktibas etmiştir. Bu iktibasta da alıntı olduğu gibi nakledilmemiş, terkiplerde bazı değişiklikler yapılmıştır. Yine bir başka hutbesinde Ali:

فَاجْعَلُوا عَلَيْهِ حَدَّكُمْ، وَلَهُ جَدَّكُمْ، فَلَعَمْرُ اللَّهِ لَقَدْ فَخَرَ عَلَى أَصْلَابِكُمْ، وَوَقَعَ فِي حَسْبِكُمْ، وَدَفَعَ فِي نَسْبِكُمْ، وَأَجْلَبَ بِحَيْلِهِ عَلَيْنُكُمْ، وَقَصَدَ بِرَجْلِهِ سَبِيلَكُمْ

⁷⁹⁴ İsmail Durmuş, “İktibas”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 52, 53.

⁷⁹⁵ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, 125.

⁷⁹⁶ İbrahim: 14/45.

⁷⁹⁷ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, 125.

⁷⁹⁸ En'am: 6/149.

“Ona karşı sınırsız ve ciddiyetinizi ortaya koyun. Ömrüm kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, o, sizin aslınızla iftihar eder, ancak sizin hesabınız konusunda ileri geri konuşmuştur. Bundan dolayı da nesebinize küfretmiştir. Atlularınla onların üzerine yürü. Ayakları yolunuza yönelsin.” derken⁷⁹⁹ Kur’ân’daki İsrâ sûresinin:

وَاسْتَفْزِرُ مَنِ اسْتَطَاعَتْ مِنْهُمُ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبَ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعَدَّهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا

“(Haydi) onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağırınla kaydır. Atluların ve yayalarınla onların üzerine yürü. Onların mallarına ve evlatlarına ortak ol. Onlara vaadlerde bulun. Halbuki şeytan onlara aldatmadan başka bir şey vadetmez.” ayetinden⁸⁰⁰ iktibas yaptığı anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi Ali, ayetteki *وَأَجْلِبَ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ* ve *وَرَجِلِكَ* ibaresini kendi üslubunda *وقصد برجله سييلكم* şeklinde biraz değişiklik yaparak iktibas etmiştir. Ayetteki emir sigası dönüştürülmüş, kelimelerin yerleri değiştirilmiştir.

Bir başka örnekte ise:

فَلَعَمْرِي لَفَدُ فَوْقَ لَكُمْ سَهْمَ الْوَعِيدِ، وَأَغْرَقَ لَكُمْ بِالنَّزْعِ الشَّدِيدِ، وَرَمَاكُمْ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ

“And olsun ki üzerinize tehdit okları yağdırmış, şiddetli çekişle sizi boğmuş, ve sizi yakın bir yerden atmıştır.” yeminle başladığı bu sözünde Ali, Kur’ân-ı Kerim’de Sebe sûresi:

وَلَوْ تَرَى إِذْ فَرَغُوا فَلَا قُوَّةَ وَأُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ

“Sen onları, kaçıtsı olmayan bir korkuya yakalandıklarında ve yakın bir yerden tutulduklarında bir görsen!” ayeti⁸⁰¹ ve Kaf sûresinde geçen:

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ

“(Ey Muhammed!) Çağırıcının yakın bir yerden sesleneceği gün, (o sese) kulak ver.” ayetinde⁸⁰² bulunan kelimelerden istişhad etmiştir.

Yine bir başka örnek de:

⁷⁹⁹ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâga*, 379.

⁸⁰⁰ İsrâ: 17/64

⁸⁰¹ Sebe: 34/51. Bu meal, diyanet

⁸⁰² Kaf: 50/41.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَلَا بِحَوْلِهِ ، وَدَنَا بِطَوْلِهِ ، مَانِحَ كُلِّ غَنِيمَةٍ وَفَضْلٍ ، وَكَاشَفَ كُلِّ عَظِيمَةٍ وَأَزَلَّ. أَحْمَدُهُ عَلَى عَوَاطِفِ كَرَمِهِ، وَسَوَابِغِ نِعَمِهِ

“Kudreti yüce, yardımı yakın, her türlü nimet ve lutfu bahşeden, büyük kapılar açan ve nimet veren Allah’a hamd olsun. Ona cömertliğinin şefkatinden ve nimetlerini bol verdiğiinden dolayı hamedederim.” diye başlayan hutbesinde⁸⁰³ bulunmaktadır. Bu konuşmasında Ali, Lokman sûresindeki:

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً

“Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah’ın sizin hizmetinize verdiğini ve maddi ve manevi üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi?” ayetinden⁸⁰⁴ iktibas yapmıştır. Bu ayette geçen عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ifadesi onun sözlerinde سَوَابِغِ نِعَمِهِ şeklinde ifade edilmiştir.

Ali’nin daha gizli olan başka iktibas da vardır. وَدَنَا بِطَوْلِهِ cümlesindeki mana Bakara sûresindeki:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

“Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınum. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.” ayetinden⁸⁰⁵ iktibas edilmiştir. Bu ayette geçen فَإِنِّي قَرِيبٌ ifadesi onun sözlerinde mana olarak yer almıştır.

Ali’nin mana olarak yaptığı iktibaslardan biri de şudur:

فَاتَّقُوا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ جِهَةً مَا خَلَقَكُمْ لَهُ، وَاحْذَرُوا مِنْهُ كُنْهَهُ مَا حَذَرَكُمْ مِنْ نَفْسِهِ وَاسْتَحِقُّوا مِنْهُ مَا أَعَدَّ لَكُمْ بِالَّتِي تَنْجُرُ لِصِدْقِ مِيعَادِهِ وَالْحَذَرَ مِنْ هَوْلِ مَعَادِهِ

“Ey Allah’ın kulları sizi yaratması cihetiyle ondan korkun, kendi zatından sakındırdığı şeyden siz de sakının. Allah’ın sizin için hazırladığı nimetleri isteyin ve bunu hak etmeye çalışın. Çünkü Allah, sözünden dönmez, ona döneceğinizin korkusunu bilerek

⁸⁰³ Şerif Radi, *Nehcü’l-Belâga*, 124.

⁸⁰⁴ Lokman: 31/20.

⁸⁰⁵ Bakara: 2/186.

ondan sakının.” hutbesinde⁸⁰⁶ yer almaktadır. Bu hutbedeki manaya baktığımızda burada verilen anlamların Zariyat sûresindeki:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونَ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ
فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum. Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir. Şüphesiz zulmedenler için (önceki müşrik) arkadaşlarının azap payı gibi payları vardır. Artık azabımı acele istemesinler. Uyarıldıkları günlerinden dolayı vay o inkâr edenlerin haline!” ayetlerindeki⁸⁰⁷ Allah’ın insanları niçin yarattığı, onun nimetlerinden faydalanmak için nelere dikkat etmeleri gerektiği konularında iktibaslar yaptığı anlaşılmaktadır.

Ali’nin Kur’ân’dan lafzen ve manen yaptığı iktibaslar çoktur. Bu konu çok geniş olduğu, başlı başına bir araştırma konusu olabileceği için bu kadarıyla yetiniyoruz.

Ali’nin konuşmalarını sık sık Kur’ân’a dayandırdığı, konuşmanın akışını kesmemek için Allah şöyle buyurdu, “Kur’ân’da şöyle buyuruluyor” gibi ifadelere yer vermeden Kur’ân’dan kelime cümle veya bir bütün olarak ayetleri iktibas ettiğini görüyoruz. Aynı şekilde Ali’nin sözlerinde, hadislerde, emsalde, şiirlerde buna benzer iktibaslar sözkonusudur. Buradan hareketle devrinin kültürünü ve edebiyatını anlamak mümkündür, çünkü onu dinleyenler, Ali kaynaklara yer vermese de iktibas ettiği sözlerin nereye ve kime ait olduğunu anlıyorlardı. Bize göre Ali devrinin anlayışından hareketle bu iktibasları yapmış olmalıdır. Günümüzde de Arap dünyasında buna benzer örnekleri görmek mümkündür.

Ali’nin bazı sözlerinin, Peygamberin bazı hadisleriyle benzeştiği görülmektedir. Ali’nin bu seviyeye ulaşmasında sahip olduğu imkânlardan biri de daha önce de bahsettiğimiz gibi onun Peygamber’in yanında yetişmesi ve onun ilmine varis olmasıdır. Ali’nin onunla olan yakın ilişkileri kendisinde bu olgunluğun oluşmasını sağlamıştır. Çünkü Peygamber, ⁸⁰⁸أنا أفصح من نطق بالضاد بيد أئبي من قریش “Ben Arap dilini en güzel konuşan biriyim. Üstelik (Arapçayı güzel konuşan) Kureyş kabilesindenim.” buyurarak

⁸⁰⁶ Şerif Radi, Nehcü’l-Belâga, 131.

⁸⁰⁷ Zariyat: 51/56-60.

⁸⁰⁸ İbn Hacer, et-Telhîsu’l-Habîr, IV, 14.

Arap dilindeki enginliğini ifade eder. Ali, Peygamber'in yanında yetiştiği için sözleri de onun sözlerine benzerlik gösterir. Onun yanında yetiştiği, yüzlerce hadisini rivayet ettiği gibi onun sözlerinden iktibaslar da yapmıştır. Ali:

وَالْمَغْبُونُ مَنْ غَبِنَ نَفْسَهُ، ... وَالسَّعِيدُ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ⁸⁰⁹

“Asıl aldanan kendini aldatandır. Bahtiyar kişi ise başkasından öğüt alandır.” sözünde Peygamber'in hadisinden iktibas yaptığı kısım şudur:

وَالسَّعِيدُ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ⁸¹⁰

Ali, hikmetli sözlerinin birçoğunda Peygamber'den iktibaslar yapmıştır. Örneğin

بَادِرِ غِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ وَحَيَاتِكَ قَبْلَ مَوْتِكَ⁸¹¹

Fakirlikten önce zenginken, ölümden önce hayattayken düşün.

Bu söz, Peygamber'in:

اغْتَنِمِ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ : شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ ، وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ ، وَغِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ ، وَفَرَاغَكَ قَبْلَ شُغْلِكَ ، وَحَيَاتَكَ قَبْلَ مَوْتِكَ⁸¹²

“Beş şey gelmeden önce, şu beş şeyin kıymetini bilin: İhtiyarlık gelmeden önce gençliğin, hastalıktan önce sağlığın, meşguliyetten önce boş vaktin, fakirlikten önce paranın, zenginliğin, ölmeden önce hayatın, dünyada âhireti kazanmanın kıymetini bilin!” hadisine benzemektedir. Hadisinin muhtevasını özetleyerek iktibas etmiş gibidir. Öyle anlaşılıyor ki, Ali, hazif yaparak bu sözü daha veciz bir hâle getirmiştir. Burada Ali, anlamaya mani olmadığı için harf-i cerleri hafifletmiştir. Bu şekilde cümlede bir akıcılık, güzellik ve iki cümle arasında uyumlu bir vezin meydana gelmiştir. Böylece dinleyenin zihninde bu mana oluşacağı için gereksiz yere harf-i cerleri kullanmamış oldu. Bundan başka edebî güzellikler de bulunmaktadır. Ali'nin buna benzeyen birçok sözü bulunmaktadır.⁸¹³

⁸⁰⁹ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 127.

⁸¹⁰ Beyhakî, *Kaza ve Kader*: 107; Ebu'l-Fazl İyaz b. Musa, *Eş-Şifa bita'rifî hukûki'l-Mustafa*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1988, I, 80.

⁸¹¹ Hâdî Sa'dun el-Arizî; Hennâ Mahmud İsmail, *Belagatu'l-Hazf fi Hikemi'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, Irak t.y., 60.

⁸¹² Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*: 10248.

⁸¹³ Hâdî Sa'dun el-Arizî; Hennâ Mahmud İsmail, *Belagatu'l-Hazf fi Hikemi'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, 61.

3.3.3. Hz. Ali'nin Sözlerinde İcaz

İcâz, belagatin en önemli ıstılahlarından biridir. İcaz, az sözle çok şey anlatmak için kullanılan bir meânî ıstılahıdır. Ali'nin belig insan tarifi olduğunu görüyoruz:⁸¹⁴

مَا رَأَيْتَ بَلِيغًا قَطُّ إِلَّا وَلَهُ فِي الْقَوْلِ إِجْزَازٌ، وَفِي الْمَعَانِي إِطَالَةٌ.⁸¹⁵

“Ben nerede belig bir insan gördüysem onda iki özelliğin bir arada olduğunu farkettim. Sözlerinde icâz, manalarında ise zenginlik.” Yani belig insanda lafız az, mana zengindir. O, burada gördüğü belagatçilerin veciz sözlerle zengin manalar ifade ettiklerine dikkat çekmektedir.

İbn Cinnî, *el-Hasâis* adlı eserinde, Arapların, muhataba sözü iyi anlatmak için itnab yaptıklarını; ezberlemek için de icaz yaptıklarını nakleder.⁸¹⁶ Hazf, sözün bir kısmını veya tamamını bir delile dayanarak ıskat etmektir. Söz, yer, zaman ve muhatabın durumuna göre uzatılır veya kısa tutulur. İcaz yapılırken lafızda eksiltme yapılsa da manada eksiltme olmaz, iletilmek istenen mesaj karinelerle anlatılır. Bu karineleri de herkes anlayamayacağı için her zaman icaz yapılmaz. İcazın bir kısmı bazı kelimeleri hafzederek yapılır.⁸¹⁷ Bunun sözü kısaltmak ve kolaylaştırmaktan başka bazı maksatları da olabilir. Bunlar, tefhim, tazim, tahkir, bir kelimeyi veya ibareyi söylemekten kaçınmak gibi sebeplerdir.⁸¹⁸

Ali'nin sözleri genellikle kısa ve özlü idi. Aşağıdaki ibare bunlardan biri olarak kabul edilir. Burada birtakım hazf ve takdirin olduğu iddia edilir. Çünkü Ali'nin bu sözleri birtakım takdirler yapmadan tam olarak anlaşılmamaktadır. Biz de bunu çevirirken yapılan takdirleri göz önünde bulundurduk ve bu çevirinin anlam bakımından daha da doğru olduğunu fark ettik.

إِنَّ قَوْمًا عَبَدُوا اللَّهَ رَغْبَةً فَتِلْكَ عِبَادَةُ النَّجَارِ، وَإِنَّ قَوْمًا عَبَدُوا اللَّهَ رَهْبَةً فَتِلْكَ عِبَادَةُ الْعَبِيدِ، وَإِنَّ قَوْمًا عَبَدُوا اللَّهَ شُكْرًا فَتِلْكَ عِبَادَةُ الْأَحْرَارِ.⁸¹⁹

⁸¹⁴ Mesut, Muhtar, Hüseyin, Safiye, *el-Üslûbiyye Mefâhîm Nazariyye ve Dirasaat Tatbikiyye*, Merkezi'l-Kitabi'l-Akademi, t.y., 93.

⁸¹⁵ el-Cebûrî, Ahmed Hamd Muhsin, *Mevsû'atü Esâlîbi'l-İcâz fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, 39.

⁸¹⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 74.

⁸¹⁷ Zerkeşî, *Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Beyrut 2006, III, 67.

⁸¹⁸ Tahir Süleyman, *Zahiratü'l-Hazf fi'd-Dersi'l-Lugavî*, ed-Dâru'l-Câmi'a, İskenderiyye 1998, 92-107.

⁸¹⁹ Arizî; Hennâ, 63.

“Bazıları Allah’a sevap umarak (kar amacıyla) ibadet ederler. Bunlarıki tüccarların ibadetine benzer. Bazıları cehennemden korkarak ibadet eder, onlarınki kölelerin ibadetine benzer. Bazıları hamdetmek için Allaha ibadet eder, işte bu hür kimselerin ibadetidir.”

Bu sözün hazif yapılmadan önceki hali şöyle takdir edilir:

إِنَّ قَوْمًا عَبَدُوا اللَّهَ سُبْحَانَهُ رَغْبَةً (فِي تَوَابِهِ) فَتِلْكَ عِبَادَةُ التَّجَارِ، وَقَوْمًا عَبَدُوهُ رَهْبَةً (مِنْ عِقَابِهِ) فَتِلْكَ عِبَادَةُ عِبِيدٍ وَقَوْمًا عَبَدُوهُ شُكْرًا (لَهُ) فَتِلْكَ عِبَادَةُ الْأَحْرَارِ

Görüldüğü gibi mef’ulün lehler ve bir harf-i cer hazfedilmiştir. Burada akla Hz. Ali’nin niçin bunları hazfettiği sorusu gelebilir. Ali’nin bunu niçin yaptığı kesin olarak bilinmese de ibareyi tahlil ederek bazı sonuçlara ulaşılabılır. Ali, harf-i ceri kaldırarak kelimeleri birbirine daha da yaklaştırmış, arada sıkı bir bağ oluşturmuştur. Böylece vezinler de birbirine uyumlu hâle gelmiştir. Burada sıralı üç tane cümledeki bütün harflerin sayısı aynıdır. Böylece kelimeler arasında fonetik bir uyum meydana gelmiştir.

O, belagatta itnab (gerektiği zaman bir konuyu detaylı olarak ele alma) sanatına başvurmuştur. Bunu bazen tekid için tekrar ederek de yapardı. *O bir münacatında şöyle der:*

إِلَهِي كَفَى بِي عِزًّا أَنْ أَكُونَ لَكَ عَبْدًا، وَكَفَى بِي فَخْرًا أَنْ تَكُونَ لِي رَبًّا، أَنْتَ كَمَا أُحِبُّ فَاجْعَلْنِي كَمَا تُحِبُّ⁸²⁰

“Allahım! Sana kul olmam bana izzet olarak yeter, senin benim Rabb’im olman bana övünmek için yeter, sen benim istediğim gibisin, beni senin istediğin gibi kıl.”

Onun veciz sözlerinden bazıları şunlardır:

قِيَمَةُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يُحْسِنُهُ⁸²¹

“Kişinin değeri sanatına göre olur.”

Bu sözünde kişinin değerinin iyi yaptığı işle ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Câhiz, Ali’nin değerinin anlaşılabilmesi için sadece bu sözün bile değerli ve yeterli olduğunu söyler.⁸²² Bu sözde dört tane kelime vardır ama birçok anlam barındırmaktadır. Kişiye yaptığı işi ciddiyet ve ihlasla yapmasının önemi, iyi bilmediği konulara dalmaması

⁸²⁰ Nehcü’l-Belâga, 507.

⁸²¹el-Hazini, *Mizânü’l-Hikme*, I, 75.

⁸²² Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, I, 83.

gerektiği öğütlenir. Aksi taktirde onun kıymetinin düşeceği ve kınanacağı belirtilir. Çünkü kişi yaptığı işlerle değer kazanır veya değer kaybeder.

الجلم عَشِيرَة⁸²³ “Yumuşak huyluluk, toplumsal bir olgudur.”

Nezaketin insana sevgi, ilgi ve değer kazandıracağını onun, insanlarla iyi geçinmek için ne kadar önemli olduğunu bu veciz sözleriyle anlatır.

Ali, çok sevdiği Sehl b. Huneyfle birlikte Sıffin Savaşı'na katıldıktan sonra Sehl'in Kûfe'de vefat etmesi üzerine, Peygamber'in: “Eğer beni seviyorsan fakirliğe karşı bir kalkan hazırla. Çünkü fakirliğin beni seven kimseye gelmesi, selin durak yerine akması gibi hızlıdır” hadisine⁸²⁴ benzer manada لَوْ أَحَبَّنِي جَبَلٌ لَتَهَافَتَ

“Beni bir dağ bile sevseydi, onun başına da katlanamayacağı işler gelirdi.” sözüyle⁸²⁵ dostlarına kendisini sevmenin bir bedeli olduğunu söylemiş, onun başına gelen bu üzücü olayları veciz bir şekilde hayra yorumlamıştır.

3.3.4. Hz. Ali'nin Sözlerinde Teşbih

Teşbih, belagatta iki veya daha fazla şeyin bir özellikte ortaklığını anlatan bir istilahtır. Ali, muhatabına manayı daha iyi anlatabilmek için teşbih sanatını da kullanmıştır. Bunları birkaç örnekle kısaca ele alalım. Bunlardan biri şudur:

فَمَنْهُمْ الْعَرَقُ الْوَيْقُ وَمَنْهُمْ النَّاجِبُ عَلَى بُطُونِ الْأَمْوَاجِ تَحْفِزُهُ الرِّيحُ بِأَنْبَالِهَا وَتَحْمَلُهُ عَلَى أَهْوَالِهَا فَمَا غَرَقَ قَلْبَيْسَ
بِمُسْتَدْرَكَ دِمَاتِهَا مِنْهَا⁸²⁶

“Onlardan kimileri boğulup ölmüştür. Kimilerinin de dalgaların üzerinde soyları devam eder, rüzgarlar, onları savurur. Onları hevalarına taşır ve asla boğulmaz ve bunlar bu noktaya nasıl geldiğini bilmez.”

Burada Ali, dünya ehlinin istikrarsız olduğunu, benzetme edatını ve benzetme yönünü hazfederek teşbih-i beliğ sanatıyla anlatmıştır.

Yine bir başka cümlesinde Ali, müttakilerin özelliklerini sayarken söylediği

⁸²³ İbn Ebi'l-Hadîd, XXI, 61.

⁸²⁴ Tirmizi, Zühd: 36

⁸²⁵ İbn Ebi'l-Hadîd, IV, 26.

⁸²⁶ Nehcü'l-Belâga, I, 54.

وَكَانَ لَيْلُهُمْ فِي دُنْيَاهُمْ نَهَارًا، تَخَشُّعًا وَاسْتِغْفَارًا، وَكَانَ نَهَارُهُمْ لَيْلًا، تَوَحُّشًا وَانْقِطَاعًا⁸²⁷

“Onların hayatlarında geceleri gündüz gibidir, huşu ve istiğfar halindedirler. Gündüzleri ise gece gibidir, yalnızlık ve mahrumiyet vardır.” sözünde teşbih sanatını kullanmıştır. Burada gece, gündüze benzetilmiştir. Çünkü onlar, ibadetleri yapmak için geceleri uyanık kalırlar. Gündüzler ise işleriyle meşgul olduklarından dolayı kendilerini Allah’tan uzakta hissettikleri için onlara gece gibi gelir. Onların dünyalık işlerde insanların ilgisini, onlara yönelmeyi istemediklerini ifade eder.

Ali, Kur’ân’daki bazı ayetleri edebî bir üslupla açıklamıştır. Örneğin *Kur’ân-ı Kerim*’de:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

“Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olunuz ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.” ayeti⁸²⁸ zikredilmektedir. O, aynı manayı kendi sözünde dile getirmiştir:

نَحْنُ النُّمْرُقَةُ الْوَسْطَىٰ بِهَا يُلْحَقُ التَّالِي وَاللَّيْهَا يَرْجِعُ الْعَالِي⁸²⁹

“Biz sedirin ortadaki yastığı gibiyiz. Dinde okuyan da bize yaslanır, kıymetli de bize yaslanır.”

Burada geçen نَمْرُقَةٌ kelimesi “küçük yastık” anlamına gelmekte⁸³⁰ olup ümmetin destek alacağı, kendisini güvende hissedeceği şeye benzetilerek teşbih sanatı kullanılmıştır. Bu kelime müşebbeh bih’dir, müşebbeh ise biz anlamına gelen نَحْنُ kelimesidir. Vechu’ş-şebehi (benzetme yönünü) Muhammed Abduh, şöyle açıklar: Sirtın yaslanması, vücudun organlarının rahatı için yastık nasıl faydalıysa o da böyle bir dayanaktır. Ayrıca orta yastık ifadesi diğer yastıklarla bağlantısını gösterir. Sanki diğer yastıkların da direkt veya dolaylı olarak ona dayandığını anlatmaktadır.⁸³¹

⁸²⁷ *Nehcü’l-Belâga*, II, 132.

⁸²⁸ Bakara: 2/143.

⁸²⁹ Şerîf er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 570.

⁸³⁰ Fîrûzâbâdî, *Kamusu’l-Muhît*, Beyrut 1986, III, 287.

⁸³¹ Muhammed Abduh, *Şerhu Nehci’l-Belâga*, (I-IV) Beyrut 1992, I, 472.

3.3.5. Hz. Ali'nin Sözlerinde Mecaz, İstiare

Mecaz, bir alakadan dolayı bir sözü yerinden başka bir yerde kullanmaktır. Bu kullanımın mecaz olduğu, sözün hakiki anlamı mümkün olmadığı veya bir karine ile anlaşılır. Mecazın çeşitleri vardır. Hz. Ali'nin sözlerinde mecaz-ı lugavî'ye bir örnek şudur:

فَلَنْ تَقْوَى اللَّهَ مِفْتَاحُ سَدَادٍ وَدَخِيرَةُ مَعَادٍ وَعَتَقُ مِنْ كُلِّ مَلَكَتٍ وَنَجَاةٌ مِنْ كُلِّ هَلَكَةٍ بِهَا يَنْجُحُ الطَّالِبُ وَيَنْجُو الْهَارِبُ وَتُنَالُ
الرَّغَائِبُ...⁸³²

“Takva sahibi olmak, doğruluğun anahtarı, ahiretin azığıdır, her türlü kölelikten (şeytanın köleliğinden) azad olmaktır, her beladan necat olmaktır. Takva ile talib muradına erer. Korkuya kapılıp kaçan kurtuluşa erer. Takva insanı arzu ettiği meşru şeylere ulaştırır.”

Bu sözünde Ali, hürriyete kavuşmak anlamına gelen عَتَق kelimesini şeytanların nefsi istila etmesinden kurtulmak için kullanmıştır. Aslında bu kelime, kölenin efendisinden azat olması anlamına gelmekte olup burada mecazi olarak şeytanlardan kurtulmak manası kastedilmiştir. Burada sebebiyet ilişkisi vardır. Çünkü takva, dünyada günahlardan, ahirette bekleyen tehlikelerden kurtuluşa sebeptir.⁸³³

İstiare, bir kelimeyi müşabehetten dolayı gerçek manasından başka bir manada kullanmak olup teşbihin en yüksek mertebesi kabul edilmektedir.⁸³⁴ Ali'nin bir hutbesinin başlangıcında bu sanata başvurduğu görülmektedir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَا يَبْلُغُ مِدْحَتَهُ الْقَائِلُونَ، وَلَا يُحْصِي نِعْمَاءَهُ الْعَادُونَ، وَلَا يُؤَدِّي حَقَّهُ الْمُجْتَهُدُونَ، الَّذِي لَا يُدْرِكُهُ بَعْدُ
الْهَمَمُ، وَلَا يَنَالُهُ غَوْصُ الْفِطْنِ، الَّذِي لَيْسَ لِصِفَتِهِ وَلَا نَعْتٌ مُرْجُوٌّ، وَلَا وَقْتُ مَعْدُودٍ⁸³⁵

“Hamdedenlerin gereği gibi hamdedemediği, sayanların nimetlerini bitiremediği, gayret edenlerin hakkını veremediği, himmeti büyük olanlarca bile kendisi idrak edilemeyen, zekâlarıyla derine (denize) dalanların bile nail olamadığı, mevcut ve sınırlı ve sayılı sıfatlar onun sıfatı olamayan Allah'a hamdler olsun.”

⁸³² Nehcü'l-Belâga, 474.

⁸³³ Zekiye Seyyid Said, *el-Mecâzü 'l-Lügavî fi Nehci 'l-Belâga*, Irak 2018, 48.

⁸³⁴ Zekiye Seyyid Said, 95.

⁸³⁵ Nehcü'l-Belâga, 34.

Burada “deniz” yoluyla istiarede bulunulmuştur. Müşebbehi hazfetmiş, müşebbehun bihi zikrederek istiareyi tasrihiye yapmıştır. Karine ise “dalmak” anlamına gelen غُوص kelimesidir.⁸³⁶

3.3.6. Hz. Ali'nin Sözlerinde Mesel

Meseller tasvir içerdiği, kulağa hoş geldiği ve özlü olduğu için toplumca kabul gören, yaşanmış bir olaydan ortaya çıkan, zamanla anonim hale gelen, kısa olduğu için olduğu gibi aktarılan, genellikle mecaz manası kastedilen sözlerdir.⁸³⁷ Konuşan kişi anlattığı şeyi pekiştirmek için meseller kullanır. Ali, Câhiliye ve İslami döneme ait meselleri sözlerinde kullandığı gibi onun sözleri de mesel olarak kullanılmıştır. Ali'nin kullandığı mesellerden biri şudur:

هَيْهَاتَ بَعْدَ اللَّئِيَا وَالَّتِي

“Bu kısa ve şu uzun kadından sonra artık geçti.”

Bu meseli Ali, Ebu Bekir'e biatla ilgili bir ortamda kullanmıştır. Ebu Süfyan Ebu Bekir'in hilafetine karşı çıkmıştır. Ebu Süfyan, Ali'ye biat edilmesi gerektiğini, Ali'nin fitneden korktuğu için bu işe yanaşmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Ali, ölümden korkmadığını, bu olaylarda da asla korkmayacağını bu meseli kullanarak çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir. Zaten o, hayatıyla ölümden korkmadığını ortaya koymuştur. Bu meseli kullandığı konuşması şöyledir:

فَإِنْ أَقْبَلَ يُقُولُوا: حَرَصَ عَلَى الْمَلِكِ، وَإِنْ أَسْكُتَ يُقُولُوا: جَزَعٌ مِنَ الْمَوْتِ! هَيْهَاتَ بَعْدَ اللَّئِيَا وَالَّتِي! وَاللَّهِ لَأَبْنُ أَبِي طَالِبٍ أَنَسٌ بِالْمَوْتِ مِنَ الطِّفْلِ بِئُدَىٰ أُمِّهِ⁸³⁸

“Ben konuşsam “halifelik istiyor”, sussam “ölümden korktu” diyecekler. Bu ve şundan sonra artık geçti. Vallahi İbn Ebî Tâlib bebek anne kucağındaiken nasıl rahatsa ölümle yüz yüzeyken de öyle rahattır.”

Burada kullanılan mesel Araplar tarafından bilinmekteydi. Araplar arasında bu meselle ilgili şöyle bir olay anlatılmaktadır:

⁸³⁶ Zekiye Seyyid Said, 101.

⁸³⁷ Yakup Kızılkaya, *Arap Dilinde Emsâl ve Kur'ân Meselleri Bağlamında Kâmin Mesel*, (2. Baskı) İlahiyat, Ankara 2017, 24.

⁸³⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, I, 218.

إن رجلاً من جدیس تزوج امرأة قصيرة فقاسى منها الشدايد، وكان يُعبر عنها بالتصغير فتزوج امرأة طويلة فقاسى منها ضعف ما قاسى في الصغيرة فطلقها، وقال: بعد النيبا والتي لا أتزوج أبداً⁸³⁹

“Cedis kabilesinden bir adam kısa boylu bir kadınla evlenmiş, onunla çok sıkıntılar yaşamış, onu kısa görmüş; daha sonra uzun boylu bir kadınla evlenmiş, çektiği sıkıntılar iki katına çıkmış, bunun üzerine onu da boşamış ve “Bu ve şundan sonra artık geçti.” sözünü söyleyerek bir daha asla evlenmeyeceğini söylemiştir.”

Ali'nin sözleri de mesel olarak kullanılmıştır. Onlardan biri birçok eserde geçen *قيمه كل امرئ ما يحسبه* meselidir. Bu mesel Câhiz,⁸⁴⁰ ve İbn Abdilberr⁸⁴¹ tarafından da kullanılmıştır.

3.3.7. Hz. Ali'nin Sözlerinde Tasvir

Ali, bazen en ince detaya inerek tasvirler yapmakta, hatta sosyolojik ve psikolojik ve biyolojik konuları da tasvir etmiştir. Onlardan birisi şudur:

انظروا إلى النملة في صخر جنتها ولطافة هيئتها لا تكاد تُنال بلحظ البصر ولا بمسندرك الفكر كيف دبّت على أرضها وصبّت على رزقها تنقل الحبة إلى جحرها وتعدّها في مستقرّها تجمع في حرّها ليردها وفي وردها لصدرها مكفول برزقها مرزوقه بوقفها لا يُغفلها المنان ولا يحرمها الديان ولو في الصفا اليابس والحجر الجامس ولو فكرت في مجاري أكلها في علوها وسفلها وما في الجوف من شر اسيف بطنها وما في الرأس من عيبها وأذنها لفضيت من خلقها عجباً ولقيت من وصفها تعباً

فتعالى الذي أقامها على قوائمها وبنّاها على دعائمها لم يشركه في فطرتها فاطر ولم يُعنه على خلقها قدير ولو صرّبت في مذاهب فكرك لتبلغ غايته ما دلتك الدلالة إلا على أن فاطر النملة هو فاطر النحلة لدقيق تفصيل كل شيء وغامض اختلاف كل حي وما الجليل واللطيف والتقيّل والخفيف والقويّ والضعيف في خلقه إلا سواً.⁸⁴²

“Bir baksanıza şu karıncanın o küçücük cüssesine, şeklinin inceliklerine! Neredeyse gözler onu göremiyor, zihinler onu kavrayamıyor! Yeryüzünde nasıl da hareket ediyor! Rızık için yeryüzünde koşturuyor, taneyi deliğine taşıyor, özel yerde saklıyor, sıcak günlerinde soğuk günleri ve girişinde dönüşü için (yuvasında kalınca

⁸³⁹ Hasan Tahir, *el-Emsâlü 'l-Arabiyye*, Irak 2017, 90.

⁸⁴⁰ Câhiz, *el-Beyân ve 't-Tebyîn*, I, 83; II, 70.

⁸⁴¹ İbn Abdilberr, *Cami 'u Beyani 'l-İlmi ve Fazlihi*, Daru İbni'l-Cevzî, 1994, 99.

⁸⁴² İbn Ebi'l-Hadîd, XIII, 43.

tekrar çıkıncaya kadar) yiyecek topluyor! Oysaki rızıkları garanti altına alınmış, kendisine gereken uygun rızıklarla rızıklandırılmıştır. Bol bol veren ve mutlak kudret sahibi Allah, dazlak ve kaygan bir kayanın tepesinde veya donmuş taşların üzerinde bile olsa onları ihmal etmez, mahrum bırakmaz. Onların yeme mecrasını; bedeninin yukarı aşığı ve içini, karnının adalelerini, kafasında yer alan göz ve kulaklarını bir düşünenecek olursan yaratılışına hayran kalırsın, özelliklerini sıralamaktan yorulursun.”

“Onları ayakları üzerinde tutan, dayanaklar üzerinde durduran Allah ne de yücedir! Hiçbir ortak, onları yaratmada Allah'a ortak olmamış, hiçbir güçlü de onları yaratmasına yardım etmemiştir. Bir sonuca varmak için kafanı yorarsan, karıncaları yaratının, hurma ağaçlarının yaratıcısından başkası olmadığına erişirsin. Çünkü o (bütün farklılıklarına rağmen) her şeyi en ince ayrıntısına kadar düşünmüş ve her canlıyı farklı özelliklerde yaratmıştır. Kalın-ince, ağır-hafif, güçlü-zayıf yaratılışta hepsi birdir.”⁸⁴³

Bu konuşmasında Ali, karıncayı tasvir etmektedir. Karıncanın cüssesinin küçük olması, şeklinin latif olması, rızık için yeryüzünde dolaşması, taneyi yuvasına taşması, kalacağı yeri hazırlaması, soğuk ve sıcağa rağmen rızık toplaması, gelip gitmesi gibi özelliklerini ayrıntılı olarak tasvir ederek dinleyenleri tefekküre davet etmiş, bütün bu güzelliklerin Allah'ın kudretiyle olduğu sonucuna ulaşmıştır. Onun üslubunda birçok tasvir bulunmaktadır.

3.3.8. Hz. Ali'nin Sözlerinde İnziyah

Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de bir mana, çok farklı üsluplarla ifade edilebilir. Üslubun güzelliğı sözün değerini ortaya koyar. Arap dili söz sanatları bakımından çok zengin kalıplara sahiptir. Bir mananın ifade edilmesinde seçilen üslup, sözün değerini arttırabilir.

İnziyah kavramının temyizle çok yakından bir ilişkisi vardır. Temyiz kullanılarak oluşan üsluba aynı zamanda inziyah denilir. Temyiz, nahiv ilminin konusu olduğu gibi belagat ilminin de konusudur. Nahiv ilmi cümlelerin irabından bahsederken belagat bu üslup ve manalardaki edebî yönü, cümledeki üslup ve sanatları ele alır. Bir mana sade bir

⁸⁴³ Radi, *Nehcü'l-Belâga* (çev: Kadri Çelik), 208.

şekilde ifade edilirken temyiz kullanarak ifade etmek onun etkisini güçlendirir. Temyiz, Arap dilinin incelikleri dikkate alınarak yerli yerinde kullanılırsa üslubun değeri artar. Temyizin kullanıldığı üsluplar bazı eserlerde inziyah olarak isimlendirilmiştir.⁸⁴⁴

Kur'ân-Kerim'de temyizin kullanıldığı üsluplardan bazıları şunlardır:

⁸⁴⁵ وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا “Saçım sakalım ağardı.”

⁸⁴⁶ وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا “Yeryüzünü pınar pınar fişkırttık.”

⁸⁴⁷ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا “Kimdir sözü Allah'inkinden daha doğru olan?”

Ali, *Kur'ân*'ın belagatini örnek aldığı için sözlerinde çok defa temyiz kullanmıştır.⁸⁴⁸ Bu sayede manayı farklı üsluplarla yansıtarak üslubu zenginleştirmiştir. Önce mübhem bir ifade kullanıp bu manayı daha sonra açıklayarak dinleyicinin zihni daha canlı tutmuştur. Temyiz kullanıldığında izafet kullanılmaya gerek kalmadığı için cümleler sade ve berrak hale gelmektedir. Ali'nin bu tür üsluplarından bazılarını tahlil edeceğiz.

Birinci örnek:

وَاللَّهُ لَوِ إِنْصَاتَتْ قُلُوبُكُمْ أَنْصَاتَتْ لَكُمْ مِنْ رِغْبَةِ إِلَيْهِ أَوْ رَهْبَةٍ مِنْهُ دَمَا تُمْ عُمِرْتُمْ فِي الدُّنْيَا مَا الدُّنْيَا بِأَقْبِيَّةَ مَا جَزَتْ
أَعْمَالُكُمْ⁸⁴⁹

“Vallahi kalpleriniz erimekle erise de, ona olan arzudan veya ondan korkudan dolayı gözleriniz aksa da dünya kadar size ömür verilse de sizin amelleriniz yeterli olmaz.”

Burada Ali, gözlerden yaşlar aktığını normal bir cümle olarak söylemeyip temyiz kullanmıştır. Ayrıca gözyaşı anlamına gelen دم kelimesi yerine kan anlamına gelen دم

⁸⁴⁴Kasım Muhtarî; Mutahhar Ferecî, Cemâliyetü temyizi'l-Muhavvel, *el-Lugati'l-Arabiyye ve Adabiha Dergisi*, 12, 1, Arak Üniversitesi, Tahran 1437, 143-170.

⁸⁴⁵ Meryem: 19/4.

⁸⁴⁶ Kamer: 54/12.

⁸⁴⁷ Nisa: 4/122.

⁸⁴⁸ Kasım Muhtarî, Mutahhare Ferecî, Cemâliyetü't-Temyizi'l-Muhavvel istinâden ile'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Nehci'l-Belâga, *Mecelletü'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbihâ İlmiyye Muhkeme*, Irak 2012, 1, Rebi', 1437, 143-170.

⁸⁴⁹Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, I, 102.

kelimesini tercih etmiştir. Böylece daha ciddi bir durum olan yaralanmalarda ortaya çıkan kan kelimesi kullanılarak mana daha güçlü bir hâle gelmiştir.

İkinci örnek:

الْقَنَاعَةُ تَمَلُّ الْقُلُوبَ وَالْعُيُونَ غَنَى وَخَصَاصَةٌ تَمَلُّ الْأَبْصَارَ وَالْأَسْمَاعَ أَدَى⁸⁵⁰

“Kanaat, kalpleri ve gözleri müstağni yapar. Kanaatsizlik de gözleri ve kalpleri yorar.”

Bu sözde geçen القلوب ve الابصار kelimeleri mef'ülün bih'tir, غني ve اذى kelimeleri ise temyizdir. Bu cümleler غنى القلوب والعيون و تملأ اذى الأبصار والاسماع; تملأ غنى القلوب والعيون şeklinde söylenebilirdi ama Hz. Ali bu manayı temyiz kullanarak daha edebî bir şekilde söylemiştir.

851 فَاتَاكُمْ اللهُ! لَقَدْ مَلَأْتُمْ قَلْبِي قَيْحًا، وَشَحَنْتُمْ صَدْرِي غَيْطًا

“Allah sizi ıslah etsin. Kalbimi yaraladınız, gönlümü de kirlettiniz.”

Bu cümle, Ali'nin Kûfelilere karşı söylediği bir hutbesinde yer almaktadır. Bu ifadede Ali, edebî üslubuyla manayı kuvvetlendirmiştir. Bu cümlede o, لقد ملأتم قیح قلبی dememiş, temyiz kullanarak daha edebî bir üslup ortaya koymuştur. قیح ve صدر kelimelerini muzaf olarak getirmemiş, temyiz olarak getirerek onların yaptığı bu hareketin ne kadar çirkin olduğunu güçlü bir şekilde ifade etmiştir.

852 طَيَّبُوا عَنْ أَنْفُسِكُمْ نَفْسًا وَامْشُوا إِلَى الْمَوْتِ مَشْيًا سَجْحًا

“Kendinize iyi bakınız. Ölüme güzel bir biçimde yürüyünüz.”

Ölüme hazırlık için yaptığı nasihatte Ali نفسا kelimesini temyiz olarak kullanmıştır. Aslında burada bu kelime mef'ul olarak طَيَّبُوا عَنْ أَنْفُسِكُمْ şeklinde kullanılabilirdi. Ancak mef'ulden muhavvel olarak temyiz yapılmıştır. Arada şöyle bir fark vardır: Mef'ul olarak kullanılan طاب نفس محمد cümlesinde iyilik olarak tercüme ettiğimiz طيب kelimesi doğrudan nefse dayandırılmıştır. Temyiz olarak kullanılan طاب محمد نفسا cümlesinde ise iyilik doğrudan Muhammed kelimesine isnat edilmiştir. Nefis kelimesi sonradan tekrar zikredilerek vurgu yapılmıştır. Ali'nin başka sözlerinde de benzer durum vardır. Zemahşeri'ye göre, bu cümlede temyiz aslından değiştirilmiştir. Çünkü nefis kelimesi

⁸⁵⁰ İbn Ebi'l-Hadîd, VII, 91.

⁸⁵¹ Ahmed Zeki Safvet, Cemheretu Hutabi'l-'Arab, I, 427-430.

⁸⁵² Radi Esterâbâdî, 708.

iyilikle vasfolunur. Fiil, gerçekte failde olan bir vasıf olduğu halde bu şekilde bir değişiklik yapılarak mübalağa ve tekit yapılmıştır.⁸⁵³

Beşinci örnek:

تَأَمَّلُوا أَمْرَهُمْ فِي حَالِ تَشْتَتُّهُمْ، وَتَفَرُّقِهِمْ، لَيْلِي كَانَتْ الْأَكَاسِرَةُ وَالْفَيَاصِرَةُ أَرْبَاباً لَهُمْ، يَحْتَارُونَ عَنْ رَيْفِ الْأَفَاقِ،
وَبَحْرِ الْعِرَاقِ، وَخُضْرَةِ الدُّنْيَا، إِلَى مَنَابِتِ الشَّيْحِ، وَمَهَا فِي الرَّيْحِ، وَنَكِدِ الْمَعَاشِ، فَتَرَكُوهُمْ عَالَةً مَسَاكِينَ إِخْوَانَ دَبْرٍ
وَوَبْرٍ، أَذَلَّ الْأَمَمِ دَاراً، وَأَجْدَبَهُمْ قَرَاراً،⁸⁵⁴

“Onların bölünüp ayrıldıkları zamanı düşünün, Kisralar, Kayserler, onlara nasıl da efendiler oldular! Onları dünyanın mamur yerlerinden, Irak'ın denizinden (Dicle ve Fırat'tan) ve dünyanın yeşilliklerinden çıkardılar; yalnızca çalı çırpı biten, şiddetli rüzgârların estiği ve yaşanması güç çöllere sürdüler. Onları sırtı yaralı hayvanlarla birlikte, fakir ve miskin bir hâlde bıraktılar. Onlar evleri açısından milletlerin en zelili idi ve yerleri en verimsiz topraklardı.”⁸⁵⁵

Ali, bu sözünde muhataplarına geçmiş milletlerin hâllerini hatırlatarak onlardan ibret almalarını öğütlemektedir. Sizin hâliniz de onların olumsuz hâllerine benziyor, onların başına gelen kötü sonuç sizin de başınıza gelmesin diyerek onları uyarmıştır. Bu sözünde دارا ve قَرَاراً kelimelerini failden menkul temyiz olarak kullanmış, manada mübalağa ve tekit yapmıştır.

Aynı zamanda bu sözde mekân zikredilip orada oturanlar kastedilerek mecaz-ı mürsel sanatı kullanılmıştır. Onların kendisi zikredilmeden kinaye yoluyla buldukları yerler zikredilerek onlar tahkir edilmiş, böylece üslup daha edebî bir hâle gelmiştir.

Altıncı örnek:

لَيْسَ فِي أَطْبَاقِ السَّمَاءِ مَوْضِعٌ إِهَابٍ إِلَّا وَعَلَيْهِ مَلَكٌ سَاجِدٌ، أَوْ سَاعٍ حَافِدٌ، يَزْدَاوُنُ عَلَى طَوْلِ الطَّاعَةِ بِرَبِّهِمْ عِلْمًا،
وَتَرْدَادُ عِرَّةُ رَبِّهِمْ فِي قُلُوبِهِمْ عِظْمًا.⁸⁵⁶

⁸⁵³ Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Mufasssal fi ilmi'l-Luga*, tahkiki: Fahr Sâlih Kadâra, Dâru Ammar, Amman 2003, 85.

⁸⁵⁴ Nehcü'l-Belâga, I, 152.

⁸⁵⁵ Çelik, 305.

⁸⁵⁶ Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım, *Rebî'u'l-Ebrâr ve Fusûsu'l-Ahbâr fi'l-Muhâdarât* (I-II) (Tah. Tarık Fethi es-Seyyid), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, I, 149

“Gök katlarında secde eden veya süratle iş gören bir meleğin olmadığı yer yoktur. İbadet edip durmalarıyla, Allah'ı tanımaları artar, kalplerinde Rablerinin izzeti daha da büyür.”

Ali'nin Allah'ı tazim için söylediği, meleklerin sayısının çokluğu ve itaati, Allah'ın saltanatının her yeri kapladığını ifade ettiği bu sözünde *علما* kelimesi, failden muhavvel olan temyizdir. *يزداد علمهم طول الطاعة برهم* yerine Ali, fiili mecazen meleklerle isnat ederek mübalağa sanatını kullanmış ve manayı daha kapsamlı bir hâle getirmiştir. Burada “Arşın etrafını kuşatan meleklerin tamamı ilimdir, ilim onların bütün varlığını kuşatmaktadır” gibi bir mana ortaya konulmuş oldu.

3.3.9. Hz. Ali'nin Sözlerinde İnşa Cümleleri

Bazı cümleler hakkında doğru veya yanlış diye hüküm verilebildiği hâlde bazı cümleler hakkında doğruluk veya yanlışlık söz konusu değildir. Hakkında yanlış veya doğru diyebildiğimiz cümlelere haber cümleleri; yanlış veya doğru diye hüküm veremediğimiz cümlelere de inşa cümleleri denilmektedir.⁸⁵⁷ İnşa cümleleri, çoğu zaman haber cümlelerine göre daha güçlü bir anlam ifade etmekte olup emir, nehiy, soru, tereccî, temenni, nida, kasem ve teaccüb sigalarından oluşur. Akkad'a göre hitabet sanatını, edip edasıyla ilk defa ele alan ve inşa cümlesini hitabete katarak yeni bir usul geliştiren kişi, Ali'dir. Daha önceki belagatçiler, ifadelerinde inşa üslubunu fazla kullanmıyorlardı. O, inşa cümlelerini çeşitli şekillerde kullanmıştır.⁸⁵⁸

Belagat alanında inşa cümleleri emir, nehiy, istifham, temenni ve nida cümleleri olmak üzere ele alınmaktadır.⁸⁵⁹ Emir cümleleri inşa cümlelerindedir. Çünkü hakkında doğru veya yanlış diye hüküm verilmez. Emir cümlelerinin gerçek anlamlarının yanında mecazi olarak çok çeşitli anlamları vardır. Kur'ân'da farz, vacip, nedb, irşat, dua, te'dib, itmi'nan, ikram, tehdit, uyarı, tahkir, taciz, taaccüp, temennî, tekzip gibi birçok anlamda kullanılmıştır.⁸⁶⁰ Ali'nin emir sigasında kullanımlarına örnekler verelim:

⁸⁵⁷ El-Kazvînî, Celâleddin Muhammed b. Abdurrahman, *Telhis fî Ulûmi'l-Belâgah*, şerh: Abdurrahman el-Berkûnî, Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1904, 38.

⁸⁵⁸ Akkâd, *Abkariyyetü'l-İmam Alî*, 198, 199.

⁸⁵⁹ Yusuf Akçakoca, *Arap Dili Söz Diziminin Anlambilim Boyutu*, Kimlik Yayınları, Kayseri 2019, 280.

⁸⁶⁰ Mustafa Kayapınar, *Belagatte Talebî İnşa*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, 71-88.

فَلْتَكُنْ الدُّنْيَا أَصْغَرَ فِي أَعْيُنِكُمْ مِنْ حُثَالَةِ الْقَرِظِ⁸⁶¹

“Dünyanın gözünüzdeki değeri bir akasya ağacının dalından daha az olsun.”

Ali, bu sözünde dünyanın değersiz olduğunu anlatmak istiyor. Bunu bize kıyas yaparak anlatıyor. Emr-i gaib sigası kullanarak inşa cümlesiyle “Dünya sizin gözünüzde en basit bir şeyden daha değersiz olsun.” şeklinde manayı farklı bir üslupla renklendiriyor.

Bir başka sözünde geçmişte helak olan milletleri hatırlatarak ibret alınmasını emir sigasıyla şöyle öğütler:

فَاعْتَبِرُوا بِمَا أَصَابَ الْأُمَّمَ الْمُسْتَكْبِرِينَ مِنْ قَلِيلِكُمْ مِنْ بَأْسِ اللَّهِ وَصَوْلَاتِهِ وَقَائِعِهِ وَمَثَلَاتِهِ وَأَنْعَطُوا بِمَثَاوِي خُدُودِهِمْ وَمَصَارِعِ جُنُوبِهِمْ وَاسْتَعِيدُوا بِاللَّهِ مِنْ لَوَاقِحِ الْكِبْرِ كَمَا تَسْتَعِيدُونَهُ مِنْ طَوَارِقِ الدَّهْرِ⁸⁶²

“Ey müminler! Sizden önceki kibirli milletlerin başına gelen belalardan ibret alınız. Ki onları Allah, yakalamış, yok etmiş, onları tarihi hadiseler haline getirmiş, insanlara meseller yapmıştır. Onların toprağa düşüp yok oldukları yerlere bakıp ders çıkarın. Sizler de kibir hastalıklarından, zamanın belalarından Allah’a sığındığınız gibi, Allah’a sığınınız.”

Bu cümlelerdeki anlamlar haber cümleleriyle de aktarılabilirdi. Ancak emir sigasıyla anlam daha etkili ve üslup daha güzel bir hâle gelmiştir. Yine Ali’nin kardeşliğe vurgu yaptığı bir hutbesi şöyledir:

لِيَتَأَسَّ صَغِيرُكُمْ بِكَبِيرِكُمْ وَ لِيُرَافَ كَبِيرُكُمْ بِصَغِيرِكُمْ⁸⁶³

“Küçükleriniz, büyüklere saygısını; büyükleriniz de küçüklere şefkatini göstersiz.”

Emir üslubunun mecazi manaları nehiy üslubunda da vardır. Ali’nin kullandığı inşa üsluplarından biri de nehiy üslubudur. O, birçok anlamı bu üslupta daha etkili olarak ifade etmiştir. Örneğin şeytanın kandırıcı olduğunu anlatırken nehiy sigası kullanarak bu manayı duygulara etki edecek biçimde, ondan sakınmak gerektiğini daha iyi vurgulayarak ifade etmiştir:

⁸⁶¹ İbn Abdi Rabbih, *el-’İkdu’l-Ferid*, IV, 177.

⁸⁶² Şerif er-Radî, *Nehcü’l-Belâga*, 99.

⁸⁶³ Hasan eş-Şeyh, *Melamihu’l-Fikri’l-İdâri inde Fikri İmâm-i Alî*, Darulmüessese Risâlan, Dımaşk, 2010, 106.

فَلَا تَجْعَلَنَّ لِلشَّيْطَانِ فِيكَ نَصِيباً وَ لَا عَلَى نَفْسِكَ سَبِيلاً⁸⁶⁴

“Kendinde şeytana bir pay ayırma, nefesine yol verme!”

Ali'nin kullandığı birçok nehiy sigasından bazıları şunlardır:

... وَلَا تَحَاسَدُوا ، فَإِنَّ الحَسَدَ يَأْكُلُ الإِيمَانَ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الحَطَبَ . وَلَا تَبَاغَضُوا فَإِنَّهَا الخَالِفَةُ⁸⁶⁵

“... Birbirinize haset etmeyin. Çünkü hased, odunun ateşi yediği gibi imanı yer. Birbirinize buğz etmeyin (kin gütmeyin). Çünkü kin traş eder.”

عِبَادَ اللَّهِ ، لَا تَرَكُّنُوا إِلَى جِهَاتِكُمْ ، وَلَا تَنفَادُوا إِلَى أَهْوَائِكُمْ⁸⁶⁶

“Ey Allah ’ın kulları bilgisizliğinize güvenmeyiz. Hevalarınıza boyun eğmeyiniz.”

Bu inşa cümlelerinde Ali, birçok öğüt vermektedir. O, bu davranışların kötü olduğunu söylemek yerine onlardan sakınılması gerektiğini akıcı bir üslupla ifade etmiştir.

Ali, bazen soru anlamında bazen de sözünü güçlendirmek için istifham edatlarını kullanmıştır. Bunlardan birkaçını burada vereceğiz:

أَبَعَدَ إِيمَانِي بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ ، وَهَجَرَتِي مَعَهُ ، وَجِهَادِي فِي سَبِيلِ اللَّهِ ، أَشْهَدُ عَلَى نَفْسِي بِالْكَفْرِ ؟! لَقَدْ صَلَّلْتُ إِذَا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ⁸⁶⁷

“Ben Resulullah’a inandıktan, onunla birlikte hicret ettikten, Allah yolunda yaptığım cihattan sonra kendimi inkâra atar mıyım! Bu durumda ben sapıtmış olurum. Mühtedilerden de olamam.”

Görüldüğü gibi bu cümlelerde Ali, cevabı öğrenmek için sormamış, kararlılığını ortaya koymak için soru üslubunu kullanmıştır.

⁸⁶⁴ İbrahim Şemseddin, *Resâil ve Vesâyâ Emîru'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, 135.

⁸⁶⁵ İbn Ebi'l-Hadîd, III, 215.

⁸⁶⁶ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 201.

⁸⁶⁷ Sibt İbn Cevzî, Yusuf b. Kuzuoğlu, *Tezkiratü'l-Havâs*, Beyrut t.y. 90.

Tereccî, ümit veren ifadelere denmekte olup Arapçada bu manayı ifade etmek için *لعل* gibi edatlar kullanılmaktadır. Ali bu edatları kullanmıştır. Bu kullanımlardan birisi şudur:

وَلَعَلَّ اللَّهُ أَنْ يُصْلِحَ فِي هَذِهِ الْهُدْنَةَ أَمْرٌ هَذِهِ الْأُمَّةَ⁸⁶⁸

“Umulur ki Allah, bu ümmetin işini düzeltir.”

Bu cümlelerde *لعل* edatlarından sonra gelen kısımlar, terecci ifade etmektedir. Böylece muhatabın düşünmediği fakat olması muhtemel sonuçlar edebi bir biçimde ifade edilmiştir.

Temennî yani arzu edilen şeyler daha çok *لو* harfi kullanılarak ifade edilmektedir.

يَا أَشْبَاهَ الرِّجَالِ وَلَا رَجَالَ ... لَوِدِدْتُ أَنِّي لَمْ أَرَكُمْ وَلَمْ أَعْرِفُكُمْ⁸⁶⁹

“Ey adama benzeyenler, hiç kimse yok... Ben arzu ederdim ki sizi hiç görmeseydim ve tanımasaydım.”

Bu cümlede arzu etmek anlamında bir fiil kullanılmış, bu üslupla insanın çok geniş olan arzularına yer verilmiştir.

Nida, seslenmek için kullanılan üsluplara denir. Arapçada en çok kullanılan edatlar *يا* gibi harflerdir. Bununla beraber bazen de herhangi bir edat kullanmadan nida anlamı, cümleden anlaşılabilir. Hz. Ali'nin üslubunda nida anlamı çok sayıda bulunmakta olup burada bir örnek verilecektir:

أَيُّهَا النَّاسُ، شَعُّوا أَمْوَاجَ الْفِتَنِ بِسُفْنِ النَّجَاةِ ...⁸⁷⁰

“Ey insanlar kurtuluş gemileriyle fitne dalgalarını yarın geçin...”

Muhataba söyleyeceği sözün başında nida edatlarını kullanmak hem muhatap üzerindeki etkiyi arttırmakta hem de muhatabın zihnini bu söz için hazırlamaktadır.

⁸⁶⁸ Nehcü'l-Belâga, II, 5.

⁸⁶⁹ Nehcü'l-Belâga, I, 70.

⁸⁷⁰ Divân-ı Ali b. Ebî Tâlib, Takdim: Macide Hamûd, Dımaşk 2003, 10

Kasem, yemin demek olup sözü tekit etmek için kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de ve Câhiliye şiirlerinde sıkça kullanılmaktadır. Ali de kasem edatlarını kullanarak sözünü teyit etmiştir. Bunlardan birisi şöyledir:

أَمَّا وَ اللَّهِ مَا أَتَيْتُكُمْ إِخْتِيَاراً وَ لَكِنْ جِئْتُ إِلَيْكُمْ [أَتَيْتُكُمْ] سَوْفَاً⁸⁷¹

“Size kendi isteğimle gelmedim, sevk-i ilahi ile geldim.”

Bu cümlelerde Ali, sözünün ilk kısmında yemin lafızlarını kullanarak söyleyeceği manayı tekit etmiştir.

Taaccüp sigası iyi veya kötü duyguyu, şaşkınlık ve hayret anlamını ifade etmek için kullanılır. Daha önce de bahsedildiği üzere ما احسنه ve ما احسن به olmak üzere iki taaccüp sigası vardır. Ali, bu sigaları çok defa kullanmıştır. Bunlardan birisi şudur:

سُبْحَانَكَ مَا أَعْظَمَ شَأْنَكَ سُبْحَانَكَ مَا أَعْظَمَ مَا نَرَى مِنْ خَلْقِكَ!⁸⁷²

“Şanı ne yüce olan ve mahlukatta gördüğümüz sanatları ne büyük olan!”

Ali, bu tesbihinde Allah'ın şanının yüceliğinden ve onun azametinden bahseder. Ardından aynı sigayla mahlukatın onun azametinin yanında ne kadar küçük olduğunu, onun hükümranlığının ne kadar haşmetli olduğunu, onun dışında olanların ise ne kadar hakir olduğunu, dünya nimetlerinin ne kadar çok olduğunu, bununla beraber ahiretteki nimetlere göre ne kadar basit olduklarını taaccüp üslubunu kullanarak güzel bir şekilde ifade eder. Buna bir örnek şöyledir:

اسْتَبْتُمُوا نِعَمَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ بِالصَّبْرِ عَلَى طَاعَتِهِ، وَ الْمَجَانِبَةَ لِمَعْصِيَتِهِ؛ فَإِنَّ عَدَاً مِنَ الْيَوْمِ ... وَ مَا أَسْرَعَ الْأَيَّامَ فِي الشَّهْرِ وَ مَا أَسْرَعَ الشُّهُورَ فِي السَّنَةِ وَ أَسْرَعَ السِّنِينَ فِي الْعُمْرِ! ... مَا أَسْرَعَ السَّاعَاتِ فِي الْيَوْمِ، وَ أَسْرَعَ الْأَيَّامَ فِي الشَّهْرِ، وَ أَسْرَعَ الشُّهُورَ ف⁸⁷³

Bu öğüdünde Ali: “Nimeti sabır, Allah'a itaat ederek ve günahlardan sakınarak tam isteyin. Yarın yakın bir gündür. Senenin ayları ne kadar da hızlı geçiyor, ömrün yılları ne kadar da hızlı geçiyor. Günün saatleri ne kadar da hızlı geçiyor. Ayın günleri ne kadar da hızlı geçiyor. Aylar ne kadar da hızlı geçiyor.” demiş, taaccüp sigalarıyla zamanı iyi değerlendirmenin önemini birkaç cümleyle ifade etmiştir.

⁸⁷¹Ibn Ebi'l-Hadîd, III, 79.

⁸⁷²Ibn Ebi'l-Hadîd, VII, 194.

⁸⁷³Nehcü'l-Belâga, II, 128.

3.3.10. Hz. Ali'nin Sözlerinde Tıbak, Mukabele

Bir sözde zıt anlamlı kelimelerin bulunmasına tıbak, iki veya daha fazla kelimenin zıddının bulunmasına mukabele denir. Bu sanatlar söze ahenk katmakta, sözün ezberlenmesini kolaylaştırmaktadır. Ali'nin sözlerinde bu sanatlar bolca kullanılmıştır. Buna şu sözünü örnek olarak verebiliriz:

أَلَا وَإِنِّي لَمْ أَرْ كَالْجَنَّةِ نَامَ طَالِبُهَا، وَلَا كَالنَّارِ نَامَ هَارِبُهَا⁸⁷⁴

“Cennet gibi talibinin uyuduğu; cehennem gibi kaçanının uyuyduğu bir yer görmedim.”

Burada كَالنَّارِ نَامَ هَارِبُهَا cümlesinin mukabili كَالْجَنَّةِ نَامَ طَالِبُهَا cümlesidir. Bu kullanımla üslupta bir ahenk meydana gelmiş olmuştur.

3.3.11. Hz. Ali'nin Sözlerinde Sec‘

Sec‘, bir sözde bulunan fasılalarda belirli bir ölçü olmaksızın şiir kafiyelerinin olmasıdır.⁸⁷⁵ Böylece söz söyleyenin duyguları daha iyi yansıtılır, dinleyende de ilgi uyandırır. Sec‘ sanatı, Ali'nin sözlerinde çok kullanılmıştır. Hatta *Nehcü'l-Belâga* kitabını eleştirenler, bu secileri Şerîf er-Radî'nin uydurduğunu iddia ederek bu kitabın asılsız olduğunu iddia ederler. Gerekçe olarak da Ali'nin sözlerinde bu kadar sec‘ olamayacağını gösterirler.⁸⁷⁶ Ahmed Zeki ise, Ali'nin sözlerindeki sec‘ sanatlarının sözün ahengine uygun olduğunu, sonradan ilave edilmediği söylemiştir. Çünkü *Nehcü'l-Belâga*'daki cümlelerde bulunan seciler kişide bir heyecan uyandırmakta, kalpleri harekete geçirmekte ve akılları konuya çekmektedir.⁸⁷⁷ Gerek Câhiliye hutbelerinde gerekse *Kur'ân-ı Kerim*'de⁸⁷⁸ ve hadis-i şeriflerde de secili çok sayıda üslup bulunmaktadır. Tek başına bu karineden bu eserin uydurma olduğunu söyleyemeyiz.

Sec‘, lafzı zihinde perçinler. Dinleyen kişinin kulağına hoş gelir, sözün ezberlenmesini kolaylaştırır. Câhiliye Dönemi'nde de hutbe, vasiyet, emsâl Câhiliye türü edebî nesir üsluplarında sec‘ sanatı sıkça kullanılmakta olup bu tür üsluplara “müsecca‘ üslup” denir.⁸⁷⁹

⁸⁷⁴*Nehcü'l-Belâga*, I, 71; Manası için bkz. bu tez sayfa 179.

⁸⁷⁵Halil b. Ahmed, el-Ayn, I, 214.

⁸⁷⁶Şevki Dayf, *el-Fennü ve Mezahebühü fi'n-Nesri'l-Arabi*, Kahire, t.y., 62.

⁸⁷⁷Ahmed Zekî Safvet, *Tercümetü'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, Mısır 1933, 151.

⁸⁷⁸Örneğin Kamer Süresi.

⁸⁷⁹İsmail Durmuş, “Üslub”, *DİA*, ILII, 383- 385.

Rakkâşî'ye seciye düşkünlüğünün sebepleri sorulunca: “Sözümü sadece bir kişiye duyurmak istemiyorum, ben burada olana da olmayana da; şimdakilere de sonrakilere de duyurmak istiyorum.” Sec‘ sanatı sayesinde ezberlenmesi çabuk olmakta, zihne en çarpıcı bir şekilde girmektedir. Böylece az zahmetle kaydedilmeye daha layık oluyor. Araplar, vezinli olan sözleri nesirden daha çok kullanmış, vezinsiz sözlerden on tane ezberlememiştir.⁸⁸⁰ Sözün secili söylenmesinin başka birçok faydası sayılmaktadır. Buna verebileceğimiz birçok örnekten birinde Ali:

بَادِرِ غِنَاكَ قَبْلَ فِقْرِكَ وَحَيَاتِكَ قَبْلَ مَوْتِكَ⁸⁸¹

“*Fakir olmadan zenginliğe; ölmeyen önce hayata koş!*” sözlerinde mukabele sanatı kullanıldığı gibi, sec‘ sanatı da kullanılmıştır. Yine Ali, şu cümlesinde de bu sanatları kullanmıştır:

أَيُّهَا النَّاسُ أَقْسُوا السَّلَامَ، وَأَطْعَمُوا الطَّعَامَ، وَصَلُّوا بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامًا، تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِسَلَامٍ⁸⁸²

“*Ey insanlar, selamı yayın, insanları doyurunuz. İnsanlar uyurken gece namaz kılınız. (Böyle yaparsanız) selametle cennete girersiniz.*”

Ali'nin sözlerinden şunları da buna örnek olarak verebiliriz:

فَعِنْدَ اللَّهِ نَحْتَسِبُهُ، وَوَلَدًا نَاصِحًا، وَوَعَامِلًا كَادِحًا، وَسَيِّفًا قَاطِعًا، وَرُكْنًا دَافِعًا⁸⁸³

“*Allah'tan samimi evlat, çalışkan işçi, keskin kılıç ve bizi koruyan bir ev isteriz.*”

Görüldüğü gibi bu sözlerde cümle sonlarında ses benzerliği bulunmakta ve bu da kulaklarda iyi bir etki bırakmaktadır. Böylece lafız şekil ve mana bakımından daha iyi bir hale getirilmektedir. Böylece Ali'nin şiir ve hutbelerinde sıkça kullandığı bazı sanatlardan kısaca örnekler işlenmiştir.

3.3.12. Bir Hutbe Tahlili

Ali, çok hareketli bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirmiş fakat zor bir dönemde halife olmuştur. Bütün zorluklara rağmen vazgeçmemiş, müslümanların fitnelerden

⁸⁸⁰ Câhız, el-Beyan ve't-Tebyîn, I, 287.

⁸⁸¹ Hâdî Sa'dun el-Arizî; Hennâ Mahmud İsmail, *Belagatu'l-Hazfî Hikemi'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, 60; Bu sözün manası için bkz. bu tez, s. 192.

⁸⁸² Tirmizi, Et'ime: 1755.

⁸⁸³ İbn Ebi'l-Hadîd, XVI, 300.

sakınmalarını ve sözüne itaat etmelerini istemiştir. Ali, halifeliği döneminde kendisine karşı kışkırtmaların haberini duyunca, Müslümanlardaki rehaveti görünce onlara bir konuşma yapmıştır. Câhiz'in *el-Beyân ve 't-Tebyîn* adlı kitabında yer alan bu hutbesi şudur:

أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، فَتَحَهُ اللَّهُ لِحَاصَّةِ أَوْلِيَائِهِ، وَهُوَ لِبَاسُ التَّقْوَى، وَدِرْعُ اللَّهِ الْحَصِينَةُ، وَجُنَّتُهُ الْوَثِيقَةُ. فَمَنْ تَرَكَهُ رَغْبَةً عَنْهُ، أَلْبَسَهُ اللَّهُ تَوْبَ الدَّلِّ وَسَمَلَهُ الْبَلَاءَ، وَدُيِّتَ بِالصَّغَارِ وَالْقَمَاءَةِ، وَضُرِبَ عَلَى قَلْبِهِ بِالْإِسْدَادِ، وَأُذِيلَ الْحَقُّ مِنْهُ بِتَضْيِيعِ الْجِهَادِ، وَسِيَمَ الْخَسْفِ، وَمُنِعَ النَّصْفِ.

أَلَا وَإِنِّي قَدْ دَعَوْتُكُمْ إِلَى قِتَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَيْلًا وَنَهَارًا، وَسِرًّا وَإِعْلَانًا، وَقُلْتُ لَكُمْ: اغْرُوهُمْ قَبْلَ أَنْ يَغْرُوكُمْ، فَوَاللَّهِ مَا غَزِيَ قَوْمٌ قَطُّ فِي غُرِّ دَارِهِمْ إِلَّا دَلُّوا. فَتَوَاكَلْتُمْ وَتَخَادَلْتُمْ حَتَّى شَنَنْتَ عَلَيْكُمْ الْعَارَاتُ، وَمَلَكَتْ عَلَيْكُمْ الْاَوْطَانُ.

وَهَذَا أَخُو غَامِدٍ وَقَدْ وَرَدَتْ خَيْلُهُ الْأَنْبَارَ، وَقَدْ قَتَلَ حَسَانَ بْنَ حَسَّانَ الْبُكْرِيِّ، وَأَزَالَ خَيْلَكُمْ عَنْ مَسَالِحِهَا، وَلَقَدْ بَلَغَنِي أَنَّ الرَّجُلَ مِنْهُمْ كَانَ يَدْخُلُ عَلَى الْمَرْأَةِ الْمُسْلِمَةِ وَالْأُخْرَى الْمُعَاهِدَةَ، فَيَنْتَزِعُ حَجْلَهَا، وَقَلْبَهَا، وَقَلَائِدَهَا وَرِعَاتَهَا، مَا تَمْتَنِعُ مِنْهُ إِلَّا بِالْإِسْتِرْجَاعِ وَالْإِسْتِرْحَامِ، ثُمَّ انْصَرَفُوا وَافْرِينَ مَا نَالَ رَجُلًا مِنْهُمْ كَلْمٌ، وَلَا أَرِيقَ لَهُمْ دَمٌ. فَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مُسْلِمًا مَاتَ مِنْ بَعْدِ هَذَا أَسْفًا مَا كَانَ بِهِ مَلُومًا، بَلْ كَانَ بِهِ عِنْدِي جَدِيرًا.

فَيَا عَجَبًا! وَاللَّهِ يُمِيتُ الْقَلْبَ وَيَجْلِبُ إِلَيْهِمْ مِنْ اجْتِمَاعِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ عَلَى بَاطِلِهِمْ وَتَفَرُّقِكُمْ عَنْ حَقِّكُمْ فَفُجِحًا لَكُمْ وَتَرَحًّا، حِينَ صِرْتُمْ غَرَضًا يُرْمَى بِغَارٍ عَلَيْكُمْ وَلَا تُغَيِّرُونَ، وَتُعْزُونَ وَلَا تَغْرُونَ، وَيُعْصَى اللَّهُ وَتَرَضُونَ! فَإِذَا أَمَرْتُمْ بِالسَّيْرِ إِلَيْهِمْ فِي أَيَّامِ الْحَرِّ (الصَّيْفِ) قُلْتُمْ: هَذِهِ حَمَارَةٌ الْفَيْظِ، أَمَهَلْنَا يُسْبِخُ عَنَّا الْحَرُّ، وَإِذَا أَمَرْتُمْ بِالسَّيْرِ إِلَيْهِمْ فِي الشِّتَاءِ قُلْتُمْ: ”هَذِهِ صَبَارَةٌ الْفَرِّ؛ أَمَهَلْنَا يُنْسَلِخُ عَنَّا الْبُرْدُ؛ كُلُّ هَذَا فِرَارًا مِنَ الْحَرِّ وَالْفَرِّ؛ فَإِذَا كُنْتُمْ مِنَ الْحَرِّ وَالْفَرِّ تَقْرُونَ؛ فَإِذَا أَنْتُمْ وَاللَّهِ مِنَ السَّيْفِ أَقْرُ.

يَا أَشْبَاهَ الرِّجَالِ وَلَا رِجَالِ! حُلُومُ الْأَطْفَالِ، وَعُقُوقُ رِبَّاتِ الْجِبَالِ، لَوِ دِدْتُ أَبِي لَمْ أَرْكَمْ وَلَمْ أَعْرِفْكُمْ مَعْرِفَةً، وَاللَّهِ، جَرَّتْ نَدْمًا وَأَعَقَبَتْ سَدَمًا. قَاتَلَكُمْ اللَّهُ! لَقَدْ مَلَأْتُمْ قَلْبِي قَبِيحًا، وَسَخَنْتُمْ صَدْرِي غَيْظًا، وَجَرَّ عُنُقِي نَعَبَ النَّهْمَامِ أَنْفَاسًا، وَأَفْسَدْتُمْ عَلَيَّ رَأْيِي بِالْعِصْيَانِ وَالْخُدْلَانِ؛ حَتَّى لَقَدْ قَالَتْ فُرَيْشٌ: إِنَّ ابْنَ أَبِي طَالِبٍ رَجُلٌ شَجَاعٌ، وَلَكِنْ لَا عِلْمَ لَهُ بِالْحَرْبِ.

لِلَّهِ أَبُوهُمْ! وَهَلْ أَحَدٌ مِنْهُمْ أَشَدُّ لَهَا مِرَاسًا، وَأَقْدَمُ فِيهَا مَقَامًا مِنِّي! لَقَدْ نَهَضْتُ فِيهَا وَمَا بَلَغْتُ الْعِشْرِينَ، وَهَا أَنَا ذَا قَدْ دَرَفْتُ عَلَى السَّيِّئِينَ! وَلَكِنْ لَا رَأْيَ لِمَنْ لَا يُطَاعُ⁸⁸⁴

“Şüphesiz cihat, cennet kapılarından bir kapıdır ki, Allah-u Teâlâ onu dostlarına açmıştır. Cihad takvanın elbisesi, Allah'ın koruyucu muhkem bir zırhı ve sağlam bir kalkanıdır. O hâlde kim cihadı terk eder, yüz çevirirse Allah ona zillet elbisesini giydirir

⁸⁸⁴ el-Müberred, Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fî'l-Luğa ve'l-Edeb*, I-IV, nşr. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Beyrut, 1986, I, 30; İbn 'Abd Rabbîhi, *el-'İkdu'l-Ferîd*, IV, 69-70; Ahmed Zeki Safvet, Cemheretu Hutabi'l-'Arab, I, 427-430.

ve belalar çepeçevre bürür, kavrır onu, aşağılığa ve küçüklüğe mahkûm olur, Allah-u Teâlâ rahmetini kalbinden kaldırıncı da akılsızlığa müptela olur. (İşlerinde şaşkınlığa düşer.) Cihada gitmediği için de hak yoldan sapar, zillete düşer, adalet ve insaftan mahrum kalır. (Zalim ona musallat olur ve onun hakkında adalet ve insafa riayet etmez.)”

“Bildiğiniz gibi ben sizi, bu toplulukla gece-gündüz, gizli-aşikâr savaşa çağırdım ve size şöyle dedim: "Onlar, sizle savaşmaya gelmeden, siz onlarla savaşmaya gidin. Allah'a and olsun ki kendi vatanlarında savaşılan bir toplum zillete düşer. Ama sizler (bu önemli işi) birbirinize havale ettiniz, birbirinize yardım etmediniz. Sonunda her yandan üzerinize saldırılıp yağmalandınız, yurdunuzda yenik düştünüz, alt edildiniz.”

“İşte Gamid kavminden biri (Süfyan b. Avf) ordusuyla Enbar şehrine girmiş, (oranın valisi) Hassan b. Hassan-i Bekri’yi öldürmüş, atlılarını o şehrin sınırlarından sürmüş, uzaklaştırmıştır. Ayrıca aldığı habere göre onların bir adamı, Müslüman bir kadın ile zimmi (Müslümanların emanında olan kâfir) bir bayanın evine girmiş, onların halhallerini, bileziklerini, kolyelerini ve küpelerini almış, onlarsa ağlayıp sızlamaktan başka bir şey yapmamışlardır. Düşman (bu savaşta) birçok ganimetle geri dönmüş, onlardan hiçbiri yaralanmamış ve hiçbirinin kanı dökülmemiştir. Eğer Müslüman bir insan bu olayı duyar da üzüntü ve kederinden ölürse asla kınanmaz. Hatta bana göre ölmesi daha iyidir, uygundur.”

“Hayret ki hayret! Vallahi, bu (düşman) toplum batılda birleşirken, sizin hak yolunda ayrılığa düşmeniz kalpleri öldürür ve gam verir insana. Düşman oklarına hedef olurken yüzleriniz çirkin olsun, kalpleriniz gamla dolsun. Mallarınız yağmalanıyor, siz yağmalanmıyor, savaşmıyorsunuz. Allah'a isyan ediliyor, siz razı oluyorsunuz. Sıcak yaz günlerinde onların üstüne yürümenizi emrettiğim zaman “Şu anda hava sıcak, bize biraz mühlet ver de şu sıcak günler geçsin.” dediniz. Kışın üzerlerine yürümenizi emrettiğimde ise, “Bugünler hava çok soğuk, bize biraz mühlet ver de şu soğuklar geçsin.” dediniz. Sizler ki sıcak ve soğuktan (bu kadar özür ve bahanelerle) kaçıyorsunuz; Allah'a yemin olsun ki (savaş meydanlarında) kılıçtan daha çok kaçarsınız.”

“Ey mertlere benzeyen namertler, çocuklar gibi (küçük) akıllar, yeni zıfafa giren kadınlar gibi (her şeyi tozpembe gören) akıllar! Keşke sizi görmeseydim, keşke sizi tanımasaydım. Vallahi sizi tanıyışım pişmanlıkla, gam ve hüznle sonuçlandı. Allah sizi ıslah etsin, kalbimi kanla, göğsümü öfkeyle doldurdunuz, her nefeste bana yudum yudum

gam içirdiniz. Bana isyan ederek, beni yardımsız bırakarak tedbirimi bozdunuz. Sonunda Kureyş de Ali b. Ebi Talib hususunda “O cesur bir adamdır, ama savaş hususunda bilgisi yok.” dedi. Allah babalarını affetsin. Onlardan bir tek kişi var mı ki savaşta benden daha tecrübeli olsun ve benden daha fazla dirençli olsun. Daha yirmi yaşına gelmemiştim ki savaşa hazırlandım. Şu anda altmış yaşımı aştım. Ama itaat edilmeyenin tedbiri bir şey ifade etmez.”⁸⁸⁵

Ali'nin halifeliği döneminde çektiği sıkıntılar bu hutbesinden anlaşılmaktadır. O, bu hutbesinde, emre itaat etmeyen ve gereksiz mazeretler öne süren Kûfe halkına cihadın gerekliliğini anlatmaya çalışmakta ve cihattan geri durmaları nedeniyle nasıl bir akıbetin kendilerini beklediğini çok ağır bir dille ifade etmektedir. Onun, her türlü yola başvurarak cihada davet ettiği Kûfe halkı, cihada tamamen ilgisiz kaldıkları gibi katılmak isteyenleri de caydırmaya çalıştıkları için bu hutbede onlar için ağır ifadeler kullanılmıştır.

Yine bu hutbe, Ali'nin Kûfe halkı ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu tasvir etmesi yönünden de önemli bir örnek teşkil etmektedir. İslam halifesi, ne kadar zor durumda olduğunu, içini dökerek duyduğu elem ve ısrıplarını tasvir etmiştir. Ali, cihada çıkmayarak Allah'a ve onun halifesine isyan eden bir toplumun izzetle yaşayamayacağını, tam aksine perişan düşeceğini açık bir şekilde dile getirmiştir.

Hutbe, cümle ve kelime dizilişi itibarıyla birbirine son derece uygun ve insicamlı bir yapı arz etmektedir. Hutbede kısa cümlelerin yanında yer yer uzun cümlelere de rastlanmaktadır. Maksadın daha iyi bir şekilde ifade edilmesi için yemin, nida, soru, taaccüp gibi inşa cümleleri kullanılmıştır. Hutbede hatip, bazı konularda bizzat kendini sorumlu tutarak muhatabına saygınlık kazandırmayı hedeflemektedir. Ayrıca hutbede mecaz, kinaye ve istiare gibi beyan ve bedi sanatlarını oldukça fazla kullanmıştır.

Edebî şahsiyeti üzerinde ittifak edilen Ali, diğer hutbelerinde olduğu gibi bu hutbesinde de ele aldığı konuları düz nesirle izah etme metodunu benimsemiş, icâz ve itnâb sanatını oldukça mahir bir şekilde kullanmıştır. Gaipten muhataba veya muhataptan gaibe iltifatlar yapmış, zaman zaman da inşa ve ihbar cümlelerini kullanmıştır.

Ali, bu konuşmasına başlamadan önce Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salat etmiştir. Ardından cihat hakkında bir hadisle konuşmasına başlamış, cihadın özelliklerini

⁸⁸⁵ Çelik, 69, 70, 71.

SONUÇ

Arap dili, üzerinde yapılan çalışmaların sonucu zengin bir literatüre sahiptir. Câhiliye döneminde önemli eserlerle zenginleşen bu dil, İslamiyet'in ilk döneminde Müslümanların ilgi odağı olmuş, sistematik bir hale gelmesi için üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu dönem, Ali'nin doğduğu ve yaşadığı yer ve zamana tekabül etmektedir. Edebî hutbe ve şiirlerin ortaya çıktığı Câhiliye döneminde çocukluk dönemini yaşayan Ali, *Kur'ân-ı Kerim*'in nazil olduğu dönemde Peygamber'in (s.a.v.) en yakınında bulunmuştur. Çocukluğundan itibaren, Arapların en fasihi olan Peygamber'in yanında yetişen ve dilin inceliklerini iyice kavrayan önemli dilcilerden biridir.

Ali'nin Arap dili ve belagatinde iyi bir konuma sahip olduğu dilciler tarafından genel kabul görmüştür. Bu alanda yeterince araştırma bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada onun Arap dilinin ortaya çıkışından itibaren katkıları ele alınmıştır. Ali'nin cümleleri sarf, nahiv yönünden bazı değerlendirmelere tabi tutulmuş, sözlerindeki edebî yönler tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ali'den etkilendiği tespit edilen Kûfe ve Basra dilcilerinin Arap dilindeki yeri ve Ali'nin sözlerinden gösterdikleri şahitler, zikredilmiştir.

Tezimizin giriş kısmında da belirttiğimiz üzere bazı müsteşrikler: "Arap dilinin geçmişine dair somut kanıtlar yoktur. Arap dili, gelişmesini Yunanca'ya borçludur. Onlardan tercüme edilen eserlerle Arap dili bilimsel bir hale gelmiştir." demektedirler. Ancak, bu iddiaların İslam literatürüne yabancı araştırmacılar tarafından ileri sürüldüğünü, yaptığımız araştırmalarda ilk dönem Müslümanlarının Câhiliye dönemi şiir ve nesrine ait sözlü ve mazbut bir bilgiye sahip olduklarını tespit ettik. Ali ve etrafında gelişen dil ve edebiyat gelişmeleri bunun en büyük kanıtları içinde yer almaktadır.

Tezimizde, Ali'ye ait kelimeler, cümleler, hutbeler, şiirler, bize onda büyük bir edebiyat birikiminin olduğunu göstermektedir. Hatta Ramazan gecelerinde evinde yaptığı dil ve edebiyat sohbetleri dikkat çekicidir. Çalışmamızda da belirttiğimiz gibi bunlardan biri en büyük Arap şairinin kim olduğu hakkındadır. Ali, bu mecliste bütün Arap şairlerinin zaman ve mekânlarına göre iyi olduklarını söylemiştir.

Ali'nin siyasi ve sosyal olarak büyük kalabalıklar önünde yaptığı konuşmalar dikkatimizi çekmiştir. Bu yaptığı konuşmalarda büyük bir âlim olarak gerçekleri net bir

şekilde dile getirdiğini görmekteyiz. Bu konuşmalarında Peygamber'in (s.a.v.) yolunu takip etmiş, delilsiz konuşmamış, ayete, hadise, tarihi olaylara şehir ve bölge insanların özelliklerine, mevcut durumun tahliline yer vermiştir.

Bazı örneklerden anlaşıldığı üzere Ali'ye bağlı olduğu anlaşılan Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi Arap gramerini oluşturması için teşvik etmiş, nahiv ilmine dair bazı temel kuralları ortaya koymuştur. Bu rivayetler kesinlik arz etmese de önemli dilcilerin eserlerinde kabul edilen bir görüş olarak yer almaktadır. Ali'nin bazı kesimlerce biraz mübalağa yapılarak işlenen bu yönü hakkında aktarılan bazı bilgilerin birbirinin tekrarı olduğu ve yüzeysel kaldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onun Arap dilinin kurallarının ortaya çıkışında, sözlüklerin oluşmasındaki rolünü ortaya koymaya çalıştık. Onun kelimeleri itinayla seçtiği, ustaca kullandığı görülmektedir. Örneğin, bir konu hakkında aynı vezinde sıfatı müşebbehe olan çok sayıda kelimeyi yan yana getirebilmektedir. Aynı vezinde farklı kelimeler kullanması onun olağanüstü kelime bilgisi olduğunu göstermektedir. Nahiv ilminin temellendirilmesi katkıları olduğu gibi belagat alanlarında da yetkinliği ortaya konulmuştur.

Arap dilinin teşekkül etme sürecinde başta Peygamber (s.a.v.) olmak üzere birçok sahabe önemli rol almıştır. İslami dönemde Arap dilinin korunması ve yaygınlaştırılması için ayrı bir özen gösterilmiştir. Bazı dil tartışmaları, yeni Müslüman olanlara dili öğretmek, yazıyı öğretmek ve geliştirmek gibi faaliyetlere öncülük etmiştir. Arapçanın korunması, gramer kurallarını tespit etmek için başlayan çalışmalarda Ali ve Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin ismi öne çıkmaktadır. Mushaf'ın harekelenmesi, önemli bir dil çalışması kabul edilmekle birlikte bundan başka Ali'nin Ebü'l-Esved'e bazı temel kuralları öğrettiği ve ondan bunları geliştirmesini istediği, Ebü'l-Esved'in de bu çalışmaları geliştirerek Ali'ye sunduğu, rivayetlerden anlaşılmaktadır.

Ali'nin söz ve şiirleri sadece bununla kalmayıp, dilcilerin eserlerinde yerini almıştır. Dil ve edebiyat kitaplarında bu konular ele alınırken onun uygulamalarına başvurulmuş ve konular temellendirilmiştir. Basra ve Kûfe dilcilerinin eserlerinde olduğu gibi sonraki dönemde oluşturulan eserlerde de o, delil sayılmıştır. Ali'nin sözleri önemli lügatlerde da sıkça referans olarak gösterilmiştir. Örneğin; *Lisanü'l-Arab* ve *en-Nihâye fî Garîbi'l- Hadîs ve'l-Eser* adlı eserde onun sözleri önemli oranda şahit olarak

gösterilmiştir. Sarf ilmi alanında onun kelimeleri kullanımı ele alınırken, cümlelerine yer verilmiş, mu‘cemlerde yer alan sözlerine dikkat çekilmiştir.

Ali'nin edebî yönü herkes tarafından kabul edilmiştir. Onun sözleri birçok eserde yer aldığı gibi, farklı kültürlere ve dillere kadar ulaşmış, sözlü edebiyat yoluyla da aktarılmıştır. İlk dönemden itibaren dil alanında yetkin sayılan kişilerin eserlerinde ondan bahsedilmekte veya onun etkileri hissedilmektedir. Kendisinden sonraki her dönemde yaşayan bazı dilcilerin eserlerinde onun etkileri görülmektedir. Bu çalışmada onun sözlerindeki güzellik tahlil edilmeye çalışılmıştır. Onun belagatteki yeri herkesçe kabul edilmekle birlikte öne çıkan yönleri de vardır. Örneğin o, Câhiliye döneminde fazla kullanılmayan inşa üsluplarını bolca kullanarak lafız ve manaya yeni bir zenginlik katmıştır. *Kur'ân* ve Peygamber'in üslubunu en iyi kavrayanlardan olmuştur. Peygamber'ini: *إِنَّ بَعْضَ النَّبِيِّانِ سِحْرٌ إِنَّ مِنَ النَّبِيِّانِ لَسِحْرًا* “Bazı sözler sihir gibidir, beyanın bir kısmı büyüleyicidir.” sözlerinin etkisi, diğer halifelerde olduğu gibi Ali de de daha büyük oranda görülmüştür.

Ali hakkında yapılan bu ve benzeri çalışmalar, onun bu alandaki çalışmalarını tanımayı sağlayacağı gibi, Arap dili alanında tarihi seyri ortaya koyacağı için asli kaynaklara ulaşmayı sağlayacaktır. Ona nispet edilen *Nehcü'l-Belâga* adlı eserin sıhhati hakkında geniş bir çalışma yapılabilir. Bu eser hakkında yapılan çok sayıda şerhlerden faydalanılarak Ali'nin sözleri hakkındaki yapılan geniş tahliller dikkate alınarak bir çalışma ortaya konabilir. Bu çalışmada bu konular özetle geçilmiştir. Çalışmamızdaki her bölüm başlığı hakkında geniş araştırmalar yapılabilir.

Hem ilahiyat sahasında hem de Arap dili ve edebiyatında Ali'ye sevgiyle yetinmeyip onun bütün yönleriyle ele alınması gerekmektedir. Zira onun naslara bakışı bugünden biraz farklılık arz etmektedir. Onun dil alanındaki dehası yanında ictihadını da ortaya koymaya ihtiyaç vardır. Çünkü o, dini naslara sımsıkı bağlıdır. Naslardan bağımsız dini bir görüş asla ortaya koymamıştır. Bu konuda “Eğer, akılla olsaydı, mestlerin üstünü değil, altını meshederdim” diyerek nasların önemine vurgu yapmıştır. Diğer taraftan naslardaki illetleri istinbat ederek, farklı yer ve zamana göre pratik hayata aktarabilen bir müctehiddir. Örneğin Peygamber'in “Yaşlılığı değiştirin, Yahudilere benzemeyin” hadisi hakkında yaptığı bir değerlendirmesinde, bu hadiste Yahudilere benzememek, Müslümanların zayıf olduğu dönemlerde yasaklanmıştır, müslümanlar güçlenince artık

bunun bir sakıncasının olmadığını söyleyerek ictihadını ortaya koymuştur. Bundan başka günümüzdeki fıkıh, tefsir, kıraat ve kelim alanındaki birçok görüş ona dayanmaktadır.

Siyasi alanda başarısız görülse de milli şuurun uyanmasında, İslam dünya görüşünün ortaya çıkmasında, yeni dünya düzeninin kurulmasında, Ali'nin düşüncelerinin büyük rolü olduğunu söylememiz mümkündür. O, çalkantılı bir dönemde İslam dünyasını bizzat yanlarına giderek uyarılmış, yanlış gördüğü şeyleri pervasızca eleştirmiştir. Bu da onun düşüncelerinin kendisinden sonra devam etmesinde, bütün Müslümanların İslami şuur kazanmasında etkili olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyasu'l-Enbiya* adlı eserinde Ali'ye nispet ettiği "Hilafette Ebu Bekir başarılı oldu, Ömer başarılı oldu, Osman, kısmen başarılı oldu, niye? Çünkü ben her üçüne de danışmanlık yaptım. İctihatlarda bulundum, somut sorunları, somut cevaplarla çözdüm. Ancak hilafetim döneminde Ali'yi bulamadım, yalnız kaldım." manasındaki sözlerini bize aktarak onun durumunu ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- A'rec, Abdurrahman b. Hüzmüz, *Mevsuatü A'lâmi'l-Ulemâi ve'l-Üdebai'l-Arabi'l-Müslimîn*, Beyrut 2004.
- A'sa, Meymûn b. Kays, *Divân*, Beyrut 1985.
- Abdul'âl Salim Mekrem, *el-Halkatü'l-Mefkûde fî Tarih'in-Nahvi'l-Arabiyye*, Beyrut 1993.
- Abdullah b. Abdurrahman, *el-Fetâvâ fî't-Tevhîd* (Tah.Hamd b. İbrahim el-Harîkî), Riyad 1418.
- Abdurrahman es-Seyyid, *Medresetü'l-Basra en-Nahviyye Neş'etühâ ve Tatavvuruhâ*, Kahire 1968.
- Abdurrezzak b. Ferrac es-Sâidî, *Mecelletü Câmiati'l-İslamiyye*, Medine 1417.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef* (Tah.A'zami), Mektebetu'l-İslami, Beyrut 1403.
- Abdürrezzak b. Ya'mer, *el-Câmî* (Tah. Habiburrahman el-Azamî), Beyrut 1403.
- Aclûnî, İsmail b. Muammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Kahire 1351.
- Acurrî, İbn Hüseyin, *Kitâbü'ş-Şerîa*, Riyad 1999.
- Ahmed Emîn, *Duhâ'l-İslâm*, Muessesetü Hindâvî, Kahire 2012.
- _____ *Muhâdarâtü'l-Üstaz Littman*, Zahru'l-İslam, Beyrut 1916.
- Ahmed Hasan Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Kahire 1939.
- Ahmed Muhammed Taha, *Fıkhu'l-İmâmi'l-Alî b. Ebî Tâlib* (I-II), Bağdad 2013.
- Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (I-X), İstanbul 1928.
- Ahmed Zekî Safvet, *Tercümetü'l-İmâm Alî b. Ebî Tâlib*, Mısır 1933.
- Akçakoca, Yusuf, *Arap Dili Söz Diziminin Anlambilim Boyutu*, Kimlik Yayınları, Kayseri 2019, 280.

Akkad, Abbas Mahmud, *Abkariyyetü'l-İmam Ali (I-II)*, Kahire 1967.

_____, *el-Luğatu'ş-Şâ'ire*, Muessesetü Hindâvî, Kahire 2012.

_____, *Mecmû'a Abkariyyetü'l-İslâmiyye (I-II)*, Beyrut 1971.

Ali Ahmed İmran, *Üslubu İmam Ali fî Hutebi'l-Harbiyye*, el-Mektebü'l-Mutehassasa biemiri Ali b. Ebî Tâlib, 2011.

Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvân*, Şarih: Naim Zerzur, Beyrut 1985.

Ali Cârîm, Mustafa Emîn, *El-Belagatü'l-Vazıha el-Beyân Meânî Bedî'*, Daru'l-Mearif, Kâhire 1119.

Alî Cündî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, Dâru't-Türâs, Kâhire 1991.

Ali Cündî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Muhammed Yusuf Mahcub, *Sec'u'l-Hamâm fî Hikemi'l-İmâm*, Kahire 1967.

Altıkulaç, Tayyar, *Hiz. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerîf (San'â Nüshası)*, İstanbul 2011.

Amidî, [Ebu'l Fetih Abdulvahid](#), *Gureru'l-Hikem ve Dürerü'l-Kelim*, Beyrut 1992.

Antere b. Şeddâd, *Dîvan*, Şerh Hamdu Tammâs, Beyrut 2004.

Arslan, Şükrü, "Meâni'l-Kur'ân", *DİA*, XXVIII, İstanbul, 2003.

Askalanî, Ahmed b. Ali b. İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1995.

_____, *Ta'lîku't-Tağlık alâ Sahîhi'l-Buhârî* (Tah.Saîd Abdurrahman Musa), Beyrut 1985.

Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullâh, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn* (Tah.Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim) Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire 1952.

Aslan, Kıyasettin, Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]*, Aralık 2016.

Asmaî, Sicistânî, İbni's-Sikkît, *El-Ezdâd*, Beyrut 1912.

Avad b. Hamd el-Kûzî, *El-Mustalahu'n-Nahvî*, Riyad 1981.

Aynî, Bedreddin, *Umdetü'l-Kârî*, Beyrut 2005.

- Ayverdi, İlhan. Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2016.
- Babeti, Azize Fevval, *Mevsûatü A'lâmü'l-Üdebâi'l-Arabi ve'l-Müslimîn*, Tunus 2007.
- Bâcürri, İmâm İbrahim b. Muhammed b. Ahmed, *Hâşiyetü alâ'r-Risâleti's-Semerkandî* (Tah.İlyas Kaplan), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- Bağdâdî, Hatib, *el-Câmi' li ahlâkî'r-Râvî* (I-II), Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Bağdâdî, İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn*, Beyrût 1945.
- Bakır, Sami, *Ebû Alî el-Fârisî'de Dilbilimsel Tenkit*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gaziantep Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2019.
- Begavî, Ebû Muhammed, *Meâlimü't-Tenzîl*, IV, Riyad 1411.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf* (Tah.Süheyl Zekâr), Beyrut, 1996.
- Berkûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*, (I-IV), Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1979.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ashâbi's-Şerî'a*, (I-V), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Biçer, Ramazan, Kerremallahu Vecheh, *DİA*, XXV, İstanbul 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973.
- Buhâri, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh, *el-Edebü'l-Mufred*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye (Tah. Muhammed Fuad Abdalbaki), Beyrût 1989. _____, *es-Sahîh*, Çağrı yayınları, İstanbul 1983.
- Buhterî, *Dîvan* (Tah.Hasan Kamil es-Sîyrafî), Daru'l-Maarif, Kahire 1983.
- Bûtî, Ramazan Muhammed Said, *Fıkhu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dımaşk 1991.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire 1998.
- Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* (I-IV), (4. Baskı), (Çev.: Abdulhâlim en-Necâr), Dâru'l-Meârif, Kahire 1983.
- Cebûrî, Ahmed Hamd Muhsin, *Mevsû'atü Esâlîbi'l-İcâz fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- Cemâleddin Ebu Abdullâh, *Şerhu'l-Kâfiyetü's-Şâfiye*, Mekke 2010.

Cevâd Muğniyye, *Fî Zilâl Nehci'l-Belâga* (I-IV), Beyrut 1972-1973.

Corci Zeydan, *Târîhu'l-Lügati'l-Arabiyye*, Matba'atü'l-Hilâl, Mısır 1907.

Cürcanî, Abdu'l-Kâhir, *Esrâru'l-Belâga fî ilmi'l-Beyân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrut.

Cürcânî, Abdül-Kâhir, *Delâilü'l-İ'câz* (Tah.Muhammed Tanci), Beyrut 1995.

Cürcânî, Alî b. Muhammed, *et-Ta'rîfât* (Tah. İbrâhîm el-Ebyârî), Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, ty.

Çetin, Abdurrahman, "Lahn", *DİA*, XXVII, İstanbul 2003.

_____, "Arap", *DİA*, III, İstanbul 1991.

_____, "Arap", *DİA*, III, İstanbul 1991.

_____, "Belagat", *DİA*, V, İstanbul 1992.

Çetin, M. Nihat, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III, 296.

Dancı, Abdulfettah Fethi, *Ebü'l-Esved ed-Düelî ve Neş'etü'n-Nahv*, Vekaletü'l-Matbuat, 1974.

Demir, İsmail, *Büyük Arap Dil Bilgini Ebû Sa'id es-Sîyrafi*, İstanbul 2009.

Demir, Ramazan, "İbn Hazm'a Göre Dilin Menşei ve İlk Dil Problemi", *Usûl Dergisi*, 2008/2, X, İstanbul 2008.

Demirayak, Kenan – Çöğenli, Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1995.

_____, "Kasîdetü'l-Bürde", *DİA*, XXIV, 2001 İstanbul.

_____, *Arap Edebiyatı Tarihi Emeviler Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2013.

_____, *Arap Edebiyatı Tarihi Sadrulislâm Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2013.

Demirayak, Kenan; Savran, Ahmet, *Arap Dili Edebiyat Tarihi Cahiliye Dönemi*, *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları*, Erzurum 1993, 35.

Demircan, Adnan, *Hiz. Ali Nehcü'l-Belâga*, Beyan yayınları, İstanbul 2011.

Divân-ı Ali b. Ebî Tâlib, Takdim: Macide Hamûd, Dımaşk 2003

Durmuş, İsmail “İbn Mukaffa”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000.

_____; Durmuş, İsmail “İktibas”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000.

Durmuş, İsmail, “Müberred”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006.

_____, “Sa’leb”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009.

_____, “Üslub”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012.

_____, Sec‘, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI.

_____, Üslup, *DİA*, IVII, İstanbul 2012.

Ebu Davud, *Sünen* (I-VI) Daru’r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.

Ebû Heffân El-Mahzûmî, Alî b. Hamza et-Temîmi, *Dîvân-ı Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib*, Daru’l-Mektebetü’l-Hilâl, 2000.

Ebû Tâlib, *Divân* (Tah. Muhammed Hasan Alyasîn), Beyrut 2010.

Ebu Ubeyd, *Garîbü’l-Hadîs* (I-VI), el-Metâbi el-Emîriyye, 1984.

Ebû Yusuf Ya’kub b. İshak, “İbn Sikkît”, *Mevsûatü a’lami’l-Ülemâ ve’l-Üdebâi’l-Arabi ve’l-Müslimîn*, Tunus 2007.

Ebu’l-Fazl İyaz b. Musa, *eş-Şifa bita’rîfi Hukûki’l-Mustafa*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1988.

el-Bedvî, Selmâ Ahmed, *el-Elfâz el-Mütezádde fi’Kur’âni’l-Kerim*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmîatü’l-Hartûm Kısmu’l-Lügati’l-Arabiyye, Sudan 2010.

el-Bûtî, Ramazan Muhammed Said, *Fıkhu’s-Sîreti’n-Nebeviyye*, Dımaşk 1991.

el-Enbârî, *İzâhu’l-Vakfi ve’l-ibtidâ fi Kitabi’llâhi azze ve celle* (I-II) (Tah. Muhammed Muhyiddin Abdurrahman Ramazan) Mecmau’l-Lugati’l-Arabiyye, Dımaşk 1971.

el-Hemedânî, Ebu’l-Alâ Attâr, *Et-Temhîd fi Ma’rifeti’t-Tecvîd* (Tah. Cemaleddin, Fethi Seyyid), Mısır 2005.

el-Kuzâî, Kâdı Ebu Abdullah, *Düsturu meâlimi’l-Hikem ve me’sûru mekârimi’s-Sîyem min kelâmi Emîri’l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib* (Tah. Berekât Yusuf Hebbud), Beyrut 1997.

Elmalı, Hüseyin, “İbnü’ş-Şecerî”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI.

Emîr Mahmûd Envâr Nâsır Hüseyinî, “Te’sîru’l-İslâm alâ edebi’r-Resâ”, *et-Türâsü’l-Edebî*, Tahran 1389, yıl, 2, sayı (7, 23).

Enbârî, Ebû Bekir, *el-Ezdâd fî Kelâmi’l-Arab* (Tah. İzzet Hasan, Daru’t-Talâs, 1996).

Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. El-Kâsım b. Beşşâr, *Îzâhu’l-vakf ve’l-İbtidâ fî Kitâbillâhi* (Tah. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan, Dımaşk 1971).

Enbârî, Kemâleddîn, *el-İnsâf fî Mesâili’l-Hilâf beyne’n-Nahviyyîn*, Mektebetü’l-Asriyye, 2003.

Enbârî, Kemaleddin, *Kitâbü’l-Dâ’î ile’l-İslâm*, 1. Baskı, Beyrut 1988.

_____, *Nüzhetü’l-Elibbâ* (Tah. İbrahim es-Sâmura, Ürdün 1975).

_____, *Nüzhetü’l-Elibbâ fî Tabakâti’l-Üdebâ* (Tah. İbrahim es-Samrâî, Ürdün 1985).

Enis, Makdisî, *Tatavvuru’l-Esâlîbü’n-Nesriyye fî’n-Nesri’l-Arabî*, Daru’l-İlmi li’l-melâyîn, 1989.

Ergin, Ali Şakir, “Abdulhamid el-Kâtib”, *DİA*, İstanbul 1988.

Ergin, Mehmet Cevat, “Arap Nahvinin Doğuşu”, *DÜİFD*, VII, Sayı II, Diyarbakır 2005.

Ertem, Rekin, “Elifba”, *DİA*, XI, İstanbul 1995.

es-Sa’dâvî, Abdulkerim Hüseyin, *Garîbü Nehci’l-Belâga*, İran 2008.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Bugyetü’l-Vu’ât*, Mısır, 1965.

Esterâbâdî, Radî, *Şerhu’r-Radi alâ Kafiyeti İbn Hâcib*, Hicr, 1993.

Eşmûnî, *Şerhü’l-Eşmûnî alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, Beyrut 1955.

Eş-Şeybânî, Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (I-L), Müessesetü’r-Risâle 2009.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü’l-Luga* (I-XV) (Tah. Muhammed Abdüsselâm), Mısır 1967.

Fahrüddîn b. Muhammed b. Ali en-Nesefî, *Mecmeu’l-Bahreyn*, 3. Baskı, Tahran 1995.

Ferrâ, Yahya b. Ziyâd, *Meâni’l-Kur’ân* (Tah. Ahmed Yusuf en-Necâti, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdu’l-Fettâh İsmail eş-Şiblî), Darul-Mısriyye, Mısır ty.

Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-Târîh* (I-III) (Tah. Ekrem Ziya el-Umrî), Beyrut 1981.

Fıġlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, İstanbul 1989.

Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, (Tah. Muhammed Naim el-Arkasûsî), Beyrut 2005.

Gazzî, İdam, *Akvalü 'l-İmami 'l-Ali*, Müessesetü Ulûmi Nehci 'l-Belâga, Kerbelâ 2016.

Güceyüz, İsa, Belagat ve Edebî Tenkit Terimlerinin Teşekkülü Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi I, *HÜİFD*, Haziran 2020, 19/1.

Güleç, İsmail, “İslam’da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13, 1-22, İstanbul 2014.

Gümüş, Sadreddin, “Radî el-Esterâbâdî”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007.

Güney, Fikri, Ebu'l-‘Abbas Sa‘leb, *Hayatı, Eserleri ve Arap Dilindeki Yeri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011.

Güven, Şahin, Kur‘ân’ın anlaşılmasında çok anlamlılık sorunu, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2004.

Hacı Halife, *Keşfü 'z-Zünûn an Esâmi 'l-Kütübi ve 'l-Fünûn (I-VII)*, Daru'l-İhya, Beyrut, ty.

Hacımüftüoġlu, Nasrullah “Belagat İlminin Gelişmesine Müessir olan Kaynaklar”, *AÜİFD*, 1993.

_____, Hacımüftüoġlu, Nasrullah, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *DİA*, İstanbul 1988.

Hâdî Sa‘dun el-Arizî; Hennâ Mahmud İsmail, *Belagatu 'l-Hazf fî Hikemi 'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, Irak ty.

Hakîmî, Muhammed Rıza, “İbn Sikkît”, *Târîhu 'l-Ulemâ Abra 'l-Usûri 'l-Muhtelifi*, Müessesetü'l a'lemî, Beyrut 2017.

Halavî, Mahmud, *el-Hayatü 'l-Edebiyye fî Asri Sadri 'l-İslâm*, Beyrut 1973.

Halebî, Ebu't-Tayyib Abdulvâhid b. Alî el-Lügavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1955.

Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbu 'l-Ayn* (Tah. Mehdî Mahzûmî, İbrahim Sâmirâî) (I-VIII), Beyrut 1988.

_____, *Kitâbü 'l-Ayn* (Tah. Abdülhamid Hindâvî) (I-IV), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Halil İbn Merdüm bek, *İbn Mukaffa* , Şam 1930.

Hamlâvî, Ahmed, *Şeze'l-'Arf fi fenni's-Sarf*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.

Hannâ El-Fâhûri, *El-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut 2005.

Harranî, el-Hasan b. Ali, *Tuhefu'l-Ukûl*, Beyrut 2002.

Hasan Avn, *el-Luga ve'n-Nahv*, Gazze 1952.

Hasan eş-Şeyh, *Melamihu'l-Fikri'l-İdârî inde Fikri İmâm-i Alî*, Darulmüessese Risâlan, Dımaşk 2010.

Hatice Abdurrezzâk el-Hadîsî, *Ebniyetü's-Sarf fi Kitâbi Sibeveyhi*, Mektebet'n-Nahza, Bağdad 1965.

_____, Hatice Abdurrezzak, *Ebniyeti's-Sarf fi'l-Kitâbi Sibeveyhi*, Bağdat 1965

Hattâbî, *Garîbü'l-Hadîs (I-III)*, Camiatü Ümmü'l-Kura, 1982.

Hazini, Ebü'l-Feth Abdurrahman, *Mizânü'l-Hikme*, Kahire 2005.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebubekir, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1994.

History of Arabic Language Teaching for Arabic Language Teaching Professionals in the 21st Century, ed. Kassem M. Wahba vd. (Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2006.

Hişâm, en-Nuhhâs, *Mu'cemu Fisâhi'l-Âmmiyye*, Lübnan 1997.

Hulvânî, Muhammed, *el-Mufasssal fi Târîhi'n-Nahvi'l-Arab*, Beyrut 1979.

Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (Çeviren: Rahmi Er-Azmi Yüksel), Vadi Yayınları, Ankara 2012.

İbn Abd Rabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, (I-IX) (Tah. Abdulmuhit et-Terhînî), Darul-Kütübi'l-İlmî, Beyrut 1983.

İbn Abdilberr, *Cami'u Beyani'l-İlmi ve Fazlihi (I-II)*, Daru İbn Cevzi, 1994.

_____, İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Muhammed, *el-İstîâb fi Ma'rifeti Ashâb* (Tah. Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut 1992.

İbn Asâkir, *Tarîhu Medîneti Dımaşk*, Darul Fikr, 1996.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis* (Tah. Muhammed Ali en-Neccâr), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî (I-IV), Beyrut 1952.

İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed, *Cemheratü'l-Lüga*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekir, *el-Mesâhif* (Tah. Muhammed b. Abduh), Kahire 2002.

İbn Ebî Şeybe, Hafız Ebû Bekr, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Hindistan 1403.

İbn Esîr, el-Mübârek b. İbn Cevzî, *en-Nihaye fi Garîbi'l- Hadîsi ve'l-Eser* (Tah. Ali b. Hasan el-Halebî), Dâru İbn Cevzî, 1421.

İbn Esîr, İzzeddin Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru İbn Hazm, 2012.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fi fikhi'l-luga ve Süneni'l-Arab fi kelâmihâ*, el-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire 1910.

İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Daru'l-Fikr, 1979.

İbn Hacer, *et-Telhîsu'l-Habîr*, Müessetü Kurtuba, 1995.

İbn Hacib Celâleddin, *El-Kâfiye fi İlmi'n-Nahv* (Tah. Salih Abdulazîm), Mektebetü'l-Adâb, Kahire 2010.

İbn Hallikân, Ebû Abbâs Şemseddîn, *Vefeyâtü'l A'yân fi Ebnâi Ebnâi'z Zemân* (Tah. İhsan Abbâs), Dâru's-Sâdır, Beyrut 1969.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed b. Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Fikr t.y.

_____, İbn Hişâm, *Tehzîbi Sîret*, Kahire 2002.

İbn Hişâm, en-Nahvî, *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârib* (Tah. Muhammed Muhyiddin), Matbatü'l-Medenî, Kahire, ty.

_____, *Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Senâ*, Beyrut 1997.

İbn İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 2004.

İbn Kâsım el-Murâdî, *Tavzihu'l-Makâsidi ve'l-Mesâliki bi Şerhi Elfiyeti İbn Mâlik* (I-VI) (Tah. Abdurrahman Ali Süleyman), Dâru'l-Fikri'l-Ârabî, Kahire 2001.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ 'Îmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-IX), Mısır 1952.

İbn Kuta' es-Sakalî, *Ebniyetü'l-Emsâl ve'l-Efâl ve'l-Masâdir* (Tah. Ahmed Muhammed Abdud-Dâim), Kâhire 1999.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim Ed-Deyneveri, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Beyrut 2009.

_____, İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ* (Tah. Hasan Temîm), Dâru'l-'ulûm, Beyrut 1987.

İbn Malik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn, *Şerhu't-Teshîl* (Tah. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn), I. Baskı, III Hicr li't-Tibâ'ah, Kahire 1990.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab* (I-XV) (3. baskı.), Dâru's-Sadr, Beyrut 1414.

İbn Mu'tez, Abdullah, *el-Bedî fî'l-Bedî*, Daru'l-Ceyl, 1990.

İbn Mukaffa', *Edebü's-Sağîr ve'l-Edebi'l-Kebîr*, Beyrut 1977.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, *Kitâbü's-seb' fî'l-Kırâât* (Tah. Şevkî Dayf), Dâru'l-Meârif, Kahire 1119.

İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist fî Ahbâri 'Ulemâil-Musannifîn Mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîn ve Esmâi Kutubihim* (Tah. İbrahim Ramazan), Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1997.

İbn Sa'd, ez-Zührî, Muhammed, et-Tabakâtü'l-Kübrâ (Tah: Ali Muhammed Ömer) (I-XI), Mektebetü'l-Hancî, 2001,

İbn Saatî Ahmed b. Ali, *Mecmeu'l-Bahreyn ve mülteka'n-nîrayn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005

İbn Serrâc, el-Usul fî'n-Nahv, Beyrut 1996.

İbn Seyyide, Ebu'l-Hasan, *el-Muhassis* (Tah. Halil İbrahim), Beyrut 1996.

İbn Sikkât, *İslâhu'l-Mantuk* (Tah. Muhammed Mür'ib), Daru'd-Türâsi ihyâi'l-Arabî, 2002.

İbni Ebî Şeybe, *Musannef*, 4094, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İbni Ebî'l-Hadîd, *Şerhü Nehci'l-Belâga* (I-XX), Tahran 1886, VIII.

İbnu'l-Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemâluddîn Ali b. Yûsuf b. İbâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhu'r Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât* (I-IV) (Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986.

İbnu'ş-Şecerî, Hibetüllâh, *Emâlî*, Mektebetü't-Tancî, 1992.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Garîbü'l-Hadîs*, Tahric: Emin Kal'acî, Beyrut 2005.

İbnü'l-Enbârî, *Nüzhëtü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ* (Tah. İbrahim es-Samrâî), Mektebetü'l-Menar, 1985.

İbnü'l-Mukaffa', Ebu Muhammed Abdullah, *Edebü's-Sagîr ve Edebü'l-Kebîr*, Beyrut 2009.

İbnü's-Serrâc, Ebu Bekr Muhammed b. Seri b. Sehl El-Bağdadi, *el-Usûl fi'n-Nahv* (Tah. Abdulhüseyn el-Fetelî), IV. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1999.

İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan Zeyyat, Hamid Abdülkadir, Muhammed Ali Neccar *Mu'cemü'l-Vasît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2004.

_____, Evvelu Men Vadaa'n-Nahv, *Mecelletü Külliyyetü'l- Adâb*, İskenderiyye, M.10. asır.

İbrahim Şemseddin, *Kıyasu'l-Arab*, Beyrut 2002.

İmâd Tâlib Mûsâ, *Akvâlu imam et-Türâsü'l-Edebî ve'n-Nahvî*, Irak 2016.

İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut, ty.

İşbilî, Ebü'l-Hasen Ali b. Mü'min, *el-Mümti' fi't-Tasrîf*, nşr. Fahreddin Kabâve, III, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1996.

Kahtânî, Said b. Ali, *el-Hikmetü Fi'd-Da'veti ilellah*, Riyad 2004.

Kandemir, M. Yaşar, "Ali", *DİA*, II, İstanbul 1989.

- Kandemir, M. Yaşar, “Ali”, *DİA*, II, İstanbul 1989.
- _____, Kandemir, M. Yaşar, “Lahn”, *DİA*, XVII, Ankara 2003.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, “İslâhu’l-Mantık”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999.
- _____, “İbnü’n-Nedîm”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- _____, “Şair”, *DİA*, XIX, İstanbul 2010.
- _____, İbn Sikkît, *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- Kârî, Alî b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü’l-Mefâtih Şerhu Mişkâti’l-Mesâbih*, Beyrut, 2005.
- Kasım Muhtarî, Mutahhare Ferecî, Cemâliyetü’t-Temyîzi’l-Muhavvel istinâden ile’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Nehci’l-Belâga, *Mecelletü’l-Lugati’l-Arabiyye ve Âdâbihâ İlmiyye Muhkeme*, Irak 2012.
- Kavzî, Avz Ahmed, *El-Mustalahu’n-Nahvî Neş’etühü ve Tatavvuruh*, İmâdetü Şuuni’l-Mektebe, Riyad 1971.
- Kaya, Mustafa, *Arapça Cümle Yapıları Arasındaki Farklar*, Mektep Yayınları, İstanbul 2017.
- Kaya, Mustafa, *Modern Arap Dilbilim Çalışmaları, Ekev Akademi Dergisi*, 12, 36, 2006, 340, 341.
- Kayapınar, Mustafa, *Belagatte Talebî İnşa*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- Kaysî, Ahmed Menaf Hasan, “Eserü İmâm-i Ali b. Ebî Tâlib fi’t-Tefsîr”, *Mecelletü Külliyyeti’t-Terbiyyeti li’l-Benât*, Tikrit Üniversitesi/ Terbiye Fakültesi/ Ulûmu’l-Kur’ân Kısmı, 21(4) 2010.
- Kazvînî, Ahmed b. Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhî’l-Luğati’l-Arabiyyeti ve Mesâlihâ ve Süneni’l-Arabi fi Kelâmiha*, (naşir Muhammed Ali Beydûn), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Kazvînî, Celâleddin Muhammed b. Abdurrahman, *Telhis fi Ulûmi’l-Belâgah*, Şerh: Berkûnî, Abdurrahman, Daru’l-Fikri’l-Arabî, 1904.
- Kılıç, Hulusi “Kemâleddin Enbârî”, *DİA*, II, İstanbul 1995.

Kılıç, Hulusi, “el-İnsâf”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000.

_____, “es-Sâhibî”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008.

_____, “İbn Manzûr”, *DİA*, XX, İstanbul 1999.

_____, “Lisânu'l-‘Arab”, *DİA*, XXVII, İstanbul 2003.

Kırgız, Mustafa, “Araplarda İlk Belagat Kıvılcımları”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2016.

Kısıklı, Zafer, Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi, *dinî Araştırmalar*, Mayıs Ağustos, IX, 25, Ankara, 2006, 265-280

Kızılkaya, Yakup, *Arap Dilinde Emsâl ve Kur'ân Meselleri Bağlamında Kâmin Mesel*, (2. Baskı) İlahiyat, Ankara 2017

Komisyon (Karaman, Hayrettin; Özek, Ali; Dönmez, İbrahim Kâfi; Çağrııcı, Mustafa; Gümüş, Sadrettin; Turgut, Ali), *Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meali*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, Beyrut 2008.

Komisyon, *Hadislerle İslam*, DİB (I-VI), Ankara 2013.

Komisyon, *Kur'ân Yolu Tefsiri* (I-V), DİB, Ankara 2003, IV, 179, 180; Taberî, *Câmi 'ul-Beyân 'an Te'vîli Âyâti'l-Kur'ân* (Tah. Abdullah b. Abdu'l-muhsin et-Turkî), Merkezi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, Kahire 2001.

Korkmaz, Seyfullah, *Türkçe ve Arapça'da Telaffuzları Aynı, Anlamları Farklılaşmış Bazı Sözcükler Üzerine bir Araştırma*, Türkiye, 1192.

Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm* (Tah. Ali Muhammed), Nehda, Mısır ty.

Kurtûbî, Ebû Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'r-Rüşd, 1997.

Kutrub, Ebû Ali Muhammed b. Müstenir, *Kitâbu'l-Fark* (Tah. Halîl İbrahim Atiyye, Kahire), Mektebetü's Sakafeti'd-Diniyye, 1987.

Kuzâî, Kadı Abdullah Muhammed b. Selâme, *Düstûru'l-Hikem ve Me'sûru Mekârimiş-Şîm* (Tah. Berekât Yusuf Hebbud), Dâru'l-Erkâm, Beyrut 1997.

Mahzûmî, Ebû Heffân; Temîmi, Alî b. Hamza *Dîvân-ı Ebî Tâlib b. Abdulmuttalib*, Daru'l-Mektebetü'l-Hilâl, 2000.

Mâlik b. Enes, Muvattâ, Daru ihyâu't-Türâs, 1985.

Maverdî, Ebü'l-Hasan, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Şerh: Muhammed Kerim Racih, (4. Baskı) Dâru'l-İkra, Beyrut 1985.

Medînî, Ebû Musâ, *Mecmeu'l-Mugîs fi Garîbi'l-Kur'âni ve'l-Hadis*, Câmiatü Ümmü'l-Kura, 1986.

Mekrem, *Şevâhidi Sîbeveyhi Minel Muallakat*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987.

Merzubânî, Ebû Ubeydullah, *Nûru'l-Kabs*, İhtisar: Ebu'l-Mehâsin, Daru'n-Neşr, 1964.

Mesut, Muhtar, Hüseyin, Safiye, *el-Üslûbiyye Mefâhîm Nazariyye ve Dirasaat Tatbikiyye*, Merkezi'l-Kitabi'l-Akademi, Merkezi'l-Kitabi'l-Akademi, t.y.

Mevsîlî, Ebû Ya'lâ, *Müsned* (I-XVI), Dâru'l-Memûn li't-Türâs, 1989.

Mirzâ Habîbullah el-Hâşimî, *Minhâcü'l-Berâe fi Şerhi Nehci'l-Belâga*, Beyrut 2003,

Mohammed Ali Shareef, Hazreti Ali Divanı Hakkında Yapılan Arapça Çalışmalar, *Journal Of Research In Turkic Languages*,214, Kirkuk University, Iraq, 2020.

Muhammed Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, (I-IV), Beyrut 1992.

Muhammed b. Sellâm el-Cumâhî, *Tabakâtü Fuhuli's-Şuara* (Tah. Mahmud Muhammed Şakir), Cidde ty.

Muhammed el-Muhtar Veledu Ebbah, *Tarihu'n-Nahvi'l-Arabî fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib*, Beyrut 2001.

Muhammed Emin Necef, *Ulemâ fi Ridvânillâh*, Kum 1430.

Muhammed Mev'ud, *el-Mevsû'atül'Arabiyye*, Şam 2004.

Muhammed Tahir el-Hindî, *Bihâru'l-Envâr*, Kahire 1993.

Muhittin Uysal, *Hz. Peygamber'in Dil Yönü ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belagat*, Marife, 6, s.2, güz 2006.

Muhtar, Cemal, "Antere"; "Antere Kıssası", *DİA*, III, İstanbul 1991.

Mustâvî, Abdurrahman, *Divân-ı Ali b. Ebî Tâlib*, Dârul Ma‘rife, Beyrut 2005.

Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab* (I-IV) (Tah. Muhammed Abdulhâlik Udayma), İhyâu Turâsi'l-İslâmî, Kahire 1994.

Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab* (Tah. Muhammed Abdulhâlik), Kahire 1994.

_____, Müberred, Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, (I-IV), nşr. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Beyrut 1986.

Münir Muhammed Gazban, *et-Tehâlüf es-Siyâsi fi'l-İslâm*, Ürdün 1982.

Nasîhatü'l-Muhtedîn, *et-Tenâsu'l-Kur'ânî fi Nehci'l-Belâga li Ali b. Ebî Talib*, (Yayımlanmamış Arapça Yüksek Lisans Tezi) Mevlana Malik İbrahim Üniversitesi/Ulûmu'l-İnsâniye Fakültesi/ Lugatü'l-Arabiyye ve Âdâbihâ Kısmı, Malang Endenozya 2017.

Nasr el-Hüveynî, *el-Metâli' en-Nasriyye* (Tah. Taha Abdulmaksud), Kâhire 2005.

Neysâbûrî, İmâm Ebû Abdullah, (Zehebî'nin *Telhisi'nin Zeyli* 'nde) *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* (I-V), Dâru'l-Fikr, 1980.

Nüveyrî Şihâbeddin Ahmed, *Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb* (I-XXXIII) (Tah. İmâd Ali Hamza), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (I-VI), I, (4. Baskı), Dâru'l-'ilmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1981.

Özaydın, Abdulkerim, “İbn Hallikân”, *DİA*, XX, İstanbul 1999.

Özbalıkçı, Mehmet Reşid, “Ebü't-Tayyib el-Lugavî”, *DİA*, X, İstanbul 1996.

_____, “Sîbeveyhi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009.

Özsoy, Seyhan, *Sekûni'nin Lahnü'l-Amme ve'l-Hâsse Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Öztürk, Mehmet, Hz. Ali Dönemi Siyasî ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 2014.

Rabdâvî, Mahmûd, *el-Mevsû'a el Arabiyye*, XIX, Şam 2007.

- Râfî'î, Mustafa Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab* (I-III), Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1974.
- Ramazan Abdu't-Tevvâb, *Füsûlun fî fikhi'l-Luga* (6. baskı), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1999.
- Ramazan Abdulhadi, *Ravâiu'l-Beyân fî Hutebi'l-Îmâm*, Dâru'l-ihya-i't-Türâsî'l-Arabî, 2002.
- Reynold, A. Nicholson, *İslâm Öncesi Arap Şiirinde Dinin Etkileri*, çev. İbrahim Yılmaz, Cambrid 1969, 135-140.
- Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Sahifetü Ali b. Ebî Tâlib*, Darusselam, Kahire 2005
- Rifâ'iyye, Hüseyin Abbas, *Zâhîratü'Şüzûz fi's-Sarfi'l-Arabî*, Dâru Cerîr, 2006.
- Roks b. Zâid, *el-Îmâmu'l-Alî Esedü'l-İslâmi ve Kuddisühü* (3. baskı), Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1979.
- Sa'leb, *el-Fasîh*, Kahire 1949.
- Saffâr, İbtisam Merhun, Eseru'l-Kur'ân fî'l-Edebi'l-Arabî fî'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî*, Cuheyne li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2005
- Sâhibî, *Mekâyisü'l-Lüga*, II, 135 خسف md.
- Saîd Afgânî, *min Târîhi'n-Nahv ve Usûluhu*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.I,
- Said Akab Abdulalî, *Merviyâtü'l-Îmâmi'l-Alî fî Lisâni'l-Arab*, Müessesetü Ulumi Nehcü'l-Belâga, Irak 2017.
- Saîd b. Mansûr, *Sünen* (I-VIII) (Tah. Said b. Abdullah Abdulaziz Al Humejd), Bombay 1982.
- Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed, *Tarîhu Hulefâi'r-Raşidîn (Esmâ Metâlib fî Sîreti Ali b. Ebî Tâlib)*, el-Îmârât 2003.
- Sancak, Yusuf, "Hz. Peygamber'in Edebî Çevresi ve Bu Çevreyle Münasebetleri," *Ekev Akademi Dergisi*, I, 1998.
- Saussure, Ferdinand de, (1998), *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Prof. Dr. Berke Vardar, İstanbul, Multilingual Yayınları.

- Seyyid Abd'uz-Zehra Hüseyini, *Masâdiru Nehci'l-Belâga*, I, Beyrut 1985.
- Seyyid Radî, *Nehcü'l-Belâga* (çev: Kadri Çelik), (3.baskı) İstanbul, 2013.
- Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, el-İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi (IMSIU), Riyad, 1988, VIII.
- Sıbt İbn Cevzî, Yusuf b. Kuzuoğlu, *Tezkiratü'l-Havâs*, Beyrut ty.
- Sîbeveyhi, 'Ömer b. 'Osmân b. Kanber, *el-Kitâb* (Tah. Abdusselâm Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1988.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebu'l-Hasan, Ebu'l-Hüseyin), 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb* (I-V), (Mukaddime), (3. bs.), (Tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1988.
- Sîrâfî, Ebû Saîd, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn* (Tah.: Muhammed İbrahim Bennâ, Kahire 1985.
- Sîrâfî, Ebû Said, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, (Tah. Ahmed Hasan ve Ali Seyyid Ali), (I, II) Beyrut 1971.
- Sönmez, Nesim, *Câhiliye Döneminde ve Sadrulislâm Döneminde Hitabet*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2013.
- Stanley N. Katz, *The Oxford International Encyclopedia of Legal History*, 2009, New York.
- Sûlî, Ebu Bekir, *Edebü'l-Küttâb*, Bağdâd 1341.
- Suyûtî, Abdurrahman, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1985.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahmân, *Buğyetü'l-Vu'ât fî tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm) (I-III), Daru'l-Fikr 1979.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *el-İktirâh fî 'İlmi Usûli'n-Nahv* (Tah. Mahmûd Süleyman Yâkût), Daru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, Kahire 1976.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *Târîhu'l-Hulefâ*, Beyrut 1997.
- _____, *el-Câmi'us-Sağîr* (I-XXI), Daru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- _____, *el-Muzhir*, Şerh: Muhammed Ahmed, Muhammed Ebu'l-fazl İbrahim, Ali

Muhamed Becâvî, *Dâru't-Turâs*, Kahire 2008.

_____, *Hem 'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem 'ul Cevâmi'*, Beyrut 2010.

Sükkerî, Ebû Saîd Hasan, *Dîvân-ı Ebû'l-Esved ed-Düelî* (Tah. Muhammed Hasan Ali Yasin), *Daru'l-Mektebetü'l-Hilâl*, 2009.

Süleyman b. Kâsım el'iyd, *Menhec Ali b. Ebî Talib fî'd-Da've ile'llah*, Riyâd 2002.

Şâkir, Mahmûd, *Râbiu'r-Râşidin Ali b. Ebî Talib*, Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut 1997.

Şemseddin Muhammed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Lübâb*, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Lübnan 1971.

Şemseddin, İbrâhîm, *Hutabu Emîri'l-Mü'minîn*, *Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut, 1971.

_____, Şemseddin, İbrahim, *Kıyasu'l-Arab*, Beyrut 2002.

_____, Şemseddin, İbrahim, *Resâil ve Vesâyâ Emîru'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib*, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 1971.

Şemûnî, Takiyyüddin Ahmed b. Muhammed, *El-Munsıf mine'l-Kelâm alâ Mugni İbn Hişâm* (Tah. Muhammed Seyyid Osman), Beyrut 1971.

Şen, Ziya, "Hz. Ali'nin Kur'an'a Yaptığı Hizmetler", *Hz. Ali Sempozyumu*, 24-25, 10, 2007, İzmir 2009, 524- 527.

Şensoy, Sedat, "Nüzhetü'l-Elibbâ", *DİA*, XXX, İstanbul 2007.

Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga* (I-II), *Darul Kütübü'l-Lübnani*, Beyrut 1991, I, 815.

Şerif Murtaza, *Emâlî* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim) (I-II), y.y., 1954.

Şeşen, Ramazan, "el-Beyân ve't-Tebyîn", *DİA*, VI, İstanbul 1992.

Şevki Dayf, *el-Fennü ve Mezahebühü fî'n-Nesri'l-Arabi*, Kahire, t.y., 62.

_____, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, *Dâru'l-Maârif*, Kahire t.y.

_____, Şevkî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, *Daru'l-Mearif*, I, Kahire, 1119.

Taberanî, Süleyman Ahmed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, *Darul Kütübü's-Sekâfi*, 2008.

_____, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, *Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem*, 1995.

_____, *el-Mu'cemu'l-evsat* (I-X), Neşr: Tarık b. İvedullah b. Muhammed, Abdulmuhsîn b. İbrâhîm el-Huseynî, *Dâru'l-Haremeyn*, Kahire 1415.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihü'l-Mülûk* I-XI, Dâru'l-Meârif, 1967.

Tahir Süleyman, *Zahiratü'l-Hazfi'd-Dersi'l-Lugavî*, ed-Dâru'l-Câmi'a, İskenderiyye 1998.

Tahir, Hasan, *el-Emsâlü'l-Arabiyye*, Irak 2017.

Tahtâvî, Ali Ahmed, *Delilü'l-Müslimîn Şerhu Riyâzi's-Sâlihîn*, Beyrut, ty. _____, Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-Nahvi ve Târihu Eşheri'n-Nuhât* (2. Baskı), Dâru'l-Meârif, 1119.

Tarîhî, Fahrüddîn b. Muhammed b. Ali en-Nesefî, *Mecmeu'l-Bahreyn*, 3. Baskı, Tahran 1995.

Tirmîzî, Muhammed b. İsa, *Sünen* (I-VI), Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Topuzoğlu, Mehmet Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, XV, İstanbul 1997. _____, "Ebü'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, X, İstanbul, 1994.

Tuleymân, Gazî; el-Eşfer, İrfân, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî el-Edebi'l-Câhilî*, Dâru'l-İrşâd, Dımaşk 1992.

Tural, Hüseyin, "İbn Fâris", *DİA*, XIX, İstanbul 1999.

Tüccar, Zülfikar, "Edebu'l-Kâtib", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 410, 411. _____, "Ferra", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 406, 407.

Türkdoğan, Orhan; Gökçe, Orhan, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*, (2. baskı), Çizgi Kitabevi, Konya 2015.

Usâme Ahmed Muhammed Abdurrahim, Târik Muhammed et-Tavarî, *Alemu'l-Mahtûtât ve'n-Nevâdir*, Ocak, Riyad, 2008.

Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanife", *DİA*, X, İstanbul 1994.

Vafî, Ali Abdulvahid, *Fıkhu'l-Luga ve Hasâisühâ*, Mısır 1973.

Vâsitî, Ali b. Muhammed, *Uyûnu'l-Hikem ve'l-Mevâ'iz*, Daru'l-Hadîs, 1418.

Ya'kûb, Emil; Âsi, Mîşâl, *el-Mu'cemü'l-Mufassal fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1997.

Yaiş b. Ali, *Şerhu'l-Mufassal, İdaretü't-Tıbâ'a Müneyyere*, 2007.

Yalar, Mehmet, İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber, *UÜİFD*, 18, 1, 2009, 77.

Yanık, Nevzat H., *Ali b. Ebî Tâlib Divânı*, İstanbul 2014.

Yavuz, Mehmet, “el-Hasâis”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 276, 277.

Yazıcı, Hüseyin, “İbn Kuteybe”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 145-149.

Yeşildağ, Abdussamed, Bânet Su’âd Kasidesi Üzerine yapılan Çalışmalar-I, *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2013, 36, 1, 15.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsiler”, *DİA*, İstanbul 1998.

Yılmaz, İbrahim, “Edeb” Kavramının Semantiği Ve Edebiyatımız, *Din ve Hayat Dergisi*, İstanbul Müftülüğü, Kış 2020, 40.

_____, A’şa ve Kasîde-i Dâiye, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1999, 245-268.

_____, Arap Şiiri ve Hikâyecilik - Antere örneği, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, Erzurum, 249-266.

_____, *Panayırlar ve Arap Dili Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1997, 94-137.

Yorulmaz, Nilüfer Kalkan, *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagati Kaynaklarında Rivayet Sistemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

Yüce, Nuri, “Brockelmann Carl”, *DİA*, VI, İstanbul 1992.

Zebîdî, Ebû Bekir Muhammed, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim), Dâru'l-Meârif, Kahire h.1119, 11.

Zebîdî, Seyyid Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcü'l-Arûz* (Tah. İbrahim et-Terzî), Kuveyt 2000.

Zehebi, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ* (Tah. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985.

Zekiye Seyyid Said, *el-Mecâzü'l-Lügavî fi Nehci'l-Belâga*, Irak 2018.

Zemahşeri, Cârullah, Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fi Garîbi'l-Hadis*, Beyrut, 1993.

Zemahşerî, Ebu Kasım Cârullah, *Esâsü'l-Belâga* (Tah. Muammed Basit Uyûnu's-Sûd), Beyrut, 1998.

- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Mufasssal fî ilmi'l-Luga* (Tah. Fahr Sâlih Kadâra), Dâru Ammar, Amman 2003.
- _____ ; Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, *Rebî'u'l-Ebrâr ve Fusûsu'l-Ahbâr fî'l-Muhâdarât* (I-II) (Tah. Tarık Fethi es-Seyyid), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- _____ ; Zemahşerî, *Rabî'u'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahbâr* (Tah. Abdü'l-Emîr), Beyrut 1992.
- Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (I-IV) (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Daru't-Türas, t.y.
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kamus Teracim* (I-VIII), Daru'l-İlm lilmelâyîn, 2002.
- Zuhaylî, Muhammed, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, Şam, ty., 615.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Seyhan ÖZSOY
Doğum Yeri ve Tarihi	Gerze/ SİNOP/ 10.08.1979
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2002
Y. Lisans Öğrenimi	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Kelam Ana Bilim Dalı 2014
İhtisas Eğitimi	DİB İstanbul Pendik Haseki Eğitim Merkezi İhtisas Eğitimi 2011
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce, Flemenkçe
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	1. İlçe Müftülüğü olarak üç ayrı kategoride kırk hadis kitapçığı hazırladık. Bütün ilçe genelinde bu kitapçıktan yazılı ve sözlü bir yarışma düzenledik. Vatandaşlardan ve MEB öğrencilerinden büyük katılım oldu. İlçeye dini ve kültürel katkılar sağladı. 2. Din görevlileri ve meraklılarının katılımıyla <i>Safvetü't-Tefasir</i> Dersleri 3. Hollanda Bölge Koordinatörlüğü olarak çeşitli etkinlikler 4. Hollanda'da yaşayanlar için iki seviyede din ve kültür eğitimi seti " <i>Yüce Dinim İslam 1-2</i> "
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı, 2003, 2004 Diyanet İşleri Başkanlığı İmam Hatip (2005) DİB Cezaevi Vaizliği (2012) DİB İlçe Müftülüğü (2013) Hollanda Deventer Din Ataşeliği Din Görevliliği (2017)
İletişim	
E-Posta Adresi	seyhan41@hotmail.com seyhan4124@gmail.com
Tarih	1.12.2020

